

ВІСНИК

ЛДУВС

імені Е.О. Дідоренка

4'2010

ВІСНИК

**Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка**

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 4

**Луганськ
2010**

* Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально * Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ * Реєстраційне свідоцтво КВ № 15990-4462 ІПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 р. * Включений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук Постановою президії ВАК України від 6.10.2010 року № 1-05/6*

Редакційна колегія:

Комарницький В.М.	- канд. юрид. наук, доц. (головний редактор)
Козаченко І.П.	- д-р юрид. наук, проф. (заст. гол. редактора)
Розовський Б.Г.	- д-р юрид. наук, проф.
Бурбело О.А.	- д-р екон. наук, проф.
Віленська Е.В.	- д-р філос. наук, проф.
Замойський І.Є.	- д-р юрид. наук, проф.
Лазор Л.І.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
Любашиць В.Я.	- д-р юрид. наук, проф.
Бобкова А.Г.	- д-р юрид. наук, проф.
Знаменський Г.Л.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
Малишева Н.Р.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
Мамутов В.К.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України
Сегай М.Я.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України
Дудоров О.О.	- д-р юрид. наук, проф.
Атоян О.М.	- д-р юрид. наук, доц.
Федоренко В.Л.	- д-р юрид. наук, доц.
Левченко О.І.	- канд. юрид. наук, доц. (відповідальний редактор)
Сілюков В.О.	- канд. юрид. наук, доц.
Бірюков В.В.	- канд. юрид. наук, доц.
Беніцький А.С.	- канд. юрид. наук, доц.

Рекомендовано до друку вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (протокол № 5 від 30 листопада 2010 року)

Для науковців та юристів-практиків.

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Україна, 91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4.
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

☎ 35-11-57, 52-35-00, факс 93-50-77

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2010

**ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ДО "ВІСНИКА ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА"**

У "Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка" публікуються лише ті матеріали, які відповідають вимогам Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" (Бюлетень ВАК України. - 2010. - № 11).

1. Статті приймаються українською та російською мовами обсягом до 10 сторінок (формат А4, шрифт Times New Roman, розмір - 14, розмір виносок - 12, інтервал - 1,5). Статті подаються в роздрукованому й електронному вигляді на диску. Нумерація виносок має бути окремою для кожної сторінки.

2. Текст набирається на комп'ютері в редакторі Word for Windows.

3. У заголовку статті вказується її назва, ім'я, по батькові та прізвище автора.

4. Стаття має включати мету, актуальність, анотації англійською та російською (українською) мовами, ключові слова трьома мовами, висновки, УДК.

У додатку до статті зазначається місце роботи та посада автора, науковий ступінь і звання (якщо такі є), адреса, контактний телефон (службовий і домашній).

5. Разом з авторським оригіналом слід додавати 2 рецензії, витяг із протоколу засідання кафедри (підрозділу) про рекомендацію статті до опублікування. До статей, які подаються аспірантами, здобувачами, ад'юнктами, необхідно додавати направлення наукового керівника.

6. Рукопис має бути ретельно вичитаний, виправлений і підписаний автором (усіма співавторами).

7. Іноземний текст й окремі іноземні слова повинні бути звірені з оригіналом.

8. До кожної цитати в статті дається посилання на її джерело (джерела оформлюються відповідно до вимог Бюлетеня ВАК України. – 2008. – № 3).

При використанні літературних джерел треба вказувати:

а) для журналів – прізвище, ім'я та по батькові автора статті, її назву, найменування журналу, рік видання, номер, сторінку;

б) для книг – прізвище, ім'я та по батькові автора, назву книги, місто, де книга видана, найменування видавництва, рік видання, сторінку.

9. Усі бібліографічні елементи іноземних джерел слід давати тільки мовою оригіналу.

10. При посиланні на законодавчий акт необхідно у вимозі навести його повну офіційну назву і вказати джерело, де він опублікований.

Ми працюємо на таких засадах:

1. Відповідальність за достовірність фактів, за точність усіх посилань покладається на авторів.

2. Редакція має право робити скорочення й редакційні зміни.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту "Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ" проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове внутрішнє, а в разі потреби – і зовнішнє рецензування.

4. Рукописи редакцією не повертаються.

5. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

Телефони для довідок: міський – 8 (0642) 35-11-57,
внутрішній – 22-57.

Редакційна колегія

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342(477):341

В.Л. Федоренко

**ВЗАЄМОДІЯ СИСТЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО
ПРАВА УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМ
КОНСТИТУЦІЙНИМ ПРАВОМ:
ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Ця стаття присвячена дослідженню проблем і перспектив формування міжнародного конституційного права, передусім конституційного права ЄС, а також виявленню особливостей його співвідношення та взаємодії з системою конституційного права України. Аналізуються форми і методи взаємодії міжнародного та національного конституційного права. Обґрунтовуються перспективи подальшого розвитку "міжнародного компоненту" в складі багатогранної системи конституційного права України.

Ключові слова: багатогранна система конституційного права України, система міжнародного права, міжнародне конституційне право, конституційне право ЄС.

Эта статья посвящена исследованию проблем и перспектив формирования международного конституционного права, прежде всего, конституционного права ЕС, а также выявлению особенностей его соотношения и взаимодействия с системой конституционного права Украины. Анализируются формы и методы взаимодействия международного и национального конституционного права. Обосновываются перспективы дальнейшего развития "международного компонента" в составе многогранной системы конституционного права Украины.

Ключевые слова: многогранная система конституционного права Украины, система международного права, международное конституционное право, конституционное право ЕС.

This article is dedicated to the study of problems and prospects of establishing international constitutional law, primarily the EU constitutional law, and also to the revealing of peculiarities of its correlation and interaction with the system of the constitutional law of Ukraine. Forms and methods of interaction between international and national constitutional law are analyzed. Prospects for further de-

velopment of "international component" within the multidimensional system of the constitutional law of Ukraine are substantiated.

Key words: *multidimensional system of the constitutional law of Ukraine, system of the international law, international constitutional law, constitutional law of the EU.*

Вихід за межі традиційних положень радянської та пострадянської державно-правової думки сприяв обґрунтуванню нами в 2001-2010 роках теорії багатоаспектної системи конституційного права України [11; 12]. Ця теорія дозволила по-новому визначити поняття система конституційного права України (з грец. *συστήμη* – поєднання, утворення) як історично сформовану та обумовлену об'єктивними чинниками суспільного розвитку система таких послідовних рівнів (зрізів) конституційного права, як природне та позитивне, загальна та особлива частини, матеріальне і процесуальне, національне та міжнародне право, котрі, в свою чергу, складаються з інститутів і норм конституційного права та регулюють суспільні відносини, що є предметом конституційного права України і системоутворюючою складовою національної правової системи [11, с. 501-502; 12, с. 390-391], а також дослідити юридичні властивості всіх структурних елементів і рівнів цієї галузевої системи права.

Багатоаспектна система конституційного права України містить у своєму складі такі компоненти, як національне конституційне право та міжнародне конституційне право. Цей структурний рівень системи конституційного права України є відносно новим, хоча відповідні наукові розробки дедалі активніше здійснюються як в Україні, так і за кордоном [9; 10; 3].

На нашу думку, дослідження проблем співвідношення та взаємодії системи конституційного права України з міжнародним конституційним правом передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначення сутності, змісту, а також системи і структури міжнародного конституційного права; 2) виявлення основних юридичних механізмів взаємодії національного конституційного права з міжнародним; 3) встановлення інститутів і норм у системі конституційного права України, які можна було б ідентифікувати як міжнародне конституційне право України (за походженням) [12, с. 361].

Нині ні в кого не викликає сумніву той факт, що національне право і міжнародне право є двома різноплановими правовими системами, двома самостійними правопорядками. Ці системи і правопорядки різняться між собою за сутністю та змістом, принципами, метою та цілями існування, суб'єктами, структурою, формами існування та дієвості, гарантіями їх функціонування тощо. Без урахування особливостей співвідношення внутрішньодержавного та міжнародного права загалом не можна виявити юридичних механізмів взаємодії системи національного та міжнародного конституційного права.

Разом із тим, на відміну від системи конституційного права України, система та структура міжнародного права не отримали на сьогодні

однозначної оцінки правознавців. Перші спроби систематизації міжнародного права, як і в конституційному праві, мають давнє коріння і були здійснені свого часу засновником цієї юридичної науки Г. Гроцієм, який убачав основними елементами міжнародного права, поряд з правом війни і правом миру, природне та позитивне право. У свою чергу, Г. Гроцій поділяв позитивне право за його походженням, тобто сутністю, на божественне і людське [12, с. 362]. Але, запропонована вченим система міжнародного права так і не отримала завершеного вигляду.

Розвиваючи вчення Г. Гроція про сутність і зміст міжнародного права, Х. Вольф пропонував виділяти такі структурні елементи системи міжнародного права, як: природне, позитивне, договірне та звичаєве міжнародне право. Згодом Е. Ваттель запропонував у структурі системи міжнародного права виділяти чотири елементи: 1) норми, що регулюють статус нації як такої; 2) норми, які регулюють відносини нації з іншими націями; 3) норми права війни; 4) норми про посольства та відновлення миру.

Натомість інший учений-міжнародник, Ф. Лист, запропонував розрізнити групи інститутів і норм міжнародного права, що об'єднуються у відповідні галузі: 1) ті, що регулюють статус суб'єктів міжнародного права; 2) міжнародно-правові відносини співтовариства держав; 3) міжнародно-правове регулювання у сфері міжнародної торгівлі, транспорту, зв'язку, охорони здоров'я, сільського господарства тощо; 4) міждержавні конфлікти [1, с. 148].

Наведені та інші систематизації міжнародного права дозволяють зробити висновок про невідповідність тогочасної структури національного та міжнародного права і відсутність у досліджуваній період міжнародного конституційного права.

У радянській юридичній науці проблеми системи міжнародного права виносилися на всесоюзне обговорення. Проте, як зазначав В. Г. Буткевич, ані під час дискусії 1938-1940 рр., ані в 1956-1958 рр. суттєвих зрушень у пізнанні сутності системи міжнародного права досягнути не вдалося [1, с. 151]. Хоча, окремі наукові здобутки цього періоду зберігають свою актуальність і нині [12, с. 364].

Після проголошення незалежності України проблеми системи міжнародного права продовжували досліджуватися вітчизняними ученими-міжнародниками. Найбільш вдало, як на наш погляд, сутність і зміст системи міжнародного права визначив В. Г. Буткевич, який доводив, що система міжнародного права є сукупністю принципів і норм міжнародного права, які становлять єдине ціле і є впорядкованими у відносно самостійні компоненти – інститути і галузі права. При цьому головним структурним елементом міжнародного права є його галузі, які на думку В. Г. Буткевича умовно можна поділити на основні, профільні, традиційні і комплексні галузі права. Зокрема, до традиційних (т. зв. "старих") галузей міжнародного права В. Г. Буткевич відносить диплома-

тичне право, право міжнародних договорів, міжнародне морське право тощо. Учений також наголошує на існуючій сьогодні плутанині в номенклатурі галузей міжнародного права, що зумовлюється існуванням міжгалузевих інститутів міжнародного права [1, с. 156-157].

Отже, система міжнародного права, представлена нормами, інститутами та галузями права, так само, як і система конституційного права України, має багатоаспектний характер. Традиційним для системи міжнародного права стало виділення таких його самостійних підсистем (систем), як міжнародне публічне право та міжнародне приватне право. Поряд із загальним міжнародним правом існують регіональні міжнародно-правові нормативні масиви, наприклад, право ЄС, право ЛАД, право ОАЕ тощо. Система міжнародного права, як і система конституційного права України, також містить у своїй структурі природне і процесуальне право, матеріальне і процесуальне право тощо. Таким чином, система міжнародного права, як і система національного (внутрішньодержавного) права є складною і багаторівневою.

У XXI ст. спостерігається усгалена тенденція щодо подальшої диференціації системи міжнародного права. Поряд з її поділом на публічне і приватне міжнародне право, а також виділенням таких галузей міжнародного права, як міжнародне кримінальне право, міжнародне консульське право тощо, учені передбачають можливість появи нових галузей міжнародного права, насамперед, конституційного права.

Правознавці традиційно пов'язують формування цієї галузі міжнародного права з легітимізацією єдиного кодифікованого акта – конституції, яка б нормативно об'єктивувала галузь міжнародного конституційного права і визначила її роль і місце у системі як міжнародного, так і внутрішньодержавного (національного) права. Так, відомий французький учений-міжнародник Жан Тускоз назвав окремий підрозділ свого підручника з міжнародного права "Міжнародний порядок є недостатньо "конституційним". У ньому він стверджує, що міжнародний правопорядок не має конституції у тому розумінні, у якому вона існує на внутрішньодержавних рівнях [8, с. 39-40].

Очевидно, що передумови для утвердження міжнародного конституційного права об'єктивно сформувалися вже сьогодні. Ідеться про предмет, метод правового регулювання, правовий режим цієї галузі права і, головне, кодифіковані джерела, у яких об'єктивується ця галузь права. Зокрема, ідеться про Лісабонську угоду, яка набрала чинності з 1 січня 2010 р., інші міжнародні акти конституційного змісту.

З огляду на те, що предметом міжнародного права є міжнародні правовідносини, які складаються в процесі діяльності суб'єктів міжнародного права, то предметом міжнародного конституційного права слід визнати найважливіші міждержавні суспільні відносини у зовнішньополітичній, зовнішньоекономічній, гуманітарній та інших

сферах міжнародного життя, пов'язані зі здійсненням влади державами, націями й іншими суб'єктами міжнародного права.

Оскільки міжнародне конституційне право належить до публічних галузей права, то для нього властивий здебільшого імперативний метод правового регулювання, представлений установчим, регулятивним і, рідше, забороняючим методами. Загалом же метод міжнародного конституційного права наближений до методу національного конституційного права.

Правовий режим міжнародного конституційного права зумовлюється особливостями міжнародної правової системи, а саме, специфікою суб'єктів та об'єктів міжнародного права, характером їх юридичних зв'язків, а також особливістю процесів міжнародної правотворчої та правозастосовної діяльності тощо.

Міжнародне конституційне право очевидно матиме власну галузеву систему, що складатиметься із загальних принципів, норм й інститутів міжнародного (європейського) конституційного права. Зокрема, передбачається, що інститутами європейського конституційного права можуть бути інститут конституційно-правового статусу людини і громадянина в ЄС, інститут форм безпосередньої демократії ЄС, інститут основ організації та діяльності органів ЄС, інститут правового захисту Лісабонського договору, а згодом, імовірно, що і Конституції ЄС, чи іншого установчого акта для Євросоюзу.

Лісабонський договір містить низку новацій, які мають на меті формування та захисту єдиного європейського правового простору та подальшого вирівнювання соціально-економічних стандартів життя в усіх державах – учасниках ЄС. Перші практичні кроки у цьому напрямку ознаменувалися прийняттям Візового кодексу в 2010 році.

Водночас, Лісабонський договір не містить у своїй назві слова *конституція*, не згадує про символи ЄС і як і раніше називає правові акти ЄС регламентами і директивами, а не законами і рамочними законами, як це пропонувалося у проєкті Євроконституції 2005 р. На нашу думку, така позиція творців Лісабонської угоди вкотре доводить неготовність ЄС до самоідентифікації себе як "наддержави" та несприйняття більшістю громадян держав – учасниць ЄС ідеї утвердження "Конституції ЄС". Мета ратифікації Лісабонської угоди має прагматичніший характер.

Разом із тим, після ратифікації Лісабонського договору в ЄС не зменшилися скептичні настрої щодо його правових наслідків для національного права держав-учасниць ЄС, які посилюлися під час загострення фінансово-економічної кризи 2009-2010 рр. в Ісландії, Греції, Португалії та ін. країнах, котрі ратифікували Лісабонський договір. Очевидно, що згадана криза має не лише економічний, а й політико-правовий вимір.

Як відомо, в національному конституційному праві держав – учасниць ЄС на сьогодні не існує універсальних юридичних механізмів, які б однаково унормовували його співвідношення та взаємодію з новостворю-

ваним конституційним правом ЄС. Очевидно, що на певний перехідний період (5-10 років) у державах – учасниках ЄС будуть паралельно діяти системи національного та наднаціонального (комунітарного) права ЄС. Надаті можливими є кілька моделей співвідношення систем національного конституційного права держав – учасниць ЄС із конституційним правом ЄС: а) розмежування сфер дії національного конституційного права держав – учасниць ЄС і комунітарного права ЄС за предметом правового регулювання, з огляду на розподіл у майбутньому компетенції між відповідними державами і Євросоюзом; б) інсталяція інститутів конституційного права ЄС у систему національного конституційного права держав – учасниць ЄС як самостійної підсистеми; в) витіснення конституційним правом ЄС національних систем конституційного права та формування комплексної багатоаспектної системи конституційного права, що буде діяти в повному обсязі на всій території ЄС.

Вибір зазначених, або інших моделей співвідношення буде визначатися багатьма чинниками конституційного розвитку як самого Євросоюзу, так і держав, що входять до його складу. Це, зокрема, підтверджує і складність попереднього формування конституційного права ЄС та неоднозначні оцінки перспектив його подальшого розвитку в державах – учасниках ЄС.

Для України ж, з огляду на реалістичні оцінки перспектив набуття членства в Євросоюзі та відсутність реальних шансів утвердження в найближчий час конституційного права в міждержавних організаціях, членом яких вона є (ООН, Рада Європи та тощо), взаємодія системи національного конституційного права з конституційним правом ЄС буде здійснюватися на тих принципах і через ті юридичні механізми, що й із міжнародним правом загалом. Зазначене передбачає врахування встановленого Конституцією та законами України порядку співвідношення та взаємодії національного і міжнародного права.

Як відомо, конституційне та міжнародне право, попри значні відмінності, активно взаємодіють між собою. У науці міжнародного права на сьогодні існує дві історично сформовані та загальноновизнані теорії співвідношення національного і міжнародного права – дуалістична (плюралістична) і моністична та три найпоширеніші концепції (підходи) до співвідношення національного і міжнародного права, що сформува-лися історично і продовжують розвиватися й удосконалюватися: рівності міжнародного і національного права, примату міжнародного права і примату національного права.

Прихильники дуалістичної теорії, уперше сформульованої Х. Тріпелем і Д. Анцилотті вважають, що система національного і міжнародного права є двома рівними, але різними за сутністю і змістом та предметом правового регулювання взаємодіючими системами. Теорія пріоритету внутрішньодержавного права над міжнародним, заснована радянськими

правознавцями А. Я. Вишинським, М. С. Строговичем, С. О. Голунським та іншими, розглядала міжнародне право як сукупність національного права різних країн світу, тим самим визнає об'єктивне існування лише однієї системи права – національного.

Зміст теорії примаду міжнародного права, започаткованої на початку минулого століття Г. Кельзенем, П. Гугенхеймом, Ф. Джессепом, Г. Лутерпахтом, Л. Ж. Сселем, Х. Чайдом та іншими, полягає в юридичному верховенстві міжнародного права над національним. Утім, як зазначає О. О. Кутафін, принцип примаду міжнародного права не може мати нічим не обмежений, абсолютний характер [4]. Пріоритетність міжнародного права досягається лише шляхом імплементації норм міжнародного права у внутрішньодержавне з наданням їм відповідної юридичної сили.

Вищезгадані теорії співвідношення національного і міжнародного права у сучасних умовах значною мірою трансформуються, втрачають своє первинне значення. Так, на думку англійського юриста-міжнародника Яна Броунлі, сьогодні дедалі більше юристів – фахівців міжнародного права прагнуть позбутися дихотомії монізму і дуалізму, стверджуючи, що логічні наслідки обох теорій суперечать діяльності міжнародних і національних органів, а також судів [5, с. 253].

Схожої думки дотримуються й вітчизняні учені-конституціоналісти. Зокрема, Ю.М. Тодика свого часу слушно наголошував, що сучасні доктрини міжнародного права у питанні співвідношення міжнародного і національного права представлені широким колом різноманітних теорій співвідношення цих правових систем. Так, учений виділяв теорію гармонізації двох систем (Д. П. О'коннел), пріоритету міжнародного права над внутрішнім (Ч. Фенвік), спільної сфери дії міжнародного і внутрішнього права (Дж. Фінморіс), координації міжнародного і внутрішнього права на основі верховенства першого (Ш. Руссо), взаємодії однієї системи з іншою та із системою міжнародних відносин загалом (І. І. Лукашук), взаємодії міжнародного і внутрішньодержавного (національного) права (Г. В. Ігнатенко), пріоритету міжнародного права (В. І. Євентов) тощо [7, с. 237-238].

Отже, можна зробити висновок, що кожна окремо взята держава світу формує власну доктринальну та законодавчу модель співвідношення національного публічного права з міжнародним. Конституція України в ст. 18 також декларує здійснення зовнішньополітичної діяльності за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права. При цьому, Конституція вживає термін загальновизнані принципи міжнародного права, який у міжнародному праві до сьогодні не має нормативного визначення, хоча досить часто застосовується в міжнародно-правових документах. Утім, як слушно зауважував Ю. М. Тодика, Конституція України прямо не визначає пріоритет норм міжнародних договорів над нормами внутрішнього законодавства, що дає можливість неоднозначного тлумачення ст. 9 Конституції України [7, с. 252]. Отже,

зміст юридичного механізму імплементації норм міжнародних договорів у національне право, встановлений Основним законом, дозволяє піддати сумнівам можливість реалізації положень ст. 18 Конституції України [2] безпосередньо.

Счевидно, що загальновизнані норми і принципи міжнародного права не існують безвідносно до системи міжнародного права та її джерел. Більшість із них позитивно закріплені в міжнародних договорах, конвенціях, угодах тощо. Їх інсталяція в національне, у тому числі й конституційне право, здійснюється через певні юридичні механізми національного права, які визнаються міжнародною спільнотою. Це, у свою чергу, забезпечує як гарантованість відповідних норм і принципів міжнародного права, так і легітимність їх запровадження в національну правотворчу та правозастосовну практику.

Нині у більшості держав світу утвердився юридичний механізм імплементації, тобто органічного перетворення міжнародних правових норм у внутрішньодержавні норми, як основна форма взаємодії міжнародного і внутрішньодержавного (національного) права та залишається найбільш поширеним і дієвим для більшості держав світу. Так, Конституція України в ч. 1 ст. 9 чітко визначила механізм імплементації міжнародних договорів у національне право: "Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України" [2]. Отже, джерелами національного права можуть бути лише міжнародні договори України.

При цьому імплементація норм міжнародного права в чинне законодавство України зазвичай здійснюється двома шляхами: а) через надання відповідної юридичної сили міжнародним договорам України у системі нормативно-правових актів України; б) через рецепцію (юридичне інсталювання) відповідних нормативних положень міжнародних договорів України в чинні конституційні акти України.

Водночас, далеко не всі міжнародні договори України, які об'єктивують норми міжнародного права, можуть бути джерелами конституційного права. Такими є лише чинні міжнародні договори (конвенції, декларації, пакти, угоди, протоколи, статuti [6, с. 15]) України у сфері конституційного права (міжнародні договори щодо конституційно-правового статусу людини і громадянина тощо).

Пріоритетне місце у системі ратифікованих Україною міжнародних договорів, що є джерелами конституційного права, є договори у сфері основних прав і свобод людини та громадянина і боротьби з дискримінацією. Це – Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р. (із заявами та застереженнями), а також протоколи до неї (у т. ч. протоколи № 4 (регулює, зокрема, свободу пересування та заборону вислання громадянина) та № 7 (передбачає, з поміж іншого, процедурні

гарантії, що стосуються вислання іноземців), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Декларація про права інвалідів 1975 р., Декларація про права розумово відсталих осіб 1971 р., Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1969 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок 1979 р., Конвенція про попередження злочинів геноциду і покарання за них 1948 р., Конвенція проти тортур й інших жорстоких, нелюдських і принижуючих людську гідність видів ставлення і покарання 1984 р. тощо [13, с. 137-138].

Таким чином, дослідивши проблеми теорії та практики співвідношення системи конституційного права України з міжнародним правом, у тому числі й із конституційним правом ЄС, можна зробити висновок, що взаємодія відповідних правових систем ґрунтується на основі норм, об'єднаних у складі інституту імплементації, який утілює в собі усталені в Україні доктринальні положення про надання чинності міжнародним договорам. Чи означає це передчасність, або ж прогностичний характер попередньо обґрунтованого нами твердження про національне та міжнародне право як окремих рівень (зріз) багатоаспектної системи конституційного права України [12, с. 365-384]? Очевидно, що ні.

На нашу думку, диференціація нормативного матеріалу у складі багатоаспектної системи конституційного права України на такі підсистеми, як національне та міжнародне конституційне право зумовлена тим, що у складі низки інститутів, підгалузей та інших рівнів національного конституційного права існує так званий міжнародний компонент – норми й інститути конституційного права, які є міжнародними за своїм походженням.

Такі норми й інститути конституційного права інстальовані до складу переважної більшості інститутів загальної й особливої частин, матеріального та процесуального конституційного права України. Зокрема, вони існують у складі інституту джерел конституційного права України, інституту юридичної відповідальності в конституційному праві, інституту основ конституційного ладу України, інституту конституційно-правового статусу людини і громадянина, інституту загальних засад безпосередньої демократії, інституту конституційних основ організації та діяльності органів державної влади, інституту адміністративно-територіального устрою України, інституту місцевого самоврядування, інституту конституційної юстиції, а також у складі гуманітарного процесу, виборчого та референдного процесу, парламентського процесу, муніципального процесу, процесу конституційної юстиції.

В одних випадках ідеться про норми-принципи, які часто втілюють міжнародні стандарти (прав людини, виборів тощо), а в інших – про посилення на інститути міжнародного права. Так, у ст. 2 Закону України "Про громадянство" від 18 січня 2001 р. позитивно унормовані як прин-

цпи громадянства, частина з яких привнесена з Європейської конвенції про громадянство 1997 р., ратифікованої Україною. Натомість, у ст. 6, 17 й інших цього Закону містяться посилання на задіяння конвенційних механізмів, передбачених міжнародними договорами. Іншим прикладом можуть бути принципи, закріплені в Статуті ООН, Декларації про принципи ООН 1970 р. та Заключному акті ОБСЄ. Більшість із них нині складають доктринальний кістяк систем конституційного права як України, так й інших демократичних держав світу.

Очевидно, що вже нині норми й інститути конституційного права України, які мають міжнародне походження, складають значну частку від нормативного вмісту багатогранної системи конституційного права України й об'єднуються між собою доктринальними, предметними, функціональними та іншими юридичними зв'язками в певну систему чи підсистему, визначену нами як міжнародне конституційне право України. У своїй дихотомічній взаємодії з національним (за своїм походженням) конституційним правом вона утворює самостійний рівень (зріз) багатогранної системи конституційного права України. Саме цей рівень, очевидно, містить у собі юридичний потенціал для подальшого утвердження авторитету України на світовій арені.

Використана література:

1. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мищик, О. В. Задорожній ; за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
2. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Конхохова И. А. Международное и конституционное право: теория и практика взаимодействия / И. А. Конхохова. – М. : "Формула права", 2006. – 496 с.
4. Кутафин О. Е. Предмет конституционного права / О. Е. Кутафин. – М. : Юристъ, 2001. – 444 с.
5. Міжнародне право. Основи теорії / [за ред. В. Г. Буткевича]. – К. : Вища школа, 2002. – 756 с.
6. Назаренко О. А. Міжнародні договори України в системі джерел конституційного права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право" / О. А. Назаренко. – К., 2006. – 20 с.
7. Тодька Ю. М. Конституція України: проблеми теорії та практики : монограф. / Ю. М. Тодька. – Х. : Факт, 2000. – 608 с.
8. Тускоз Ж. Міжнародне право : підруч./ Жан Тускоз ; пер. з фр. Л. Бадешко. – К. : "АртЕк", 1998. – 401 с.
9. Федоренко В. Л. Національне і міжнародне конституційне право: порівняльно-правові аспекти / В. Л. Федоренко // Порівняльно-правові дослідження. – 2006. – № 2. – С. 63-69.
10. Федоренко В. Л. Національне і міжнародне право як важливі складові системи конституційного права України (до постановки проблеми)

/ В. Л. Федоренко // Молодь у юридичній науці : зб. тез між нар. наук.-прак. конф. молодих учених "П'яті осінні юридичні читання" (Хмельницький, 27-28 жовтня 2006 р.). – Хмельницький, 2006. – Ч. 2. – С. 95-98.

11. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти : монограф. / В. Л. Федоренко. – К.: Ліра-К, 2009. – 580 с.

12. Федоренко В. Л. Теоретичні основи системи конституційного права України / В. Л. Федоренко: дис. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 549 с.

13. Цоклан В. І. Система сучасних джерел конституційного права України : монограф. / В. І. Цоклан; В. Л. Федоренко; за ред. В. Л. Федоренка. – К. : Ліра-К, 2009. – 400 с.

УДК 351.741(477)

Є. О. Гіда

ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ З РЕФОРМУВАННЯ МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Проаналізовано погляди різних авторів на поняття "правоохоронний орган". Перераховано принципи правоохоронної діяльності. Висвітлено причини, що зумовлюють необхідність реформування міліції.

Ключові слова: *міліція, реформування, правоохоронний орган, принципи правоохоронної діяльності, деонтологічні засади, права та свободи людини.*

Проанализированы взгляды разных авторов на понятие "правоохранительный орган". Перечислены принципы правоохранительной деятельности. Отражены причины, которые определяют необходимость реформирования милиции.

Ключевые слова: *милиция, реформирование, правоохранительный орган, принципы правоохранительной деятельности, деонтологические основы, права и свободы человека*

The looks of different authors are analysed to the concept "Law enforcement authority". Principles of law-enforcement activity are transferred. Reasons which predetermine the necessity of reformation of militia are reflected.

Key words: *militia, reforming, law enforcement body, principles of law enforcement activity, deontological bases, human rights and freedoms.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сьогодні надзвичайно актуальною є проблема приведення стану правоохоронних органів Української держави до рівня аналогічних структур демократичних країн, самим дієвим шляхом для цього є їх реформування.

Зв'язок роботи з навчальними програмами, планами, темами. Проблеми правоохоронних органів розглядаються різними юридичними науками, проте саме наука "Теорія держави і права", при дослідженні теми

механізм держави має визначити місце міліції в системі правоохоронних органів держави, проаналізувати напрями її діяльності та запропонувати дієві шляхи щодо реформування міліції.

Метою наукової статті є висвітлення змісту діяльності щодо реформування міліції.

Для реалізації поставленої мети були сформовані наступні завдання:

- 1) проаналізувати погляди різних авторів на поняття "правоохоронний орган";
- 2) перерахувати принципи правоохоронної діяльності;
- 3) висвітлити причини, що зумовлюють необхідність реформування міліції.

Аналіз наукових положень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. В процесі дослідження "новитий" місії поліції (міліції) в контексті охорони правопорядку були вивчені інтернет-джерела та роботи таких вчених як: В.Г. Лукашевич, О.В. Негодченко, В.І. Осадчий, Т.О. Пікуля, В.І. Шакур, та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням окремих наукових результатів. У системі виконавчої влади Міністерство внутрішніх справ України з підпорядкованими йому органами є центральною ланкою забезпечення внутрішньої політики безпеки суспільства і громадського спокою в державі, в основі якої – запобігання злочинам та протидія злочинності, особливо її організованим формам та корупції. Однак слід зазначити про необхідність переорієнтувати його діяльність на забезпечення реального захисту прав та свобод людини і громадянина, що мають бути основним об'єктом уваги з боку підрозділів міліції.

Особливість виконавчої влади серед гілок державної влади полягає в тому, що саме у процесі її реалізації відбувається реальне втілення в життя законів та інших нормативних актів держави, практичне застосування всіх важелів державного регулювання та управління важливими процесами суспільного розвитку. Причому, вирішальна спрямованість виконавчої влади полягає в утвердженні та забезпеченні прав та свобод людини, що Конституцією України визнається "найвищою соціальною цінністю" [1, с. 18].

Проведення реформи передбачає становлення нового правового інституту – надання органами виконавчої влади, в тому числі міліцією соціальних послуг фізичним і юридичним особам. Цим фактично визначаються принципи взаємодії міліції та її працівників з громадськістю та людиною, запроваджується принципово новий тип взаємовідносин між особами та правоохоронними органами, в основу яких покладено пріоритет прав та свобод людини і громадянина, повага до особи, висока культура спілкування. Саме за таких обставин виникла необхідність розробки основних напрямів здійснення реформування як всієї системи правоохоронних органів, так і проведення реформи міліції.

Державно-правова реформа, що здійснюється в Україні останніми роками, стосується державного механізму в цілому, а також його окремих складових, до яких належить і міліція. Реформування останньої насамперед є складовою вдосконалення діяльності всієї системи правоохоронних органів. Розпочатий на конституційних засадах процес державотворення в Україні потребує насамперед чіткого визначення місця правоохоронної діяльності в системі державної влади і, відтак, місця та ролі правоохоронних органів у системі органів державної влади та місцевого самоврядування [2].

Правоохоронною є така владна діяльність, яка здійснюється уповноваженими державою органами на підставі закону і в установленому нею порядку з метою охорони й захисту прав та законних інтересів людини, державних і громадських формувань шляхом застосування правових заходів впливу [3, с. 46].

Слід насамперед зазначити, що законодавство України не дає визначення поняття "правоохоронні органи", хоча і вживає його в ряді випадків, наприклад, у законах України "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про Службу безпеки України", "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" та ін. Закон України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" [4] (п. 1 ст. 2) містить перелік таких органів, це: органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони. Крім того, до правоохоронних органів цей Закон відносить й інші органи, що здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Отже, з одного боку, правоохоронними визнаються певні державні органи (органи прокуратури та ін.), що втілюють в життя правозастосовні або правоохоронні функції, а з іншого – всі органи, що застосовують правові норми або охороняють право. Звідси виходить, що правоохоронним може бути будь-який орган, якому властиві правозастосовні або правоохоронні функції. Таким чином, до правоохоронних ми можемо віднести і адвокатуру, оскільки вона захищає права та свободи людини. Таке розуміння поняття "правоохоронні органи" є дуже широким [5].

Більш вузьке розуміння цього поняття впливає з аналізу функцій, покладених на зазначені органи. До таких функцій Закон України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" відносить: провадження і розслідування кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення; оперативно-розшукову діяльність; охорону громадського порядку і громадської безпеки; виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів дізнання і попереднього слідства та прокурорів; контроль за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон України; нагляд і контроль за виконанням законів [4]. Тому право-

охоронними органами у вузькому розумінні слід визнавати органи, що реалізують наведені вище функції.

Т.О. Пікуля, під правоохоронними органами пропонує розуміти:

- як функціонуючі в суспільстві та державі заклади й організації, основним завданням діяльності яких є забезпечення законності, боротьба зі злочинністю й іншими правопорушеннями;

- як систему органів, уповноважених державою здійснювати нагляд та контроль за точним і неухильним додержанням законів усіма громадянами, посадовими особами, підприємствами, установами та організаціями, забезпечувати правопорядок, застосовувати засоби державного примусу до його порушників;

- у вузькому розумінні – як державні органи, спеціально створені для забезпечення законності та правопорядку, боротьби зі злочинністю і яким з цією метою надані повноваження застосовувати передбачені законом заходи примусу та перевиховання правопорушників, а як всі інші державні органи, наділені певними повноваженнями в галузі контролю за додержанням законності і правопорядку тощо [6, с. 29].

Існує позиція і щодо визначення правоохоронних органів як суб'єктів кримінально-правового захисту. Згідно з нею правоохоронні органи – це державні органи, реалізація правоохоронних функцій якими (виконання рішень судів та органів розслідування, діяльність оперативних підрозділів міліції, СБУ, прокуратури, митної служби та прикордонних військ) викликає протидію з боку правопорушників, пов'язану з посяганнями на працівників правоохоронних органів [7, с. 16].

Однак цей перелік не узгоджується із статутними нормативно-правовими актами окремих установ, що вказані у цьому переліку, повноваженнями щодо оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства, встановленими відповідними законами. Крім того, сумнівним є віднесення до правоохоронних всіх органів, які здійснюють правозастосовні функції (такими є більшість державних органів виконавчої влади).

Серед науковців-правників немає згоди, чи правильно взагалі розглядати судові органи окремо від правоохоронних, оскільки з процесуальної точки зору це єдина система органів, незважаючи на те, що суди належать до окремої гілки влади. Ця двозначність міститься навіть у законодавстві. Зокрема, в статті 12 Закону України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" йде мова про працівників "суду або іншого правоохоронного органу", тобто суди розглядаються як правоохоронні органи.

Визначення "правоохоронний" міститься в установчих документах тільки п'яти органів державної влади, які прийнято відносити до правоохоронних, а саме: Служби безпеки України, Управління державної охорони України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Державної прикордонної служби України, Державної кримінально-виконавчої служби України.

Кримінально-процесуальний кодекс України поділяє правоохоронні органи на два види в залежності від їх повноважень щодо проведення дізнання та слідства. Дізнання можуть проводити міліція; податкова міліція; органи безпеки; Військова служба правопорядку у Збройних Силах України; органи прикордонної служби; митні органи; командири (начальники) військових частин, з'єднань та військових установ; командири кораблів та капітани морських суден; начальники установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, лікувально-трудових профілакторіїв; органи державного пожежного нагляду (стаття 101). Проводити слідчі дії згідно з Кримінально-процесуальним кодексом мають право слідчі органи прокуратури, МВС, СБУ та податкової міліції (статті 32, 102 та 112).

В міжнародних актах чимало уваги приділяється визначенню принципів правоохоронної діяльності. Так, наприклад, у Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р., міститься принцип припустимості обмеження прав і свобод людини застосуванням примусових і запобіжних заходів лише в разі крайньої необхідності. Однак, там зазначено, що працівники правоохоронних органів, в тому числі й ті, які здійснюють розслідування, зобов'язані поважати і захищати гідність і права людини; застосовувати примусові заходи тільки у випадках крайньої необхідності і в тих межах, в яких це потрібно для виконання обов'язків. Цілком очевидно, що цей принцип не тільки має стати одним із основних принципів кримінального процесу – він є міжгалузевим принципом діяльності правоохоронних органів, діяльності як у сфері кримінального правосуддя, так і сфері адміністративної юрисдикції.

Особливий акцент потрібно зробити на виділенні міжгалузевих принципів правоохоронної діяльності як специфічної групи принципів, оскільки в процесі саме цієї діяльності права та свободи людини захищаються від різноманітних порушень. До них можна віднести такі основні положення:

- забезпечення права кожної людини знати свої права та обов'язки (ст. 57 Конституції України);
- забезпечення доступності юридичного механізму захисту і відновлення порушених прав і свобод людини, включаючи гарантованість права на звернення та доступу до правосуддя;
- презумпцію невинуватості особи;
- звільнення від обов'язку самозвинувачення (ст. 63 Конституції);
- повагу та захист честі й гідності людини;
- можливість застосування примусових і запобіжних заходів лише в разі крайньої необхідності;
- забезпечення права на правову допомогу;
- непорушність юридичної (процесуальної) форми діяльності правоохоронних органів, яка забезпечує недопущення протиправних обмежень прав та свобод людини – правоохоронні органи і їх посадові особи

зобов'язані діяти лише на підставі та в межах повноважень і у спосіб, що визначені в законі (ст. 19 Конституції);

- забезпечення права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції);

- реабілітацію безпідставно притягнутих до відповідальності та відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції);

- забезпечення права на виконання явно злочинного розпорядження чи наказу (ст. 60 Конституції);

- неприпустимість подвійного притягнення до юридичної відповідальності (кримінальної, адміністративної тощо) за одне й те ж правопорушення (ст. 61 Конституції).

Зазначені принципи, на нашу думку, варто закріпити окремим законом, що означало б також імплементацію міжнародно-правових норм в національне законодавство, а відтак - і наближення останнього до міжнародних стандартів.

По суті, нагальним є перехід до одночасного реформування усіх правоохоронних органів в складі єдиної правоохоронної системи. Для цього, як зазначає В.І. Шахун, "необхідно створити єдину концепцію реформування правоохоронної системи на перехідний період" [8], що, як на нас, взагалі не є такою простою справою. Він же вважає, що "стратегічна мета реформи полягає у забезпеченні реалізації єдиної ефективної державної політики у сфері протидії і нейтралізації внутрішніх загроз національній безпеці".

Необхідність системного реформування правоохоронних органів є загальноновизнаною і усвідомлюється всіма основними політичними силами в Україні. Внаслідок політичної кризи, під час якої політизація правоохоронних органів та їх залучення до політичної боротьби набули загрозливого масштабу, ця задача стала нагальною.

На сьогодні, розробка проектів концепцій, або затвердження концепцій реформування правоохоронних і силових відомств держави здебільшого відбувається з посиланням тільки на Рішення РНБО України з тих чи інших питань, то можна вважати, що вона є дещо обмеженою, оскільки зачіпає інтереси безпосередньо не тільки правоохоронних і силових структур, але й інших суб'єктів забезпечення національної безпеки, у тому числі, й громадськості. І перш за все тим, що всупереч чинному законодавству та ж громадськість відсторонена як від процесу розробки означених концепцій, так і від контролю за їх виконанням. Правоохоронна система, яка б функціонувала на нових принципах, що відповідають

європейським нормам, досі не сформована, а відповідне законодавство не розроблене і не введено у дію.

Тому, виходячи з цього, перш за все, треба прийняти базовий закон "Про правоохоронні органи України", де остаточно визначити їх перелік з вказівкою старої або нової назви, функціонального призначення, підпорядкування, сфери дії, обов'язків і повноважень тощо, і тільки після цього взагалі пропонувати або затверджувати будь-які концепції (чи їх проекти) реформування, що передбачатимуть становлення, реорганізацію або розвиток цих органів.

Необхідність посилення ролі правових засобів у забезпеченні стабільного розвитку демократичного суспільства в Україні зумовлює актуалізацію питання щодо відносин держави зі структурами громадянського суспільства, забезпечення захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, громадських і державних інституцій від злочинних посягань. Однією із складових такої діяльності є реформування міліції, що має відповідати сучасним науковим уявленням щодо розбудови правової держави та демократичної трансформації українського суспільства.

Необхідність реформування міліції зумовлена, зокрема:

- курсом України на євроінтеграцію, що вимагає відповідності діяльності міліції європейським стандартам у сфері правоохоронної діяльності;

- необхідністю узгодження процесу реформування міліції з практикою демократичних перетворень в Україні;

- трансформацією злочинності внаслідок впливу загальносвітових процесів глобального характеру (прискорення міграційних процесів, швидкий розвиток інформаційних та телекомунікаційних технологій, загострення екологічних проблем тощо), виникненням нових видів та форм злочинної діяльності (транснаціональна злочинність, кіберзлочинність, злочини у сфері екології тощо), їх поширенням на території України;

- розвитком в Україні корупції та організованої злочинності, становленням тіньової економіки, рівень яких стає суттєвою загрозою для національної безпеки.

Необхідність системного реформування міліції в Україні є загальноновизаною і сьогодні усвідомлюється та підтримується кожним членом суспільства.

Використана література:

1. Виконавча влада і адміністративне право: Навч. посіб. / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. - К.: Видавничий Дім "Ін-Юре", 2002. - 668 с.

2. Лукашевич В.Г., Негодченко О.В. Місце і роль правоохоронних органів у системі державної влади та місцевого самоврядування // Вісн. Одеськ. ін-ту внутр. справ. - 1997. - № 1. - С. 17-22.

3. Негодченко О.В., Чумак П.О. Основи правознавства: Навч. посіб. - Д.: Арт-Прес, 2000. - 272 с.

4. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради. - 1994. - № 11. - Ст. 50.
5. Бондаренко І. Правоохоронна діяльність і правоохоронні органи: поняття та ознаки // Право України. - 2003. - № 4. - С.18-21.
6. Пікуля Т.О. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. - К., 2004. - 203 с.
7. Осадчий В.І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: Монографія. - К.: Правові джерела, 1999. - 268 с.
8. Шахун В.І. Реформа органів кримінальної юстиції. Стратегія і тактика / В.І. Шахун // Реформування системи правоохоронних органів України та міжнародний досвід трансформації поліції в країнах Центральної та східної Європи : матеріали міжнародного круглого столу (м. Київ, 14.10.2005) / за ред. О.С. Бодрука. - К.: НІМБ, 2006. - С. 66-72.

УДК 343.2.01

В.М. Бесчастний

**ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ**

У статті порушується питання необхідності дослідження кримінального права з позиції аксіології як фактору забезпечення ефективності кримінально-правового законодавства. Стверджується, що з'ясування ролі аксіології кримінального права у сучасному українському правовому просторі надасть можливість реального вдосконалення кримінально-правового законодавства України.

Ключові слова: *кримінальне право, аксіологія, цінність, злочин, покарання.*

В статье поднимается вопрос необходимости исследования уголовного права с позиции аксиологии как фактора обеспечения эффективности уголовно-правового законодательства. Утверждается, что установление роли аксиологии уголовного права в современном украинском правовом пространстве предоставит возможность действительного совершенствования уголовного-правового законодательства Украины.

Ключевые слова: *уголовное право, аксиология, ценность, преступление, наказание.*

In the article the question of necessity of research of criminal right is affected from position of axiology as factor of providing of efficiency of criminals' legislation. It becomes firmly established that finding out of role of axiology of criminal right in modern Ukrainian legal space will give possibility of the real perfection of criminal right for Ukraine.

Key words: *criminal right, value, crime, punishment.*

Сучасний розвиток ключових галузей вітчизняного публічного права гальмується через недостатнє вивчення засобами філософії окремих

елементів права та його інституцій у суспільному бутті. З огляду на це, перед кримінальним правом постають реальні перспективи еволюції як галузі публічного права, що неминуче буде сприяти подальшому збагаченню змісту його аксіологічної сутності та елементів прояву. Відомо, що аксіологія в 20 столітті зайняла особливе місце в структурі філософського знання, виконуючи відносно пізнання економічної, політичної та правової сфер буття суспільства надійні методологічні функції. Це означає, що сутність цих функцій відносно права та його галузей полягає в тому, що воно (право) розглядається як ціннісний феномен буття за своєю природою, змістом, структурою й тому може бути адекватно відображений тільки у відповідному знанні про нього в межах аксіології як логіки пізнання¹.

Безперечно, аксіологічне дослідження права має важливе наукове, практичне та моральне значення, оскільки дозволяє звернути увагу не тільки на соціокультурні засади та детермінанти права, зв'язок із державою, але й на його духовні аспекти, ідеали, рівень свідомості суспільства. Без ціннісного підходу до права неможливо виявити його призначення в загальнолюдському, соціальному та культурному розвитку, осягнути його специфічну природу. До того ж, аксіологічне дослідження правової реальності, права загалом або окремої його галузі надає можливість зазначати про дотримання або недотримання загальноновизнаних людських цінностей, ідеалів та стандартів у тій або іншій державі. Це, передусім, стосується аксіологічного дослідження кримінального права, норми якого мають застосовуватися як крайній, останній засіб, коли засоби регулювання суспільних відносин інших галузей права залишаються безсилими та недієвими.

Зважаючи на важливість аксіологічного пізнання кримінального права, необхідно відмітити, що питанням цінностей кримінального права та кримінально-правових цінностей у сучасній кримінально-правовій науці приділено недостатньо уваги. Різні аспекти аксіології кримінального права досліджували такі вчені як Ю.В. Баулін, В.А. Бачинін, В.І. Борисов, Г.В. Гребеньков, В.К. Грищук, О.О. Дудоров, О.М. Костенко, М.В. Костицький, О.М. Литвак, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, Є.В. Фесенко, М.І. Хавронюк та інші. Однак досьогодні залишаються недостатньо дослідженими питання кримінально-правових цінностей, зокрема й кримінального права як цінності загалом.

Отже, метою запропонованої статті є дослідження загальних питань аксіологічного виміру кримінального права України.

Проблему суспільної цінності сучасного кримінального права України можна розглядати з двох визначальних позицій. Перша пов'язана з

¹ Гребеньков Г.В. Очерки по философии права: монография / Г.В. Гребеньков. - Донецк: Донецкий юридический институт ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2009. - С. 9

місцем і роллю кримінального права у вітчизняній правовій системі, друга позиція характеризується змістом основних завдань, покладених на цю правову галузь як на один із головних правових інструментаріїв регулювання суспільних відносин.

Порядок розгляду питань про місце кримінального права у правовій системі України ми побудуємо за схемою, основними елементами якої постають поняття: фундаментальна галузь права; галузь публічного права; галузь права, нормами якої визначені питання про злочин та покарання.

Кримінальне право – це класичний зразок фундаментальної галузі так званого публічного права.

Зупинимося докладніше на кожній зі складових цієї характеристики. Фундаментальність кримінального права означає, що воно є невід'ємною складовою підвалин вітчизняної правової системи разом із іншими профілюючими галузями права, такими як конституційне право, цивільне право, адміністративне право, а також процесуальними галузями, і утворює провідну ланку розвинутої правової системи, її непорушне осердя¹.

Структурно фундаментальні галузі української системи права складаються з трьох функціональних поясів (в основу поділу системи фундаментальних галузей права на функціональні пояси покладене функціональне призначення цих галузей, воно може бути регулятивним, охоронним або змішаним).

Перший пояс утворює конституційне право, норми якого є відправними у формуванні змісту інших фундаментальних правових галузей. Первинність конституційного права відносно інших фундаментальних галузей права не потребує додаткових доказів і роз'яснень. Згадаймо лише те, що його норми мають вищу юридичну силу та відіграють роль своєрідних першоснов, за допомогою яких будуються інші фундаментальні галузі права, визначається їх функціональне призначення та орієнтири стратегічного розвитку.

Другий функціональний пояс утворюють норми адміністративного і цивільного права, за допомогою яких найчастіше втілюються в життя базові конституційні принципи, що стосуються таких важливих питань як: правовий статус людини і громадянина, власність, організація та функціонування виконавчих і розпорядчих органів влади тощо.

Третій функціональний пояс системи фундаментальних галузей права утворює кримінальне право, функціональне призначення якого має яскраво виражену охоронну спрямованість: захист суспільства від найбільш небезпечних правопорушень – злочинів.

¹ Алексеев С.С. Общая теория права: в 2-х т. Т. I / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 247.

Щоб наше уявлення про місце кримінального права в підвалинах правової системи України було більш повним, слід навести загальні характеристики фундаментальних галузей права, що й пропонує С.С. Алексєєв. На його думку, фундаментальні галузі: 1) вичерпно конкретизують генеральні юридичні режими, групові методи правового регулювання; 2) відрізняються юридичною "чистотою", яскравою контрастністю, юридичною несумісністю і тим самим виключають можливість взаємного субсидіарного застосування норм, що входять у ці галузі; 3) юридично первинні, тобто містять вихідний правовий матеріал, який пізніше так чи інакше використовується під час формування правових режимів інших галузей; 4) у своїй сукупності як ядро цілісної системи вони мають струнку завершену архітектуру, спаяні чіткими закономірними залежностями, ієрархічними зв'язками¹.

Безперечно, перелік цих характеристик не є вичерпним, і його можна доповнити окремими положеннями, що стосуються практичної ролі, яку відіграють фундаментальні галузі в суспільному житті. Кожна з цих правових галузей: 1) виконує окреме стратегічне завдання в процесі регулювання суспільних відносин; 2) маючи особливі характеристики галузеві правосуб'єктності, відіграє одну з вирішальних ролей у реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; 3) здійснює безпосереднє правове супроводження функціонування всіх або окремих гілок влади; 4) у власній структурі обов'язково містить норми правової відповідальності; 5) обслуговується відповідною процесуальною галуззю або підгалуззю.

Наступним аспектом, який характеризує місце кримінального права в правовій системі України, є його публічність. Публічне право – це одна з компонентів правової системи держави, що об'єднує галузі права, якими регульовано суспільні відносини, котрі забезпечують загальний, сукупний (публічний) інтерес. До галузей публічного права відносять: міжнародне публічне право, конституційне право, адміністративне право, фінансове, земельне право, кримінальне та кримінально-процесуальне право та низка інших.

Потрібно зазначити, що норми галузей, об'єднані в публічне право, обслуговують суспільні відносини, обов'язковою стороною яких мають бути владні структури, наділені правом відстоювати публічні (загальні) інтереси. Зазначені владні структури можуть представляти як державні, так і недержавні інститути.

Єдиною сферою застосування кримінального права є сфера визначення діянь як злочинів та заходів державного примусу за вчинення цих діянь. Найрозповсюдженішим видом цих заходів є покарання.

¹ Алексєєв С.С. Общая теория права: в 2-х т. Т. I / С.С. Алексєєв. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 248.

Останнім часом у науковій і навчальній літературі висловлюються думки про доцільність використання в кримінально-правовій науці підходу, відповідно до якого кримінальне право можна поділити на публічне та приватне. Прихильники цієї точки зору вважають, що кримінальне приватне право має охоплювати норми, в яких чітко прослідковується метод диспозитивності в регулюванні кримінально-правових відносин.

На нашу думку, під час вирішення цієї проблеми слід спиратись на висновки, яких дійшов В.Б. Авер'янов, котрий стверджує, що вирішальним критерієм віднесення конкретної галузі до публічного чи приватного права є не характер суб'єктів суспільних відносин, що підлягають регулюванню, а характер власне регулювання цих відносин, який виявляється у специфічній меті регулювання та його юридичних наслідках¹.

Виходячи з цього, можна констатувати, що немає принципового значення, коли в кримінально-правовому регулюванні використовуватимуться імперативний та диспозитивний методи, позаяк характер регулювання цих відносин і його остаточна мета спрямовані на відстоювання загальних (публічних) потреб.

Слід зауважити, що сучасний розвиток ключових галузей вітчизняного публічного права гальмується через недостатнє вивчення проблем філософії їх окремих інститутів та призначення в суспільстві. З огляду на це перед кримінальним правом постають реальні перспективи еволюції як галузі публічного права, що неминуче сприятиме подальшому збагаченню змісту його аксіологічних характеристик.

Посідаючи ключове місце в базисі правової системи України, кримінальне право України відіграє провідну роль у процесах регулювання суспільних відносин.

Фундаментальна галузь публічного права забезпечує виконання всього комплексу правових функцій (регулювання, охорони та виховання). Цими високими і беззаперечними характеристиками можна завершити розгляд питання про роль і місце кримінального права у правовій системі України².

Наступним компонентом, без якого наведені характеристики суспільної цінності кримінального права будуть відчутно неповними, слід вважати основні завдання, покладені на цю правову галузь.

Останнім часом кримінальне право є динамічним і в нормативному плані, певною мірою, нестабільним правовим інструментарієм регулювання суспільних відносин. Це пояснюється як його багатофункціональністю, так і швидкоплинним змінням тактичних завдань певних кри-

¹ Авер'янов В.Б. Адміністративне право України: доктринальні аспекти реформування / В.Б. Авер'янов // Право України. - 1998. - № 8. - С. 9.

² Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : [учебник] / отв. редактор заслуженный деятель науки и техники Украины, доктор юридических наук, профессор Е.Л. Стрельцов. - Х.: ООО «Одиссей», 2006. - С. 49.

мінально-правових норм, коригованих поточними суспільними інтересами в конкретних соціальних сферах.

Зміни, що почалися в українському суспільстві у 90-х роках минулого століття, не могли не зумовити процеси трансформації теорії та практики вітчизняного кримінального права. Потреба в побудові нової незалежної країни, становлення її основних інституцій, фактичне змінення суспільно-економічної формації, проблеми впровадження елементів ринкової економіки в народне господарство, перегляд і підвищення правового статусу людини та громадянина, заходи щодо практичного втілення задекларованих намірів побудови демократичного суспільства – ось неповний перелік факторів, що радикальним чином вплинули на процес подальшого розвитку кримінального права в Україні.

За часів радянської влади кримінально-правова галузь відігравала роль потужного і надійного правового важеля, за допомогою якого на всіх владних рівнях реалізовувалася політика незмінно правлячої Комуністичної партії Радянського Союзу.

Однак кримінально-правова модель, в основі якої були тотальна державна регламентація, пріоритетність колективізму над інтересами конкретної людини, жорсткий державний примус, не могла розраховувати на тривале успішне функціонування. Можливості радянського кримінального права були штучно звуженими.

Поза всіляким сумнівом, після покладання на державу нових обов'язків, передбачених нормами статті 3 Конституції України, а саме щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини й відповідальності перед нею за свою діяльність, мають змінитися відносини між цими головними суспільними фігурантами, поміж іншим і у сфері відносин, регульованих кримінальним правом.

Проаналізувавши зазначені вище конституційні положення, можна дійти висновку, що вони загалом є визначальними для всіх галузей правової системи України, особливо це стосується представників так званого публічного права. Інша річ, що для реалізації цих високих декларацій кожна галузь використовуватиме власний набір правового інструментарію, який становлять тільки характерні для неї правові риси, форми, методи, функції, режими тощо.

Досліджуючи загальні питання аксіології кримінального права, необхідно виходити з таких положень: 1) норми кримінального права повинні забезпечувати належне правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (ст. 3 Конституції України). Вони, безумовно, є вирішальними у визначенні високого правового статусу людини і громадянина в нашій країні, але не менш вирішальними щодо цього правового статусу є норми ст. 23, 68 Основного Закону України, які покладають на кожну люди-

ну й загальні обов'язки мати зобов'язання перед суспільством і неухильно додержуватися Конституції України та Законів України, не посягаючи на права і свободи, честь і гідність інших людей); 2) кримінальне право – це важлива складова публічного права, покликана відстоювати рівною мірою як публічні потреби, так і потреби конкретної людини, якщо вони кореспондуються із загальними інтересами і не протиставляються їм; 3) формою, у рамках якої реалізуються норми кримінального права, є кримінально-правові відносини, тобто відносини, пов'язані з визначенням того, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Якщо правове забезпечення охорони цінностей, зазначених у ст. 1 КК України, можна розглядати як загальні ознаки суспільної цінності кримінального права, то публічність – це безпосередньо родова ознака цієї галузі.

Стратегічної мети кримінального права вдається досягти шляхом виконання його головних завдань, формування яких відбувається згідно з двома основними функціями цієї галузі права і відповідно до двох родових ознак, що характеризують його суспільну цінність.

Першим таким завданням можна вважати визначення того, які суспільно небезпечні діяння є злочинами. Другим головним завданням кримінального права є визначення того, які покарання застосовуються до осіб, що вчинили злочин.

Не маючи за мету детально розкривати зміст кримінально-правової охорони та її вплив на загальну оцінку цінності кримінального права, хотілося би відмітити, що вчинення більшості злочинів можна локалізувати і згодом усунути тільки за умов умілого й оптимального розроблення кримінально-правових норм.

Завершуючи дослідження, потрібно ще раз зазначити, що воно відіграє вирішальну роль у регулюванні суспільних відносин. Саме за допомогою кримінально-правових норм можна належним чином протидіяти злочинності та розробляти стратегію профілактики злочинів.

УДК 341.1.8

А.М. Візір

**СПІВВІДНОШЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ СИЛИ
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ
У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ
ЗА УЧАСТЮ УКРАЇНИ**

У статті досліджується співвідношення юридичної сили міжнародно-правових договорів у сфері запобігання та протидії корупції, які є чинними для України на універсальному та регіональному рівнях.

Ключові слова: *запобігання та протидія корупції, міжнародні договори, ООН, Рада Європи.*

В статье исследуется соотношение юридической силы международно-правовых договоров Украины в сфере предупреждения и противодействия коррупции на универсальном и региональном уровнях.

Ключевые слова: предупреждение и противодействие коррупции, международные договоры, ООН, Совет Европы.

The thesis is dedicated to a general study of the Ukrainian international treaties against the corruption on the world and regional levels.

Key words: fight against corruption, international treaties, UN, Council of Europe.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема корупції набула ознак глобальної і боротьба з нею не може бути ефективною без участі усіх держав світу. Саме такий висновок мав наслідком в останній чверті ХХ ст. активну діяльність органів ООН, передусім Генеральної Асамблеї ООН, а також спеціалізованих агенцій ООН, передусім Економічної і Соціальної Ради, з підготовки світової спільноти до усвідомлення необхідності визнати корупцію злочином, з яким неможливо вести боротьбу виключно національними правовими засобами. У системі ООН протягом останніх десяти років відбувалося активне створення глобальної мережі правового міждержавного співробітництва з питань запобігання корупції. Як наслідок, за ініціативою ООН було укладено низку міжнародних антикорупційних багатосторонніх міжнародних договорів, найбільш значущим з яких стала Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. У європейському регіоні міжнародно-правове співробітництво у боротьбі з корупцією здійснюється, насамперед, зусиллями Ради Європи, в рамках якої прийнято дві конвенції – Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. і Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, і на які спирається автор. На жаль, до цього часу в Україні практично не проводилося спеціальних комплексних досліджень міжнародно-правових питань співробітництва в боротьбі з корупцією на універсальному рівні. В цілому українські юристи досліджували загальні аспекти міжнародного співробітництва у кримінально-правовій сфері: М.В. Буроменський [1], М.І. Данількевич [2], А. Домбругова [3], Г.О. Душейко і Д.М. Кищенко [4], Н.А. Зелінська [5], А.С. Мацько [6], Є.В. Невмержицький [7], Н.В. Пронюк [8], Пшеничний І.В. [9], Р.Г. Рябошапка [10], Ус О.В. [11], Р. Чимний [12] та інші. Разом з тим, слід відзначити дисертаційне дослідження і монографію І.С.О. Нуруллаєва, які присвячені міждержавному співробітництву у боротьбі з корупцією у рамках Ради Європи [13].

У зарубіжній доктрині міжнародного права це питання досліджено ґрунтовніше, зокрема, можна назвати таких авторів як, Є. Бірюков [14],

Г.І. Богуш [15], Г.В. Ігнатенко [16], І.Д. Каминін [17], В.П. Панов [18], С.М. Чазанфар [19], М. МакДугал, Х. Лассвелл і Дж. Міллер [20] та інші.

Наразі *невирішеними залишаються питання* встановлення співвідношення юридичної сили міжнародно-правових договорів у сфері запобігання та протидії корупції, які є чинними для України на універсальному та регіональному рівнях, а також встановлення ієрархії міжнародно-правових норм у сфері запобігання та протидії корупції.

Таким чином, *метою* даної статті є з'ясування особливостей міжнародно-правових норм у сфері запобігання та протидії корупції, які є чинними для України на універсальному та регіональному рівнях.

Відповідно до мети і з урахуванням обсягу дослідження основна увага у статті зосереджена на виконанні такого основного завдання: визначити співвідношення юридичної сили міжнародно-правових договорів у сфері запобігання та протидії корупції на універсальному та регіональному рівнях за участю України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сфері запобігання та протидії корупції Україна є учасником низки міжнародно-правових договорів (універсального, регіонального та двостороннього характеру). Серед них особливо слід виділити такі як:

- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. [21] (Дата підписання Україною: 31.10.2003 р. Дата ратифікації Україною: 18.10.2006 р. [22]. Дата набуття чинності для України: 01.01.2010 р.);

- Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. (ETS № 173) [23] (Дата підписання Україною: 27.01.1999 р. Дата ратифікації Україною: 18.10.2006 р. [24]. Дата набуття чинності для України: 01.03.2010 р.);

- Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 15.05.2003 р. (ETS 191) [25] (Дата підписання Україною: 15.05.2003 р. Дата ратифікації України: 18.10.2006 р. [26]. Дата набуття чинності для України: 04.06.2007 р.);

- Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р. [27] (Дата підписання Україною: 04.11.1999 р. Дата ратифікації Україною: 16.03.2005 р. [28]. Дата набуття чинності для України: 01.01.2006 р.)¹.

Таким чином, виникає питання про співвідношення юридичної сили міжнародно-правових договорів у сфері запобігання та протидії корупції на універсальному і регіональному рівнях за участю України.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р. (Дата схвалення Україною: 26.03.1986 р. [29]. Дата приєднання України: 14.04.1986 р. [30]. Дата набуття чинності для України 13.06.1986 р.) у стат-

¹ Останні три міжнародні договори прийняті в рамках Ради Європи

ті 30 "Застосування послідовно укладених договорів, які стосуються одного і того ж питання" визначає, що:

"1. З дотриманням статті 103 Статуту Організації Об'єднаних Націй¹ права і обов'язки держав-учасниць послідовно укладених договорів, які стосуються одного і того ж питання, визначаються відповідно до нижченаведених пунктів.

2. Якщо в договорі встановлюється, що він обумовлений попереднім або наступним договором або що він не повинен вважатись несумісним з таким договором, то переважну силу мають положення цього другого договору.

3. Якщо всі учасники попереднього договору є також учасником наступного договору, але дію попереднього договору не припинено або не зупинено відповідно до статті 59, попередній договір застосовується тільки тією мірою, якою положення є сумісними з положеннями наступного договору.

4. Якщо не всі учасники наступного договору є учасниками попереднього договору:

a) у відносинах між державами-учасницями обох договорів застосовується те ж правило, що й у пункті 3;

b) у відносинах між державою-учасницею обох договорів і державою-учасницею тільки одного договору, договір, учасниками якого є обидві держави, регулює їхні взаємні права і обов'язки" [32].

Системний аналіз цієї норми і пункту 1 статті 35 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. (ETS № 173)² [23], а також пункту 1 статті 19 Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р.³ [27] дозволяє встановити таке співвідношення юридичної сили міжнародно-правових договорів у сфері запобігання та протидії корупції універсального і регіонального рівнів за участю України:

1) Ми погоджуємося з позицією І.С.О. Нуруллаєва, що з огляду на загальну теорію міжнародного права, норми універсальних міжнародних договорів повинні мати перевагу перед нормами регіональних договорів з того самого предмету [13, 51]. Тобто, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. [21] (загальна норма) має перевагу над регіональними нормами – антикорупційними міжнародно-правовими договорами, що укладені в рамках Ради Європи: Кримінальною конвенцією про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. (ETS № 173) [23], Додат-

¹ Стаття 103 Статуту Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 р.: "У тому разі, коли виявиться, що зобов'язання Членів Організації за цим Статутом суперечать їх зобов'язанням за якою-небудь іншою міжнародною угодою, переважну силу мають зобов'язання за цим Статутом" [31].

² Стаття 35. Відношення до інших конвенцій та угод: "1. Ця Конвенція не зашкоджує правам та зобов'язанням, що випливають із міжнародних багатосторонніх конвенцій, які стосуються спеціальних питань."

³ Стаття 19. Відношення до інших документів і угод: "1. Ця Конвенція не зашкоджує правам та зобов'язанням, що випливають із міжнародних багатосторонніх документів, які стосуються спеціальних питань."

ковим протоколом до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 15.05.2003 р. (ETS 191) [25] і Цивільною конвенцією про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р. [27].

Разом з тим ми вважаємо, що у відносинах між державами-членами Ради Європи найвищу юридичну силу мають саме антикорупційні міжнародно-правові договори, укладені в рамки Ради Європи. Таке твердження ґрунтується на загальному принципі права *Lex specialis derogat generali* (спеціальна норма має перевагу над загальною) і підтверджується пунктами а) і б) статті 1 Статуту Ради Європи від 05.05.1949 р. (Дата приєднання України: 31.10.1995 р. [33]. Дата набуття чинності для України: 09.11.1995 р.):

"а) Метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу.

б) Ця мета досягається за допомогою органів Ради шляхом обговорення питань, що становлять спільний інтерес, шляхом укладання угод та здійснення спільних заходів в економічній, соціальній, культурній, науковій, правовій та адміністративній галузях, а також у галузі захисту та збереження і подальшого здійснення прав людини і основних свобод." [34].

2) Із зазначеного вище можна зробити що найменше два висновки:

- по-перше, Україна у відносинах з країнами-членами Ради Європи у сфері запобігання та протидії корупції має використовувати антикорупційні міжнародно-правові договори, укладені в рамках цієї регіональної організації - Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. (ETS № 173) [23], Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 15.05.2003 р. (ETS 191) [25] і Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р. [27];

- по-друге, у відносинах з європейськими країнами, які не є учасниками антикорупційних міжнародно-правових договорів Ради Європи, а також з країнами неєвропейського регіону Україна має керуватися Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. [21] (звичайно, за умови, що зазначені країни є учасниками цієї Конвенції).

3) У разі, коли європейська країна не є учасником антикорупційних міжнародно-правових договорів Ради Європи, а також не є учасником Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. [21], Україна з такими державами може здійснювати співробітництво у сфері запобігання та протидії корупції на підставі відповідного міжнародного договору, наприклад, про правову допомогу (звичайно, за умови участі у такому договорі і України, і держави-контрагента).

На тих самих засадах може здійснюватися співробітництво у сфері запобігання та протидії корупції між Україною і будь-якою державою неєвропейського регіону, яка не є учасником Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. [21].

4) У разі, коли Україна та іноземна держава (або міжнародна організація, яка здійснює заходи щодо запобігання та протидії корупції), не є учасниками спільних міжнародних договорів у сфері запобігання та протидії корупції, співробітництво з цих питань може також здійснюватися на основі національного законодавства чи законодавчої взаємності сторін (або внутрішніх правил міжнародної організації).

Мета такої ієрархії полягає в тому, щоб забезпечити легальні підстави для здійснення співробітництва у сфері запобігання та протидії корупції, що є необхідним для тих сторін, які позбавлені такої можливості через відсутність відповідних міжнародних договорів. Таким чином, заповнюється можлива прогалина у правовому регулюванні міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії корупції.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити такі *висновки*:

1) Україна у відносинах з країнами-членами Ради Європи у сфері запобігання та протидії корупції має використовувати антикорупційні міжнародно-правові договори, укладені в рамках цієї регіональної організації - Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. (ETS № 173) [23], Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 15.05.2003 р. (ETS 191) [25] і Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р. [27].

2) У відносинах з європейськими країнами, які не є учасниками антикорупційних міжнародно-правових договорів Ради Європи, а також з країнами неєвропейського регіону Україна має керуватися Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. [21] (звичайно, за умови, що зазначені країни є учасниками цієї Конвенції).

3) У разі, коли європейська країна не є учасником антикорупційних міжнародно-правових договорів Ради Європи, а також не є учасником Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. [21], Україна з такими державами може здійснювати співробітництво у сфері запобігання та протидії корупції на підставі відповідного міжнародного договору, наприклад, про правову допомогу (звичайно за умови участі у такому договорі і України, і держави контрагента).

Так само може здійснюватися співробітництво у сфері запобігання та протидії корупції між Україною і будь-якою державою неєвропейського регіону, яка не є учасником Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. [21].

4) У разі, коли Україна та іноземна держава (або міжнародна організація, яка здійснює заходи щодо запобігання та протидії корупції), не є учасниками спільних міжнародних договорів у сфері запобігання та протидії корупції, співробітництво з цих питань може також здійснюватися на основі національного законодавства чи законодавчої взаємності сторін (або внутрішніх правил міжнародної організації).

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у необхідності встановлення ієрархії міжнародно-правових норм (як міжна-

родних договорів, так і актів "м'якого" права) у сфері запобігання та протидії корупції на універсальному та регіональному рівнях.

Використана література:

1. Буроменський М.В. Деякі особливості застосування в Україні міжнародних договорів про боротьбу з організованою злочинністю // Вісник Академії правових наук України. - 1999. - (17) № 2. - С. 50-58.

2. Данількевич М.І. Проблеми боротьби з корупцією: міжнародний і вітчизняний досвід // Коррупция: региональные и отраслевые тенденции: Сб. науч. статей / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. - Библиотека журнала "Юридический вестник". - Одесса: ФЕНІКС, 2003. - С. 71-81.

3. Домбругова А. Міжнародне співробітництво у сфері боротьби з корупцією // Юридичний вісник України. - 2007. - 13-19 січня (№ 2).

4. Душейко Г.О., Киценко Д.М. Досвід міжнародного співробітництва в боротьбі з корупцією: загальний огляд діяльності Інтерполу // Вісник Запорізького юридичного інституту. - 2002. - № 3 (24). - Запоріжжя: Б.В., 2003. - С. 162-169.

5. Зелинская Н.А. Международные преступления и международная преступность / Монография. - Одесса: Юридична література, 2006. - 256 с.

6. Мацко А.С. Діючі міжнародні структури боротьби з корупцією // Економіка. Фінанси. Право. - 2000. - № 6. - С. 23-28.

7. Невмержицький Є.В. Міжнародний досвід протидії корупції // Вісник Академії прокуратури України. - 2007. - № 2. - С. 64-73.

8. Пронюк Н.В. Актуальні питання міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії корупції // Науковий вісник Дипломатичної академії України. - Вип. 10. - Зовнішня політика і дипломатія: погляд із XXI століття. - Ч. 2. - К.: Демід, 2004. - С. 140-155.

9. Пшеничний І.В. Корупція - сприятливий фактор існування транснаціональної злочинності // Адвокат. - 1999. - № 1. - С. 11-12.

10. Рябошапка Р.Г. Міжнародно-правовий досвід у боротьбі з корупцією // Збірник наукових праць Харківського центру вивчення організованої злочинності. - Вип. 1. - Х.: Харк. Центр вивч. організ. злочинності, 2000. - С. 307-320.

11. Ус О.В. Удосконалення законодавства про відповідальність за корупцію в контексті міжнародних зобов'язань України // Юрист України. - 2004. - 2 (4) червень (№ 2). - С. 50-53.

12. Чимний Р. Для боротьби з корупцією не вистачало тільки конвенції (Європейська конвенція про боротьбу з корупцією) // Закон і бізнес. - 1999. - № 6. - С. 12.

13. Нуруллаєв І.С.О. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією: Монографія. - К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. - 160 с.

14. Бирюков Е. Международное сотрудничество правоохранительных органов в борьбе с транснациональной преступностью и коррупцией // Законность. - 1999. - № 9. - С. 41-42.

15. Богуш Г.И. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции // Вестник Московского университета. - Сер. 11: Право. - 2006. - № 3. - С. 22-39.
16. Игнатенко Г.В. Международно-правовые проблемы противодействия транснациональной преступности и коррупции // Организованная преступность и коррупция: Исследования, обзоры, информация. - Вып. 1. - 2000. - Екатеринбург: ИИТЦ "Зерцало-Урал", 2000. - С. 99-103.
17. Камьшин И.Д. Конвенция ООН против коррупции: новые контуры международного сотрудничества // Российская юстиция. - 2004. - № 4. - С. 14-16.
18. Панов В.П. Международное уголовное право: Учеб. пособие. - М.: ИНФРА-М, 1997. - 320 с.
19. Chazanfar, S.M. Third World Corruption; A Brief Survey of Issue// Journal of Social, Political and Economic Studies, Vol. 25. No.3, Fall 2000. - P.351-368.
20. McDougal M., Lasswell H., Miller J. The Interpretation of Agreements and World Public Order, New-Haven. - L., 1967. - 553 p.
21. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2007. - № 49. - Ст. 496.
22. Закон України "Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції" від 18 жовтня 2006 року № 251-V // Відомості Верховної Ради України. - 2006. - № 50. - Ст. 496.
23. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999. (ETS № 173) // Відомості Верховної Ради України. - 2007. - № 47-48. - Ст. 2028.
24. Закон України "Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією" від 18 жовтня 2006 року № 252-V // Відомості Верховної Ради України. - 2006. - № 50. - Ст. 497.
25. Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 15.05.2003 р. (ETS 191) // Режим доступу: [http:// zakon. Rada. gov. ua/ cgi-bin/ laws/ main. cgi. nreg = 994-172](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994-172)
26. Закон України "Про ратифікацію Додаткового протоколу до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією" від 18 жовтня 2006 року № 253-V // Відомості Верховної Ради України. - 2006. - № 50. - Ст. 498.
27. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р. // Офіційний вісник України від 15.03.2006. - 2006. - № 9. - Стр. 252. - Ст. 592, код акту 35389/2006.
28. Закон України "Про ратифікацію цивільної конвенції про боротьбу з корупцією" від 16 березня 2005 р. № 2476-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 16. - Ст. 266.
29. Постановление Совета Министров Украинской ССР "Об одобрении и представлении на рассмотрение Президиума Верховного Совета Украинской ССР предложение о присоединении Украинской ССР к Венской конвенции о праве международных договоров" от 26 марта 1986 г. № 102 // Режим доступу: [http:// zakon 1. rada. Gov. ua/ cgi-bin/ laws/ main. cgi](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi)
30. Указ Президії Верховної Ради Української РСР "Про приєднання Української Радянської Соціалістичної Республіки до Віденської конвенції

про право міжнародних договорів" від 14 квітня 1986 року № 2077-XI // Відомості Верховної Ради Української РСР. - 1986. - № 17. - Ст. 343.

31. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 р. // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.nreg=995-010&c=1#Public>

32. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р. // Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.nreg=995-010>

33. Закон України "Про приєднання України до Статуту Ради Європи" від 31 жовтня 1995 року № 398/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1995. - № 38. - Ст. 287.

34. Статут Ради Європи від 05.05.1949 року. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. - 2006 р. - № 5. - Книга 2. - С. 435. - Ст. 1270.

УДК 340.12

В.С. Бізун

ФІЛОСОФІЯ ПРАВОСУДДЯ: БАЛАНСУЮЧИЙ СМИСЛ ПРАВОСУДДЯ

Розкриваються питання актуальності наукового дослідження філософських проблем правосуддя, визначається стан дослідження проблематики правосуддя в юридичній науці на прикладі дисертаційних досліджень. Правосуддя розглядається як феномен права в його розвитку. Філософія правосуддя розкривається як ідея правосуддя, зокрема судове здійснення ідеї права. В аспекті здійснення правосуддя розглядаються його балансуючий зміст.

Ключові слова: *філософія правосуддя, судочинство, правосуддя.*

Раскрываются вопросы актуальности научного исследования философских проблем правосудия, определяется состояние исследования проблематики правосудия в юридической науке на примере диссертационных исследований. Правосудие рассматривается как феномен права в его развитии. Философия правосудия раскрывается как идея правосудия, судебное осуществление идеи права. В аспекте осуществления правосудия рассматриваются вопросы балансирующего смысла правосудия.

Ключевые слова: *философия правосудия, судопроизводство, правосудие.*

The author unfolds the relevance of philosophical issues of justice as judicial process, defines the status of these issues being researched in the Ukrainian legal scholarship as based on dissertational research. Justice as judicial process is seen as a phenomenon of law in its development. Philosophy of justice is revealed as the idea of justice, in particular as the judicial realization of an idea of law. In the aspect of the realization of the judicial justice issues of the balancing meaning of justice are considered.

Key words: *philosophy of justice, judicial process, administration of justice.*

Актуальність наукового дослідження філософських проблем правосуддя зумовлено наукознавчим і практичним значенням сучасної проблематики правосуддя. Наукознавче значення, яке охоплює й досліджен-

ня в межах філософії права як юридичної та філософської дисципліни, полягає в необхідності філософсько-правового осмислення правосуддя та концептуалізації його результатів. Практичне значення дослідження полягає в доцільності використання результатів осмислення для вдосконалення інституту правосуддя в процесі право- й державотворення в Україні.

З'ясуємо стан дослідження проблематики правосуддя в юридичній науці. З метою з'ясування правосуддя як об'єкта філософсько-правового дослідження, доцільно окреслити проблематику правосуддя в юридичній науці. Зокрема, в даному випадку межі такого визначення пропонується окреслити доробками новітньої української юридичної науки в розрізі різних спеціальностей за період із 1990 року. Вибір зумовлено припущенням, що за період із зазначеного року до цього часу в цих дослідженнях із позицій методологічного плюралізму переглянуто та пересмислено доробок юридичної науки попереднього, зокрема радянського, періоду, іноземних джерел, уможливаючи використання дослідницького матеріалу як теоретичної бази й даного дослідження.

Реферативний огляд дисертацій з проблематики права (у межах філософії права, як окремої спеціальності, та в межах решти спеціальностей) реєструє такими висновками. Проблематика правосуддя досліджувалася у контексті питань судової влади, тлумачення права, конституційного правосуддя (юстиції), юридичної діяльності, захисту прав людини, судової та правозахисної юридичної діяльності чи юридичної практики тощо [1]. Термін "правосуддя" зрідка зустрічається у темах дисертаційних досліджень (зокрема, в семи "кандидатських" дисертаціях 2003-2009 років за різними спеціальностями юридичної науки [2]; між тим, після 2002 року затверджено більше 15 тем, які містять різновиди терміна "правосуддя").

Правознавчі дослідження передусім стосувалися форм виникнення, розвитку та функціонування правосуддя. У межах теоретико-правових досліджень висвітлювалися питання та проблематика судової влади, тлумачення права, конституційного судочинства, юридичної діяльності, захисту прав людини, судової та правозахисної юридичної діяльності чи юридичної практики, суддівського розсуду. Термін "правосуддя" зрідка зустрічається у темах загальнотеоретичних дисертаційних досліджень. Проте, його відсутність не означає відсутності досліджень явища, позначеного як правосуддя, його проблематики. Так, останні досліджувалися в загальнотеоретичних роботах із таких тем (об'єктів дослідження), як судова влада, статус суддів, суддівський розсуд тощо.

Загалом дослідження проблематики правосуддя в межах певної спеціальності зумовлено предметом відповідної спеціальності, що закономірно обмежує досліджуваний аспект явища.

Окреслюючи огляд дисертаційних досліджень у межах спеціальності "12.00.12 - філософія права", відзначимо таке. Правосуддя як об'єкт не досліджувалося взагалі, а як предмет - фрагментарно в окремих дослі-

дженнях [3]. Відтак і судова проблематика досліджувалася некомплексно. Проблематику філософських засад, філософії судочинства чи правосуддя, поки що, не виокремлено й не досліджено як окремий об'єкт чи предмет філософсько-правового осмислення в українській філософсько-правовій думці, недостатньо висвітлено різні аспекти цієї проблеми. Як наслідок, не сформовано самостійного філософсько-правового дискурсу проблематики, зумовлена потреба формування концепції філософії правосуддя, актуальної для української правової реальності.

Отож, *ступінь наукової розробленості проблеми* філософії правосуддя можна вважати недостатнім, а також вартим подальшого наукового розвитку.

Правосуддя як феномен права в його розвитку. Явище, відображене терміном "правосуддя" (його семантичними аналогами) має давню історію. Деконструкція поняття "правосуддя" виявляє: з початку існування людства люди вчиняли певні дії, позначувані як судження, природа яких – застосування певного критерію до складних обставин, що заклали основу сучасному поняттю правосуддя. Згодом окремі з цих критеріїв, наприклад, виражені певними нормами чи правилами, почали позначати як "закон", "право" тощо, а сам процес описувати як судження за правом чи законом. Етимологія слова *justice*, що має водночас значення "справедливість", "правосуддя", а в деяких випадках в історії цього слова – й види покарання (як наприклад, страта на шибениці), доводить смисловий зв'язок між зазначеними поняттями (справедливість, правосуддя, покарання тощо) та водночас зв'язок із розвитком права.

Розвиток права як явища виявляє еволюцію поняття правосуддя. Еволюція правосуддя – частина еволюції ідеї права: розвиток поняття права та його здійснення. Поява терміна "правосуддя" в юридичній науці має відносно недавню історію, яка пов'язана з прагненням належного здійснення саме ідеї права. В процесі реалізації ідеї права й виявлялися нові ознаки явища, що з одного боку відображали поступ поняття права, а з другого – ставали частиною ідеї права вже з новим змістом. Явище, сутністю якого є судження в найбільш складних ситуаціях, здійснюване відповідно до певних критеріїв, позначуваних як "право", й стало відтак позначатися як "правосуддя". Водночас, правосуддя як явище розвивалося відповідно до власної ідеї, її розвиток зумовив набуття нового змісту (специфічні ознаки якого пропонується позначатися як "смисли правосуддя"). Загалом правосуддя є явищем права в його розвитку.

Філософія правосуддя та правосуддя як судове здійснення ідеї права. З позицій філософії права правосуддя постає як судове здійснення ідеї права. Традиційно одним із розумінь предмету філософії права вважалася ідея права, поняття та його здійснення. Однією з форм здійснення права є здійснення судове. Предмет такого здійснення можна окреслити як окремий предмет філософії правосуддя, ідею правосуддя – основою фі-

лософії правосуддя. Ключове питання ідеї правосуддя – це її зміст. Ідея правосуддя конкретизується в смислах правосуддя.

Смисл (сенси) правосуддя – це особливий зміст, який відображає сутність (сутності) явища дійсності, позначуваного терміном "правосуддя". Вирізняють різні смисли правосуддя, наприклад, у цьому дослідженні, такі, як "антропологічний смисл" (правосуддя як судова антропологія); "владний смисл" (правосуддя як форма здійснення судової влади); "правореалізаційний смисл" (правосуддя як судове здійснення права); "правозахисний смисл" (правосуддя як судовий захист); "резолютивний смисл" (або "вирішальний смисл") (правосуддя як судове вирішення конфлікту); "балансуючий смисл" (правосуддя як судове балансування); інші смисли правосуддя (ідеологічний, телесологічний, виховний, відповідальний, економічний). Оскільки зазначені смисли є обґрунтованими, виявляється, що ідеї правосуддя властива смислова множинність.

Мета запропонованого підходу – не стільки детальний аналіз, аномізація правосуддя, скільки виявлення спеціального змісту – смислів того явища, яке називається правосуддям. Смисли правосуддя, формуючи ідею правосуддя, закладають підґрунтя основам філософії правосуддя, що може розглядатися як діяльнісна юридична філософія. Запропонований перелік смислів ідеї правосуддя нема підстав вважати ідеальним чи вичерпним, його маж бути піддано критичному огляду. Також, додамо, на практиці, можливі та необхідні суміщення різних смислів правосуддя, зазначених в цьому огляді (наприклад, правосуддя як судового захисту та правосуддя як справедливого судочинства, приміром, у контексті судової практики ЄСПЛ права людини на ефективний юридичний засіб захисту (ст. 13 ЄКПЛ) та права на справедливий судовий розгляд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ)). Крім того, перелік і проблематика смислів правосуддя може бути розширено. Складним і таким, що потребує додаткового дослідження, є питання співвідношення смислів права, їх формалізація в принципах. Проблематика смислів правосуддя актуалізується, наприклад, у випадку, коли одні смисли підміняються іншими, коли відбувається їхня маніпуляція чи зловживання правосуддям, тобто, коли система правосуддя використовується для цілей, які не охоплюються змістом ідеї правосуддя. Все це може слугувати предметом подальшого осмислення філософських проблем правосуддя.

Герменевтика правосуддя. Правосуддя як об'єкт філософсько-правового дослідження тлумачиться не як будь-яка судова діяльність, а як така, що спрямована на здійснення *ідеї права*. У цьому смислі судочинство не отожднюється з правосуддям, воно є його формою здійснення. Інтерпретація правосуддя і судочинства в нашому дослідженні пов'язані герменевтично: у виявленні певних смислів, істотних для дослідження, в спробі вироблення філософсько-правової концепції правосуддя.

Подібно до того, як об'єктом історико-правового дослідження є не тільки держава і право, а й широкі кола історичних подій, політичного,

соціально-економічного, ідеологічного, етичного, етнографічного та іншого характеру, за яких держава і права існували і без яких їх не можливо правильно витлумачити, так і правосуддя має досліджуватися як сутність і явище з огляду на "широке герменевтичне коло", пояснюватися й тлумачитися в ширшому контексті, на кожному з етапів свого здійснення.

Правосуддя як сфера поєднання різних підходів до праворозуміння. Праворозуміння, як усвідомлення явища, що позначається терміном "право", змістовно розкривається на основі спеціальних уявлень: правових теорій, доктрин, понять. Праворозуміння відрізняють від правоназivanja, юридичного тлумачення. Поряд із розрізненням праворозуміння за підходами, доцільно вирізняти й праворозуміння за сферами діяльності. В цьому зв'язку тематично доцільно вирізняти судове праворозуміння – уявлення про право, сформоване в процесі судової діяльності, зокрема судового правозастосування. Крім того, допустимо розрізняти праворозуміння за суб'єктами (судове праворозуміння судді, адвоката, прокурора, присяжних тощо). Функціонально судове праворозуміння конкретизується через судове тлумачення (тлумачення при судовому правозастосуванні). Оскільки зазначені підходи до праворозуміння змістовно різняться, допустимим є висновок про те, що правосуддя є сферою дії та поєднання різних підходів до праворозуміння.

Традиційно юснатуралізм і юридичний позитивізм вважають домінуючими праворозуміннями. Інтерпретивізм уявляється як "третій шлях" між теорією природного права і юридичним позитивізмом. Під інтерпретивізмом також розуміють європейську юридичну герменевтику. Головні положення (зокрема, твердження, розвинуті Р. Дворкіним) інтерпретивізму полягають у тому, що право не є певною сукупністю даних (данності), правил чи фактів, а те, що юристи мають на меті витлумачити чи отримати в своїй юридичній діяльності. Крім того, не проводиться розмежування між правом і моральністю. Водночас уявляється, що право не є іманентним природі, а правові цінності та принципи існують незалежно. Перше уявлення протиставляє інтерпретивізм юридичному позитивізму, друге – теорії природного права.

У судовій діяльності за умов інтерпретивізму "змиваються" кордони праворозумінь, відтак і відбуваються колізії між ними. Все це відбувається як в світлі пошуку оптимального рішення для сторін, законного чи правомірного рішення – згідно з діючим правом, так і справедливого рішення – згідно з уявленнями про справедливість як ідею права та ідею правосуддя. По суті, не лише юридична герменевтика стає методологією здійснення правосуддя, але й здійснення правосуддя стає методологією пошуку та здійснення права.

Системний розгляд судової герменевтики дає підстави стверджувати про можливість формування судової філософії чи то судової філософії права. У вузькому розумінні – це сукупність ідей та переконань, які пе-

редбачають як суддя вирішуватиме справи. До речі, таке його розуміння має й практичне значення: у США при призначенні чи виборів суддів намагаються з'ясувати відповідну філософію судді. Остання ж, у вужчому розумінні цього слова, зокрема структурно, складається із філософії судді (особистісний світогляд, який може включати й професійний) та суддівської філософії (професійні світогляд, підходи), філософії інших учасників, задіяних у здійсненні правосуддя.

Судова філософія може розрізнятися за ідеологією в зв'язку зі способами судового тлумачення. Так можна розрізнити, з-поміж інших, такі три види судової філософії судді (суддівської філософії): консерватор (схильний до судового текстуралізму); ліберал (схильний до модернізації правових норм, судової правотворчості); поміркований (анг. *judicial moderate*) – схильний до посередньої позиції між консерватором і лібералом.

Суддівську філософію можна визначити як елемент системи судової філософії, чинник філософії правосуддя, що позначає певний особистісний світогляд та професійну правосвідомість судді.

Підсумовуючи відзначимо, що філософію правосуддя можна визначити як прикладний напрям філософії права, об'єктом осмислення якого є явище правосуддя, предметом – ідея правосуддя, поняття правосуддя та його здійснення.

Використана література:

1. Див., напр.: Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2001/01svssvu.zip>; Алексєнко І. Г. Європейська модель конституційної юстиції: теоретико-правові проблеми становлення та розвитку: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2001. – 16 с. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2001/01aigpr.zip>;

2. Зокрема, йдеться про дослідження таких авторів, як А. М. Смирнов ("Правовий статус жертв правосуддя та зловживання владою як особливий вид правового статусу людини"), В. П. Шевченко ("Конституційно-правові основи військового правосуддя"), Н. Ю. Сакара ("Проблема доступності правосуддя у цивільних справах"), С. Є. Дідик ("Кримінально-правова охорона правосуддя"), О. М. Овчаренко ("Доступність правосуддя та гарантії його реалізації"), О. В. Федькович ("Роль органів юстиції в організації та забезпеченні функціонування системи правосуддя"), А. М. Бернюков ("Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя").

3. Див., напр.: Ковальова С. Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Одеська національна юридична академія. – О., 2004. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard>

/2004/04ksgvkl.zip; Биркович О. І. Судова система української держави (Гетьманщини) 1648-1657рр.: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 19 с. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2004/04boidgr.zip>

4. Філософії права в Україні інституціоналізовано як окрему спеціальність наукового працівника у системі юридичних і філософських наук в Україні, принаймні, з 1997 року. Загалом (на основі даних, узагальнених автором на основі бібліографічної інформації каталогу Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, власних дослідницьких даних тощо), захищено більше 75 дисертацій: за період 1997-2010 років (на 1.11.2010) захищено 77 дисертацій (для порівняння: 19 в 2003 році, 40 в 2005 році), з яких докторських – 14, кандидатських – 63; з юридичних – 68; філософських наук – 9. Так, питання суддівської етики та деонтології досліджувалися в роботі С. С. Сливки (Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 [Електронний ресурс] / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 32 с. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2002/02ssspky.zip>); судове пізнання, судова гносеологія в дослідженні А. А. Козловського (Гносеологічна природа права (філософсько-правовий аналіз): Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – 40 с.), герменевтика судової діяльності в дослідженні А. М. Бернюкова (Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя (філософсько-теоретичний аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 [Електронний ресурс] / Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. – Л., 2008. – 16 с. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2008/08banfta.zip>).

5. Mathis S. Philosophy and the Law: How Judges Reason (Course Guide). – Recorded Books: The Modern Scholar Series, 2008. – P. 15.

УДК 341.4

Т.Л. Сироїд

СИСТЕМА ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДІ

У статті відповідно до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду та його нормативно-правових актів проаналізовано систему правової допомоги, що функціонує в рамках Суду. Акцентовано увагу на категоріях адвокатів, які беруть участь у судочинстві, ролі професійних слідчих, консультантів та Секретаря у забезпеченні прав захисту.

Ключові слова: *Міжнародний кримінальний суд, Секретар, Секретаріат, Управління публічних адвокатів захисту, професійні слідчі, система юридичної допомоги, консультант.*

В статье в соответствии с положениями Римского статута Международного уголовного суда и его нормативно-правовыми актами проанализирована система правовой помощи, функционирующая в рамках Суда. Акцентировано внимание на категориях адвокатов, принимающих участие в суде-

производстве, роли профессиональных следователей, консультантов и Секретаря в обеспечении прав защиты.

Ключевые слова: *Международный уголовный суд, Секретарь, Секретариат, Управление общественных адвокатов защиты, профессиональные следователи, система юридической помощи, консультант.*

System of legal aid, which is functioning within the bounds of Court, was analyzed according to the Rome Statute of the International Criminal Court and its regulations. Categories of lawyers, the role of professional investigators, advisers and Secretary in defense managing are specified in the article.

Key words: *International Criminal Court, Secretary, Secretariat, managing of public defence counsel, professional investigators, system of legal aid, adviser.*

Повна й ефективна реалізація прав учасників судочинства є неможливою без забезпечення їх належного правового захисту. Виходячи з цього, право на захист займає особливе місце серед прав, якими наділяються як особи, що притягуються до відповідальності міжнародними кримінальними судами й трибуналами, так і жертви злочинів; його гарантії також закріплені в міжнародних договорах універсального та регіонального характеру. Особливий акцент у гарантуванні даного права робиться на необхідності надання правової допомоги тим, хто її дійсно потребує. Як зазначено в Бангкокській декларації 2005 р., "ми закликаємо держави-учасниці вжити заходів щодо сприяння доступу до правосуддя, розглянути питання про надання юридичної допомоги тим, хто її потребує, і створити можливості для ефективного захисту їх прав у системі кримінального правосуддя" [1].

Статут [2] і нормативно-правові акти Міжнародного кримінального суду (далі МКС) широко регламентують надання правової допомоги сторонам, які беруть участь у судочинстві, та загалом приділяють значну увагу функціонуванню системи правової допомоги, очолюваної Секретарем [3]. Проте на сучасному етапі достатньо важко встановити еталони надання такої допомоги, зважаючи на невеликий практичний досвід діяльності Суду та обмежену кількість справ, які ним розглядаються. Крім того, систему надання правової допомоги в межах МКС неможливо оцінювати у порівнянні з аналогічними системами, що діють у межах інших міжнародних кримінальних судових структур, оскільки сама процедура судочинства МКС є унікальною і постійно удосконалюється.

Обрана тематика є актуальною в аспекті обговорення питання щодо становлення міжнародного кримінально-процесуального права та забезпечення прав осіб, залучених до сфери кримінального судочинства. Крім того, вона є вельми актуальною й у зв'язку з тривалим процесом ратифікації Статуту МКС державами, в тому числі й Україною. Слід зазначити, що діяльності МКС загалом приділено значну увагу в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних фахівців з міжнародного права, зокрема

М. Буроменського, Н. Дрьоміної, М. Костенка, О. Кибальника, О. Київцєв, І. Лукашука, В. Панова, А. Мацька, М. Михайлова, І. Марусіна та ін. Проте система правової допомоги у межах МКС не отримала належної уваги з боку науковців. Тому нагальна потреба в науковому осмисленні сучасного стану й перспектив розвитку МКС як центральної ланки в системі міжнародної кримінальної юстиції зумовлює актуальність всебічної характеристики існуючої в рамках цього органу системи правової допомоги, з'ясування її характерних рис, формулювання певних висновків та рекомендацій щодо її удосконалення.

Відповідно до Статуту МКС, правова допомога особам, які потребують захисту, надається адвокатами, яких запрошують самі особи, що постають перед Судом, або ж адвокатами, які призначаються за рішенням Суду. Залежно від етапу судочинства та складності справи адвокат може діяти самостійно або у складі групи. Обраний чи призначений за рішенням Суду адвокат здійснює підбір групи, завданням якої є забезпечення підзахисного необхідною юридичною допомогою на всьому етапі розгляду справи. До складу групи входить один адвокат, один помічник з правових питань і один керівник провадження у справі. Група може поповнюватися під час судового розгляду додатковим персоналом, який в деяких випадках забезпечується автоматично, наприклад молодший адвокат, а інші додаткові ресурси можуть змінюватися залежно від деяких параметрів, що можуть впливати на робоче навантаження адвоката [4]. Склад групи може змінюватися у процесі судочинства залежно від характеру юрисдикції, що аналізується, етапу відповідного судового розгляду, застосованої системи оплати юридичної допомоги, а в деяких випадках – від змін, які були внесені до програми юридичної допомоги.

Юридична допомога може надаватися "спеціальним адвокатом" (для представлення спільних інтересів захисту відповідно до пункту 2 (d) статті 56 Статуту) або черговим адвокатом на короткий проміжок часу до того, як обвинувачений вперше постане перед Палатою з моменту його першої явки і у зв'язку з наданням Палаті усіх відповідних документів, необхідних для проведення слухання, присвяченого першій явці обвинуваченого. Секретар складає список чергових адвокатів, які в будь-який час знаходяться у розпорядженні для того, щоб представляти в Суді будь-яку особу або представляти інтереси захисту в разі, якщо потрібна термінова юридична допомога і ця особа ще не забезпечена юридичною допомогою, і якщо у неї немає адвоката. Секретар може призначити чергового адвоката, приймаючи до уваги побажання обвинуваченого, близькість географічного місцеперебування адвоката, а також ступінь володіння відповідною мовою (положення 73 Регламенту Суду) [5]. Слід підкреслити, що участь чергового адвоката є обмеженою з точки зору сфери участі й застосування – черговий адвокат призначається тільки у тих випадках, коли потрібна невідкладна юридична допомога у місці перебу-

вання трибуналу або його відділенні, а також у разі, коли такі призначення робляться із загального списку адвокатів, які є на місцевому рівні. Правові документи Суду, включаючи його основоположний документ – Римський статут – визначили додаткові обставини, за яких може бути призначений черговий адвокат. Найбільш показовим прикладом таких випадків є той випадок, коли чергових адвокатів призначають для дотримання прав осіб під час слідчих допитів, які проводяться Канцелярією Прокурора відповідно до ст. 55 Римського статуту. Практичні реальні умови для виконання подібних завдань вимагають, щоб черговий адвокат призначався невідкладно для відбуття до відповідного місця, враховуючи при цьому, перш за все, географічну близькість адвоката до місця відрядження, яке може знаходитися у будь-якому кінці світу.

У 2004 році судді МУС створили незалежне Управління публічних адвокатів захисту (УПАЗ), покликане надавати підтримку групам захисту, що виступають у Суді, шляхом надання їм суттєвої юридичної допомоги з боку спеціалізованого юридичного персоналу [6]. Це установа є незалежною й підпорядковується Секретаріату виключно з адміністративних питань. До завдань УПАЗ належить передусім здійснення захисту й охорона прав на початкових етапах розслідування. У відповідних випадках УПАЗ також може надавати допомогу адвокату та особі, яка має право на юридичну допомогу, в тому числі: проводить правові дослідження, надає рекомендації, виступає в Палаті у конкретних справах (положення 81 Регламенту Суду). Управління також виступає як черговий адвокат відповідно до положення 73 Регламенту Суду. На прохання Секретаря, УПАЗ може виступати посередником у разі виникнення спірної ситуації між особою, яка має право на юридичну допомогу, та її адвокатом (положення 119 (3) Регламенту Секретаріату Суду) [7].

По суті, існування Управління сприяє скороченню традиційного інституційного розриву між обвинуваченням і захистом, в тому числі відіграє дуже корисну роль для захисту при вивченні питань, пов'язаних з міжнародним кримінальним правом. Адвокати, які включені до Списку адвокатів Суду і відповідно мають право на ведення справ у Суді, пройшли перевірку з точки зору якості своєї роботи і загалом характеризуються достатньою компетентністю, наявністю досвіду і знанням Римського статуту. Водночас більшість зовнішніх адвокатів захисту ведуть свою регулярну практику в рамках своєї національної юрисдикції, окрім ведення справ у Суді, і не обов'язково спеціалізуються виключно в галузі міжнародного кримінального права. З урахуванням того, що УПАЗ є депозитарієм інституційних знань і знайоме з труднощами судочинства в МКС, а також останніми подіями в рамках судової практики Суду, Управління може бути корисним для зовнішніх адвокатів захисту та їх груп, а також може надавати допомогу в їх роботі у Суді. Завдяки розробці практичних рекомендацій для адвокатів і активного консультування груп захисту щодо відповідного законодавства й прецедентного права,

Управління надає захисту великі можливості для внесення ними позовів більш швидко й методично. УПАЗ також бере участь у діяльності внутрішніх робочих груп для забезпечення інтересів захисту при формуванні політики і стратегії Суду, які можуть мати наслідки для роботи груп захисту, запрошених з'явитися до Суду.

Незалежно від того, в якій якості виступають адвокати в МКС (чергові або спеціальні адвокати; особи, особисто запрошені виконувати ці функції обвинуваченим або потерпілим; представники УПАЗ), вони повинні відповідати певним критеріям, дотримання яких і є гарантією належного виконання покладених на них обов'язків. Низка таких вимог закріплена в Правилах процедури та доказування (правило 22) [8] та Регламенті Суду (Глава 4 "Адвокати та юридична допомога"). Загалом до цих вимог слід віднести: володіння визнаною кваліфікацією у сфері міжнародного або кримінального права і судочинства; наявність необхідного професійного досвіду в якості судді, прокурора, адвоката або в іншій аналогічній якості у кримінальному судочинстві не менше 10 років; мати свідоцтво, видане колегією адвокатів, яка зареєструвала його, і/або свідоцтво відповідного наглядового адміністративного відомства, яке підтверджує його кваліфікацію; досконале володіння однією із робочих мов Суду. Крім того, адвокат повинен надати Секретарю Суду інформацію щодо застосування відносно нього дисциплінарних засобів, якщо такі мали місце, а також свідоцтво, видане відповідним органом влади кожної держави, громадянином якої є дана особа або в якій вона проживає, в якому повідомляється про вирок у кримінальних справах, якщо такі мали місце.

При виконанні своїх обов'язків адвокат повинен керуватися загальними положеннями Статуту МКС, Правилами процедури та доказування, Регламентом, Положенням про Канцелярію Суду і Кодексом професійної поведінки захисника. Кодекс висуває високі професійні та етичні вимоги щодо захисника. Він має діяти компетентно, вміло чесно, енергійно, незалежно, не піддаватися будь-якому зовнішньому тиску, підтримувати свій авторитет і авторитет юриста в цілому.

Здійснюючи захист свого підопічного, захисник повинен використовувати всі законні засоби захисту; дотримуватися конфіденційності щодо отриманої від клієнта інформації.

Кодекс забороняє представляти захиснику свого клієнта у разі: а) якщо здійснення захисту одного клієнта може зашкодити захисту іншого клієнта зазначеного адвоката або навпаки інтересам клієнта, чий захист цей адвокат здійснював раніше; б) якщо адвокат був пов'язаний з конфіденційною інформацією або був ознайомлений з такою інформацією в якості співробітника Суду; в) якщо існує вірогідність, що адвоката може бути запрошено в якості свідка у справі [9].

Відносини захисника і МКС базуються на принциповому положенні, згідно якого головним завданням адвоката є сприяння правосуддю і

захист інтересів свого клієнта. Відповідно до цього положення, Кодекс покладає на адвоката особисту відповідальність за здійснення ним захисту. Адвокат не повинен навмисно вводити Суд в оману; надавати неправдиві докази; робити завідомо неправдиві твердження тощо.

Допоміжну роль у підготовці адвокатами захисту відіграють професійні слідчі. Вони повинні бути знаними фахівцями в галузі міжнародного або кримінального права і судочинства, а також мати десятирічний досвід слідчої діяльності в кримінальному судочинстві на національному або міжнародному рівні; знати і вільно володіти однією з робочих мов Суду. Список професійних слідчих складає і веде Секретар Суду.

У тих випадках, коли юридична допомога оплачується Судом і включає оплату професійного слідчого, адвокат обирає професійного слідчого зі списку, складеного Секретарем.

Особа, яка не включена до списку слідчих, але володіє відповідним досвідом проведення розслідування в рамках кримінального судочинства, вільно володіє однією з мов держави, в якій проводиться розслідування, у виключних випадках і після затвердження Секретарем відповідності вказаним критеріям, може бути обрана адвокатом у якості консультанта у зазначеній справі. Цей консультант не повинен мати родинних зв'язків з особою, яка має право на юридичну допомогу, з адвокатом або з будь-якою особою, яка надає йому допомогу (розділ III Регламенту Секретаріату Суду).

Координуючу роль у функціонуванні передбаченої установчими документами Суду системи правової допомоги і забезпечення захисту виконує Секретар, який організовує роботу персоналу Секретаріату таким чином, щоб підтримати права захисту, відповідно принципу справедливого судового розгляду, закріпленого Статутом. Із цією метою Секретар, зокрема: сприяє дотриманню конфіденційності; надає підтримку, допомогу і інформацію усім адвокатам, які виступають у Суді, і у відповідних випадках - підтримку професійним слідчим, необхідну для ефективного і результативного здійснення захисту; надає захисту необхідні ресурси, які можуть йому знадобитися, для безпосереднього виконання обов'язків щодо захисту; сприяє передачі інформації і даних про прецедентне право Суду адвокатам і, у відповідних випадках, здійснює співробітництво з національними асоціаціями юристів і адвокатів або будь-яким представницьким органом адвокатських і юридичних асоціацій для сприяння спеціалізації та професійної підготовки адвокатів з питань щодо нормативно-правових положень Статуту і Правил процедури та доказування (правило 20 ППД).

Висновок: З початку своєї роботи Суд намагався представити державам-учасникам механізм юридичної допомоги, який відповідав би вимогам захисту сторін кримінального судочинства. МКС - судова структура, яка проходить своє становлення і, виходячи з цього, у її роботі є певні недоліки. Зокрема, це зумовлюється постійною зміною та доповненнями

положень установчих документів відповідними рішеннями суддів, що в свою чергу створює труднощі для адвокатів, які працюють у Суді. Але не дивлячись на поправки, які вносяться у функціонування цієї системи протягом низки років, система юридичної допомоги Суду є основоположним компонентом його відданості принципу справедливого судового розгляду, визначеного Римським статутом. І хоча, як зазначалось вище, ще рано проводити глибокий аналіз, Суд виявляв пильність і активність з метою забезпечення того, щоб до цього часу його система юридичної допомоги застосовувалась розумним чином і реагувала на реальні потреби, що виникають у результаті розгляду справ у Суді. Суд проводить і продовжуватиме здійснювати ретельний моніторинг реалізації його програми юридичної допомоги для забезпечення гарантування цієї програмою ефективного і дієвого юридичного представництва відповідно до основоположних принципів рівності сторін, об'єктивності, транспарентності, безперервності та економічності.

Використана література:

1. Бангкокская декларация "Взаимодействие и ответные меры: стратегические союзы в области предупреждения преступности и уголовного правосудия" A/CONF. 203/18.
2. Rome Statute A/CONF. 183/9.
3. Официальные отчеты Ассамблеи государств-участников Римского статута Международного уголовного суда, шестая сессия, Нью-Йорк, 30 ноября 2007 года, (издание Международного уголовного суда, ICC-ASP/6/20), том II, часть B.1, II G, пункт 80.
4. Доклад о функционировании системы правовой помощи Суда и предложения по ее изменению ICC-ASP/6/4, пункты 32-37.
5. 2007 Regulations of the Court - ICC- BD/01-02-07.
6. Доклад о различных механизмах юридической помощи, существующих в рамках международных уголовных юрисдикций ICC-ASP/7/23, пункт 49.
7. Regulation of the Registry ICC-BD/03-01-06- Rev 1.
8. Rules of Procedure and Evidence ICC-ASP/1/3 (part II-A).
9. Code of Professional Conduct for counsel ICC-ASP/4/3Res.1

УДК 347.96

С.В. Сич

ПОРЯДОК ТА СПЕЦИФІКА ПРОВЕДЕННЯ ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЙ В ЮРИДИЧНИХ КЛІНІКАХ

У цій статті зроблено акцент на прес-конференції як ефективному методі передачі інформації засобам масової інформації. Дійсно, сьогодні інформації про діяльність юридичних клінік у засобах масової інформації недостатньо, не всі ще знають про їхню роботу, про їхні переваги в справі право-

вого захисту суспільства, і тому висвітлення діяльності клініки в ЗМІ позитивно позначається на кількості її клієнтів.

У статті наведено сценарій проведення прес-конференції, дано поради щодо правильного її ведення й ходу.

Крім практичних рекомендацій стосовно проведення прес-конференції, у статті зазначається, які матеріали необхідно підготувати для якісного її проведення.

Ключові слова: *юридична клініка, засоби масової інформації, прес-конференція.*

В даній статті зроблено акцент на прес-конференції як ефективному методі передачі інформації засобами масової інформації. Дійсно, сьогодні інформації про діяльність юридических клінік в засобах масової інформації недостатньо, не всі ще знають про її роботу, про її переваги в справі правової захисту суспільства, і тому освітлення діяльності клініки в ЗМІ позитивно сказується на кількості її клієнтів.

В статті приведено сценарій проведення прес-конференції, дані поради по її правильному веденню й ходу.

Крім практичних рекомендацій в стосунку проведення прес-конференції, в статті вказується, які матеріали необхідно підготувати для її якісного проведення.

Ключевые слова: *юридическая клиника, средства массовой информации, пресс-конференция.*

In this article author, using the practical experience for work in a legal clinic did an accent on a press-conference as the effective method of information transfer to the mass Medias. Indeed, today information about activity of legal clinics it is not enough in mass Medias, not still know about its work, about its advantages on business of legal defense of society, and illumination of activity of clinic in mass Medias positively tells on the amount of clients in a clinic.

The scenario of lead through of press-conference is resulted in the article; councils are given of correct conduct and motion of conference.

Except for practical recommendations in regard to the lead through of press-conference, in the article is specified, what materials must be arranged for the high-quality lead through of her.

Key words: *juridical clinic, the media, press conference.*

Співпраця співробітників юридичних клінік із засобами масової інформації є одним із видів поширення інформації про діяльність клінік з метою охоплення великої кількості клієнтів, які потребують безкоштовної юридичної допомоги. Одним з найбільш ефективних способів донесення цих важливих новин або заходів до широкої аудиторії є проведення прес-конференцій. Зустріч журналістів з представниками державних установ, громадсько-політичних організацій, комерційних структур називається прес-конференцією. Прес-конференція є досить ефективним методом передачі інформації засобами масової інформації. Прес-конференція,

отримавши велике розповсюдження як метод спілкування із засобами масової інформації, дає дуже позитивні результати. Основне призначення прес-конференцій полягає у адресному розповсюдженні інформації (новин, документації, фотографій) серед редакцій ЗМІ. Цей метод розповсюдження інформації простий, недорогий і дуже ефективний.

Проте, перш ніж починати такий захід, слід звернути увагу на деякі важливі моменти. Насамперед, для організації прес-конференції необхідний вагомий мотив. Запрошення представників засобів масової інформації на прес-конференцію, яка виявиться для них неважливою, може спричинити те, що наступного разу вони не прийдуть, навіть якщо буде серйозний інформаційний мотив. Головне, щоб новина мала цінність для засобів масової інформації і щоб прес-конференція стала найбільш ефективним способом її розповсюдження.

Важливо наперед поінформувати засоби масової інформації і підготуватися до прес-конференції заздалегідь. Це необхідно для того, щоб дати засобам масової інформації достатньо часу для планування і розроблення власної стратегії щодо висвітлення події: можливо, виникне бажання більш глибоко вивчити тему або провести попередню інтерв'ю.

Засоби масової інформації необхідно попередити про прес-конференцію за півтора тижні до призначеної дати; за три - чотири дні до прес-конференції добре було б надіслати нагадування або передзвонити відповідно і переконатися в тому, що вони знають про прес-конференцію і отримали відповідну інформацію.

Слід заздалегідь подбати про приміщення для прес-конференції. Не варто замовляти зал на 500 чоловік, якщо очікується значно менше. Вид приміщення також може грати важливу роль. Необхідно обов'язково переконатися, що в ньому є належне електроустаткування, достатня кількість стільців, трибуна і інше, необхідне для проведення даного заходу.

Добре, якщо прес-конференції проводиться недалеко (або там же) від того місця, де відбувається акція, що стала мотивом для її проведення. Окрім - бажано, щоб місце проведення прес-конференції було недалеко від зупинок громадського транспорту, щоб запрошеним було зручно добратися. Чим більше буде створено зручностей для представників засобів масової інформації, тим більша вірогідність того, що вони прийдуть, а, отже, про даний захід буде поінформована громадськість.

Важливо організувати прес-конференцію у такий час, щоб всі засоби масової інформації могли її вчасно висвітлити. Якщо скликається прес-конференція в другій половині дня, це означає, що інформація про подію з'явиться в засобах масової інформації не раніше наступного дня. Прес-конференція, призначена на кінець тижня, означає, що інформація про акцію може з'явитися у вихідні або навіть пізніше, в понеділок. Найкращий час проведення прес-конференції - початок тижня, як правило, не пізніше середи, до 11 години ранку.

Матеріали прес - конференції

Для проведення прес-конференції необхідно підготувати два пакети матеріалів. Перший пакет – це "довідник" для преси, на основі якого засоби масової інформації роблять повідомлення. Необхідно стежити за тим, щоб дані були ретельно перевірені: правильно подані імена і посади ключових осіб, які візьмуть участь у прес-конференції, назви організацій, адреси, телефони. Ця інформація розсилається засобом масової інформації у вигляді прес-релізу.

Другий пакет матеріалів можна розіслати засобом масової інформації безпосередньо перед прес-конференцією або передати її учасникам при вході. Цей пакет, крім основної, може містити додаткову інформацію.

Добре також передати на прес-конференції відповідні візуальні матеріали: малюнки, плани, таблиці, зразки, відео матеріали, тощо, якими можна скористатися для реклами акції.

Ще один пакет матеріалів, який можна розповсюдити у зв'язку з прес-конференцією, входить у так звану "підборку для преси". Це – вся стандартна інформація про юридичну клініку плюс розширена інформація, яку засоби масової інформації, можливо, побажають зберегти у своїх папках на майбутнє.

У "підборку для преси" необхідно вкласти лист із визначенням місії юридичної клініки, декілька звітів або прес-релізів, інформаційні брошури, вирізки з газет, про діяльність юридичної клініки. Така "підборка для преси" є зручним джерелом інформації.

До редакторів телевізійних випусків новин, як і до редакторів агентств преси і щоденних електронних інформаційних видань, краще звертатися особисто. Особисті контакти сприятимуть більш тісному спілкуванню, а отже, – більш широкому висвітленню діяльності юридичної клініки, забезпеченню можливості персонального лобіювання в майбутньому.

Надзвичайно важливо почати прес-конференцію точно у призначений час або принаймні не пізніше ніж через 10-15 хвилин. Якщо затримка буде більшою, ви ризикуєте втратити засоби масової інформації, представники яких прийшли вчасно. У всіх засобах масової інформації свої графіки роботи, і час греба цінувати. Перед початком прес-конференції переконайтеся в тому, що кожний учасник отримав необхідний матеріал.

Прес-конференція розпочинається коротким представленням ключових осіб, називаються їхні посади або функції, які вони виконують, формулюється мета організації прес-конференції. Вступне слово має тривати 10-15 хвилин. Після цього переходьте до питань-відповідей. Бажано, щоб на питання представників засобів масової інформації відповідали одна - дві особи. Велика кількість відповідаючих викличе плутанину щодо того, хто саме повинен відповідати на те або інше питання.

Різні точки зору або дві різні відповіді на одне питання можуть створити серйозні проблеми.

Цілком доцільно запросити на прес-конференцію почесних гостей - мера, керівників різних рівнів, чоловіків і дружин ключових осіб і т. ін. Необхідно передбачити для них спеціальне місце (можна поряд із трибуною або у першому ряду).

Необхідно призначити людину, яка б взяла на себе роль модератора і організовано вела прес-конференцію.

Модератор може принаймні гарантувати, що кожен буде мати можливість за чергою отримати відповіді на свої запитання.

Відповідь "без коментарів" на запитання може відразу створити враження, що ви щось приховуєте, або приховуєте предмет розголосу. Якщо на запитання складно відповісти або нам невідома відповідь, слід сказати про це. Можливо, журналістам це не сподобається, але вони зрозуміють. Наприклад, найліпша фраза може бути такою: "Зараз у мене немає цієї інформації. Залиште свій номер контактного телефону і я вам зателефоную, коли отримаю необхідні відомості"

Ніколи не дозволяйте спотворювати вашу відповідь. Якщо ви зачепили делікатну тему, переконайтеся, що вас правильно зрозуміли. Не надавайте за своєю ініціативою ніякої негативної інформації. Якщо вас закликають дати негативну інформацію, зробіть це якомога більш стисло і не забудьте наголосити на будь-якій позитивній інформації, яка у вас є.

Відповіді на "небезпечні" питання давайте вичерпні, проте не повідомляйте ніякої додаткової інформації або "історії питання" за своєю ініціативою. Заглиблення в деталі може спричинити те, що впливуть факти, які ви не хочете обговорювати.

Як тільки питання з боку засобів масової інформації починають виходити за рамки даної прес-конференції, це означає, що засоби масової інформації отримали необхідну інформацію. Якщо основна мета прес-конференції досягнута, час завершувати її, навіть якщо вона була короткою. Звичайно, прес-конференція триває не більше 20-30 хвилин. Якщо в ході питань-відповідей не були розкриті певні важливі пункти, це можуть зробити ключові учасники прес-конференції.

Пам'ятайте, що вся інформація, яку необхідно розповсюдити, міститься у матеріалах, які отримали учасники прес-конференції.

Прес-конференція - це, перш за все, слухна нагода для журналістів записати персональні виступи й отримати додаткову інформацію, яка дасть їм можливість детальніше висвітлити новину. Для цього слід виділити їм кілька хвилин додатково після завершення прес-конференції.

Кореспонденти радіо - або телекомпаній звичайно використовують цей час, щоб взяти короткі "ексклюзивні" інтерв'ю, зверніться із питаннями до ключових учасників прес-конференції, коли вони виходять із залу.

Деякі представники засобів масової інформації можуть мати специфічні питання, які вимагають більш детального роз'яснення, проте не варто допускати, щоб конференція затягувалася на більш ніж 30 хвилин, оскільки це може створити ризик непотрібних питань і вимушених відповідей.

По закінченні офіційної частини прийнято пригошати представників ЗМІ. І хоча, на перший погляд, фуршет представляється не такою важливою частиною зустрічі, це далеко не так. Подібного роду неформальні зустрічі мають великий змістовний сенс і грають важливу роль. Пояснюється це перш за все тим, що саме тут відкриваються величезні можливості для встановлення заснованих на взаємній довірі ділових контактів, відкриваються нові джерела обміну інформації і послуг як з боку журналістів, так і з боку представників юридичної клініки.

Використана література:

1. Закон України "Про вищу освіту" від 17 січня 2002 року зі змінами від 20 грудня 2006 року.
2. Гарашук М. Юридична клініка - місце, де вчать лікувати суспільство / Юридична газета. - № 7, 2007р. Ст.22.
3. Грамадський Е. У юридичному бізнесі основна роль має віддаватися непрямым різновидам / <http://www.legiteam.ws/ua/prog.php>
4. Держава чекає від освітян підготовки висококваліфікованих юристів / <http://www.minjust.gov.ua/0/news/7876>
5. Дулеба М.В. Діяльність юридичних клінік в Україні: шляхи розвитку та вдосконалення. - К.: Атіка, 2004. - 160 с.
6. Журавський В., Кониленко О. Юридична освіта в Україні: сучасний стан та напрями вдосконалення / Право України. - № 11, 2004р., ст. 3-6.
7. Калюжна М.П. Юридичні клініки в Україні / kalyuzhnaya@zisng.zp.ua
8. Котуха О.С., Гентош Р.Є. Деякі аспекти врегулювання відносин між "юридичною клінікою" та клієнтом / Вісник Асоціації юридичних клінік України. - № 1, 2005р, ст. 9-11.
9. Организация и управление в юридической клинике: Опыт практической деятельности в современной России: Учебное пособие. - М.: Дело, 2003. - 304 с.
10. Юридичні клініки" в Україні: роль, завдання та організаційно-правові засади: Посібник / За ред. М. В. Дулеби.- К.: МП "Леся", 2003.
11. Янчук А. Карьерный рост: за и против // Юридическая практика. - № 20. - 18.05.2004.

УДК 343.973

Ю.М. Красноносів

**ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ МІЛІЦІЙНИХ
ПІДРОЗДІЛІВ ЕКОНОМІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (20-30-ТІ РР. ХХ СТ.);
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

Розглянуто питання історії становлення служби боротьби з економічною злочинністю в 20-30-ті рр. ХХ ст. та питання нормативно-правового регулювання діяльності служби.

Ключові слова: економічна злочинність, економічна частина, робітничо-селянська міліція, відділ по боротьбі з розкраданнями соціалістичної власності і спекуляцією.

Рассмотрены вопросы истории становления службы борьбы с экономической преступностью в 20-30-е гг. XX в. и вопросы нормативно-правового регулирования деятельности службы.

Ключевые слова: экономическая преступность, экономическая часть, рабоче-крестьянская милиция, отдел по борьбе с хищениями социалистической собственности и спекуляцией.

The questions of history of becoming of service of fight are considered against economic criminality in 20-30 XX in. and questions of the normatively-legal adjusting of activity of service.

Key words: criminality, economic part, workers' and peasants' militia, department on struggle against embezzlement of socialist property and speculation.

В умовах трансформаційних процесів, що переживає українське суспільство найбільш актуальною проблемою виступає забезпечення правового порядку та дотримання законності у всіх сферах буття. Реальними суб'єктами боротьби зі злочинністю, зокрема економічною, є перш за все правоохоронні органи, кожен з яких має свої організаційні та функціональні ознаки. В системі МВС України особливе місце займає окремий спеціальний підрозділ – Державна служба боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ), на який покладено здійснення профілактичних, адміністративних, кримінально-процесуальних, оперативно-розшукових завдань щодо забезпечення внутрішньої економічної безпеки. Цей спеціальний підрозділ кримінальної міліції України має свою історію, організаційно-правові традиції та надбання, що сягають перших років радянського будівництва в Україні. Дослідження історико-правового досвіду становлення міліційних служб в сфері захисту економічних інтересів держави та суспільства дозволить не тільки відтворити об'єктивну картину соціальної реальності в ретроспективі, але й зрозуміти тенденції, закономірності та моделі розвитку сучасної правоохоронної системи, враховуючи недоліки та прораханки минулого.

Наукові розробки, що були пов'язані з історичним та організаційно-правовим розвитком спеціальних міліційних підрозділів економічного спрямування в різних аспектах представлені роботами Василичука В.І., Горбачевського В.Я., Зозулі Є.В., Кубарева В.С., Михайленка П.П. Однак, зазначені роботи лише частково висвітлюють сутність організаційно-управлінських, політико-правових чинників становлення та функціонування українських правоохоронних інституцій в галузі захисту економіки від злочинних посягань, мають (за винятком узагальнюючих праць П.П. Михайленка) дещо специфічний утилітарний характер.

Метою статті є аналіз історико-правових, адміністративних чинників становлення специфічних підрозділів української міліції економічного спрямування в 20-30-ті рр. XX ст., що стали своєрідним організаційним та кадровим підґрунтям сучасної ДСБЕЗ.

Формування радянських правоохоронних інституцій України щодо забезпечення законності в сфері економіки було пов'язано з революційною добою 1917-1920 рр., коли в суспільстві відбувалися кардинальні зрушення, насамперед, в системі виробництва, перерозподілу та форм власності відповідно до марксистських принципів. Відразу після проголошення радянської влади в колишній Російській імперії ведення боротьби з розкраданням державного і громадського майна, посадовими і господарськими злочинами було покладено на Військово-революційний комітет і його органи на місцях, а після створення 20 грудня 1917 р. Всеросійської надзвичайної комісії (ВНК - ВЧК, рос.) - на спеціально утворений в її складі відділ.

Правоохоронні функції щодо протидії економічній злочинності в роки революції та громадянської війни також виконувала робітничо-селянська міліція, що формується в Україні згідно декрету Ради Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) від 9 лютого 1919 р. В березні 1920 р. у складі Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) республіки створюється Головне управління міліції (Головміліція), що стає центральним керівним органом міліції. У вересні 1920 р. при Головміліції УСРР створюється відділ промислової міліції, обов'язком якого стало забезпечення охорони об'єктів народного господарства і боротьба з розкраданням та дрібними крадіжками державного і громадського майна. Навесні 1922 р., в умовах здійснення програми реорганізації та оптимізації міліційних підрозділів замість промислової міліції створюється відомча, що функціонувала на договірних засадах і утримувалася за рахунок коштів об'єктів, що обслуговувалися [1, с. 36-38].

В першій половині 20-х рр., після введення непу в Україні зростає злочинність, яка набуває особливо загрозливого характеру в економічній сфері. Боротьба з розкраданням державного, приватного майна, господарськими та службовими злочинами стають пріоритетними напрямками діяльності радянських правоохоронних органів. Розроблення головних планів охорони державної і громадської власності в цей час стало компе-

тенцією створеної Постійної наради по боротьбі з бандитизмом при Раднаркомі УСРР.

Нові історичні умови, нові завдання та форми роботи обумовили характер відповідних організаційно-правових, управлінських змін в радянській правоохоронній системі. Постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) від 22 березня 1922 р. замість скасованої Всеукраїнської надзвичайної комісії при Народному комісаріаті внутрішніх справ (НКВС) УСРР було створено Державне політичне управління (ДПУ) УСРР. Голова ДПУ УСРР був водночас наркомом внутрішніх справ і йому підпорядковувалися особливі й транспортні відділи та війська ДПУ на території республіки. Після утворення СРСР 15 липня 1923 р. Центральний виконавчий комітет (ЦВК) Союзу РСР затвердив Положення про Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ) СРСР та його органи, згідно з яким ОДПУ відало діяльністю республіканських та місцевих органів ДПУ та здійснювало "безпосередню оперативну роботу в загальносоюзному масштабі". 13 серпня 1924 р. ВУЦВК і Рада народних комісарів (РНК) УСРР затвердили Положення про ДПУ УСРР, згідно з яким відомство державної безпеки виводилося з підпорядкування НКВС УСРР і утворювалося при РНК УСРР. Одним із провідних підрозділів ДПУ стає економічне відділення (ЕКВ, невдовзі перетворене на економічну частину – ЕКЧ). Серед завдань, що поклалися на нього були боротьба з хабарництвом, безгосподарністю, навмисним невиконанням зобов'язань за договорами, пізніше боротьба зі спекуляцією, службовими й господарськими злочинами. [2]

Паралельно з підрозділами ДПУ в ці роки продовжували правоохоронну діяльність щодо протидії злочинності в сфері економіки інші служби. Так, з 1925 р. на об'єктах державної торгівлі та промислових підприємствах з'являються перші підрозділи відомчого карного розшуку, головними завданнями яких було попередження та викриття розкрадань, зловживань службовим становищем, боротьба з іншими господарськими та посадовими злочинами. Новостворена структура досягла певних результатів і з ініціативи радянсько-партійного керівництва значно розширює сфери свого впливу. На межі 20-30-х рр., в умовах здійснення політики "індустріального стрибка" та насильницької колективізації підрозділи відомчої міліції створюються для охорони раднаргоспів, МТС, підприємств промислових трестів (Трактороцентр, Зернотрест, Цукротрест.) [3, с. 83-84].

28 грудня 1930 р. ВУЦВК та РНК УСРР була прийнята постанова про ліквідацію народного комісаріату внутрішніх справ, згідно якої при Раді народних комісарів УСРР створювалось Головне управління міліції та карного розшуку, що здійснювало загальне керівництво міліцією та карним розшуком, в тому числі і на місцях, де були створені відділи міліції та карного розшуку. Слід зазначити, що до цього часу міліція пере-

бувала в подвійному підпорядкуванні – НКВС республіки та місцевим виконкомом. Відповідно до постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 29 грудня 1930 р. "Про порядок підпорядкування органів міліції, карного розшуку органам Державного політичного управління УСРР" міліція була виведена з під контролю місцевої влади і підпорядкована безпосередньо ДПУ УСРР, що здійснювало керівництво діяльністю Головного управління міліції та карного розшуку УСРР, а місцеві органи ДПУ – керівництво діяльністю місцевих органів міліції та карного розшуку.

Отже НКВС УСРР, як і НКВС інших союзних республік в грудні 1930 р. було скасовано. Функції НКВС у галузі мобілізаційної роботи були покладені на Головне Управління міліції та карного розшуку УСРР. Але 1934 р. ОДПУ було перетворено на загальносоюзний НКВС СРСР. 10 липня 1934 р. ЦВК СРСР прийняв постанову "Про утворення загальносоюзного Народного комісаріату внутрішніх справ", згідно якого Об'єднане державне політичне управління включалося до складу НКВС. Крім нього до складу НКВС входили міліція, внутрішні та прикордонні війська, виправно-трудова табори, копальні, лісозаготівлі та будівництво, де використовувалася праця ув'язнених. [4, с.134-136]

В 30-ті рр. було зроблено вирішальний крок щодо правового оформлення жорсткої централізованої моделі діяльності радянської правоохоронної системи як головного знаряддя тотального контролю суспільства з боку партійно-державної номенклатури, внесені зміни та доповнення до радянського законодавства, що набувало карально-репресивного характеру, особливо з точки зору захисту економічних інтересів держави, соціалістичної власності зокрема. Саме перед міліцією і кримінальним розшуком радянське керівництво ставить завдання боротьби зі злочинністю в роздрібній торгівлі, на ринках, складах, а також доручає розслідування справ про розкрадання, спекуляцію, посадові злочини.

Створення єдиної загальносоюзної системи правоохоронних органів, необхідність забезпечення координації зусиль міліційних підрозділів економічного спрямування, певні особливості їх правотворчої і правозастосовчої діяльності викликали нагальну потребу формування в системі НКВС СРСР самостійної служби по боротьбі з розкраданням, спекуляцією, хабарництвом та іншими злочинами в сфері економіки.

16 березня 1937 р. НКВС СРСР було видано наказ № 00118, за яким було затверджено "Положення про організацію в Головному управлінні робітничо-селянської міліції НКВС СРСР відділу по боротьбі з розкраданнями соціалістичної власності і спекуляцією" – ВВРСВС (отдел борьбы с хищениями социалистической собственности и спекуляцией, ОБХСС – рос). Саме за цим нормативно-правовим документом був остаточно сформований специфічний правоохоронний підрозділ для боротьби з розкраданнями соціалістичної власності в організаціях і установах держторгівлі, споживчої кооперації, заготівельних організаціях і ощадкасах, а також для боротьби зі спекуляцією.

Новостворена служба стала важливим структурним підрозділом республіканських, крайових, обласних Управлінь робітничо-селянської міліції (УРСМ) по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності, розслідуванням кримінальних справ щодо злочинних посягань в різних галузях економіки, виробництва, торгівлі, управління, а також здійснення оперативного контролю за діяльністю апаратів Народного комісаріату фінансів, Центрсоюзу, Управління ощадкасами Народного комісаріату фінансів і заготівельних організацій (Заготзерно, Заготльон, та ін.), а також підвідомчих їм установ і організацій республіканського і союзного підпорядкування та ведення оперативно-розшукової роботи по злочинам щодо розкрадання соціалістичної власності. Там, де апарати БРСВС не були утворені, боротьбу з розкраданнями та спекуляцією проводили інші служби міліції, в тому числі і кримінальний розшук.

До складу БРСВС входили: республіканські, краєві і обласні відділи і відділення по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності, які виконували:

1. Керівництво роботою підвідомчих органів РСМ у справах боротьби з розкраданнями соціалістичної власності і дрібним шкідництвом в установах і підприємствах держторгівлі, споживчої, промислової і інвалідної кооперації, заготівельних організаціях і ощадкасах; зі спекуляцією та фальшивомонетниками;

2. Оперативний контроль за організаціями, установами і підприємствами системи народного господарства;

3. Розслідування справ щодо розкрадання соціалістичної власності у державних організаціях, установах підприємствах, що були порушені згідно своїх даних, а також на підставі матеріалів, що були надані відділами Управлінь державної безпеки (УДБ) НКВС союзних республік і УДБ НКВС країв та областей;

4. Ведення оперативно-розшукової роботи і слідства по справах щодо здійснення спекуляції;

5. Ведення оперативно-розшукової роботи і слідства по справах щодо дрібного шкідництва;

6. Оперативне керівництво комендантами заготівельних пунктів Заготзерна;

7. Ведення наглядових справ по розробці і слідчих справах підвідомчих органів РСМ. [5, с.4-5]

Значну роль у запобіганні розкраданням і боротьбі з ними відіграв наказ НКВС СРСР від 26 травня 1940 р., який оголосив інструкцію по нагляду за використанням у торгівлі правильних (з встановленим клеймом) вагів, гир, літрів і метрів. Це дало можливість органам міліції спільно з органами прокуратури та державною торговою інспекцією при Наркоматі торгівлі проводити більш ефективну боротьбу з порушеннями правил торгівлі як то обмірюванням, обважуванням та обрахуванням покупок.

Після воз'єднання в складі УРСР Західної України, Північної Буковини та трьох районів Бессарабії у новостворених західних областях республіки було сформовано органи міліції та відповідні підрозділи, що забезпечували охорону господарських об'єктів і збереження в них майна. Там, де апарати БРСВС не були утворені, боротьбу з розкраданнями та спекуляцією вели інші служби міліції, в тому числі і кримінальний розшук. У 1941р. до компетенції БРСВС було віднесено боротьбу з контрабандою [6, с. 96].

Слід зазначити, що діяльність апаратів БРСВС в 30-ті рр. була спрямована переважно на застосування репресивних заходів, орієнтуючись головним чином на викриття "розгалужених злочинних угруповань", виконання відповідних партійно-ідеологічних вказівок всупереч правовим нормам. Економічні підрозділи радянської міліції як складова частина НКВС стають могутнім зразком державного контролю за виробництвом, розподілом та споживанням ресурсів, послуг, набувають специфічних ознак та функцій, що зберігаються на протязі подальшої радянської доби.

Таким чином, становлення спеціальних правоохоронних підрозділів економічного спрямування в Україні у 20-30-х рр. ХХ ст. відбувалося під безпосереднім контролем комуністичної номенклатури шляхом впровадження низки організаційно-правових заходів, об'єктивно відтворюючи жорстку централізовану модель керівництва радянським соціумом.

Використана література:

1. История отечественных органов внутренних дел. Учебник для вузов [Текст] / Под ред. Р.С. Мулукаева. - М., 2005. - 417 с.
2. Михайленко П.П. Міліція України радянського періоду (1923-1940) [Текст] / П.П. Михайленко // Міліція України. - 2003. - № 9. - Київ. - С.18-19.
3. Советская милиция: история и современность (1917-1987) [Текст]. - М., 1987. - 336 с.
4. Міліція України: історичний нарис, портрети, події [Текст] / Ю.О. Смирнов, П.П. Михайленко. - К., 2002. - 888 с.
5. Наказ НКВС СРСР від 16.03.1937р. № 140 "Про утворення в апараті Головного управління Робітничо-селянської міліції відділу по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності і спекуляції" [Текст] / Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : У 3 т. - К., 1997. - Т. 2: 1926-1945. - 407 с.
6. Долгий А. Становлення служби боротьби органів внутрішніх справ з економічною злочинністю (історичний огляд) [Текст] / А. Долгий // Право України. - 1998. - № 5. - С. 95-98.

УДК 340.15:342.553=352] (470/571) "18/19"

Ю. Л. Медведєв

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ
ГОЛОВИ ТА ЧЛЕНІВ УПРАВИ
В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ЗА МІСЬКИМ
ПОЛОЖЕННЯМ 1892 РОКУ**

У статті здійснюється розгорнутий аналіз правового статусу керівництва самоврядування українських міст Російської імперії в контексті його взаємовідносин з місцевою адміністрацією.

Ключові слова: *органи міського самоврядування, міський голова, члени управи, губернське у земських та міських справах присутствіє, губернатор.*

В статті здійснюється розгорнутий аналіз правового статусу керівництва самоуправління українських городів Російської імперії в контексті его взаємовідносин з місцевою адміністрацією.

Ключевые слова: *органы городского самоуправления, городской голова, члены управы, губернское по земским и городским делам присутствие, губернатор.*

In the article it is offered the detailed analysis of legal status of guidance of self-government of Ukrainian towns of Russian empire in the context of its relations with local administration.

Key words: *bodies of town council, mayor, members of board, province office on zemstvo and town affairs, governor.*

На сучасному етапі державного будівництва, реформування та подальший розвиток самоврядування в Україні неможливі без оптимізації правового статусу його керівництва. Нажаль, недостатня розробленість цього питання в науковій літературі робить його предметом політичних спекуляцій та непродуманих рішень. Подолати зазначену проблему можливо лише за допомогою комплексного дослідження в якому поряд з найновішими науковими розробками у цій галузі використовувався й багатий історичний досвід вітчизняного самоврядування. Певний інтерес у цьому сенсі представляє міська реформа 1892 р., яка являла собою спробу введення самоврядних інституцій до самодержавного механізму влади Російської імперії, що відповідним чином позначилося й на правовому статусі керівництва самоврядування.

Проблема повноважень керівництва органів міського самоврядування та його взаємовідносин з місцевою адміністрацією у кінці XIX - на початку XX ст. не є новою. Вона завжди була у центрі уваги науковців. У зв'язку з цим слід особливо виділити роботи дореволюційних дослідників: О. Д. Градовського, Г. О. Джаншиєва, І. І. Дитятина, М. М. Коркунова, О. Г. Михайловського, К. О. Пажитиова, Г. І. Шрейдера які з різним ступенем повноти, серед інших розглядали й питання теоретичного підґрунтя та практичної діяльності керівництва самоврядування. Означені проблеми досліджувалися згаданими науковцями у контексті загальної історії

Російської імперії, внаслідок чого, за межами їхніх праць залишилося певне коло питань пов'язаних з особливостями реалізації "Міського положення" 1892 р. в українських губерніях.

У радянський період проблем пореформеного міста торкалися: М. П. Єрошкін, П. А. Зайончковський, В. А. Нардова, Л. Ф. Писарькова, та інші. У центрі уваги означених науковців була урядова політика щодо міського самоврядування, яку вони розглядали через призму марксистсько-ленінської методології. Це і обумовило певну тенденційність висновків дослідників.

Значну увагу вивченню реформ місцевого самоврядування другої половини XIX ст. приділяють сучасні вітчизняні і зарубіжні дослідники: О. М. Головка, В. П. Горбачов, Н. М. Ефремова, О. М. Марченко, С. І. Посохов, О. В. Седунов, С. Н. Стременовський, В. Н. Токарев, О. Н. Ярмиш, та інші., які у своїх роботах торкаються питань правового статусу керівництва міського самоврядування. Однак, певна обмеженість територіальних та часових меж, а також кола проблем, які були в центрі уваги дослідників, не дозволила їм докладно зосередитися на вивченні означеного питання, що і обумовило необхідність подальшої ґрунтовної розробки проблеми.

Тому, метою цієї статті стало комплексне дослідження особливостей правового статусу голови та членів управи за "Міським положенням" 1892 року з позицій сучасних поглядів на його суть і специфіку діяльності.

Однією з головних особливостей "Міського положення" 1892 р. було введення самоврядування до складу "установ губернських", тобто до державного механізму, що надало формальну підставу для визнання виборних посадових осіб міської управи такими, що перебувають на державній службі [1, с. 197], і яких, відповідно, було розписано за класами (чинами) та розрядами (щодо "шиття на мундирі"). Тобто за своїм правовим статусом вони стали виборними державними службовцями [2, с. 363]. До них відносилися: міський голова (водночас очолював і думу), заступник голови, секретар та два члени управи. Кількість останніх думна на власний розсуд могла збільшити: у містах губернських, обласних і значних повітових - до трьох; у містах з населенням більше ніж сто тисяч - до чотирьох; в Москві - до шести [3, стб. 37]. Подальше збільшення було можливим лише за спеціальним дозволом Міністерства внутрішніх справ. Наприклад, 1912 року МВС затвердило клопотання думи Луганська про збільшення кількості членів управи до трьох [4, арк. 9]. Деяким українським містам, мотивуючи потребами міського господарства, вдавалося отримати дозвіл на збільшення членів управи до кількості, не передбаченої законом. Так, 1913 року Харківська управа розширилася до восьми членів [5, с. 385]. Попри те, що подібні клопотання, як правило, задовольнялися, кількість членів управ пореформеного періоду так і не піднялася до попереднього рівня [6, с. 127]. У невеликих повітових та

безповітових містах допускався виконавчий орган в особі лише одного голови.

"Міське положення" 1892 р. (ст. 124) передбачало кожні два роки ротацію членів управи, але не виключалося і повторне обіймання посади тією ж самою особою [7]. Керівний склад обирався думою з числа осіб – власників виборчого права (не тільки гласних) і підлягав обов'язковому затвердженню адміністрацією (ст.ст. 115, 118) [7]. Причому стаття 119 "Міського положення" передбачала проведення нових виборів у випадку, якщо міністр внутрішніх справ або губернатор "не знайдуть можливості" затвердити обраних осіб. Повторне балотування зазначених осіб виключалося. Якщо і після наступних виборів вже новим обраним особам відмовлялося в затвердженні, вакантні посади заміщувалися шляхом призначення [7]. Губернське керівництво періодично використовувало цю можливість для впливу на виборчі процеси в органах самоврядування, щоб спрямувати їх у необхідному руслі [8, арк. 20]. Ця обставина, а також право губернатора на остаточне вирішення долі кандидатів на керівні посади в управі суб'єктивно підштовхували думців голосувати за певних осіб лише тому, що вони, на відміну від інших претендентів, мали реальні шанси бути затвердженими адміністрацією. Тобто, дума, підбираючи кандидатів на ці посади, з самого початку орієнтувалася на уподобання влади і була не вільною у своєму виборі [6, с. 74]. Напевно, тому 1910 року з 12 керівників міст Київської губернії семеро були чиновниками, один належав до дворянського стану, а міщани та купці головували тільки у чотирьох містах [9, арк. 1 зв. - 2]. Проте із цього правила були й винятки: у Харкові з трьох міських голів, затверджених на посаді, О. Погорілко та Д. Багатій були професорами, знаними у місті та за його межами науковцями [10, с. 48 - 49].

Певні особливості мала і процедура прийняття кандидата на посаду міського секретаря. Відповідно до статті 116 "Міського положення" на цю посаду нарівні з власниками виборчого права дозволялося приймати й осіб, які його не мали, або не досягли 25-річного віку. До того ж термін повноважень секретаря, на відміну від голови та членів управи, не обмежувався певним часом і визначався безпосередньо думою (ст.124). Це було зумовлено, перш за все, вимогами, які мали вирішальне значення для кандидата на цю посаду – досвід роботи та певний рівень освіти. Тому й не дивно, що на чергових зборах Луганської думи, які відбулися 28 - 29 квітня 1900 року, питання заміщення посади міського секретаря так і не було вирішено у зв'язку з відсутністю кандидата на цю посаду [11, арк. 22 зв.].

Як вже було зазначено, міський голова та члени управи перебували на державній службі і це надавало їм право під час виконання службових обов'язків і в урочистих випадках носити не тільки мундири, а й особливі нагрудні знаки. Ці знаки були власністю самоврядування і після обрання на посаду переходили від одного посадовця до іншого [12, с. 431].

За виконання своїх обов'язків з місцевого бюджету вони отримували плату, яку призначала міська дума, або губернське у земських та міських справах присутствіє (лише у тому випадку, коли їх на підставі статті 119 було призначено губернатором на ці посади) (ст.123). Розмір плати коливався і залежав не тільки від податкових надходжень, а й від інших чинників. При цьому він не міг довільно змінюватися думою упродовж терміну виконання цими особами своїх повноважень [13, с. 160]. Так, за даними на 1907 рік утримання міського голови Луганська складало 1800 руб. на рік, члена управи – 1200 руб., міського секретаря – 420 руб. [14, арк. 8 – 8 зв.]. Через п'ять років (1912) рівень грошового утримання згаданим членам управи було значно збільшено: міському голові – 3000 рублів на рік, до цієї суми додавалося ще 600 рублів на представницькі витрати; членам управи – кожному по 1800 рублів на рік, секретарю – 600 руб. [4, арк. 19]. Для порівняння: оклад міського голови Харкова був набагато вищим і складав протягом 1893 – 1905 років 8000 руб. на рік, його заступника – 3500 руб., членів управи – 2000 руб. У 1906 та 1910 роках утримання цих посадових осіб, окрім голови, знову підвищилось. Його заступник отримував 4600 руб. на рік, члени управи – 3600 руб. [10, с. 49 – 50]. Ще більшими були розміри грошового утримання у великих містах імперії. Так, 1912 року в Києві оклад міського голови складав 8000 руб. на рік, його заступника – 6000 руб., членів міської управи – 4000 руб. 1915 року Катеринославський міський голова отримував 10000 руб. на рік, його заступник – 5400 руб., члени управи – 4800 руб. [10, с. 50]. Самоврядування зазвичай відшкодовувало керівництву міста й особисті витрати, пов'язані з виконанням покладених на них службових обов'язків або на громадські потреби [15, арк. 16 – 17].

Не можна не погодитись з відомими українськими дослідниками самоврядування Харкова Ярмишем О. Н. і Головком О. М., які, виходячи з того, що на міські посади обиралися лише особи, що володіли відповідним майновим цензом, вважають такий рівень грошового утримання надмірним. "З іншого боку, – зазначають вони, – це, безумовно, додавало престижності цим посадам, а також було своєрідним превентивним заходом проти корупції. Однак більш серйозним аргументом у боротьбі зі зловживаннями були широка гласність і контроль з боку міської думи" [10, с. 50]. Проте в деяких випадках і вони не були перешкодою для корупції. Так, в одному з номерів Луганської газети "Донецкая жизнь" від 6 червня 1910 року надруковано матеріал про лобювання міською управою на чолі з головою інтересів роздрібних торговців у стосунках зі споживчою кооперацією. Остання спробувала відкрити власну крамницю, орендуючи для цього приміщення у місцевого самоврядування. З формальних підстав кооператорам відмовили. Головною причиною такої поведінки автор статті вбачав у тому, що гласні "самі є торговцями і псувати справи своєму брату крамарю не будуть" [16]. Прагнення до збагачення будь-якою ціною підштовхували керівництво міст і до скоєння

злочинів. Так, у серпні 1908 р. ревізійною комісією, що перевіряла фінансову звітність Куп'янської управи, виявлено нестачу громадських коштів у сумі 16 612 руб. 49 коп. Як потім з'ясувалося, зазначену суму поцупили міський голова Фіногенов та член управи Чалишев [17, арк. 2].

Безсумнівно, що однією із причин, яка сприяла такій поведінці керівництва самоврядування стало, у порівнянні з Положенням 1870 р., значне розширення прав міських голів. Тепер у випадку незгоди голова міг власною владою знімати внесені до порядку денного засідання думи питання (раніше для цього була потрібна згода думи), якщо визнає ці питання такими, що виходять за межі повноважень думи (ст.67). Причому остання не мала навіть права розгляду правильності дій голови з цього приводу [18, с. 224]. Це входило до компетенції губернського у земських та міських справах присутствія, членом якого був міський голова. Зрозуміло, що за таких обставин спірні питання між думою, з одного боку, та управою з іншого, переважно вирішувалися виходячи з інтересів адміністрації та її представників у міському самоврядуванні. Досить широкі повноваження голови доповнювалися його керівною владою в управі - головне і останнє слово у прийнятті рішень залишалося за ним. Наприклад, коли він вбачав законні, на його думку, перешкоди для реалізації постанов управи, то міг одноосібно заборонити їхнє виконання [18, с. 225]. На практиці це досить часто призводило до концентрації влади в руках голови, а відсутність контролю з боку думи - до суб'єктивізму у прийнятті рішень та чисельних зловживань і порушень законодавства. Зрозуміло, що подібні дії не повинні були залишатися безкарними. Відповідно до статті 148 "Міського положення" порушення справ про притягнення до відповідальності голови та членів управи надавалося думі або губернатору. Остаточне рішення приймалося губернським у земських та міських справах присутствієм, яке згідно зі статтями 149 і 150 притягувало винних до дисциплінарної (це: зауваження, догана без занесення до послужного списку, усунення з посади), або за статтею 151 - до кримінальної відповідальності. Так, на початку 1912 р. за перевищення влади рішенням вищенаведеного адміністративного органу було порушено питання про притягнення до кримінальної відповідальності члена Харківської міської управи О. Ю. Вагнера [19, арк. 9]. Як виняток, на підставі статей 20 і 30 "Положення про підсилену охорону" право вимагати негайного усунення від посад зазначених осіб надавалося й губернатору [13, с. 198]. Причому сенатське роз'яснення за № 9140 від 29 вересня 1903 року щодо цього вказувало на остаточність постанов адміністрації та неможливість оскарження їх звинуваченими посадовими особами міського самоврядування [13, с. 200]. Притягнення до кримінальної відповідальності передбачало і дострокове припинення повноважень зі звільненням осіб із посад. Подібні заходи застосовувалися адміністрацією і як дисциплінарне покарання. У відповідності до статті 122 "Міського положення" ця процедура за-

лежала від влади, що затвердила та призначила голову, членів управи і міського секретаря на посадах (ст. 118 "Міського положення" 1892 р.). Сенатське роз'яснення забороняло адміністрації на власний розсуд "без порушення проти них переслідування за злочини та проступки на службі" звільняти їх [13, с. 159]. Тобто члени управи теоретично мали можливість залишатися на своїх посадах до закінчення терміну повноважень, якщо своїми діями або бездіяльністю не порушували законодавства. Однак, коментуючи це положення, Г. І. Шрейдер зазначав, що "...міські голови і члени управ, не викриті в явному злочині, і всупереч своєму бажанню виходять у відставку достроково. Місцева вища влада єдиним натяком може спонукати їх до залишення посту" [6, с. 111]. Навіть і в цьому питанні губернська адміністрація мала широкий простір для дії, ніскільки не обмежуючи себе законом.

На відміну від адміністрації, думу було зовсім позбавлено можливості достроково відправляти членів управи у відставку. На підставі статті 67 голова міг зняти це питання з порядку денного, після чого усі дії гласних щодо його вирішення втрачали юридичне підґрунтя і визнавалися незаконними. Коментуючи зміст цієї статті, відомий російський дослідник О. Г. Михайловський наголошував на необхідності повернення думі права віддання членів управи до суду з тимчасовим звільненням із посади, і "тоді думі буде забезпечено реальну владу над управою" [20, с. 72].

Керівництво управи за свої дії несло також і цивільну відповідальність. Її юридичною підставою було визнання зазначених посадових осіб державними службовцями. "Статут цивільного судочинства" [21] передбачав як колективну, так і персональну відповідальність голови та членів управи за шкоду, заподіяну ними під час виконання службових обов'язків (ст.1330¹). Проте на практиці подібні позови були доволі рідкісним явищем. Наприклад, у фонді № 60 державного архіву Луганської області, де зібрано матеріали, які стосуються діяльності міського самоврядування, автор не знайшов жодного такого факту. Навіть у справі члена управи Добрикіна, який поцупив 18509 руб. 36 коп. [22, арк. 14 зв.] з громадської скарбниці, Луганська міська дума, беручи до відома копію вироку Харківської судової палати від 4 – 6 березня 1904 року, доручила управі розтратену суму грошей "...віднести за грошовими книгами до витрат, зарахувавши її до запасного капіталу" [23, арк. 13 зв.]. Тобто під час розгляду цієї кримінальної справи на винного не було подано цивільного позову щодо відшкодування завданих збитків. Це можна пояснити тільки тим, що голова і члени управи, користуючись своєю владою в органах самоврядування міста, мали можливість, навіть у таких ситуаціях, впливати на волевиявлення гласних, захищаючи власні інтереси та гаманець постановами думи. На відміну від керівництва, службовці міської управи такого "імунітету" не мали і за подібну недбалість розплачувалися з власної кишені [24, арк. 1 - 4].

"Міське положення" 1892 року надавало думі лише незначні можливості впливу на міського голову та членів управи, які були обставлені низкою формальностей. Наприклад, під час розгляду в думі питань про відповідальність цих осіб для законності засідання необхідний кворум присутніх складав: у містах, де кількість гласних не перевищувала 40 – не менш як 2/3, а в інших містах – не менше половини від загальної кількості гласних. Причому рішення повинно прийматися більшістю 2/3 гласних, що взяли участь у засіданні (ст.ст.70, 71). Головуючи у думі, беручи участь у її засіданнях, голова та члени управи мали можливість неформального впливу на гласних під час прийняття рішень. Тільки у випадках, передбачених статтею 120, голова, члени управи та секретар у повному складі усувалися від участі у засіданнях думи. А саме: під час вирішення питань про призначення ним грошового утримання та визначення його розміру, а також про наслідки результатів ревізії звітів управи, що, на наш погляд, є цілком виправданим. Крім цього, за статтею 122 губернатор, перед тим як дати дозвіл голові на щорічну місячну відпустку, виходив з офіційним запитом до думи (за "Міським положенням" 1870 року губернатора тільки інформували про відпустку). Якщо в останньої не було заперечень, то голова міг розраховувати на позитивне вирішення питання [4, арк. 8]. Проте згоду думи губернатор міг проігнорувати і відпустка не відбувалася (Ук. Сен. 17 травня 1912 р., № 6074) [12, с. 417]. Усім іншим посадовим особам таке право надавалося лише управою.

Таким чином, за "Міським положенням" 1892 р. голова та члени управи набули своєрідного перехідного правового статусу. З одного боку - вони були повністю підпорядковані губернській адміністрації, поставлені під її жорсткий контроль, а з іншого - означені посадовці не розірвали свого тісного організаційного та юридичного зв'язку з місцевими громадами. Це виявилось, насамперед, у характері заміщення вакантних посад, який передбачав поєднання виборного начала з призначенням на певний, порівняно короткий проміжок часу, а також у всестановому характері цих посад (але за умов наявності виборчого цензу); в особливостях призначення заробітної плати та пенсійного забезпечення, які призначалися не "особым Высочайшим повелением" відповідно до штатного розкладу, а думою, виходячи з можливостей бюджету міста; характером підпорядкування керівництва міста, перш за все губернській адміністрації, що їх затвердила, а не міській думі, що їх обрала на ці посади. Тобто, за своєю суттю, голова та члени управи ставали виборними державними службовцями, внаслідок чого самоврядування втрачало рештки самостійності у прийнятті рішень та своїй діяльності. Власне цього і прагнув царизм проводити міську реформу 1892 р. Однак, як показали подальші події, подібні плани виявилися хибними.

Використана література:

1. История России в XIX веке : в 9 т. / [Аничков Е. В., Блеклов С. М., Богословский М. М. и др.]. – СПб. : И-во "То-ва Бр. А. и И. Гранать и К^о" – Т. 5. – Отд. 1. – б./г. – 340 с.
2. Юридический словарь : в 3 т. / редкол.: Кудрявцев П. И. (глава) [и др.]. – М. : Юрид. лит., – Т. 1. – 1956. – 688 с.
3. Энциклопедический словарь. То-ва "Бр. А. и И. Гранать и К^о": в 58 т. / [под ред. Ю. С. Гамберова и др.]. – [7-е изд.]. – б./м. : Из-во То-ва "Бр. А. и И. Гранать и К^о", Т. 16. – б/г. – 688 стб.
4. Перелік постанов Миської Думи (3.01.1912 р. – 18.12.1912 р.). – Державний архів Луганської області (далі ДАЛО). – Ф. 60. – Оп. 1. – Спр. 24. – 39 арк.
5. Деятельность Харьковской городской думы за 4-летие 1910-1914гг. – Х.: Типография и Литография Н. В. Петрова. – 780 с.
6. Шрейдер Г. И. Наше городское общественное управление: этюды, очерки и заметки / Шрейдер Г. И. – СПб. : Восток, 1902. – 337 с.
7. Городовое положение: Высоч. утв. 11 июня 1892 г. / Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 3-е. – СПб., 1895. – Т. XII. – № 8708.
8. Перелік постанов Миської Управи (26.11.1907 р. – 30.12.1908 р.). – ДАЛО. – Ф. 60. – Оп. 1. – Спр. 15. – 29 арк.
9. Снісок миських голів Київської губернії за станом на 18 жовтня 1910 р. – Державний архів Київської області (далі ДАКО). – Ф. 1. – Оп. 333. – Спр. 172. – 2 арк.
10. Ярмиш О. Н. Харківське міське самоврядування на зламі століть: XIX – XX і XX – XXI. Досвід історії та сучасності. Монографія / О. Н. Ярмиш, О. М. Головка – Х. : Нац. ун-т. внутр. справ, 2004. – 372 с.
11. Перелік постанов Миської Думи (22.02.1900 р. – 29.12.1900 р.). – ДАЛО. – Ф. 60. – Оп. 1. – Спр. 8. – 75 арк.
12. Городовое положение 11 июня 1892 года с относящимися к нему Указаниями, Судебными и Правительственными Разъяснениями / сост. М. И. Мыш. – [8-е изд.]. – Петроград : Тип. М. П. Фроловой, 1915. – XVI, 887 с.
13. Городское самоуправление по действующему законодательству. (Городовое положение 11 июня 1892 г. С последующими дополнениями и изменениями по Продолжениям 1906, 1908, 1909 и 1910 гг., с приложениями к "Городовому положению", важнейшими разъяснениями Правительствующего Сената и извлечениями из других установлений, относящихся к "Городовому положению") / сост. В. И. Немчинов. – М. : изд. В. М. Саблина, 1912. – 396 с.
14. Перелік постанов Миської Думи, списки гласних, листування з Патронним заводом про довідкові ціни на матеріали і поденних робочих та ін. листування, посвідчення (25.04.1905 р. – 14.12.1909 р.). – ДАЛО. – Ф. 60. – Оп. 1. – Спр. 9. – 32 арк.
15. Протоколи засідань Катеринославської миської управи і грошові рахунки (10.01.1911 р. – 28.12.1906 р.). – Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО). – Ф. 469. – Оп. 1. – Спр. 23. – 89 арк.
16. Донецкая жизнь. – 1910. – № 188. – С. 4.

17. Справа про ревізію Куп'янської міської Управи та приданні суду посадових осіб цієї управи (3.06.1908 р. – 25.08.1909 р.). – Державний архів Харківської області (далі ДАХО). – Ф.19. – Оп. 1. – Спр.68. – 36 арк.

18. Семёнов Д. Д. Городское самоуправление. Очерки и опыты / Семёнов Д. Д. – СПб. : Тип. Н. Я. Стойковой, 1901. – 387 с.

19. Про притягнення до відповідальності члена Харківської міської управи О. Ю. Вагнера за 338 і 341 ст.ст. уложення про покарання (2.01.1912 р. – 02.1912 р.). – ДАХО. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 123. – 27 арк.

20. Михайловский А. Г. Реформа городского самоуправления в России / Михайловский А. Г. – М. : Польза, 1908. – 109 с.

21. Устав о Гражданском Судопроизводстве // Свод законов Российской империи. – Изд. 1892 г. – Т. XVI ч. 1.

22. Перелік постанов Луганської Міської Думи (27.02.1901 р. – 30.12.1901 р.). – ДАЛО. – Ф. 60. – Оп. 1. – Спр. 3. – 63 арк.

23. Перелік постанов Луганської Міської Думи за 1904 р. (27.01.1904 р. – 27.10.1904 р.). – ДАЛО. – Ф. 60. – Оп. 1. – Спр. 6. – 31 арк.

24. Справа про стягнення зі службовця міської управи Мірошніченка В. грошей на користь Шуандера Г. (3.01.1908 р. – 9.02.1909 р.). – ДАЛО. – Ф. 469. – Оп. 1. – Спр. 11. – 5 арк.

УДК 343.92.018(477.61)

І.О. Топольскова
Я.О. Поролло

АНАЛІЗ МЕТОДОЛОГІЇ КОМПЛЕКСНОГО КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В РЕГІОНІ

У статті на підставі дослідження праць провідних зарубіжних і вітчизняних науковців запропоновано методологію дослідження регіональної злочинності. За методологічну основу регіонального аналізу злочинності узяті положення про те, що головним об'єктом вивчення є територіальний соціально-кримінологічний комплекс. Визначені основні методи дослідження.

Ключові слова: *методологія, кримінологічне дослідження, регіон, злочинність.*

В статье на основе исследований работ ведущих зарубежных и отечественных ученых предложена методология исследования региональной преступности. За методологическую основу регионального анализа преступности взято положение о том, что основным объектом изучения является территориальный социально-криминалистический комплекс. Обозначены основные методы исследования.

Ключевые слова: *методология, криминалистическое исследование, регион, преступность.*

The article based on research work of leading foreign and domestic scientists proposed research methodology of a regional crime. The proposition that the main object of study is the territorial socio-criminological complex. The article also defines the basic methods of research.

Key words: *methodology, criminological research, region, criminality.*

Питання методології, пов'язані з регіональним дослідженням злочинності, є найбільш пріоритетним напрямом сучасної кримінології. Це пов'язано, з тим, що в територіальному розрізі злочинність у різних регіонах країни виявляється по-різному, з специфічними особливостями: в одних йде стрімке її зростання, а в інших - зниження. Для цього є об'єктивні причини, зокрема, багатонаціональна, різкі відмінності в економічному, соціальному, історичному, демографічному й т.і. розвитку регіонів, негативні наслідки яких по-різному детермінують злочинність.

Проблема злочинності останнім часом помітно загострилася, що викликає зрозумілу стурбованість, тривогу і навіть страх перед нею в суспільстві. Серед тих проблем, які спостерігаються в нашому суспільстві на сучасному етапі його розвитку (нестабільність у економіці, соціальне мегарозслоєння, розгул злочинності, зрощення її з державним апаратом, економічними інститутами, надання їй все більш організованих рис, глибоких, украй негативних наслідків, як для суспільства, так і для індивіда), регіональне вивчення означеного антисоціального явища, як більш конкретне та конструктивне дослідження, набуває все більшого значення" [16, С. 115].

У більшості кримінологічних досліджень саме при регіональному (територіальному) аналізі злочинності розглядається інтеграційний результат взаємодії всіх соціальних процесів і явищ, які протікають не тільки в суспільстві в цілому, але й які мають лише територіальні специфічні ознаки.

Проблема регіональної (територіальної) злочинності почала привертати увагу вчених-юристів ще більше ста років тому. У своїх наукових працях відомі юристи минулих років - А.А. Герцензон, М.Н. Гернет, Е.Н. Тарковский та інші, розглядаючи це питання, зазначали, що вивчення злочинності в територіальному розрізі має велике наукове та практичне значення. У цьому аспекті можуть бути зазначені такі теми: комплексне вивчення одного чи ряду найбільш небезпечних і найпоширеніших видів злочинів у межах союзної республіки або області (краю); або міста чи окремого району, або кількох районів [5, С. 82]. Ці вчені в своїх працях розкрили зв'язок злочинності з економічними та соціальними чинниками й намагалися пояснити причини зростання злочинності на окремих територіях країни.

Сучасні вчені-кримінологи також проводять численні дослідження в найширшому аспекті: від пошуку регіональних відмінностей злочинності та властивих їм статистичних закономірностей - до виявлення причин таких відмінностей і визначенні кримінологічних зон окремих регіонів, міст, районів тощо та їх класифікації.

Гносеологічний процес пізнання регіональних відмінностей злочинності пройшов шлях від простого опису та порівняння відмінностей злочинності - до розкриття механізмів взаємодії явищ, які вивчаються,

пояснення причин. При цьому розкривалися закономірності та виділялися чинники, які впливали, зокрема, на структуру, стан і динаміку злочинності в конкретних територіальних утвореннях. Це давало можливість диференціювати регіони залежно від "специфічного" комплексу цих кримінологічних чинників і закономірностей, що визначають злочинність і її конкретні показники [6, С. 38].

Так, Г.А. Аванесов відзначає, що порівняльний регіональний підхід до вивчення злочинності дозволяє фіксувати не тільки загальні закономірності, але й специфіку руху причин і умов такого явища, особливості його місцевого прояву. Це створює передумови для диференціації заходів попередження злочинності, профілактики злочинів з урахуванням особливостей і перспектив розвитку регіону [2, С. 174].

Таким чином, злочинність відображає негативні властивості стану, функціонування та розвитку суспільного організму як цілого. Ці властивості взаємодіючих компонентів у тих або інших місцевостях виявляються по-різному, а значить, адекватно цьому, вони відображаються й у злочинності. Це нове розуміння злочинності (не як сукупності окремих злочинів) дозволяє говорити про територіальну злочинність як про самостійний вид, так само, як про рецидивну, міську, сільську злочинність неповнолітніх тощо, з властивими їй закономірностями та специфікою. З цією метою в нашій роботі нам необхідно уточнити термін нового виду злочинності (в територіальному аспекті), щоб досягти одноманітності в розумінні її суті.

У зв'язку з появою нового (територіального) напрямку у вивченні злочинності в літературі широко використовуються різні терміни: "географія злочинності" [18, С. 8], "територіальні відмінності злочинності" й "регіональна злочинність" [16, С. 115, 116] і т.д. Їх вживання в територіальних дослідженнях злочинності одні пов'язують з "геофізичними" особливостями злочинності, інші – з соціальними умовами життя населення.

Разом з тим, під територіальними відмінностями злочинності розуміємо весь комплекс властивостей (географічні, соціальні, демографічні, історичні тощо), в яких відбувається реалізація однієї із специфічних неадекватних форм людської поведінки. Більш справедливим було б використовувати термін "регіональна злочинність", яка якраз і відображає територіальні, історичні, економічні, соціальні й інші особливості (відмінності) тих же явищ, процесів і їх властивостей, які відображають злочинність взагалі.

Слово "регіон" походить від латинського *regio* і означає "район, область". У Великій Радянській Енциклопедії регіон визначається як "велика індивідуальна територіальна одиниця (наприклад, природна, економічна, політична та ін.)" [15, С. 1111]. У Словнику російської мови С.І. Ожегова "регіон" означає "території, райони, об'єднані за будь-якою спільною ознакою" [12, С. 671]. У кримінологічній літературі під регіоном розумі-

емо певну частину території країни з однорідними соціально-економічними, соціально-психологічними та демографічними ознаками, які зумовлюють особливості злочинності в певному територіально-просторовому формуванні [3, С. 59].

Конституція України (ст. 132) до характерних ознак регіону включає історичні, економічні, екологічні, географічні та демографічні особливості, етнічні й культурні традиції [9, С. 62].

Представники сучасної школи кримінології, продовжуючи вивчати регіональну злочинність, виділили дослідження в галузі територіального вивчення злочинності в самостійний напрям, що дозволяє говорити про "регіональну кримінологію".

На думку Е.Е. Раска, з яким наші позиції розуміння співпадають, розглядаємо регіон як територіально-просторове формування суспільства. Суть територіального підходу в тому, що злочинність розглядається як певна дисфункція суспільного організму, а вивчення емпіричних проявів злочинності в розрізі територіально-просторових систем дозволяє оцінити її як віддзеркалення соціальних властивостей суспільного організму або якості умов його життєдіяльності в характеристиках злочинності, в породженні злочинної активності населення. В цьому значенні злочинність виступає як свого роду соціальний показник, як дзеркало, що відображає реальний стан суспільного організму в цілому, а не як особливі, невідомо звідки узяті чинники злочинності [13, С. 25].

Таке визначення дозволяє зробити висновок про те, що регіональне дослідження злочинності повинне бути вирішальним при проведенні кримінологічних досліджень, результати яких зрештою дають можливість виробити стратегічні заходи боротьби із злочинністю.

Найважливішим методом при регіональному (територіальному) дослідженні злочинності є порівняльний аналіз, не дивлячись на те, що ми досліджуємо: країну, область, край, місто, селище, населений пункт. У всіх випадках при регіональному (територіальному) дослідженні порівнянню підлягають показники стану, динаміки, структури злочинності, вивчаються явища та процеси соціально-економічного, демографічного соціокультурного характеру. При цьому необхідною умовою є можливість порівняння об'єктів однакового ієрархічного рівня із застосуванням однакових показників.

Залежно від цілей і завдань регіонального дослідження слід виділити два основні підходи до територіального напрямку вивчення злочинності. Це - конкретно-кримінологічний і комплексний соціально-кримінологічний. Обидва підходи мають близькі риси, але одночасно їм властиві й істотні відмінності. Загальними виступають об'єкт (регіон, район, місто тощо) і предмет (злочинність) дослідження. Відмінності ж полягають в конкретних завданнях досліджень і, як наслідок цього, в методиці їх вирішення [14, С. 102].

Прихильники першого напрямку Михайловська І.Б., Возняк А.В. та

інші називають його порівняльно-регіональним і орієнтують його на кримінологічні дослідження великих територіальних утворень: країна, область, регіон. Характерним для такого напрямку є підхід щодо вивчення причин злочинності, який фіксує загальні закономірності їх виникнення, а також враховує специфічні прояви їх в конкретному регіоні, що дозволяє підходити до соціальної профілактики диференційовано, з урахуванням особливостей і перспектив розвитку регіону [10, С. 104].

У конкретно-кримінологічних дослідженнях основними завданнями висуваються наступні:

- 1) вивчити територіальний розподіл злочинності або окремих її видів в регіоні;
- 2) вивчити та проаналізувати кількісні (рівень, стан, динаміку) й якісні (структуру та характер) показники територіального розподілу злочинності;
- 3) досліджувати причини й умови прояву злочинності або її видів у певних частинах регіону;
- 4) розробляти конкретні соціальні заходи для вдосконалення системи спеціальної профілактики та проведення регіональних програм боротьби із злочинністю.

Предметом конкретно-кримінологічних досліджень є аналіз територіальних відмінностей злочинності в межах окремо взятого регіону.

При такому підході дослідження можна виділити ряд переваг: простота методики дослідження, оперативність інформації, порівняння, результати аналізу окремих видів злочинів у зонах її локалізації своєчасно використовувати на практиці.

До недоліків можна віднести, що тут причини злочинності (соціальна природа) вивчаються через прояви власне злочинності (слідство) як сукупності злочинів. Як справедливо зазначив Забрянський Г.І. єство такого підходу – від стану злочинності в регіонах до пошуку соціальних причин і умов, що породжують територіальну неоднорідність злочинності [8, С. 44].

Прихильники іншого напрямку, комплексного соціально-кримінологічного, такі як Алфьоров С.М., Федоренко Д. В. роблять акцент на вивчення предмету: від соціально-економічної характеристики регіону – до територіальної специфіки злочинності [1, С. 17; 17, С. 18].

Відповідно до визначеної мети комплексного соціально-кримінологічного дослідження ставляться такі завдання:

- 1) вивчити безліч кримінологічних чинників (соціально-економічні, соціально-психологічні, демографічні, територіальні, історичні), які мають негативний вплив на криміногенну обстановку в регіоні;
- 2) провести соціально-кримінологічну типологію (класифікацію) досліджуваної території регіону;

3) проаналізувати регіональні закономірності між соціально-територіальними процесами та злочинністю;

4) здійснити аналіз і оцінку впливу соціально-економічних умов на кількісні та якісні параметри кримінальної обстановки у виділених територіях;

5) розробити пропозиції та рекомендації соціально-економічного характеру щодо зниження криміногенності в регіоні, окремих частинах його територій.

При комплексному соціально-кримінологічному підході злочинність (слідство) вивчається за допомогою дослідження територіально-криміногенного аспекту соціально-економічного розвитку регіону (причина).

Переваги такого підходу – вивчення злочинності як соціального явища, а не як простої сукупності правопорушень, дозволяє проводити аналіз ситуації кримінології в регіоні та в його частинах, давати обґрунтований соціально-економічний прогноз, який так необхідний для розробки регіональних комплексних програм щодо попередження злочинності [4, С. 17].

Методологічною основою регіонального аналізу злочинності депресивного регіону може виступати відповідне положення про те, що головним об'єктом вивчення є територіальний соціально-кримінологічний комплекс. Саме його особливості функціонування можуть призводити до кількісних та якісних відмінностей стану злочинності в певному регіоні.

При проведенні регіонального дослідження найважливішою умовою є здійснення соціально-кримінологічної типології регіону, яка визначається як територіальне групування районів і міст регіону за соціальними та кримінологічними характеристиками. Провівши типологію можна виділити об'єкти, що мають певну якісну однорідність показників, які характеризують стан злочинності, а також виявити причини й умови її виникнення. Типологія регіону дозволяє аналізувати закономірності стану злочинності в окремих частинах регіону та стримувати її в соціально-прийнятних межах.

Серйозною науковою проблемою таких досліджень є пошук інтегрального показника, який би найбільш точно відображав ступінь криміногенності обстановки в регіоні. Спробою її рішення стало обґрунтування та подальше використання такої категорії, як кримінальна ураженість населення.

У цьому дослідженні нам необхідно знайти залежність характеру злочинності від соціально-економічного профілю території. Тут необхідно розглянути такі показники як співвідношення чисельності міського та сільського населення, типи населених пунктів, джерела отримання доходів жителями регіону.

Методологія, методика та техніка групування (типології, класифікації), регіонів розроблені економістами, географами, соціологами можуть

використовуватися і в соціально-кримінологічній типології. При розгляді методик різних соціально-економічних групувань регіону з'ясовується, що їх основу складає правильний вибір показників, які повною мірою відображають кінцеву мету типології об'єктів, повне вивчення явищ і процесів, для яких створюється така типологія, а також простота розрахунків при проведенні обчислень і правильна інтерпретація кінцевих результатів.

Ураховуючи всі вищезазначені умови необхідно виділити ряд чинників, що впливають на злочинність у регіоні з метою проведення соціально-кримінологічної типології окремих територій області.

До першої групи – економічні показники – відносимо: ВВП (валовий внутрішній продукт), середня оплата праці, прожитковий мінімум, рівень бідності населення, рівень безробіття, темпи зростання ВВП, індекс промислового виробництва, дефіцит бюджету, рівень інфляції, розміри податків, індекс споживацьких цін, ступінь криміналізації економіки.

До другої групи – соціальні показники – відносимо: співвідношення зростання доходів і витрат населення, середній рівень споживання найважливіших продуктів харчування, рівень освіти, рівень народжуваності, рівень смертності, рівень захворюваності, розмір міграції населення, ступінь забезпеченості житлом, ступінь забезпеченості необхідними умовами життєдіяльності (об'єкти соціально-культурного життя, установи охорони здоров'я) та ін.

До третьої групи – кримінологічні показники – відносимо: коефіцієнти загальної злочинності, коефіцієнт тяжких злочинів, коефіцієнт злочинів проти особи, коефіцієнт злочинів, скоєних неповнолітніми та при їх співучасті, число злочинів, учинених особами, що раніше скоювали злочини, рівень міської і сільської злочинності тощо.

Крім цих основних груп необхідно враховувати й інші чинники, які також впливають на рівень, структуру та динаміку злочинності в регіоні. До цієї групи відносимо: екологічні, демографічні, етнічні та політичні.

При дослідженні злочинності в регіоні, а саме при вивченні її особливостей, перед дослідником постає завдання всебічного врахування великої кількості показників регіону [11, С. 117].

На основі статистичного аналізу цих соціально-кримінологічних показників можна зробити висновок, що вони утворюють багаторівневу ієрархічну систему, де все пов'язано за рахунок прямих і зворотних зв'язків, а величина зв'язку залежить не тільки від соціально-кримінологічних показників (соціальних, економічних, демографічних параметрів), а змінюється в часі та не є постійною величиною. На сьогодні широке вживання на практиці статистичних досліджень і аналізу даних одержали методи з використанням алгоритмів автоматичної класифікації (АК). Ці алгоритми призначені для розбиття безлічі об'єктів на задане або невідоме число однорідних у певному значенні класів. Резуль-

тат роботи алгоритму оцінюється на підставі деякого математичного критерію якості класифікації. При цьому початкова інформація про об'єкти, що класифікуються, надана значеннями багатовимірної ознаки (по кожному об'єкту). Поняття однорідності засновано на припущенні, що геометрична близькість двох або декількох об'єктів у деякому просторі ознак означає близькість їх фізичних властивостей. Алгоритми автоматичної класифікації (кластерного аналізу) [7, С.100] входять до складу практично всіх сучасних пакетів прикладних програм статистичної обробки багатовимірних даних.

Первинний опис і визначення предмету, відомого зараз під назвою "кластерний аналіз", був зроблений Тріоном в 1939 році. У книзі Тріона та Бейлі, що вийшла в 1970 році, розглядається обчислювальна система, призначена для вирішення завдань кластеризації і аналізу чинника в галузі соціології.

Сучасний рівень розвитку методів багатовимірного статистичного аналізу та наявність ЕОМ дозволяють здійснювати класифікацію об'єктів з урахуванням всіх істотних структурно-типологічних ознак і характеру розподілу об'єктів у заданій системі ознак.

На сьогодні існує багато методів побудови класифікації багатовимірних об'єктів за допомогою ЕОМ. При цьому традиційно виділяють дві групи методів. Методи першої групи пов'язані із завданнями "пізнання", ідентифікації "об'єктів". Вони одержали назву методів розпізнавання образів. Значення розпізнавання полягає в тому, щоб будь-який об'єкт, що надається машині, був віднесений до одного з наперед сформованих класів з якнайменшою вірогідністю помилки. Тут машині спочатку надають "повчальну послідовність" об'єктів (про кожне з яких відомо, до якого класу чи "образу" він належить), а потім, машина повинна розпізнати, до яких класів відносяться нові об'єкти з сукупності, що вивчається.

Більш загальний підхід до класифікації включає не тільки віднесення об'єктів до одного з класів, але й одночасне формування власне "образів", число яких може бути наперед невідоме. За відсутності повчальної послідовності така класифікація проводиться на основі прагнення зібрати в одну групу в деякому розумінні схожі об'єкти, та ще так, щоб об'єкти з різних груп (класів) були по можливості несхожими. Саме такі методи одержали назву методів автоматичної класифікації (кластерного аналізу, розпізнавання образів).

На сьогодні розроблені десятки та сотні різних алгоритмів, які реалізують багатовимірну класифікацію автоматично. Вони засновані на різних гіпотезах про характер розподілу об'єктів у багатовимірному просторі ознак, на різних математичних процедурах.

Як вже згадувалося, алгоритми автоматичної класифікації відрізняються великою різноманітністю. Це можуть бути, наприклад, алгоритми, які реалізують повний перебір поєднань об'єктів або здійснюючу випадкове розбиття безліч об'єктів. У той же час більшість таких алгоритмів

складається з двох етапів. На першому етапі задається початкове (можливо, штучне або навіть довільне) розбиття безлічі об'єктів на класи та визначається деякий математичний критерій якості автоматичної класифікації. Потім, на другому етапі, об'єкти переносяться з класу до класу до тих пір, поки значення критерію не перестане поліпшуватися.

При цьому якість одержаної класифікації оцінюється за деякими критеріями. Критерій якості класифікації у тій чи іншій мірі відображають наступні вимоги:

а) усередині класів об'єкти повинні бути тісно пов'язані між собою;

б) об'єкти з різних класів повинні бути далекі один від одного;

в) за інших рівних умов розподіли об'єктів за класами мають бути рівномірними.

Перші дві вимоги виражають стандартну концепцію компактності класів розбиття; остання вимога полягає в тому, щоб критерій не нав'язував об'єднання окремих класів об'єктів.

Таким чином, для успішного функціонування вище описаної системи необхідно не тільки вибрати алгоритм АК, але і критерій оцінки якості класифікації (розбиття). Крім того, такий критерій може бути використаний для відповіді на питання про можливість розбиття на класи заданої сукупності об'єктів за допомогою обраного алгоритму.

Третьою необхідною складовою системи є модель взаємодії системи з об'єктами навколишнього середовища. Зазвичай процес формування цієї складової називають "вибором простору ознак", оскільки саме формальний кількісний опис об'єкту у вигляді вектора ознак визначає відносини такої системи й об'єкту.

Особливий інтерес становлять моделі, в яких об'єкт заданий порівняно невеликим числом інформативних параметрів. У цьому випадку значно спрощується постановка та вирішення зворотного завдання, тобто завдання розпізнавання й ідентифікації об'єктів за даними вимірювань. Реалізація саме такої моделі пропонується в означеній роботі.

Таке дослідження передбачає вивчення специфіки місцевих економічних, політичних, соціальних й інших умов, які певним чином впливають на спосіб життєдіяльності людини, а також тих, що впливають на вчинення різних злочинів і на практику боротьби з ними, яка склалася в правоохоронних органах регіонів.

Результатом розрахунків став підрозділ Луганського регіону на групи, тобто проведена соціально-кримінологічна типологія об'єктів. Регіон виступає як територіальна соціально-економічна система, в якій специфіка взаємодії природного середовища й функціонально-компонентних підсистем матеріального виробництва, розселення, інфраструктури та життєдіяльності зумовлює територіальну неоднорідність соціальних, у тому числі, криміногенних, процесів.

Запропонована в роботі методологія регіонального аналізу соціально-кримінологічної злочинності може бути основою при розробці комплексної програми боротьби зі злочинністю в кожному окремо взятому регіоні, але вже з урахуванням конкретних соціально-економічних, демографічних, політичних й інших чинників функціонування регіону.

Використана література:

1. Алфьоров С.М. Діяльність органів внутрішніх справ по протидії злочинності у курортних регіонах (кримінологічне дослідження на матеріалах Запорізької області): Дис...к.ю.н. - Х., 2003. - С. 197.
2. Аванесов Г.А. Криминология. - М., 1984. - С. 174.
3. Беляев Н.А., Цалиев В.М. Вопросы методологии регионального подхода к исследованию преступности // Вестник ЛГУ, Вып. 3. - 1986. - С. 59.
4. Ваничкин Д.Е. Криминологическая характеристика и предупреждение преступности в регионе (на материалах Ставропольского края): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ваничкин Дмитрий Евгеньевич. - Ставрополь, 2004. - С. 184.
5. Герцензон, А. А. О направлениях криминологических исследований / А. А. Герцензон // Советское государство и право. - 1964. - № 8. - С. 78-88.
6. Горяинов К.К., Силаев А.И. Криминологическая обстановка и ее региональные особенности: Учебное пособие. - М., 1985 с.
7. Дюрбан Б. и Оделл П. Кластерный анализ. Пер. с англ. Е.З. Демиденко. Под ред. А. Я. Боярского. Предисловие А. Я. Боярского. М., "Статистика", 1977. - 128 с. с ич.
8. Забрязкий Г.И. Криминологическая классификация регионов Российской Федерации // Вестник Моск.ун-та. Серия 11. Право. - 1993. - № 2. - С. 42-51.
9. Конституція України (прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року). - К.: Преса України, 1999. - 80 с.
10. Михайловская И.Б., Возняк А.В. Социально-экономическое развитие региона и противоправное поведение // Социологические исследования. - 1980. - № 4. - С. 104.
11. Мінченко С. Методологічні аспекти аналізу злочинності в регіоні // Право України. - 2001. - № 4. - С. 114-117.
12. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. - 23-е изд., испр. - М: Рус. яз., 1990. - 917 с.
13. Раска Э.Э. Преступность как показатель состояния социального пространства // Теоретические проблемы изучения территориальных различий в преступности. Тарту, 1987.
14. Ростов К.Т. Методология регионального анализа преступности в России: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08/ Ростов Константин Тимофеевич. - СПб., 1998. - С. 422.
15. Советский энциклопедический словарь. / Гл. ред. А.М. Прохорова. - 4-е изд. - М.: Советская энциклопедия, 1988. - 1600 с.

16. Сутурин М.А. Региональное изучение преступности (теоретические аспекты) // Вестник Томского государственного университета. – 2008. – № 5. – С. 115-119, всего 192 с.

17. Федоренко Дмитрий Витальевич Геокриминогенная обстановка в особо крупном промышленном городе (на основе статистических данных по городу Донецку) Дис. ... канд. юрид. наук. – Донецк, 2000. – С. 204.

18. Шоткинов С.А. География преступности: К вопросу о понятии, предмете, методе // Сибирский юридический вестник, 2001. – № 4. – 280 с.

УДК 342.518:004(477)

Я.С. Бєлая

КОНСТИТУЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Електронне урядування – крок до вдосконалення та подальшої інформатизації суспільства, створення якого передбачає підвищення конкурентоздатності країни в цілому, матеріального й духовного світогляду людини. Проте, універсализація системи урядування України неможлива через відсутність належного законодавчого регламентування. У статті надана конкретизація умов щодо реалізації основоположних ідей та розробок електронного урядування, що обумовлює необхідність імплементації міжнародних правових стандартів у цій галузі та приведення у відповідність всіх існуючих. Наявність чіткого нормативного регулювання електронного урядування передбачає перспективу створення цілісної системи законодавства держави.

Ключові слова: *електронне урядування, система урядування, інформатизація суспільства, законодавче регламентування.*

Электронное правительство – шаг к усовершенствованию и дальнейшей информатизации общества, создание которого предусматривает повышение конкурентоспособности страны в целом, материального и духовного мировоззрения человека. Однако, универсализация системы правительства Украины невозможна из-за отсутствия должного законодательного регламентирования. В статье предоставлена конкретизация условий по реализации основополагающих идей и разработок электронного правительства, что обуславливает необходимость имплементации международных правовых стандартов в этой области и приведение в соответствие всех существующих. Наличие четкого нормативного регулирования электронного правительства предусматривает перспективу создания целостной системы законодательства государства.

Ключевые слова: *электронное правительство, система правительства, информатизация общества, законодательное регламентирование.*

Electronic government is a step to improvement and further informatization the society, creation of which provides for increasing the competitiveness of the country in whole, the material and spiritual outlook of a person. However, the universalization of the system of government of Ukraine is impossible, because where there is no proper legislative regulation. This article provides concretization the conditions for realization the fundamental ideas and developments of electronic government, that stipulates the necessity of implementation the

international legal standards in this field and matching all existing. The presence of a clear normative regulation of electronic government provides for the prospects of establishing the integral system of legislation of the state.

Key words: electronic government, system of government, informatization of society, the legislative regulation.

Проблематика електронного урядування (далі е-урядування) є відносно недослідженою, проте, викликає неабияку зацікавленість з боку науковців: Демкової М.В., Баранова О.А., Голобуцького О.П., Ємельяненка О.М., Дрожжинова В.И., Штрика А.А., Сморгунова Л.В., Фігеля М.В. та ін. Утім, незважаючи на динамічний розвиток інформаційних відносин в Україні, вони не завжди мають своєчасне нормативно-правове регулювання, а електронне урядування залишається, на жаль, лише на рівні "поняття". Тому саме дослідження проблематики конституювання е-урядування в Україні і є метою цієї статті.

Ми живемо у світі, оточеному інформаційним "павутинням". Кожен з нас та суспільство в цілому звикли до можливості швидкого та вільного доступу до інформаційних ресурсів Інтернету, до обміну й користування ними. Постає запитання: чому тоді так важко застосовувати на практиці та втілювати в життя громадян елементи та розробки е-урядування? Що стає причиною гальмування процесу глобалізації? Чи то недостатня поінформованість громадян, чи то незацікавленість у цьому самого уряду, який не докладає достатніх зусиль щодо поширення нормативно-правової бази відносно узаконювання процесу інформатизації суспільства.

Майже у кожній європейській країні є документ найвищого рівня, в якому ухвалюється національна політика з побудови інформаційного суспільства¹. Складно заперечувати те, що створення такого суспільства передбачає підвищення конкурентоздатності країни в цілому, підвищення матеріального й духовного світогляду людини, яке призводить до усвідомлення її необхідності для подальшого розвитку паритетної взаємодії з владою².

Донині ще не ухвалювалося ніяких нормативно-правових актів, які б окреслювали загальний зміст та мету створення системи е-урядування, її пріоритетні напрями розвитку та засоби реалізації в Україні. Наразі вона не може запропонувати принаймні неформальної концепції, офіційно не ухваленої, але фактично розробленої, обґрунтованої та деталізованої за допомогою фахівців³.

Однак Україна прямує до побудови орієнтованого на інтереси людей, громадян та юридичних осіб інформаційного суспільства. Вона

¹ Баранов А. Электронное правительство в Украине? Будет! Когда? / А. Баранов // Зеркало недели. - 2002. - № 1 (376). - 12 января. - С. 18.

² Там само.

³ Голобуцький О. Концепція електронного урядування і сучасні потреби України / О. Голобуцький // Політичний менеджмент. - 2005. - № 5 (14). - С. 75-86.

прагне створити умови, в яких кожна особа могла б збирати й зберігати інформацію та знання, мати до них вільний доступ та можливість обмінюватися ними¹. Це може забезпечувати е-урядування.

Так, без сумніву, е-урядування може забезпечити умови щодо збирання, зберігання, обміну інформацією тощо, але чи можуть дозволити собі громадяни використовувати надані ресурси. Отже, розгляньмо висунуту проблему, ґрунтуючись на її статистичних даних. Тож, за підсумками грудня 2009 року, аудиторія українського Інтернету становила 15 309 902 чоловік. Це користувачі, які зробили більше одного перегляду сторінки за травень плюс користувачі, які переглядали сторінки в поточному та минулому місяці. При цьому, постійне населення України на 1 грудня 2009 року становило 45 802 581 чоловік. До того ж, понад 50 відсотків аудиторії Інтернету країни становлять громадяни Києва². Тож, урахувавши ці дані, можна стверджувати, що в Україні існують передумови втілення системи е-урядування, але, на жаль, "скромна" база технічного забезпечення населення гальмує цей процес.

Конституція України хоч і не містить терміну "е-урядування", але створює умови для його реалізації. Основний Закон України закріплює гарантії кожному на право свободи думки і слова, на вільне висловлення своїх поглядів і переконань, а також на збирання, зберігання, використання та поширення інформації письмово або в інший спосіб (ст. 34). Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами й користуватися рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38)³. Конституція України передбачає, що кожна особа має право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст.40). Те ж саме припускає й е-урядування, але за допомогою Інтернету, не відходячи від комп'ютера, витрачаючи при цьому якнайменше часу, ресурсів, коштів тощо⁴.

Електронний уряд передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) заради перетворення уряду для того, щоб зробити його більш доступним для громадян, найбільш ефективним

¹ Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 року № 537-V (з наступними змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. - 2007. - № 12 - Ст. 102.

² Глобальная статистика украинского Интернета за декабрь 2009 года: отчет украинского портала Bignir.net // Сайт Bignir.net. [Електронний ресурс]. - Режим доступа: http://i.bignir.net/index/UAnet_global_report_122009.pdf

³ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.

⁴ Демкова М. Електронне урядування - запорука прозорості та ефективності влади / М. Демкова // Юридичний журнал. - 2007. - № 3 (57). - С. 124-126.

та підзвітнім. Це – імовірність збільшення ролі кожного громадянина окремо в системі урядування, впливу думок та поглядів громадян на уряд, його прозорості. Безумовно, впровадження ІКТ – це серйозний крок до вдосконалення взаємозв'язку між владними інституціями та громадянами, але, зазвичай, жоден процес, жодна, здавалося б, перспективна ідея, пропозиція не можуть бути реалізовані через відсутність нормативно-правової бази.

З початку 90-х років минулого століття Україна сформувала певні правові засади побудови інформаційного суспільства. Ухвалено декілька нормативно-правових актів, які, зокрема, регулюють суспільні відносини щодо захисту інформації, розповсюдження електронних документів, електронного документообігу та електронного цифрового підпису, створення інформаційних електронних ресурсів тощо¹.

Проте, наразі в чинному законодавстві нашої держави не існує чіткого правового регулювання процесів стосовно сталого інформаційної взаємодії між органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та з юридичними й фізичними особами. Кожен із цих органів не має обов'язків щодо формування відповідних електронних інформаційних ресурсів, порядку їх обліку, супроводу та використання. Це не закріплено на законодавчому рівні. Тож коли урядові службовці не знають і навіть не уявляють, що пропонувати громадянам, які, у свою чергу, не розуміють, чого вимагати від уряду, дуже важко говорити про інформатизацію нашого суспільства й можливі позитивні наслідки нав'язування інформатизації однією некомпетентною стороною іншій. Урядові служби не замислюються щодо власної відповідальності за формування інформаційних погреб громадян. Вони не виробляють певних підстав, спираючись на які, людина зможе зробити правильний вибір щодо необхідності для неї е-урядування².

Разом з тим, нормативна база України зазнає позитивної трансформації, яка виявляється в ухваленні нових нормативно-правових актів, ратифікації зарубіжних тощо. Закон України "Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки" пропонує підготувати та внести зміни до законодавства з питань інформатизації, з урахуванням вимог щодо запровадження дистанційного навчання, телемедицини, електронних платіжних систем, електронного бізнесу, електронних бірж, аукціонів та депозитаріїв тощо. Одними з основних стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства в Україні є використання ІКТ для вдосконалення державного управління, відносин між дер-

¹ Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 року № 537-V (з наступними змінами та доповненнями) // Вісник Верховної Ради України - 2007. - № 12 - Ст. 102.

² Голобуцький О. Концепція електронного урядування і сучасні потреби України / О. Голобуцький // Політичний менеджмент. - 2005. - № 5 (14). - С. 75-86.

жавою та громадянами, становлення електронних форм взаємодії між органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування й фізичними та юридичними особами; захист інформаційних прав громадян; удосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин; покращення стану інформаційної безпеки в умовах використання новітніх ІКТ¹. Країна потребує створення цілісної системи законодавства, гармонізованої з нормами міжнародного права з питань розвитку інформаційного суспільства, зокрема кодифікації інформаційного законодавства.

Закон України "Про інформацію" гарантує всім учасникам інформаційних відносин рівні права й можливості доступу до інформації. Ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації, за винятком випадків, передбачених законом. Право на інформацію забезпечується обов'язком органів державної влади, а також органів місцевого і регіонального самоврядування інформувати про свою діяльність та ухвалені рішення; створенням у державних органах спеціальних інформаційних служб або систем, які забезпечували б у встановленому порядку доступ до інформації тощо². Однак не на належному рівні виконується обов'язок органів влади стосовно розміщення на власних веб-сторінках необхідної інформації. Правовою вимогою у цій сфері є Постанова Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 року "Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади" за № 3, яка зобов'язала оприлюднювати за допомогою Інтернету інформацію щодо своєї діяльності. Утім, незважаючи на постанову, інформація на більшості веб-сторінок, які належать органам виконавчої влади, відновлюється й доповнюється надто рідко³.

Державне регулювання у сфері електронного документообігу спрямовано на нормативно-правове забезпечення технології оброблення, створення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, інформація в яких зафіксована у вигляді електронних даних. Електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа, який використовується для ідентифікації автора та/або підписувача електронного документа іншими суб'єктами електронного документообігу. Накладанням електронного підпису завершується

¹ Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 року № 537-V (з наступними змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. - 2007. - № 12. - Ст. 102.

² Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2658-XII (з наступними змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 48. - Ст. 650.

³ Демкова М. Електронне урядування – запорука прозорості та ефективності влади / М. Демкова // Юридичний журнал. - 2007. - № 3 (57). - С. 124-126.

створення електронного документа¹. Узагалі, запровадження електронного документообігу та електронного цифрового підпису є одним із основних кроків на шляху до реалізації впровадження е-урядування. Проте, на жаль, реально ці закони досі не діють. Однак в Україні вже існує чотири Центри сертифікації ключів електронного цифрового підпису. Тож, невдовзі з'явиться можливість застосувати електронний підпис нарівні із власноручним².

Постановою Кабінету Міністрів України "Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи "Електронний Уряд" закріплено, що інформаційні послуги надаються через Єдиний веб-портал органів виконавчої влади – центральну частину електронної інформаційної системи "Електронний Уряд" та через веб-сайти органів виконавчої влади³.

Однак жодна людина або організація не виступатиме проти глобалізації та "віртуальної реальності", якщо подати відповідні факти необхідності цього процесу та вигідності його для кожного громадянина. Утім, неможливо створити чинний кіберпростір через брак належного нормативно-правового забезпечення.

Так, нормативні акти України здебільшого лише декларують, як саме повинні втілюватися в систему урядування елементи е-уряду, хоч вони і ґрунтуються на досвіді зарубіжних країн, їх кращих прикладах. На жаль, ці декларації не розраховані на практичне застосування та втілення⁴.

Скажімо, за Законом України "Про звернення громадян" від 2 жовтня 1996 року ані електронні варіанти звернень, ані відповіді на них не вважаються офіційними. Звернення громадян передбачають викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) та скарги. Слід зазначити, що власне пропозиції і вирізняють діалогові механізми взаємодії громадян із владою в процесі е-урядування зпоміж решти видів звернень. Однак у структурі всіх звернень, які надходять до органів виконавчої влади, частина пропозицій не значна. Можливо, причина такої низької активності громадян у їх некомпетентності та непоінформованості у державних процесах, що значною мірою залежить від органів державної влади, регіонального та місцевого самоврядування, які, безсуперечно, повинні надавати певну інформацію громадя-

¹ Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 31 травня 2005 року № 851-IV (з наступними змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 36. – Ст. 275.

² Демкова М. Електронне урядування - запорука прозорості та ефективності влади / М. Демкова // Юридичний журнал. - 2007. - № 3 (57). - С. 124-126.

³ Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи "Електронний Уряд": Постанова Кабінету Міністрів від 24 лютого 2003 року № 208 // Офіційний вісник України. - 2003. - № 9. - Ст. 378.

⁴ Голобуцький О. Концепція електронного урядування і сучасні потреби України / О. Голобуцький // Політичний менеджмент. - 2005. - № 5 (14). - С. 75-86.

нам України. Все-таки пропозиції громадян не передбачають швидкої реакції влади на звернення окремого громадянина, або навіть групи громадян. Для швидкого реагування на таку форму політичної участі має зібратися неабияка кількість пропозицій, що, безперечно, рідкість¹.

Україні треба сформувавши інформаційний дизайн, який дозволить би у майбутньому успішно боротися з роз'єднанням суспільства та інформаційними розривами між центром та регіонами. Утім, держава, яка погано функціонує, ні в якому разі не покращить свій стан за допомогою е-урядування². Це може стати небезпечною оманною, яка змушує вірити в інформаційну "утопію".

Що стосується України, то вона має достатньо значні підстави для впровадження е-урядування до її системи урядування. Вона має пристойні шанси на успіх та на визнання його ефективності громадянами.

Таким чином, однією з головних проблем сучасного етапу розвитку е-урядування в Україні є фактично цілковита відсутність правового регламентування цієї галузі. Епізодичні та фрагментарні спроби її врегулювання на підзаконному нормативно-правовому рівні не забезпечують бажаного результату. Тому вбачаємо за доцільне запропонувати імплементувати міжнародні правові стандарти у цій галузі, зокрема:

- Окінавську хартію глобального інформаційного суспільства від 22 липня 2000 року;

- Декларацію ООН принципів "Побудова інформаційного суспільства - глобальне завдання у новому тисячолітті" від 12 грудня 2003 року.

Окрім цього також варто розробити власні законодавчі акти та привести у відповідність всі наявні, що й має стати предметом подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

УДК 343.123.1:351.741(477)

О.Г. Русанова

**ПРИНЦИПИ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ
ЯК ОРГАНУ ДІЗНАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ
ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ**

У статті розглянута система принципів законності процесуальній діяльності міліції як органу дізнання. визначені критерії законності, окреслені її основні засади, що є складовими конструкції принципу законності при провадженні розслідування у формі дізнання.

¹ Ротар Н. Політична участь громадян України в умовах е-демократизації / Н. Ротар // Політичний менеджмент. - 2006. - № 2. - С. 78-92.

² Вершинин М.С. Политическая коммуникация в информационном обществе: перспективные направления исследований / М.С. Вершинин // "Актуальные проблемы теории коммуникации". Сборник научных трудов. - СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2004. - С. 253-270.

Ключові слова: законність, принципи законності, критерії принципів законності, конституційні принципи, галузеві принципи, організаційно-управлінські принципи.

В статті розглянута система принципів законності в процесуальній діяльності міліції як органа дознання, конкретизовані її основні положення, являючись складовими конструкції принципу законності при виробленні розслідування в формі дознання.

Ключевые слова: законность, принципы законности, критерии принципов законности, конституционные принципы, отраслевые принципы, организационно-управленческие принципы.

The system of principles of legality in the activities of the police procedural as the body of inquiry is considered in the article. There depicted the main principals and provision of inquest process, which are fleshed out as the components of the design principle of the legality of the investigation in the form of inquiry.

Key words: rule of law, principles of legality, the criteria for the rules of law, constitutional principles, industry principles, organizational and managerial principles.

У кримінально-процесуальній науці відсутній єдиний підхід до віднесення будь-яких засад до принципів законності у діяльності міліції як органу дізнання, не побудована їх єдина система. Отже, метою статті є визначення основних критеріїв законності у діяльності міліції як органу дізнання, окреслення її основних засад, що є складовими конструкції принципу законності при провадженні розслідування у формі дізнання. У зв'язку з тим, що дізнання як форма розслідування є кримінально-процесуальною діяльністю, вважаємо за доцільне розглядати таку систему принципів через призму законності як загального принципу кримінального процесу. Питання про систему принципів законності у кримінальному процесі є одним з найважливіших та найскладніших. Йому приділялося багато уваги з боку науковців.

Боннер О.Т. вважає основними принципами (вимогами) законності: 1) загальність права; 2) верховенство Конституції та закону; 3) рівність усіх перед законом; 4) наявність соціальних і юридичних механізмів, що забезпечують реалізацію права; 5) "якісне" застосування права; 6) рішучу боротьбу з правопорушеннями, невідворотність юридичної відповідальності; 7) стійкість правопорядку, ефективну роботу всього механізму правового регулювання [1, С. 8]. На відміну від Боннера О.Т., визначаючи принципи законності, Лисюткін О.Б. та Потапов В.А. до найважливіших з них відносять: 1) єдність законності; 2) верховенство закону; 3) невідворотність покарання за порушення законності; 4) недопустимість протиставлення законності та доцільності; 5) взаємозв'язок законності та культурності; 6) гарантованість прав і свобод особи [4, С.11; 6, С. 10]. На думку Єфремова О.Ф., до принципів законності, які зазначені вище, слід додати такі основні положення: 1) закріплення основ економічного і політич-

ного життя суспільства, основних прав і свобод громадян, принципів побудови і функціонування правової системи в Конституції; 2) повага громадян до права, володіння ними високим рівнем правосвідомості, правової культури [2, С. 78].

Окрім зазначених, Желтобрюхов С.П. до принципів законності додає: 1) гарантованість прав і свобод громадян; 2) взаємозв'язок законності та культурності; 3) презумпцію невинуватості [3, С. 11]. На погляд Кельмана М.С., принципи законності забезпечують її демократичний і гуманний характер. Реальна (а не формальна) законність повинна будуватися на: 1) верховенстві права; 2) єдності законності; 3) її всезагальності; 4) реальному характері законності; 5) забезпеченні прав людини і громадянина; 6) невідворотності та своєчасності відповідальності за правопорушення; 7) доцільності; 8) взаємозв'язку з культурою; 9) взаємозв'язку зі справедливістю; 10) демократизмі [8, С. 497-499].

Така різноманітність поглядів вказує на те, що існує досить серйозна проблема, пов'язана з відсутністю єдиних критеріїв, які б дозволили віднести будь які правові явища до елементів змісту принципу законності. Вирішуючи цю проблему, перш за все, слід наголосити на єдності поглядів науковців стосовно того, що кожен з принципів кримінального процесу розглядається як його найбільш загальне та керівне положення. Незважаючи на дискусійний характер поглядів щодо сутності принципів кримінального процесу, переважна більшість процесуалістів визнає їх нормативність, правовий та загальнообов'язковий характер [7, С. 59]. Зокрема, Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. визначають принципи кримінального процесу як закріплені в законі панівні в державі політичні і правові ідеї щодо завдань, способу формування й здійснення правосуддя в кримінальних справах, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі [9, с. 36]. Бажанов М.І. та Грошевий Ю.М. принципи кримінального процесу характеризують як закріплені в правових нормах положення, що визначають найбільш важливі сторони та напрямки діяльності органів розслідування, прокуратури й суду, а також зміст усіх інших норм кримінально-процесуального права, та які є втіленням справжнього демократизму кримінального процесу [10, с. 47]. На погляд Михеєнко М.М., для визначення певного положення кримінального процесу принципом, слід враховувати цілий комплекс критеріїв, які відповідають сукупності таких властивостей: 1) принципи – це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів; 2) принципи виражають панівні в даній державі політичні та правові ідеї, котрі стосуються завдань і способу здійснення судочинства у кримінальних справах; 3) вони

повинні бути закріплені в нормах права; 4) принципи мають повністю діяти в усіх або декількох стадіях кримінального процесу і обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; 5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі та обов'язково тягне його скасування [5, с. 222].

Отже, немає сумніву, що принципи законності – це основоположні ідеї, переконання та погляди, які є вихідними засадами, що обумовлюють зміст законності. Вважаємо за доцільне в контексті питання, що розглядається, запропонувати критерії принципів законності в діяльності міліції як органу дізнання. В основу такої класифікації, на наш погляд, мають бути покладені закономірності права з одного боку, та найбільш загальні норми, які діють у сфері правового регулювання діяльності міліції як органу дізнання й поширюються на всіх суб'єктів суспільних відносин, що виникають, розвиваються та припиняють свою дію в процесі розслідування злочинів у формі дізнання, – з іншого. Це дозволить адаптувати такі принципи до найважливіших інтересів і потреб людини й громадянина та поєднати їх з інтересами і потребами суспільства.

У першу чергу, керівні ідеї, які лежать в основі кримінально-процесуальної діяльності міліції як органу дізнання, повинні мати ґрунтовне значення для цієї сфери, визначати її спрямованість, архітектуру, процесуальну форму та зміст. По-друге, виходячи з того, що розслідування у формі дізнання є невід'ємною частиною кримінально-процесуальної діяльності з розслідування злочинів як такої, принципи законності, що лежать в основі кримінально-процесуальної діяльності міліції як органу дізнання, мають відповідати основним принципам кримінально-процесуального судочинства. По-третє, такі принципи повинні бути закріплені в нормах права. По-четверте, недотримання суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності органу дізнання принципів законності неминуче тягне за собою визнання будь-якого рішення у справі таким, що не відповідає закону, та є підставою для його скасування, а докази, які отримані з порушенням норм права, нікчемними.

Поряд з цим, слід звернути увагу на те, що між принципами законності і законністю як правовим принципом як таким існує певна різниця. Якщо розглядати законність в контексті принципу правового регулювання, то вона виступає основоположною засадою в діяльності міліції при провадженні розслідування у формі дізнання. У цьому випадку законність слід розглядати в якості принципу кримінального процесу, як галузі права, котрий являє собою основоположний чинник упорядкування кримінально-процесуальної діяльності органу дізнання. На відміну від законності як принципу, принципи самої законності являють собою елементи її структурної організації. Вони є ланцюгом закономірностей, що лежать в основі побудови законності як правового принципу. Комплекс принципів законності складає її зміст. Ухилення від їх дотримання ставить під загрозу реалізацію галузевого принципу законності

при кримінально-процесуальній діяльності органу дізнання. Отже, сутність різниці законності як правового принципу та її основоположних засад полягає в тому, що законність як принцип є вихідним положенням правового регулювання кримінально-процесуальної діяльності органу дізнання, а принципи законності конкретизують зміст законності як правового принципу.

Виходячи з наведених критеріїв, законність в діяльності міліції як органу дізнання має ґрунтуватися на певних принципах, які повинні забезпечувати її демократичний та гуманний характер. Насамперед, слід зауважити, що при здійсненні кримінально-процесуальної діяльності органом дізнання законності притаманні загальні принципи, тобто принцип верховенства закону, єдності, доцільності та реальності. Під верховенством закону розуміється підпорядкування йому всіх інших нормативно-правових актів та актів застосування права. Окрім цього, верховенство закону можна розглядати як принцип діяльності держави. У цьому випадку діяльність державних органів та посадових осіб обмежується рамками закону, що виключає свавілля. Єдність законності слід розглядати як загальнообов'язковість діючого законодавства для всієї держави, а також юридичних і фізичних осіб. Єдине розуміння суті та змісту законів забезпечує законність правозастосовної діяльності, однаковість застосування юридичних норм відносно усіх суб'єктів права. Доцільність законності передбачає необхідність точного та неухильного виконання правових приписів незалежно від суб'єктивного відношення до них окремих осіб. Вибір доцільного варіанту поведінки законний лише тоді, коли він не суперечить правовим приписам. Реальність законності складається у досягненні фактичного виконання правових норм в усіх видах діяльності та невідворотності відповідальності за будь-яке їх порушення. При реалізації цього принципу важливого значення набуває діяльність правоохоронних органів, котрі покликані як запобігати правопорушенням, так і провадити ефективну боротьбу з ними. Але, разом з тим, при здійсненні процесуальної діяльності міліцією як органом дізнання, законність набуває й інших специфічних принципів, властивих їй у кримінально-процесуальному аспекті. Такі принципи, на наш погляд, доцільно класифікувати на три групи: конституційні, галузеві та організаційно-управлінські.

До конституційних принципів законності при здійсненні кримінально-процесуальної діяльності міліції як органу дізнання належать принципи недоторканості особи, рівності всіх учасників кримінально-процесуального провадження перед законом. Галузевим принципам притаманні суто кримінально-процесуальні засади. До основних з них відносяться принципи презумпції невинуватості, забезпечення права на захист особі, яка підлягає кримінальному переслідуванню, всебічність, повнота і об'єктивність дослідження обставин кримінальної справи, невідворотність покарання

за вчинений злочин, принцип забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Організаційно-управлінські принципи включають принцип нагляду та контролю за діяльністю органів дізнання та досудового слідства, принцип недопустимості свавілля в діяльності посадових осіб, принцип превенції, принцип плановості та послідовності діяльності.

Одним із головних конституційних принципів законності при здійсненні кримінально-процесуального провадження є *принцип недоторканості особи*, сутність якого полягає в тому, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду, і тільки на підставах та в порядку, встановленими законодавством (ст. 29 КУ). Недоторканість житла гарантується ст. 30 КУ. Кожному громадянину гарантується таємниця листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції (ст. 31 КУ).

Принцип рівності всіх учасників кримінально-процесуального судочинства перед законом характеризується тим, що згідно Конституції України всі люди є вільними та рівними у своїй гідності та правах (ч. 1 ст. 21). Особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор, суддя зобов'язані забезпечити рівну можливість здійснення процесуальних прав громадянину, рівну можливість реалізації своїх прав та законних інтересів, передбачених кримінально-процесуальним законодавством.

Галузеві принципи – це принципи, закріплені в КПК. Вони покликані регулювати процесуальну діяльність при розкритті та розслідуванні злочинів. Основним принципом цієї категорії є *принцип презумпції невинуватості*, закріплений у ст. 62 Конституції України, а також ст. 5, 15, 22, 73, 74 КПК України. Презумпція невинуватості є об'єктивним правовим становищем особи, яка підлягає кримінальному переслідуванню. Вона передбачає визнання особи винною не інакше як за вироком суду, що вступив у законну силу. Обов'язок доказування вини лежить на особі, яка проводить розслідування. У свою чергу, особа, яка підлягає кримінальному переслідуванню, не зобов'язана доводити свою невинуватість.

Принцип забезпечення права на захист особи, яка підлягає кримінальному переслідуванню, передбачений ст. 59 Конституції України, а також ст. 21 КПК України. Право на захист концентрує в собі всю сукупність наданих законом підозрюваному, обвинуваченому, підсудному процесуальних прав, реалізація яких самостійно або за участю захисника дозволяє оскаржувати підозру або обвинувачення у вчиненні злочинів, що йому пред'явлені, доказувати невинуватість, непричетність до вчинення злочину, захищати інші права та законні інтереси (матеріальні, житлові, трудові тощо).

Всебічність, повнота і об'єктивність дослідження обставин кримінальної справи як принцип кримінально-процесуальної діяльності полягає в суворому виконанні органом дізнання, досудового слідства, прокурором вимог щодо встановлення всіх обставин, які підлягають до-

казуванню при розслідуванні кримінальної справи. Навіть незначне відхилення від цього принципу тягне за собою неможливість встановлення об'єктивної істини, як наслідок – порушення режиму законності в ході здійснення кримінально-процесуальної діяльності.

Принцип невідворотності покарання за вчинений злочин, закріплений у ст. 2 КПК України, згідно якої одним із завдань кримінального судочинства є викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожен, хто вчинив злочин, був притягнений до відповідальності. Цей принцип слід вважати таким вихідним положенням, керівною ідеєю, яка лежить в основі діяльності дізнавачів при розслідуванні кримінальних справ у формі дізнання. Про законність та ефективність провадження у формі дізнання можна казати лише в тому випадку, коли виконані всі передбачені законом заходи на шляху досягнення цієї мети.

Не викликає сумнівів, що принципи є найбільш стійкою частиною права, але коли відбуваються зміни у законодавстві, змінюється і зміст принципів, виникають нові, раніше невідомі й невизнані засади. До таких нових принципів, вважаємо за необхідне, віднести *принцип забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві* (ст. 52-1 КПК України). Зауважимо, що участь особи у кримінальному судочинстві не повинна тягнути за собою порушення її прав і, тим більше, зменшувати її безпеку. Якщо при розкритті та розслідуванні злочинів виникає небезпека щодо учасника кримінального процесу, який виконує свій обов'язок, передбачений кримінально-процесуальним законодавством, то держава має гарантувати безпеку такої особи.

З нашої точки зору, посткримінальний вплив – це вплив на жертв, очевидців злочинів, їх родичів, а також інших осіб, які сприяють, здатні сприяти або посприяли правосуддю, з боку осіб, які вчинили злочин, а також інших заінтересованих осіб у заборонених законом формах. Незахищеність від такого впливу тягне за собою ухилення громадян від явки до правоохоронних органів, давання неправдивих свідчень особами, які зазнали посткримінального впливу тощо. Результатом таких негативних проявів є перешкоджання швидкому та повному розкриттю злочинів, викриттю винуватих та забезпеченню правильного застосування закону. Отже, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, є засобом виконання його завдань, у зв'язку з чим цей принцип має розглядатися як один з основних галузевих принципів кримінального процесу, здатний забезпечити права і свободи людини в процесі кримінально-процесуального провадження.

Успішне здійснення правоохоронної діяльності не в останню чергу залежить від чіткого дотримання організаційно-управлінських принципів. Вони покликані сприяти послідовному та правильному використанню кримінально-процесуальних, адміністративних та інших можливос-

тей органу дізнання. Серед організаційно-управлінських принципів слід виділити такі.

Принцип нагляду і контролю за діяльністю органів дізнання та досудового слідства. Цей принцип реалізується шляхом прокурорського нагляду, судового та відомчого контролю. Завданням прокурорського нагляду, згідно ст. 25 КПК України, є своєчасне вжиття передбачених законом заходів щодо усунення будь яких порушень закону. Окрім цього, прокуратура вживає заходів щодо виконання органами дізнання і досудового слідства вимог ст. 22 КПК України про всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи, та інших приписів закону, які направлені на вирішення завдань кримінального судочинства, що визначені у ст. 2 КПК України. У свою чергу, судовий контроль на стадіях досудового слідства пов'язаний із затвердженням судової влади як головного гаранта прав і свобод людини та громадянина. Кримінально-процесуальним кодексом визначений порядок оскарження рішень прокурора і слідчого, пов'язаний з відмовою в порушенні кримінальної справи (ст. 236-1 КПК), закриттям справи (ст. 236-5 КПК) тощо. Відомчий контроль спрямований на недопущення необґрунтованого порушення кримінальних справ, затримання, арешту, притягнення громадян до кримінальної відповідальності тощо. При здійсненні відомчого процесуального контролю перевіряються кримінальні справи, надаються вказівки слідчому або особі, яка проводить дізнання, щодо повноти розслідування, обсягів обвинувачення, про направлення справи та ін. Цей вид контролю регулюється як нормами КПК так і положеннями відомчих нормативно-правових актів.

До того ж слід конкретизувати зміст ще одного важливого принципу – **принципу недопустимості свавілля в діяльності посадових осіб.** Посадові особи, ухвалюючи владне рішення, повинні керуватися не особистими чи груповими інтересами, а конкретними правовими приписами, ураховувати при цьому інтереси суспільства, держави, правові принципи та вимоги моралі. Законність протилежна свавіллю – діяльності, яка заснована не на нормах права, а на суб'єктивних, самовладних рішеннях. Кожне кримінально-процесуальне рішення та дія правоохоронця повинні базуватися на діючих нормах та в жодному разі не порушувати конституційних прав та свобод людини й громадянина. Розглядаючи цей принцип, слід наголосити на недопущенні застосування до людини заходів фізичного впливу.

Принцип превенції передбачає діяльність правоохоронних органів щодо попередження та профілактики злочинності. Слід звернути увагу на те, що превенція розподіляється на два види: загальна та приватна. **Загальна превенція** являє собою профілактику (попередження) злочинів під впливом кримінально-процесуальної заборони, у свою чергу **приватна превенція** – це профілактика (попередження) нових злочинних дій особами, які вже вчинили будь-які злочини, що досягається шляхом застосування до них заходів кримінального покарання, а також примусових

заходів лікувального чи виховного характеру тощо. Важливо мати на увазі, що в діяльності правоохоронних органів законність, як метод державного керівництва суспільством, у більшій мірі забезпечується превентивними повноваженнями. Враховуючи, що превентивна діяльність безпосередньо пов'язана із застосуванням примусових заходів з боку держави, попередження злочинності має розглядатися лише у сукупності з нормами, які спрямовані на забезпечення прав людини. Усі профілактичні заходи, націлені на профілактику злочинності, та заходи, спрямовані на попередження злочинів як таких, повинні здійснюватися у межах законодавства.

Вдосконалення контролю за протиправною поведінкою є перевагою превентивного впливу на злочинність. Серед суб'єктів профілактики значна роль відведена міліції. На підставі ст. 2 Закону України "Про міліцію" її основним завданням є запобігання правопорушенням та їх припинення. Спираючись на це, можна зробити висновок, що принцип превенції є організаційно-управлінським принципом, який забезпечує ефективність правоохоронної діяльності міліції в цілому та кримінально-процесуальної – зокрема, а також сприяє дотриманню законності в цій сфері.

Принцип плановості та послідовності діяльності. Діяльність співробітників органу дізнання при розслідуванні кримінальної справи у формі дізнання, може бути оптимальною лише тоді, коли вона належним чином організована, а всі дії приведені у певну послідовну систему. Логічною основою розслідування є планування, що являє собою складний розумовий процес, сутність якого полягає у визначенні спрямованості та завдань розслідування, способів їх вирішення у межах закону. Сутність цього принципу полягає у створенні умов для ефективної роботи.

Пункт 3.13 Типового положення про відділ, сектор, групу дізнання міського, районного, міськрайонного, лінійного управління, відділу, відділення головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на залізничному транспорті, затвердженого Наказом МВС України № 422 від 2 вересня 2008 року "Про вдосконалення діяльності підрозділів дізнання органів внутрішніх справ України", передбачає обов'язкове планування розслідування у кожній кримінальній справі. Закріплення обов'язковості планування у відомчому нормативному акті, стало підставою для набуття плануванням статусу організаційно-управлінського принципу.

Точне, неухильне та суворе дотримання вищезазначених принципів є важливим обов'язком працівників органу дізнання. Лише за таких умов може бути забезпечене правильне застосування законів.

Варто підкреслити, що вимог законності у рівній мірі повинні дотримуватися як усі органи державної влади, так і службові особи, підприємства, установи, організації, а також громадяни.

Отже, законність - це не просто дотримання законів, але й діяльність держави, направлена на забезпечення виконання всіх законів та підзаконних нормативно-правових актів з метою недопущення порушень прав та свобод людини, передбачених законодавством. Тобто, у зміст законності вкладає не лише обов'язковість виконання законів, а і підзаконна діяльність держави.

Використана література:

1. Боннер А.Т. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности. - М., 1991. - 320 с.
2. Ефремов А.Ф. Принципы и гарантии законности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 1999. - 22 с.
3. Желтобрюхов С.П. Прокурорский надзор как гарантия законности в Российском государстве (проблемы теории и практики) Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Саратов, 1999. - 21 с.
4. Лисюткин А.Б. Принципы законности и их реализация в условиях формирования правового государства: Дис. ... канд. юрид. наук. - Саратов, 1992. - 199 с.
5. Михеенко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. - К.: Юрінком Інтер, 1999. - 240 с.
6. Потапов В.А. Законность и правомерное поведение граждан в условиях реформирования России: Региональный аспект: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Н.-Новгород, 1995. - 21 с.
7. Якупов Р.Х. Уголовный процесс. Учебник для вузов. Под ред. кандидата юридических наук В.Н. Галузо. - М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 1998. - 448 с.
8. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави і права. - Львів, 2005. - 584 с.
9. Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: Либідь, 1999. - 536 с.
10. Советский уголовный процесс под общей ред. М.И. Бажанова, Ю.М. Грошевого, издание второе, Киев, "Вища школа", 1983 - 439 с.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.122(477)(470):340.5

О.П. Кучинська

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ЗА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

У статті розглядаються питання реалізації захисту прав і інтересів потерпілих від злочинів за кримінально-процесуальним законодавством України та Російської Федерації. Акцентується увага на тому, що до цього часу як в Україні на так і Російській Федерації на законодавчому рівні не вирішено питання про створення Державних грошових Фондів для відшкодування шкоди завданої громадянам, постраждалим від злочинів.

Ключові слова: кримінальний процес, потерпілий, відшкодування шкоди потерпілим.

В статье рассматриваются вопросы реализации защиты прав и интересов потерпевших от преступлений по уголовно-процессуальному законодательству Украины и Российской Федерации. Акцентируется внимание на том, что до настоящего времени как в Украине так и в Российской Федерации на законодательном уровне не решен вопрос об образовании Государственных денежных Фондов для возмещения ущерба, нанесенного гражданам, потерпевшим от преступлений.

Ключевые слова: уголовный процесс, потерпевший, возмещение ущерба потерпевшим.

The article is devoted the the problems of the rights and the victim's interests protection in realization under the Ukrainian and Russian criminal-procedure law/ The attention is paid to the problem of State Fund's forming for citizens' compensable injury which has not been solved yet.

Key words: criminal procedure, injured party, compensation.

В будь-якій галузі права існує визначена сукупність норм, які регулюють певні відносини, пов'язані з охороною прав людини. В цілому вони створюють широку систему юридичних гарантій, які повинні всебічно, достатньо і надійно оберігати людину від можливих посягань. Людина, її права, інтереси повинні знаходитись в центрі уваги будь-якої держави. Особливу актуальність процесу реформування правової системи демократичних держав має дотримання прав людини.

Як в Конституції Російської Федерації, так і в Конституції України закріплені норми, які свідчать про те, що для цих держав права і свободи людини є вищою цінністю. Тож судово-правові реформи, які тривають в Росії і в Україні повинні відповідати гарантіям, закріпленим в Конституціях цих держав, також повинні відповідати нормам міжнародного права.

Проблеми захисту прав і законних інтересів потерпілих від злочинів, та своєчасне і повне поновлення заподіяної їм шкоди повинно бути одним з актуальних питань в юридичній науці і практиці. Однак, до цього часу, на жаль, потерпілий від злочину, його статус в кримінальному судочинстві не привертають достатньої уваги законодавця, порівняно, наприклад, з особами, що вчинили злочин. Хоча наголошує Михайленко О.Р. однією з найбільш багаточисельних і значущих фігур в силу свого процесуального положення [1].

Розглянемо декілька найбільш актуальних проблем, які стосуються захисту прав потерпілих в кримінальному судочинстві. Перш за все необхідно на законодавчому рівні визначити момент визнання особи потерпілою. Як в Росії так і в Україні потерпілою визнається особа, стосовно якої дізнавач, слідчий, прокурор або суддя (суд) винесли відповідну постанову (ухвалу). До моменту винесення відповідного документа особа, яка постраждала від злочину, є фактично безправною. Строки, протягом яких постраждали від злочинів визнаються потерпілими, законом не визначені. До моменту винесення відповідної постанови постраждалий є заявником. Він не має права одержувати будь-яку інформацію про хід слідства, заявляти клопотання, надавати докази тощо.

Вважаю за необхідне внесення в передбаченому законом порядку доповнень до ст.ст. 42,44 КПК РФ та ст.ст. 49,50 КПК України норм про те, що потерпілим (відповідно цивільним позивачем) особа визнається окремою постановою одночасно з постановою (ухвалою) про порушення кримінальної справи.

Наступною проблемою захисту прав потерпілих є невідповідність прав, наданих кримінально-процесуальним законодавством обвинуваченим (підозрюваним, підсудним, засудженим, виправданим) та потерпілим. Особливо необхідно загострити увагу на ситуації, коли державний обвинувач відмовляється від обвинувачення в суді. У випадку відмови державного обвинувача від обвинувачення потерпілий в судовому засіданні залишається без будь-якої фахової юридичної допомоги [2]. Тобто

потерпілий залишається один на один з обвинуваченням і стає потерпілим не тільки від злочину, а й від законодавства, яке не гарантує йому можливість мати право на представника (адвоката). Більш того вважаю, що у випадку відмови державного обвинувача від обвинувачення потерпілому повинна надаватися безоплатна (за рахунок держави) юридична допомога. Тож, потерпілий в такій ситуації повинен забезпечуватися представником (адвокатом) за рахунок держави.

Ще одна гостра проблема, яка потребує особливої уваги та негайного вирішення на законодавчому рівні - проблема реального відшкодування потерпілим шкоди, завданої злочинцем. Права потерпілого, в тому числі й застосування певних заходів органами слідства і судом, щодо відшкодування шкоди, завданої злочинцем, регулюється як кримінальним так і цивільним законодавством. Однак викликає тривогу реальна реалізація наданих законом потерпілим прав по відшкодуванню завданої їм шкоди. В результаті недосконалого механізму забезпечення відшкодування шкоди потерпілі не рідко не одержують суми, які визначені вироком до відшкодування. Це відбувається і в тих випадках, коли засудженого до позбавлення волі, який до того ж не має постійної заробітної плати (а з нього можливі й інші відрахування, наприклад, аліменти), потерпілим поступають мізерні суми, а інші їхні надходження взагалі припиняються у зв'язку з смертю винуватого або його розшуком після закінчення строку перебування в колонії.

Існує ще проблема, пов'язана з тим, що багато злочинів залишається не розкритими. Рівень розкриття корисливо-насильницьких злочинів на фоні щорічного збільшення кількості злочинів перевищує 60%. При цьому відшкодування шкоди потерпілим відбувається лише при наявності вироку суду. Потерпілий не може розраховувати на відшкодування шкоди, завданої злочинцем, у випадках, якщо злочинця не притягнуто до кримінальної відповідальності. Таким чином, більш третини постраждалих від злочинів позбавленні можливості відшкодування шкоди, оскільки винуваті у вчиненні злочинів особи не встановлені [3]. Але потерпілим від цього не легше. Адже відшкодування шкоди, завданої потерпіли злочинами - прямий обов'язок держави, тим більше задекларований на законодавчому рівні.

Впевнена, що проблемою реального відшкодування шкоди, завданої потерпілим злочинами, вирішить створення державного грошового Фонду для відшкодування шкоди громадянам, що постраждали від злочинів. Автором статті під час роботи над дисертацією "Реалізація прав потерпілого в кримінальному процесі України" на здобуття вченого ступеня кандидата юридичних наук та її захисті 1996 році було досліджено питання про створення такого Фонду. Але, нажаль, до теперішнього часу на Україні такий Фонд не створено. В Росії, виходячи з останніх заходів, що проводяться урядом реальний захист прав потерпілих і створення Фонду по відшкодуванню їм шкоди - не за горами.

Вважаю що джерелами фінансування Фонду можуть бути: суми, стягненні з осіб, які нанесли шкоду; відрахування в державний бюджет частини сум, одержаних: від використання роботи засуджених, від реалізації конфіскованого майна, в результаті стягнення штрафів по кримінальним справам та адміністративним правопорушенням; внески підприємств (всіх форм власності), організацій, громадян; частина сум, одержаних митними органами від реалізації вилучених товарів, які незаконно перетинають кордон; частина сум, одержаних за роботу органів реєстрації актів громадського стану та при здійсненні нотаріальних дій; відрахування з підприємств, працівники яких вчинили злочини. Звичайно, цей перелік не є вичерпним.

За своїми функціями і завданнями такий Фонд наближений до системи органів соціального захисту, тому управління соціального захисту потерпілих від злочинів може бути створене при відповідних міністерствах. Відповідні структури необхідно створити в регіональних, обласних центрах.

Створення спеціального Фонду для відшкодування шкоди потерпілим від злочинів – необхідність продиктована сьогоденним днем, яка має реальні шляхи здійснення.

Використана література:

1. Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан / А. Р. Михайленко. – К. : Юринком Интер, 1999. – С. 321.
2. Щербаков Ю. В. Проблемы и перспективы защиты прав потерпевшего от преступлений [Електронний ресурс] / Ю. В. Щербаков. – Режим доступу : www.bestreferat.ru/referat-79734/html-97-k
3. Лукин В. Проблемы защиты потерпевших от преступлений: Специальный доклад Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации Владимира Лукина / В. Лукин // Российская газета. Федеральный выпуск. – № 4676. – 4 июня 2008 г.

УДК 343.346.8

М.В. Карчевський

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ
ЗЛОЧИНАМ В СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ
КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕХНІКИ ТА МЕРЕЖ
ЕЛЕКТРОВ'ЯЗКУ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬСЯ
ЯК НАДЛИШКОВІСТЮ ЗАБОРОНИ
ТАК І ПРОГАЛИНАМИ**

Чинне законодавство про кримінальну відповідальність за злочини в сфері використання комп'ютерної техніки аналізується з точки зору відсутності прогалин та ненадлишковості заборон.

Ключові слова: злочини в сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем, комп'ютерних мереж та мереж електров'язку, прогалина в праві,

надлишковість кримінально-правової заборони, інформація з обмеженим доступом, спеціальний суб'єкт, спам.

Действующее законодательство об уголовной ответственности за преступления в сфере использования компьютерной техники анализируется с точки зрения отсутствия пробелов и избыточности запретов.

Ключевые слова: преступления в сфере использования электронно-вычислительных машин, систем, компьютерных сетей и сетей электросвязи, пробел в праве, избыточность уголовно-правового запрета, информация с ограниченным доступом, специальный субъект, спам.

The operating criminal legislation on crimes in sphere of use of computer technics is analyzed from the point of view of absence of blanks and redundancy of an interdiction.

Key words: crimes in sphere of use of computers, systems, computer networks and telecommunication networks, a blank in the right, redundancy of a criminally-legal interdiction, the information with the limited access, the special subject, spam.

Наявне у чинному законодавстві кримінально-правове забезпечення протидії злочинам в сфері використання комп'ютерної техніки та мереж електрозв'язку характеризується як прогалинами так і певною надлишковою передбачених заборон. Чітке визначення цих недоліків та формулювання пропозиції щодо їх усунення є необхідною передумовою якісного оновлення національної правової бази протидії комп'ютерній злочинності.

В першу чергу означене стосується доцільності криміналізації незаконного збуту або розповсюдження комп'ютерної інформації з обмеженим доступом (ст. 361-2 КК). Як свідчить проведений аналіз відмежування складу цього злочину від суміжних, кримінальна відповідальність за нього може наступати у наступних випадках:

1) коли розповсюдження або збут комп'ютерної інформації, зміст якої складає державну таємницю, здійснюється особою, якій ці відомості довірені не були, і це не пов'язано з передачею її іноземній державі, іноземній організації або їх представникам;

2) коли розповсюдження або збут комп'ютерної інформації, зміст якої складають:

- відомості про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби;

- лікарська таємниця;

- комерційна або банківська таємниця;

- відомості про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист;

- дані досудового слідства чи дізнання;

та ці дії здійснює особа, якій дані відомості довірені не були, тобто вона не мала спеціальних зобов'язань щодо збереження їх в таємниці;

3) коли розповсюдження або збут комп'ютерної інформації, зміст якої складає лікарську, комерційну або банківську таємницю здійснює особа, якій вони були довірені, але наслідків, зазначених у ст.ст. 145 чи 232 не настало;

4) коли здійснюється розповсюдження або збут комп'ютерної інформації, зміст якої складає таємницю усиновлення (ст. 168) або приватного життя (ст. 182), але до умислу суб'єкта не включається усвідомлення та бажання або свідоме допущення, заподіяння шкоди конкретній особі, або чітко визначеній групі осіб, тобто відсутні ознаки складу злочину проти конституційних прав та свобод;

5) коли здійснюється розповсюдження або збут комп'ютерної інформації, зміст якої складають відомості з обмеженим доступом інших видів.

Для того, щоб не переважувати запропоновану схему, "за дужки" ми винесли такі ознаки комп'ютерної інформації, предмету злочину, передбаченого ст. 361-2 КК, як "зібрана та захищена відповідно до чинного законодавства". Однак видається, що і без цього запропонований перелік випадків, коли можливим є застосування ст. 361-2 КК, достатньо наочно демонструє очевидну надлишковість кримінально-правової заборони, передбаченої досліджуваною нормою. Дійсно, крім випадків шпигунства, не можна погодитись з тим, що слід вважати злочином розповсюдження відомостей, які складають певну таємницю, вчинене особою, якій вони не були довірені. Ситуація з відповідальністю за порушення лікарської, комерційної або банківської таємниці є ще більш наочнішою. Чи обґрунтовано вважати певні дії злочином, коли наслідки, що зумовлюють кримінальну відповідальність за них, не настали? Єдиним аргументом, який може бути використаний для обґрунтування доцільності такої відповідальності, можна вважати лише те, що кримінальна відповідальність продиктована формою цих відомостей, тим, що вони є комп'ютерною інформацією. Однак, крім того, що він спірний, цього аргументу явно недостатньо для обґрунтування кримінальної відповідальності за подібні дії. Форма інформації ні в якому разі не може обґрунтовувати підвищену суспільну небезпечність її розповсюдження або збуту.

Проте відкритим залишається питання кримінально-правової охорони інших видів інформації з обмеженим доступом. Можна сказати, що це єдина позитивна риса наявності у Кримінальному кодексі такої норми, як ст. 361-2. Вона дійсно забезпечує певну охорону суспільних відносин власності на комп'ютерну інформацію з обмеженим доступом. Однак указівка на те, що предметом цього злочину є комп'ютерна інформація з обмеженим доступом, яка захищена відповідно чинного законодавства, унеможливує ефективне використання норми. Наявність такої ознаки предмету означає, що злочин, передбачений ст. 361-2 КК, буде мати місце лише тоді коли незаконно розповсюджується або збувається інформація, що обробляється із застосуванням певної системи захисту. Таким чином,

проблематичним буде застосування даної норми для кваліфікації тих випадків, коли особа збуває або розповсюджує інформацію з обмеженим доступом, яку, наприклад, було отримано з захищеної комп'ютерної мережі шляхом подолання системи захисту, тобто на момент розповсюдження інформація з обмеженим доступом уже не захищалася спеціальними технічними засобами. Зауважимо, що подібні випадки траплялися, вони стосувалися незаконного розповсюдження такого виду комп'ютерної інформації з обмеженим доступом, як електронні бази персональних даних. Наприклад, у 2003 році в продажу з'явилися бази даних російських операторів мобільного зв'язку "Мобільні ТелеСистеми" та "Бі лайн". Крім прізвищ абонентів вони містять паспортні дані, адресу місця проживання, індивідуальний номер платника податків та іншу інформацію. Зазначимо також, що ринок персональних даних – це сегмент комп'ютерної злочинності, який швидко розвивається, деякі фахівці оцінюють його в 3 мільярди доларів США на рік [0]. Але, нажаль, відзначені недоліки статті 361-2 КК унеможливають її застосування для протидії новому виду комп'ютерної злочинності, який швидко розвивається. Для того, щоб бути об'єктивними необхідно зазначити, що персональні дані певною мірою захищені кримінальним законодавством: ст. 182 КК України передбачає відповідальність за порушення недоторканності приватного життя, однак використання цієї норми для протидії незаконним операціям з електронними базами персональних даних видається не зовсім ефективним. Ця стаття забезпечує фрагментарний захист суспільних відносин від аналізованого посягання, адже безпосереднім об'єктом незаконних дій з електронними базами персональних даних є право власності осіб (юридичних або фізичних), які на законних підставах придбали або створили ці бази, а конституційне право на недоторканність приватного життя виступає, як видається, лише додатковим факультативним об'єктом таких діянь.

Наведених вище аргументів достатньо для того, щоб зробити висновок про виключення ст. 361-2 з Кримінального кодексу. Однак це не означає, що необхідно декриміналізувати збут або розповсюдження відомостей з обмеженим доступом. Дана проблема, як видається, не відноситься до злочинів в сфері використання інформаційних технологій. Вище ми зазначали, що форма представлення інформації не є визначальним чинником суспільної небезпечності її збуту або розповсюдження. Отже логічним буде повернення до цього питання у контексті дослідження кримінально-правових засобів охорони суспільних відносин щодо забезпечення доступу до інформації.

Певні прогалини в кримінально-правовій охороні суспільних відносин зумовлені вадами *конструкції об'єктивної сторони* складу злочину, передбаченого ст. 361 КК України. Як уже зазначалося, даний склад злочину є матеріальним, його об'єктивна сторона складається з діяння (несанкціоноване втручання в роботу ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних

мереж чи мереж електров'язку), суспільно небезпечних наслідків (витік, втрата, підробка, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації та порушення порядку її маршрутизації) та причинного зв'язку між діями і наслідками. Отже, відповідно до чинного законодавства настання вказаних наслідків не буде визнаватися злочином, якщо їм не передувало несанкціоноване втручання в роботу засобів опрацювання інформації. Наприклад, під час коли електронно-обчислювальна машина не була ввімкнена, тобто принципово неможливим було втручання в її роботу, на жорсткий диск здійснено вплив потужним електромагнітним випромінюванням, наслідком чого виявилася втрата інформації, що знаходилася на ньому. Використання ст. 361 КК для кваліфікації даного випадку виключається, оскільки не було несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ. Зазначимо також, що фізичне знищення або пошкодження носія, який був відокремлений від ЕОМ, АС або комп'ютерної мережі, з метою знищення інформації, яка на ньому знаходиться, знову ж таки з цієї самої причини неможливо кваліфікувати за даною статтею. В останньому випадку можна говорити лише про умисне знищення чужого майна, але використання ст. 194 КК допускається лише тоді, коли в результаті знищення було заподіяно шкоду у великих розмірах. Крім того, така кваліфікація не відповідала б об'єкту посягання: шкоду заподіяно інформаційним відносинам, а діяння кваліфікується як посягання на відносини власності на річ. Без несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ, автоматизованих систем або комп'ютерних мереж можливим є й ознайомлення з інформацією, яка в них обробляється. Наприклад, за допомогою спеціального обладнання можливо, знаходячись на певній відстані від ЕОМ, отримувати відеосигнал, який подається на монітор та ознайомлюватися з інформацією, яка відображається на ньому. Блокувати комп'ютерну інформацію також можливо без несанкціонованого втручання в роботу засобу її оброблення. Отже, вада конструкції об'єктивної сторони складу несанкціонованого втручання (ст. 361 КК) полягає в тому, що вона не враховує можливість заподіяння вказаних у нормі суспільно небезпечних наслідків без вчинення передбаченого в нормі діяння. Крім того, відсутність несанкціонованого втручання (діяння) не означає, що настання даних наслідків втрачає суспільну небезпечність. Як уже неодноразово відзначалося, головним чинником суспільної небезпечності комп'ютерного злочину є значущість інформації.

Таким чином, формулювання ознак злочинів в сфері використання інформаційних технологій, яке містить вказівку на діяння у вигляді несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерної техніки є недоцільним.

Певні прогалини чинного кримінального законодавства пов'язані також з законодавчим визначенням *суб'єкта злочину, передбаченого ст. 363 КК*. Таким суб'єктом є особа, яка відповідає за експлуатацію електронно-обчислювальних машин, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж

або мереж електрозв'язку. Це визначення перебуває у явній невідповідності з формами об'єктивної сторони цього злочину. Яка може виявлятися у порушенні порядку захисту інформації, правил захисту інформації або правил експлуатації комп'ютерної техніки. Слід погодитися з зауваженням Д.С. Азарова про те, що "не може вважатися злочином порушення правил (порядку) захисту інформації, вчинене особою, яка за забезпечення цього захисту відповідає, а за дотримання правил експлуатації техніки – ні" [0, с. 78]. Тобто формулювання ознак спеціального суб'єкта злочину, передбаченого ст. 363 КК, значно звужує можливості використання цієї норми, створює певні прогалини у кримінально-правовій охороні суспільних відносин від злочинних посягань в сфері використання інформаційних технологій. Ці прогалини пов'язані з кваліфікацією злочинних дій осіб, які відповідають тільки за дотримання порядку або правил захисту комп'ютерної інформації.

Наступна прогалина кримінально-правової охорони суспільних відносин в сфері забезпечення дотримання вимог експлуатації комп'ютерної техніки, порядку та правил захисту інформації, пов'язана з невідповідністю норм конструктивних галузей права потребам захисту суспільних відносин в сфері використання інформаційних технологій. Як зазначалося вище, на сьогодні спеціальні вимоги встановлюються лише щодо захисту державної інформації або інформації, захист якої спеціально передбачено в законі. Відповідно і ст. 363 КК виступає елементом саме цього правового механізму інформаційної безпеки. Її наявність дозволяє притягати до кримінальної відповідальності осіб, які порушують вимоги захисту інформації, але головним чином сприяє, як видається, підвищенню ефективності попередження комп'ютерних злочинів у державному секторі. Стимулюючи відповідальних осіб застосовувати заходи захисту інформації, дана норма забезпечує в решті решт значне зниження вірогідності посягання на державний інформаційний ресурс. Однак статистичні дані свідчать про певну невиправданість такого підходу. Це перш за все дані Українського Антивірусного Центру: 1) у першому півріччі 2004 року втрати від вірусних атак в Україні склали 290 мільйонів гривень; 2) найбільші збитки в розрахунку на один ПК спостерігаються в середньому бізнесі, де витрати на технічний захист інформації мінімальні; 3) значно збільшилася кількість вірусних інцидентів, пов'язаних з домашніми користувачами, основна причина масового поширення вірусів у цьому сегменті – практично повна відсутність антивірусних засобів; 4) збитки від вірусних атак в Україні у першій половині 2004 року зросли на 30% порівняно з аналогічним періодом 2003 року [0]. Отже, можна сміливо стверджувати, що відсутність спеціального нормативного регулювання у сфері захисту недержавної інформації призводить до недостатності заходів щодо захисту такої інформації, які мають здійснюватися її власниками, та, певною мірою, потенційно небезпечна зростанням показників

комп'ютерної злочинності. Недостатність заходів захисту недержавного інформаційного ресурсу є одним з віктимологічних факторів комп'ютерної злочинності. При цьому можливості використання ст. 363 КК для стимулювання застосування засобів інформаційної безпеки в цьому сегменті інформаційних відносин значно обмежені через відсутність норм, які б зобов'язували їх використовувати.

Цілком зрозуміло, що ефективним захист інформації буде за умови комплексного використання технічних, програмних та організаційних засобів. Очевидно також і те, що ставити власникам недержавної інформації вимоги, подібні до тих, які передбачаються наведеними нормативними документами, недоцільно, крім того, це навряд чи сприятиме розвитку відносин інформатизації в країні. Однак проблема законодавчого стимулювання більш широкого використання засобів захисту недержавної інформації є наявною та потребує якнайшвидшого розв'язання. Таким чином, ще одним напрямком вдосконалення національного законодавства є створення нормативної бази для розвитку системи захисту недержавної інформації, яка б відповідає можливостям її власників і забезпечувала достатньо надійний захист відповідного сегменту національного інформаційного ресурсу. Це сприятиме попередженню комп'ютерної злочинності та забезпечить більш широкі можливості реалізації конституційного права на інформацію.

Отже, чинний механізм кримінально-правової охорони відносин в сфері використання інформаційних технологій містить прогалини, зумовлені як недосконалістю диспозиції ст. 363 так і недоліками законодавчого регулювання використання засобів захисту інформації. Мабуть найбільш серйозним аргументом на підтвердження цього висновку є вкрай незначна практика використання ст. 363, яка вступає у очевидну конфронтацію з кримінологічними характеристиками цих посягань. Фахівці з інформаційної безпеки подавляючу більшість комп'ютерних злочинів пов'язують саме з діяльністю спеціальних суб'єктів, осіб які мають певні повноваження щодо інформації, яка виступає предметом посягання. Чинне законодавство містить дві норми, про відповідальність таких осіб – статті 362 та 363 КК. Однак, серед осіб, засуджених у 2008 році, лише 12,3% були засуджені за ст. 362, а за ст. 363 взагалі не було засуджено жодної особи [0]. Тобто практика застосування національного законодавства явно не відповідає експертним оцінкам щодо структури комп'ютерної злочинності. При цьому дана невідповідність знаходиться далеко за межами статистичної похибки, мова йде про подавляючу більшість в оцінках експертів та меншість у статистичних показниках. Зрозуміло, що це зумовлюється не тільки вадами чинного законодавства, хоча останні є достатньо вагомим чинником ситуації, що склалася.

Враховуючи означені недоліки ст. 363 КК, суб'єктом порушення правил експлуатації комп'ютерних систем, порядку чи правил захисту

комп'ютерних даних пропонується визнавати особу, яка відповідає за дотримання вимог інформаційної безпеки. Зауважимо, що термін "інформаційна безпека" ми вживаємо в цій нормі у вузькому значенні, розуміючи під нею сукупність вимог щодо забезпечення працездатності комп'ютерної техніки та іншого телекомунікаційного обладнання, організації та здійснення програмного, технічного й організаційного захисту комп'ютерних даних. Ще раз зазначимо, що для забезпечення ефективного використання даної норми необхідним є також доповнення законодавства положеннями про обов'язок використання засобів захисту інформації у недержавному секторі.

Окремою проблемою протидії суспільно небезпечним посяганням у сфері використання комп'ютерної техніки в контексті дотримання принципу відсутності прогалин є *питання відповідальності за розповсюдження спаму* (SPAM, sending of predatory and abusive e-mail). "Спам" представляє собою множинні повідомлення електронної пошти рекламного або порнографічного характеру, а також повідомлення іншого змісту, що використовуються, як правило, для введення в оману з метою подальшого вчинення шахрайства. До істотних ознак спаму також відносять те, що подібні листи отримувач або не замовляв, або не може відмовитися від їх отримання у подальшому.

Отже, розповсюдження спаму, як правило, полягає в надсиланні великій кількості адресатів повідомлень, які вони не замовляли. Суспільна небезпечність такого діяння має певну специфіку. З точки зору конкретного користувача матеріальні збитки від розповсюдження спаму незначні, вони, врешті-решт, зводяться до оплати Інтернет-послуг, пов'язаних з отриманням зайвої кореспонденції. Однак з точки зору провайдерів, організацій, що надають послуги доступу до Інтернету, спам є досить небезпечним явищем, оскільки його наявність створює зайве, некорисне навантаження обладнання й ускладнює роботу інформаційної системи. Ще одним показником суспільної небезпечності спаму є втрати робочого часу працівників підприємств, установ та організацій, які використовують Інтернет у своїй роботі. Запачимо, що за даними компанії "Ашманов і Партнери", яка є провідним виробником антиспамерського програмно-забезпечення в Росії, обсяг спаму в російському поштовому Інтернет-трафіку у 2004 році склав 75-80%, а збитки від його розповсюдження – мінімум 250 мільйонів євро [0]. За даними наукового підрозділу компанії Websense Inc., у серпні 2010 року серед всього обсягу електронної кореспонденції спам склав 82,2 %, в абсолютних цифрах 3,62 мільярдів(!) листів [0]. І хоча доля національного сегменту в цьому інформаційному потоці невелика, але з великою вірогідністю можна прогнозувати, що подібні проблеми очікують українських користувачів мережі Інтернет і провайдерів у найближчому майбутньому. Чи готове українське законодавство до цього?

На жаль, на це питання неможливо відповісти позитивно. Стаття 363-1 КК України передбачає відповідальність за масове розповсюдження повідомлень електров'язку, однак кримінальна відповідальність, у разі вчинення таких дій, настає тільки тоді, коли спричинено наслідки у вигляді порушення або припинення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку. Як уже зазначалося, розповсюдження спаму, як правило, не призводить до таких наслідків. Ситуація, коли в результаті масового розповсюдження повідомлень електров'язку настають зазначені наслідки, є винятковою. Порушення або припинення роботи засобів опрацювання інформації слід віднести до абсолютно нетипових наслідків розповсюдження спаму. Отже, маємо констатувати, що інформаційні суспільні відносини через недосконалість статті 363-1 КК України практично не захищені від посягань, пов'язаних із розповсюдженням спаму. "Звичайне" розповсюдження спаму не можна кваліфікувати за даною нормою, оскільки воно не призводить до наслідків, зазначених в статті 363-1 КК. Тому, до недоліків чинного кримінального законодавства слід віднести і його недостатню ефективність в протидії такій майбутній інформаційній загрози як спам.

Наведений висновок підтверджується також співставленням показників судової статистики та фактичних даних щодо діяльності українських спамерів. Так, згідно з інформацією Державної судової адміністрації, у 2007-2008 рр. суди не розглядали кримінальних справ про злочини, передбачені ст. 363-1 КК [0]. У подальшому ситуація докорінно не змінилася. В той же час, за даними міжнародної громадської організації The Spamhaus Project, серед 10 найнебезпечніших спамерів світу налічується 3 особи, діяльність яких пов'язують з Україною [0]. Крім цього, відповідно до висновків, зроблених експертами цієї організації, близько 80% світового спаму слід пов'язувати з однією сотнею встановлених спамерів, дані про них об'єднані в спеціалізованій базі даних The Register of Known Spam Operations (ROKSO). Українців в цій сотні четверо. Інакше кажучи, існує чотири особи або груп осіб, які здійснюють масові розсилки з території України в світовому масштабі [0]. Тобто Україна і українці є вельми помітними учасниками процесів, пов'язаних з розповсюдженням спаму, але ця тенденція не знаходить відображення в практиці українських судів.

Таким чином, стосовно дотримання принципу *відсутності прогалин та надлишковості заборони* при криміналізації злочинів в сфері використання комп'ютерної техніки та мереж електров'язку маємо зазначити, наступне:

1. Чинна редакція ст. 361-2 дозволяє говорити як про надлишковість заборони, яка у ній сформульована, так і про формування цієї нормою певних прогалин у законодавстві. Надлишковість стосується криміналіза-

ції діянь, які не можна визнавати суспільно небезпечними в контексті інших норм щодо відповідальності за незаконні дії з інформацією з обмеженим доступом. Прогалини пов'язані з невдалим формулюванням ознак предмета, які значно звужують можливості норми, роблять кримінально-правові засоби, передбачені нею, такими, що не відповідають сучасним потребам протидії злочинам в сфері використання інформаційних технологій.

2. Конструкція об'єктивної сторони ст. 361 КК України зумовлює прогалини, що полягають у неможливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що заподіють вказані у нормі суспільно небезпечні наслідки без вчинення передбаченого в нормі діяння.

3. Певні прогалини створює законодавче визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 363 КК, яке не відповідає можливим формам об'єктивної сторони даного посягання, крім цього неефективність даної норми зумовлена недоліками законодавчого регулювання використання засобів захисту інформації

4. Прогалини мають місце при формулюванні кримінально-правової заборони масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку (ст. 363-1 КК). Вони полягають у тому, що відповідальність за розповсюдження спаму пов'язана з наслідками, які є абсолютно нетиповими для подібних дій, відповідно подавляюча більшість випадків розповсюдження спаму не підпадає під ознаки злочину, передбаченого цією нормою.

Використана література:

1. Monthly Websense Email Security Threat Brief "In The Mail", August 2010, Volume 3, Issue 8 // Режим доступу: <http://securitylabs.websense.com/content/Assets/report-in-the-mail-aug-10-en.pdf>
2. The Register of Known Spam Operations (ROKSO) database // Офіційний сайт міжнародної громадської організації The Spamhaus Project. Режим доступу: <http://www.spamhaus.org/statistics/spanumers.lasso>
3. The World's Worst Spammers // Офіційний сайт міжнародної громадської організації The Spamhaus Project. Режим доступу: <http://www.spamhaus.org/statistics/spammers.lasso>
4. Ашманов И., Власова А., Тутубалин А. Спам 2004: подробный аналитический отчет. - http://www.cyber-crimes.ru/statistic/Spam-2004_detail.html
5. Гриців М.І., Антошук В.В. Узагальнення судової практики розгляду справ про злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку // Електронний ресурс. Офіційний сайт Верховного Суду України. Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>
6. Законодавство про кримінальну відповідальність за "комп'ютерні" злочини: науково-практичний коментар і шляхи вдосконалення / А.А. Музика, Д.С. Азаров. – К.: Вид. Паливода А.В., 2005.

7. Сайтарпы Т. Право граждан на неприкосновенность частной жизни не имеет достаточного правового обеспечения // Новости сайта Центра исследования компьютерной преступности. – 21.01.2005. – Режим доступа: // <http://www.crime-research.ru/news/21.01.2005/1772>

8. Украина: потери от вирусных атак в первом полугодии 2004 г. составили около 45 млн. евро. // Новости сайта Центра исследования компьютерной преступности. – 30.07.2004. – Режим доступа: <http://www.crime-research.ru/news/30.07.2004/1320>.

УДК 343.131

**ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ
Л.В. Карабум КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Дано визначення і здійснено аналіз функціонального призначення кримінально-процесуальної діяльності. Обґрунтовано перелік функцій, що їх кримінально-процесуальна діяльність виконує у суспільстві.

Ключові слова: кримінально-процесуальна діяльність; функціональне призначення; цілі; функції.

Дано определение и осуществлен анализ функционального назначения уголовно-процессуальной деятельности. Обоснован перечень функций, осуществляемых уголовно-процессуальной деятельностью в обществе.

Ключевые слова: уголовно-процессуальная деятельность; функциональное назначение; цели; функции.

There were made the determination and the analysis of the functional setting of criminal-judicial activity. There numbers of functions that is carries out by the criminal-judicial activity in society are grounded.

Key words: criminal- judicial activity; functional setting; aims; functions.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Реформування кримінально-процесуального законодавства, яке то активізується, то знову затихає, не може бути ефективним без з'ясування у рамках юридичної теорії питання про те, яким є функціональне призначення кримінально-процесуальної діяльності. Ігнорування даного питання у теорії кримінального процесу може призвести до ухвалення неякісного кримінально-процесуального закону в цілому, або окремих його частин. З'ясування питання про функціональне призначення кримінально-процесуальної діяльності як одного із різновидів державної діяльності є чинником, що може посприяти забезпеченню стабільності прийнятих законів та ефективності їхнього застосування. Дослідження даного питання здатне посприяти започаткуванню у вітчизняній теорії кримінального процесу

циклу наукових публікацій, присвячених функціональному призначенню кримінально-процесуальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Питання, винесене у заголовок цієї статті було предметом досліджень у процесуальній теорії. Особливо активно це питання у останні роки досліджувалося у російській юридичній літературі, що пов'язано із врегулюванням функціонального призначення кримінального процесу Російської Федерації у новому Кримінально-процесуальному кодексі (далі – КПК) цієї держави. Серед авторів фундаментальних робіт, присвячених дослідженню призначення кримінального процесу, слід виокремити А.О. Козьявіна, О.Д. Бойкова, В.Т. Томіна, П.С. Елькінд, І.Б. Михайловську. У вітчизняній теорії кримінального процесу спеціальних досліджень призначення діяльності у кримінальних справах не здійснювалося, а окремих аспектів торкалися В.Г. Гончаренко, В.С. Зеленецький, М.А. Погорельський, Л.М. Лобойко та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для того аби отримати достовірний результат дослідження предмету, обраного для цієї статті, необхідно виконати такі завдання: 1) дослідити співвідношення понять "призначення", "функції", "цілі", "завдання" кримінально-процесуальної діяльності; 2) дати визначення поняття "призначення кримінально-процесуальної діяльності", здійснюваної на підставі КПК України; 3) сформулювати перелік функцій кримінально-процесуальної діяльності, котрі вона виконує у суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Недостатня розробленість питання щодо функціонального призначення кримінально-процесуальної діяльності у теорії кримінального процесу Російської Федерації призвела до того, що ухвалений у 2001 році КПК РФ, будучи досягненням демократичної думки, не зміг уникнути вад, у тому числі й концептуальних, про що свідчить динаміка змін і доповнень, уже внесених і тих, що продовжують вноситися, до нового закону. Процедура кримінального процесу, запропонована законодавцем, стикнулася із теоретичним нерозумінням і навіть відторгненням деяких концептуальних положень нового КПК, серед яких і призначення процесу¹.

У російській процесуальній літературі після запровадження у КПК РФ 2001 року терміну "призначення" питання про співвідношення його з термінами "мета", "завдання" є вкрай спірним.

¹ Див. Козьявин А.А. Социальное назначение и функции уголовного судопроизводства : монография / А.А. Козьявин. - М.: Юрлитинформ, 2010. - С. 3.

Одні автори доволі скептично сприйняли появу у КПК 2001 року терміну "призначення" замість "завдання", що застосовувався у КПК 1960 року, як такий, що не відображає цілеспрямований характер кримінально-процесуальної діяльності¹.

Другі дотримуються точки зору, що мета виражає спрямованість провадження у конкретній кримінальній справі, а завдання характеризують функціональну логіку провадження в усіх кримінальних справах як галузі державної діяльності².

Треті заперечують розмежування цілей і завдань як філософських категорій³.

Стаття 6 КПК РФ призначенням кримінального судочинства закріпила: 1) захист прав і законних інтересів осіб та організацій, які потерпіли від злочину; 2) захист особи від незаконного і необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження прав та свобод (ч. 1). При цьому кримінальне переслідування і призначення винним справедливого покарання у Російській Федерації тією ж мірою відповідають призначенню кримінального судочинства, що й відмова від кримінального переслідування невинних, звільнення їх від покарання, реабілітація кожного, хто був незаконно підданий кримінальному переслідуванню (ч. 2).

Як бачимо, у такій трактовці призначення кримінального судочинства у Російській Федерації дійсно більше нагадує його завдання або цілі. І то, завдання (цілі), що мають досягатися у межах кримінально-процесуальної діяльності, тобто у межах провадження у кримінальній справі.

Розробники нового КПК України у різних його проектах по-різному вирішують питання щодо правової регламентації завдань чи призначення кримінального провадження.

Так, автори проекту КПК України, що перебуває на розгляді у Верховній Раді України під реєстраційним номером 1233⁴, у статті 2 сформулювали п'ять завдань кримінального провадження, серед яких чотири є схожими за змістом на призначення російського кримінального судочинства: 1) охорона прав та свобод фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави, яким заподіяно шкоду злочином;

¹ Бойков А.Д. Суд. Скорый, да не очень. Правый, но не совсем. Милостивый, равный для всех?.. / А.Д. Бойков // Российский судья. - 2002. - № 9. - С. 4-15.

² Томиш В.Т. Понятие цели советского уголовного процесса / В.Т. Томиш // Томиш В.Т. Избранные труды. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. - С. 47.

³ Элькинц П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. - Л.: Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1976. - С. 38.

⁴ Проект Кримінально-процесуального кодексу України, внесений на розгляд Верховної Ради України народними депутатами В.Р. Мойсиком, І.В. Вернидубовим, С.В. Киваловим, Ю.А. Кармазінієм (реєстраційний № 1233 від 13 грудня 2007 року) // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31115

2) викриття осіб, які вчинили злочини, притягнення їх до відповідальності та призначення їм справедливого покарання; 3) захист особи від безпідставного і незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, 4) засудження, захист фізичних та юридичних осіб від порушення чи обмеження їх прав, свобод та охоронюваних законом інтересів.

У проєкті КПК України, підготовленому Робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права¹, врегульоване призначення Кримінального процесуального кодексу України (ст. 1), а не кримінального процесу як діяльності. Під призначенням КПК автори проєкту розуміють встановлення порядку кримінального (досудового і судового) провадження щодо кримінальних правопорушень та інших діянь, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

І в одному і в другому проєктах КПК України, так само як і у КПК РФ, незалежно від того мова йде про призначення чи про завдання кримінального процесу (діяльності, провадження, законодавства), мається на увазі те, що має бути досягнуто під час провадження у кримінальній справі. Тобто фактично – про цілі кримінально-процесуальної діяльності "усередині" кримінальної справи².

Кримінально-процесуальна діяльність як об'єкт може бути розглянута у двох режимах наукового аналізу: 1) стан; 2) функціонування. Перший передбачає дослідження властивостей об'єкта, другий – аналіз функцій³. У цій статті дослідимо таке поняття як призначення кримінально-процесуальної діяльності, тобто те, що розкриває значення (цілі, функції здійснення) цієї діяльності для суспільства, тобто режим її функціонування.

¹ Проєкт Кримінального процесуального кодексу від 10 грудня 2007 року, підготовлений Робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. – К., 2007. – 157 с. // http://www.aau.edu.ua/up/docs/kpk_final.html

² Хоча у російській юридичній літературі цілі кримінального судочинства іноді формують як ті, що досягаються кримінальним процесом як системою, тобто у "зовнішньому суспільному середовищі". Причому, автори Курсу кримінального судочинства 2006 року видання вважають, що цілі кримінального процесу прямо чинним законодавством РФ не передбачені, але випливають із його положень; ними є: захист органами кримінального судочинства від злочинних посягань російської держави, її конституційного ладу, російського суспільства, людини і громадянина, його прав, свобод і законних інтересів, власності, громадського порядку і громадської безпеки, навколишнього середовища; забезпечення миру і безпеки людства (див. Курс уголовного судопроизводства : учебник : в 3 т. / Под ред. Михайлова. – Т. 1: Общие положения уголовного судопроизводства. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО "МОДЕК", 2006. – С. 32).

³ Див. Рой О.М. Исследования социально-экономических и политических процессов : учебник для вузов / О.М. Рой. – СПб.: Питер, 2004. – С. 98.

І.Б. Михайловська розглядає мету кримінально-процесуальної діяльності як сукупний набір цінностей, що є похідними від політичного режиму тієї держави, у якій діяльність функціонує. Учений виокремлює два рівні наукового пізнання категорії "мета судочинства": 1) мета на рівні функціонування усієї системи кримінальної юстиції (соціальне призначення) і 2) мета провадження у конкретній кримінальній справі¹. З такою позицією важко не погодитися. Єдине, що треба уточнити, так це те, що мета кримінально-процесуальної діяльності, "спрямована" назовні, є призначенням цієї діяльності для системи кримінальної юстиції та системи більш високого рівня – системи суспільства.

Визначити призначення кримінально-процесуальної діяльності означає визначити її зовнішні функції. Тут слід зауважити, що поняття "функції" є тісно пов'язаним із поняттям "цілі". Встановлені законом цілі кримінально-процесуальної діяльності визначають спосіб орієнтації на досягнення певного результату. Як правильно зазначає Ю.О. Тихоміров, "у широкому розумінні маються на увазі публічні функції (вид. Л.Л.)"². Оскільки кримінально-процесуальна діяльність є діяльністю публічною, то вона виконує публічні функції.

Кримінально-процесуальна діяльність як різновид державної діяльності програмується державою. Остання задає їй певні параметри (принципи, форму тощо) з тим, щоб здійснення цієї діяльності мало не аби які, а певні, корисні для суспільства результати.

У системі суспільних відносин кримінально-процесуальна діяльність і пов'язані із нею правовідносини є лише підсистемою. Але як і будь-яка система кримінально-процесуальна діяльність має виконувати певні функції, які б узгоджувалися із наслідками функціонування системи вищого рівня.

Структурно-функціональний аналіз, що має основою теорію соціальних систем Т. Парсонса та функціональний структуралізм Р. Мертон³, спирається на процеси рівноваги, стабільності та спрямований на дослідження механізмів, що забезпечують злагоду в суспільстві⁴. За Р. Мертоном, функція являє собою наслідки, що їх можна спостерігати, та які сприяють адантації або пристосуванню даної системи у суспільстві⁵.

¹ Михайловская И.Б. Цели, функции и принципы российского уголовного судопроизводства (уголовно-процессуальная форма) / И.Б. Михайловская. – М.: Проспект, 2003. – С. 27-28.

² Див. Теория компетенции / Ю.А. Тихомиров. – М.: Издание г-на Тихомирова Ю.А., 2001. – С. 56.

³ Философский энциклопедический словарь / Гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – С. 658-659.

⁴ Философский энциклопедический словарь. – С. 659.

⁵ Кравченко С.А. Социология: парадигмы через призму социологического воображения. – М.: Экзамен, 2003. – С. 371.

Т. Парсонс виокремив соціальну підсистему суспільства – соціетальну спільність, до якої належать колективи з певними нормами, такі як державні органи, правові інститути. Дана підсистема виконує функцію інтеграції у суспільстві. Через правові норми упорядковуються відносини, що зменшує потенціал конфлікту. Коли ж конфлікт трапляється, його вдається владнати через правову систему. Т. Парсонс зазначив, що функція дозволяє з одного боку визначити важливість елементів усередині будь-якої системи, а з іншого – зрозуміти те, як сама система взаємодіє з оточенням¹.

Особливістю кримінально-процесуальної діяльності є те, що вона як система формується волею держави – через встановлення правил, котрі є обов'язковими для виконання усіма членами суспільства². Тому, звичайно, держава має пріоритети у формуванні призначення кримінально-процесуальної діяльності, що є корисним для усього суспільства. Правила, сформульовані державою, як відомо, є обов'язковими до виконання усіма членами суспільних відносин.

Призначення кримінально-процесуальної діяльності апріорі не може бути однаковим для усіх членів суспільства хоча б тому, що вони залучаються до участі у цій діяльності (якщо залучаються) у різних правових статусах: потерпілих, свідків, обвинувачених тощо. Більшість членів суспільних відносин взагалі ніколи не залучаються до участі у кримінально-процесуальній діяльності. Їм лише відомо, що остання здійснюється на благо усього суспільства і що у разі потреби державні органи вправі і зобов'язані залучити їх до участі у кримінальних справах. Тобто вплив кримінально-процесуальної діяльності на різних членів суспільства може бути і є різним. Але слід вказати на одну важливу особливість функціонального призначення кримінально-процесуальної діяльності. Не можна виділити якісь сильніші чи слабші аспекти цього призначення. Усі аспекти є рівнозначними у плані забезпечення суспільної злагоди і суспільного порядку засобами кримінально-процесуальної діяльності.

На основі проведеного у цій статті дослідження можна зробити наступні **висновки**: 1) під функціональним призначенням кримінально-процесуальної діяльності треба розуміти її цільові публічні функції, що виконуються як однією із соціальних підсистем і роблять певний внесок у

¹ Кравченко С.А. Социология: парадигмы через призму социологического воображения. - М.: Экзамен. 2003. - С. 369-371.

² Рішення Європейського суду з прав людини, які згідно із ч. 2 ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 року "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" українські суди повинні застосовувати при розгляді справ як джерело права, також стають джерелами права за волею законодавця (держави). Бо саме держава Україна спочатку визнала юрисдикцію ЄСПЛ, а потім законодавчо закріпила його Рішення як джерело права.

забезпечення нормального функціонування суспільства; 2) функціональне призначення кримінально-процесуальної діяльності утворюють такі її функції: соціальна, політична, правова, кримінологічна, економічна, культурна, виховна.

Тема функціонального призначення кримінально-процесуальної діяльності є доволі об'ємною. Тому для її повного опрацювання, звичайно, потрібно здійснювати подальші дослідження. Останні є доцільними за такими **напрямами наукових розвідок**: 1) аналіз змісту кожної із функцій кримінально-процесуальної діяльності; 2) дослідження можливостей виконання кримінально-процесуальною діяльністю інших функцій, крім тих, що зазначені у цій статті.

УДК 343.1

О.О. Смуригін

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ЯК РІЗНОВИД ПРАВАЗАСТОСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглядаються окремі теоретичні аспекти здійснення правозастосовчої діяльності в кримінальному судочинстві і особливості такої діяльності, визначаються критерії застосування норм кримінального права, формулюються пропозиції щодо визначення поняття правозастосування в межах кримінального судочинства

Ключові слова: кримінальний процес, реалізація права, правозастосування, стадії правозастосовчої діяльності, застосування кримінально-правових норм, особливості.

Рассматриваются отдельные теоретические аспекты осуществления правоприменительной деятельности в уголовном судопроизводстве и особенности такой деятельности, определяются критерии применения норм уголовного права, формулируются предложения относительно определения понятия правоприменения в рамках уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: уголовный процесс, реализация права, правоприменение, стадии правоприменительной деятельности, применение уголовно-правовых норм, особенности.

Some theoretical aspects of realization of the law enforcement in criminal court proceedings and peculiarities of such activity are considered. The criteria of application of the criminal standards are determined. The suggestions relative the definition of such term as enforcement within the criminal court proceedings are formulated.

Key words: criminal trial, realization of law, law enforcement, stages of law enforcement activity, using of criminal and legal norms, features.

Встановлення правових норм ніколи не було самоціллю. Право створюється для того, щоб воно практично впливалося в життя, щоб до-

сягалися ті цілі, на які розраховував законодавець. Інакше сам цей інститут не мав би сенсу. Видаючи відповідний акт, нормотворчий орган розраховує на втілення його вимог в суспільних відносинах і на досягнення того результату, до якого він прагне в своїй правотворчій діяльності.

Прагнення законодавця до впровадження своїх власних приписів у відносини між людьми доводиться і тим, що він не припиняє своєї діяльності з виданням акту. На користь реалізації останнього видаються нові норми, здійснюється контрольна функція над виконавчими органами і т.д. Нормотворчі органи зацікавлені в підтримці особливого шару людей, які спеціалізуються на наданні активного сприяння у реалізації права. Ці органи встановлюють і санкціонують відповідні засоби, що забезпечують реалізацію правових норм.

При цьому слід мати на увазі, що поняття реалізації права набагато ширше за поняття охорони норм. Охорона правових вимог являє собою здійснення тільки тих норм, які встановлені на випадок порушення первинних приписів. Реалізація права включає в себе діяльність, узгоджену з правом.

Багатоаспектний аналіз реалізації права дозволяє представити її як певний механізм, в якому найбільший інтерес викликають методи забезпечення даного процесу і ті форми, в яких він протікає.

Поведінка людей з юридичної точки зору може бути правомірною, неправомірною і юридично байдужою. Останнє до реалізації правових норм прямого відношення не має. Неправомірна поведінка перешкоджає досягненню кінцевої мети права і завжди тягне за собою реалізацію відповідних санкцій. Воно є, таким чином, тільки підставою до порушення процесу по реалізації каральних норм права. Реалізація ж правових норм досягається єдино правомірною поведінкою.

Зміст і характер правомірних дій неоднакові, що дозволяє підрозділяти їх на відомі види, а також виділяти різні форми реалізації права. Уявлення, що склалися, про форми реалізації права зводять зазвичай до дотримання права, виконання права і використанню прав [20, С. 9-10; 11, С. 8-9; 34, С. 11; 30, С. 91; 5, С. 115; 21, С. 304; 12, С. 428-429; 16, С. 132; 13, С. 155-156; 36, С. 420; 1, С. 275]. Таке розмежування пов'язане з використовуваними прийомами правового регулювання, закладеними в норму права, що реалізується.

Таким чином, реалізація права розглядається, як втілення в життя його приписів за допомогою діянь (дій і бездіяльності) суб'єктів права, здійснюваних в межах вимог правових норм [20, С. 5-8; 11, С. 7; 36, С. 418; 38, С. 273, 1, С. 272]. По суті мова йде про практичне здійснення суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків, виражених у правомірній поведінці. При цьому реалізація права означає, що учасники відносин самостійно, прямо і безпосередньо проводять в життя вимоги правових

приписів. Не випадково така реалізація іменується безпосередньою реалізацією права [11, С. 33; 36, С. 420; 37, С. 466].

Дотримання, виконання і використання як форми, безпосередньої реалізації правових норм у фактичних діях людей мають місце постільки, поскільки в конкретних життєвих ситуаціях не вимагається державного втручання для забезпечення або організації здійснення права: лише безпосередньо самим учасником суспільних відносин необхідно діяти в певних рамках, встановлених приписами юридичних норм.

Поряд із цим, дуже часто суб'єктам права самостійно (прямо і безпосередньо) неможливо здійснювати те, що вимагають правові норми. У цій ситуації включається спеціальний механізм забезпечення реалізації права, виражений у специфічній юридичній діяльності, яка в теорії права має назву правозастосовчої діяльності. Така реалізація права іменується, відповідно, правозастосовчою реалізацією права. Так, І.Я. Дюрягін, у зв'язку із цим, пише: "... у цілому ряді випадків не можна досягти повної реалізації правових норм без втручання у цей процес компетентних органів, тобто без застосування правових норм, яке полягає у вирішенні даними органами конкретних юридичних справ і винесенні відповідних рішень" [11, С. 9-10].

Питанням застосування права приділялась значна увага багатьох вчених теоретиків та процесуалістів, зокрема таких, як С. Алексєєв, А. Боннер, І. Дюрягін, П. Елькінд, В. Лазарєв, П. Недбайло, І. Самощенко, Ю. Решетов, Ф. Фаткуллін, В. Юсупов. Проте вказані вчені у своїх працях здебільшого торкалися загальнотеоретичних проблем визначення сутності та природи правозастосовчої діяльності, її змісту та кола суб'єктів, уповноважених на застосування права. Метою ж цієї статті є дослідження змісту правозастосовчої діяльності в кримінальному судочинстві, спроба визначення поняття такої діяльності та її особливостей, в тому числі, на окремих стадіях застосування права.

У теорії права під застосуванням права зазвичай розуміється владна організуюча діяльність компетентних органів (посадових осіб), яка пов'язана із прийняттям індивідуального рішення на основі правових норм і їх тлумачення [24, С. 331; 32, С. 315-322; 30, С. 92; 44, С. 296-297; 20, С. 10-11; 11, С. 10-19; 7, С. 73; 5, С. 115; 22, С. 191; 21, С. 305; 12, С. 429; 16, С. 144; 13, С. 156].

Органи, в обов'язок яких входить надавати спеціальну допомогу в реалізації прав і обов'язків іншими суб'єктами права, іменуються правозастосовчими. При цьому, суб'єкт застосування права не є адресатом тієї норми, в реалізації якої він сприяє третім особам. Але він сам в інших правовідносинах може опинитися в положенні що потребує сприяння з боку вищестоящих органів. Наприклад, слідчий, виносячи подання про обрання обвинуваченому (підозрюваному) запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, вимушений звертатися за санкцією до прокурора. Таким

чином, правозастосовча діяльність здійснюється не тільки відносно тих норм, які звернені до громадян і реалізуються ними, але також і відносно норм, реалізацією яких займаються самі державні органи.

Наведене положення повною мірою враховує той очевидний факт, що в ході застосування одних правових норм спостерігається дотримання, виконання і використання інших, або як пише І. Я. Дюрягін: "... у практичній діяльності відбувається взаємодія різних форм реалізації права, що не заперечує їх існування. Тому застосування норм права також супроводжується дотриманням, виконанням і використанням відповідних правових норм" [11, С. 32].

Схоже положення спостерігається і в кримінально-процесуальному праві. Більшість його норм звернена до осіб, в обов'язок яких входить застосування матеріально-правових (кримінально-правових) приписів. "Всі галузі матеріального права, – пише В. М. Горшенев, – завжди викликають до життя необхідність відповідних процесуальних норм там і остільки, де і оскільки сама реалізація цих норм вимагає певної правозастосовчої діяльності уповноважених на те суб'єктів" [9, С. 26]. Потрібно погодитися і з тим, що сама "діяльність по застосуванню норм матеріального права безпосередньо обумовлює процесуальні норми, предметом регулювання яких є організаційно-процесуальні відносини, що складаються у сфері цієї правозастосовчої діяльності" [9, С. 27]. Звідси слідує в принципі правильний, на наш погляд, висновок про те, що процесуальні приписи не вимагають по відношенню до себе правозастосовчого процесу [9, С. 28]. Вони в основному дотримуються, виконуються і використовуються. Тільки окремі норми процесуальних законів не можуть бути здійснені без спеціального "втручання" компетентних правозастосовчих органів. Наприклад, слідчий не може здійснювати свою процесуальну діяльність у разі незгоди з вказівками прокурора про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину і обсяг обвинувачення, про направлення справи для відання обвинуваченого до суду або про закриття справи. Він звертається до вищестоящего прокурора, а останній застосовує норму закріплену у ч. 2 ст. 114 КПК України, скасовуючи вказівки нижчестоящего прокурора, або доручаючи провадження слідства у цій справі іншому слідчому.

У кримінальному судочинстві правозастосовчий процес починається за ініціативою самого правозастосовчого суб'єкта або за вказівкою вищестоящего органу, або за заявою чи повідомленням зацікавлених осіб. Раз почавшись, він повинен бути доведений до логічного кінця: повинно бути винесене позитивне або негативне рішення по справі. Доцільно перейти тепер до розгляду змісту даного процесу.

Стадійність і послідовність правозастосовчої діяльності, а також її регламентація процесуальними нормами свідчить про процесуальний характер правозастосування, що, у свою чергу, дає нам підстави подиви-

тися на кримінальне судочинство, через призму правозастосовчої діяльності, і розглядати, таким чином, кримінальний процес, як окремий різновид правозастосовчої діяльності. При цьому слід відмітити, що у кримінальному процесі, як в одному з видів юридичного процесу¹, в цілому, знаходять своє відображення усі загальні положення правозастосовчої діяльності. Так, застосування права – це діяльність, яка зв'язана, перш за все, із владними діями юрисдикційних (в даному випадку правоохоронних і судових) органів і посадових осіб органів дізнання, слідства, прокурорів і суддів, які виступають від імені держави, виконуючи, покладені на них спеціальні функції і повноваження. Таким чином, перед нами постає одна з форм державної діяльності, направлена на втілення кримінально-правових приписів у життя, практику.

Застосовувати норми права – це означає застосовувати владу, а у сфері кримінальної-процесуальної діяльності дуже часто – примус, санкції, покарання. У зв'язку із цим застосування права у сфері кримінально-процесуальної діяльності здійснюють тільки спеціальні суб'єкти. Саме тому пересічні громадяни не можуть застосовувати норми кримінального права, іншими словами, застосовувати владу, такими прерогативами вони не наділені, хоча питання це у літературі досить дискусійне [28, С. 137; 151].

Застосування кримінально-правових нормативів носить процесуально-процедурний характер і складається із ряду послідовних стадій, тобто відрізняється стадійністю. Крім того, здійснення кримінально-процесуальної діяльності компетентними державними органами має під собою відповідні юридичні підстави і пов'язано із винесенням правозастосовчих актів, а також виражається, по суті, у здійсненні індивідуально-визначених дій, що стосуються персоналізованих суб'єктів, які направлені на врегулювання конкретних ситуацій, що виникають у зв'язку із скоєнням злочину, в ході провадження по конкретній кримінальній справі.

Таким чином, застосування права у межах кримінального судочинства виступає як владна організуюча діяльність професійно підготовлених суб'єктів, наділених відповідною компетенцією, яка спрямована на забезпечення реалізації права (дотримання, виконання, використання) іншими суб'єктами кримінально-процесуальних відносин, протікає у певних процесуальних формах і офіційно виражається у винесенні індивідуально владних рішень (правозастосовчих актів) по кожній справі.

¹ Процес буквально перекладається як "рух уперед", це хід, розвиток якого-небудь явища, послідовна зміна станів у розвитку чого-небудь: порядок розгляду судових і адміністративних справ, а також судова справа (Див.: [33, С. 544; 29, С. 64]). У юридичній практиці він означає порядок здійснення діяльності слідчих, адміністративних, судових органів. Близьким йому по значенню є термін "процедура" – офіційно встановлений порядок при обговоренні, веденні якої-небудь справи.

Як формально-логічна процедура застосування права постає у вигляді процесу, в якому зазвичай виділяють три основні стадії: 1) встановлення фактичної основи справи; 2) встановлення юридичної основи справи; 3) вирішення справи і його документальне оформлення [20, С. 39; 30, С. 95; 32, С. 319; 42, С. 27; 2, С. 9; 25, С. 24; 4, С. 24; 11, С. 51; 5, С. 119; 16, С. 148; 13, С. 157; 36, С. 421-428].

Для правильнішого розуміння змісту правозастосовчої діяльності необхідно відрізнити стадії, як складові логічної послідовності дій при винесенні акту застосування права, від стадій функціонального характеру, тобто від етапів розгляду всієї справи, що закріплюються у різноманітних правозастосовчих актах і маючих за мету досягнення загального результату, передбаченого певними правовими нормами.

Наприклад, у кримінальному процесі виділяють стадію порушення кримінальної справи, досудового розслідування, стадію попереднього розгляду справи суддею і судового розгляду кримінальної справи, стадію виконання вироку і т. д. На даних стадіях повторюється логічна послідовність дій (стадійність) правозастосовчого процесу, і кожна з них закінчується зазвичай прийняттям того або іншого правозастосовчого акту (основного або допоміжного).

Підставою правозастосовчої діяльності і одночасно предметом першої її стадії є юридичні факти¹ або цілі юридичні склади² (сукупності різних фактів). По своєму характеру вони можуть відрізнятися один від одного. У кримінальному судочинстві це прямо передбачені законом, визначені ним факти, що тягнуть за собою порушення правозастосовчої діяльності у цій сфері. Так стаття 94 КПК України визначає, за яких обставин можливе порушення кримінальної справи (тільки за наявності одного із вказаних у статті приводів і підстави – наявності достатніх даних, які вказують на наявність ознак злочину) таким чином, у даному

¹ Зазвичай під юридичними фактами розуміють певні життєві обставини (умови, ситуації), із якими норми права пов'язують виникнення, припинення або зміну правовідносин. Прийнято розрізняти прості і складні (такі фактичні обставини, які складаються із декількох юридично значущих сторін (ознак). В якості типового прикладу складного юридичного факту можна навести – факти-правопорушення, які складаються із декількох елементів як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. (Див. напр.: [24, С. 401; 32, С. 281; 22, С. 219; 355; 21, С. 298-299; 12, С. 400-402; 16, С. 74; 13, С. 169-170; 36, С. 400]).

² Складні юридичні факти не слід ототожнювати з фактичними складами. Фактичний склад являє собою сукупність (точніше систему) юридичних фактів, необхідних для настання правових наслідків – виникнення, зміни і припинення правовідносин. Від складного юридичного факту фактичний склад відрізняється тим, що складається із різноманітних юридичних фактів. При цьому, у ряді випадків для юридичної повноцінності фактичного складу необхідна не тільки наявність всіх елементів – юридичних фактів, але і суворе дотримання порядку їх "накопичення" у фактичному складі.

випадку для початку здійснення правозастосовчої діяльності необхідна наявність двох умов.

Серед обставин, які створюють ситуацію юридичного факту (складу), є "головні факти"¹ і факти, якими підтверджуються основні, вирішальні для правозастосовчої діяльності "головні факти" [20, С. 41]. При цьому головний факт, як було сказано, відноситься, як правило, до юридичних фактів, причому до фактів правоутворюючих або правоприпиняючих, тобто що тягне за собою виникнення або припинення юридичних наслідків. В кожному випадку завжди виникає питання, які обставини потрібно встановлювати, а які ні.

З метою процесуальної економії правозастосовчі органи повинні встановлювати тільки ті з обставин (і лише в такому об'ємі), які мають значення для нормального і правильного вирішення юридичної справи.

У сфері кримінального судочинства коло обставин, що підлягають встановленню, прямо зафіксоване в кримінально-процесуальному законодавстві (стаття 64 КПК України).

У теорії доказів, перелічені у вказаній статті обставини, які потрібно встановити для правильного вирішення кримінальної справи, прийнято іменувати предметом доказування [40, С. 185; 41, С. 41; 14, С. 95; 15, С. 118]. Обставини, зазначені у ст. 64 КПК України повинні бути встановлені у кожній кримінальній справі, незалежно від виду злочину, за фактом вчинення якого ведеться розслідування. Деякі особливості має предмет доказування у справах про злочини неповнолітніх – відповідно до ст. 433 КПК поряд із обставинами, переліченими у ст. 64 КПК, більш повно повинні бути встановлені дані, що стосуються особи неповнолітнього, умов його виховання та ін. [43, С. 228]. Такі ж обставини повинні встановлюватися і в ході провадження у справах про суспільно небезпечні діяння осіб, що не досягли віку з якого може наставати кримінальна відповідальність. Відповідні роз'яснення із цього приводу містяться в Постанові Пленуму Верховного Суду України № 6 від 31 травня 2002 року "Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру". У п. 17 цієї постанови вказані ті обставини, які крім указаних у ст. 64 КПК повинні бути встановлені у справах про застосування примусових заходів виховного характеру [35, С. 248]. Певну специфіку має і предмет доказування у справах про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 420 КПК).

¹ Серед фактичних обставин повинні бути виділені факти самого випадку, події, до якої застосовуються юридичні норми. У юридичній науці і практиці вони нерідко називаються головним фактом (або фактом, що підлягає доказуванню). Залежно від категорій кримінальних справ, це, наприклад, факт вбивства, насильницького статевого акту, факт розкрадання, передачі грошових коштів у якості хабара і т. п.

У теорії права справедливо наголошується на тому, що встановлення фактичних обставин справи виступає найчастіше як доказування. "Доказування (у широкому розумінні) – це діяльність суб'єктів, направлена на встановлення за допомогою юридичних доказів істинності обставин справи" [4, С. 34]. "Найчастіше", бо деякі обставини не потребують доказування. Згідно, наприклад, ст. 61 Цивільного процесуального кодексу України це: обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, обставини, визнані судом загальновідомими, а також встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, обставини, встановлені вироком у кримінальній справі, що набрав законної сили, або постановою суду у справі про адміністративне правопорушення [10, С. 28]. Таким чином, це факти або загальновідомі, або преюдиціальні.

Особливістю ж кримінального судочинства, як різновиду правозастосовчої діяльності, є те, що всі обставини, які мають значення, для правильного вирішення кримінальної справи встановлюються виключно шляхом доказування.

Разом з цим, є такі обставини кримінальної справи, які не просто доказуються, а доказуються виключно певними засобами. Не випадково, тому кримінально-процесуальний закон у ряді випадків встановлює чіткий перелік обставин, що вимагають певного засобу доказування (ідеться, наприклад, про випадки обов'язкового провадження експертизи – ст. 76 КПК).

Діяльність правозастосовчого органу або посадової особи, уповноважено на застосування права по *встановленню юридичної основи справи* передбачає здійснення правової (юридичною) кваліфікації зафіксованих фактичних обставин, тобто визначається, яка правова норма розповсюджується на дані обставини. Тут, по-перше, визначається норма (норми), що підлягає застосуванню; по-друге, здійснюється перевірка достовірності тексту нормативно-правового акту, в якому ця норма міститься; по-третє, визначається дія норми в часі, просторі і по колу осіб; по-четверте, відбувається тлумачення правової норми [20, С. 47; 30, С. 96; 24, С. 333-336; 4, С. 45-59; 11, С. 84; 22, С. 194; 21, С. 309].

Правова кваліфікація є оцінкою відповідних фактів з точки зору їх значення для права, а також з точки зору тих наслідків, які наступають в силу наявних правових вимог. "Кваліфікація, – пише В.М. Кудрявцев, – найближче стоїть до останньої стадії процесу застосування норм права: прийняття рішення і видання акту, що закріплює це рішення" [18, С. 15]. Кваліфікація злочину передбачає повне і всебічне встановлення тих фактичних обставин справи, які відповідають ознакам складу злочину, указаним у законі. Якщо такі фактичні обставини не встановлені, не можна здійснити точної кваліфікації злочину, яка б відповідала об'єктивній істині [17, С. 11; 19, С. 19; 26, С. 9]. Разом з тим, вже на самому початку

встановлення фактичних обставин справи здійснюється орієнтовна кваліфікація наявних фактів і тих, які мають намір встановити за передбачуваною версією. Інакше встановлення фактичної основи справи було б безпредметне і проводилося б успілю. Так, первинна кваліфікація виявленим ознакам злочину здійснюється правозастосовчим суб'єктом вже на стадії порушення кримінальної справи, що знаходить своє відображення в резолютивній частині постанови про порушення кримінальної справи. Виходячи з вищевикладеного представляється украй помилковою і абсолютно необґрунтованою думка А.С. Шляпочникова який вважає, що кваліфікація входить до змісту встановлюваної правозастосовчим суб'єктом істини і має об'єктивне значення, оскільки вже саме право є об'єктивною реальністю [46, С. 64-72].

Відшукування правової норми, що підлягає застосуванню, полегшується у тих сферах суспільного життя, які врегульовані стрункою кодифікованою системою законодавства, зокрема норми кримінального права містяться лише у Кримінальному кодексі України – єдиному джерелі кримінального права України, разом з тим, диспозиції більшості норм КК України є бланкетними¹ у зв'язку з чим для правильної кваліфікації того або іншого діяння необхідно звертатися до різноманітних нормативно-правових актів різних галузей права, і при цьому, здійснювати перевірку достовірності їх тексту, дію норм, що містяться в них, у часі, у просторі і по колу осіб, тлумачити вказані норми і т. п.

Рано чи пізно відповідна норма, що підлягає застосуванню віднаходиться. Далі слідують формально-юридичні акції по її перевірці і аналізу. Перш за все, перевіряється текст нормативного акту (нижча критика) [20, С. 51; 11, С. 87-88]. У сучасний час, із розвитком нових видів систематизації нормативно-правових актів, а саме загального впровадження і використання автоматизованих (комп'ютерних) обліків нормативно-правових актів (правовий тезаурус), проблем з перевіркою тексту норми права, як правило, не виникає.

Більше значення має перевірка достовірності норми і її дії у часі, у просторі і по колу осіб (вища критика закону) [20, С. 51; 11, С. 87], яка полягає у з'ясуванні юридичної сили правових норм, їх обов'язковості.

При цьому слід звернути увагу на те, що при виборі і застосуванні правової норми слід керуватися принципом негайної дії нормативного акту, що набрав чинності [3, С. 120; 6, С. 54-55], тобто за загальним прави-

¹ Під бланкетною диспозицією в кримінальному праві розуміється така диспозиція кримінально-правової норми, яка не називаючи конкретних ознак злочину, або називаючи тільки частину з них, відсилає для встановлення змісту ознак злочину до інших нормативних актів, які не є законами про кримінальну відповідальність (іншим законам, інструкціям, положенням, статутам, стандартам, правилам, вказівкам і т.п.). Див.: [17, С. 42; 23, С. 57].

лом застосовується норма, що діє у момент прийняття рішення у юридичній справі, якщо про те немає спеціальної вказівки законодавця. Це означає, що застосуванню до розглядаємих відносин підлягають тільки ті норми, які у момент розгляду справи мають юридичну силу, і не можна застосовувати норми, які відмінені або знову прийняті, але не мають законної сили, не введені у дію.

Відповідно до розглянутого принципу нормативні правові акти діють лише "вперед": вони можуть застосовуватися тільки до тих відносин, які виникли після набрання даними актами законної сили, і на практиці зазвичай не виникає ускладнень при відшуванні діючих норм для розгляду подібних відносин.

Певні труднощі зустрічаються у тих випадках, коли необхідно відшукати і застосувати норми права у зв'язку із фактами, що мали місце у минулому, в період дії нині відмінених нормативних актів, або у зв'язку із так званими триваючими фактичними обставинами (триваючими злочинами), із яких права і обов'язки суб'єктів виникають, розвиваються і мають місце як при дії нині відмінених, так і в умовах дії нових законів.

Для того, щоб визначити, яку норму права слід вибрати і застосувати в таких випадках, правозастосовчий орган повинен з'ясувати час відміни колишнього закону і набрання чинності новим, а також вирішити питання, в якому співвідношенні із цими моментами знаходиться період виникнення, розвитку і завершення фактичних обставин конкретної справи.

Одним із засобів подолання колізій у дії нормативних актів у часі є встановлене законодавцем правило, що у певних випадках підлягають застосуванню норми, що діяли під час виникнення фактичних обставин і витікаючих із них прав і обов'язків суб'єктів.

Це правило закріплене, наприклад, у ч. 2 ст. 4 Кримінального кодексу України: "Злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння".

Таким чином, на відміну від принципу негайної дії нормативних актів, що набули чинності і застосування діючих норм, згідно даного правила, можливо застосувати не тільки нині діючу норму (хоча, як вже наголошувалося, в більшості випадків застосовуються норми, що діють у даний час), а можливо вже відмінену, але таку, що мала юридичну силу у той час, коли виникли дані відносини і витікаючі з них права і обов'язки суб'єктів (тобто має місце так зване "переживання закону") [11, С. 101-102].

Правило застосування закону, що діяв під час виникнення прав і обов'язків із відповідних фактичних обставин, відповідає справедливості законодавства. І звичайно, було б несправедливо притягувати особу до кримінальної відповідальності за діяння, яке на час скоєння не було караним, або покладати на особу обов'язок, що відповідає новому закону,

але більш тяжкий у порівнянні з тим, який він повинен нести відповідно до старого закону.

Іншим юридичним способом вирішення колізійних питань дії законів у часі є, надання законодавцем певним нормативним положенням зворотної сили. За загальним правилом закон зворотної сили не має. Разом з тим, застосовуючи право, компетентний орган повинен враховувати, що законодавець іноді поширює дію нового закону на права і обов'язки, що виникли при старому законі, тобто надає новому закону зворотної сили.

Зворотна сила (зворотна дія) нормативного акту (закону) є розповсюдженням дії нового акту на фактичні відносини і витікаючі з них права та обов'язки, які виникли до набуття чинності новими актами [8, С. 254; 31, С. 412; 39, С. 390; 28, С. 200; 3, С. 121]. Положення ст. 5 КК України (Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі) практично повністю відображає положення ст. 58 Конституції України, згідно якого закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коду вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Принцип ретроактивності є абсолютно правовим і традиційним у міжнародному праві: відповідно до міжнародних конвенцій не може накладатися покарання тяжче, ніж те, яке могло бути застосоване у час, коли був скоєний злочин; якщо ж після скоєння злочину законом встановлено м'якше покарання, дія цього закону розповсюджується на цю особу [27, С. 25].

Окрім принципів (правил) дії закону про кримінальну відповідальність у часі, правозастосовочому органу при виборі кримінально-правових норм, що підлягають застосуванню, необхідно також керуватися принципами (правилами) дії кримінального закону у просторі і по колу осіб (ст. ст. 6 – 8 КК України).

Дія правових норм у просторі полягає в їх обов'язковості для всіх суб'єктів права, що знаходяться на відповідній території. Ч. 1 ст. 6 КК України містить загальне правило, згідно з яким всі особи, незалежно від громадянства, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності по Кримінальному кодексу України (*принцип територіальності*). При цьому в ч. 2 і 3 указаній статті поміщені деякі уточнення із загального правила, а в ч. 4 – виключення з нього (*принцип екстериторіальності*).

Таким чином, як правило, кримінально-правові норми розповсюджуються на всіх осіб у межах територіальної сфери їх дії (території України). Як виняток вирішується питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав і інших громадян, які, згідно із діючими законами і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України (ч. 4 ст. 6 КК України).

Законність правозастосовчої діяльності залежить не тільки від значення дії законів у часі і в просторі, але і від з'ясування їх поширеності на осіб (ст. ст. 7 – 8 КК України). Громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК України як правило, тобто якщо інше не передбачено відповідними міжнародними договорами України. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні і які вчинили злочини за її межами, підлягають відповідальності за КК України як виняток, тобто тільки у випадках, спеціально передбачених міжнародними договорами України, або якщо скоєний ними злочин згідно КК України кваліфікується як особливо тяжкий злочин проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

Процес застосування права завершується *вирішенням справи і його документальним оформленням*.

"Дослідження фактичних обставин, вибір і аналіз правових норм, – пише І. Я. Дюрягін, – є підготовчі стадії застосування норм права. Здобуті на цих двох стадіях дані являються фактичною і юридичною підставою останньої основної стадії – прийняття рішення і його документального оформлення" [11, С. 118].

З формально-логічного боку прийняття рішення полягає у побудові силіогізму, в якому більшою посилкою є норма права, меншою посилкою – фактичні обставини, висновком – прийняте рішення. При цьому суд, інший правозастосовчий орган у силу владно-державних правомочностей поширює загальні правила, що містяться у законі, на своєрідні життєві обставини, здійснює "прив'язку" юридичних норм до даних обставин і говорить на основі всього цього своє "владне слово" – "судить по праву" [5, С. 125]. В зв'язку з цим знаменитий Чезаре Беккарія справедливо писав: "З приводу кожного злочину суддя повинен побудувати правильний висновок. Велика посилка – загальний закон, мала – діяння, протирічиве або згідне із законом; висновок – свобода або покарання" [45, С. 208].

Вирішення кримінальної справи є, таким чином, своєрідним інтелектуальним процесом. Він протікає протягом усього часу встановлення фактичних обставин (якщо вони встановлюються самим правозастосовчим суб'єктом) і відшукування юридичних норм, що підлягають застосуванню. Якщо кримінально-правова кваліфікація, як було відмічено вище, супроводжує всю діяльність по встановленню фактів, то слід визнати, що і рішення, як остаточний підсумок правозастосування, визріває поступово. На самому початку створюється як би проект майбутнього акту – рішення, а потім, з уточненням кваліфікації і перекваліфікацією обставин справи відбувається безперервна розумова робота над цим проектом. Так, в ході провадження по кримінальній справі спочатку пред'явлене обвинувачення може неодноразово змінюватися зважаючи

на об'єктивні обставини справи, проте за підсумками досудового слідства його остаточний варіант знайде свій вираз в обвинувальному висновку.

Прийняття рішення при провадженні по кримінальній справі – найбільш відповідальний акт, і не тільки в тому сенсі, що особи, які приймають рішення, відповідальні за нього перед державою і громадянами. Він важливий тим, що вирішує долю даної справи. Від того, які висновки будуть сформульовані в ході вирішення справи, залежить подальший розвиток правових відносин (наприклад, різні правові наслідки тягнуть за собою направлення кримінальної справи до суду з обвинувальним висновком або її закриття, при цьому має суттєве значення на яких підставах закрита кримінальна справа: за реабілітуючих або нереабілітуючих; аналогічну полярну різницю, для суб'єкта відносно якого постановлений вирок, можна прослідкувати на прикладі постановлення обвинувачувального або виправдувального вироків).

Правильне вирішення кримінальної справи забезпечує законність і укріплює правопорядок, в цілому, підтримує інтерес держави і суспільства, з одного боку, а з іншого – охороняє права громадян, сприяє розвитку самостійності особи і колективів, виховує повагу до кримінального закону [20, С. 55].

Прийняттям рішення по справі супроводжується здійсненням особою, що застосує право, формального його закріплення – виданням правозастосовчого акту.

За своєю сутністю правозастосовчий акт виступає зазвичай, як письмовий документ, що виходить від компетентного суб'єкта, який пов'язаний із виникненням, зміною або припиненням правовідносин, або досягненням інших правових наслідків [24, С. 337].

Суть правозастосовчого акту зводиться до викладення висновку, до якого правозастосовчий суб'єкт дійшов у ході вирішення справи. Проте зміст акту цим не вичерпується. Про це свідчить, зокрема, структура складних¹ актів застосування правових норм, які характерні для кримінального процесу.

Складні правозастосовчі акти, як документи, є структурованими утвореннями, що включають такі компоненти (складові) як ввідна частина, описова частина, мотивувальна частина і резолютивна частина [20, С. 61; 11, С. 155].

Правозастосовчий акт повинен бути підписаний компетентними особами і в необхідних випадках скріплений печатками.

¹ Рівнозначність правозастосовчих актів створює проблему для їх класифікації. У залежності від форм зовнішнього виразу розрізняють письмові, усні і конклюдентні (мовчазні) акти. (Див. напр.: [24, С. 339]). В свою чергу письмові акти застосування права за своєю структурою розподіляються на прості і складні (Див. напр.: [30, С. 97]).

Природно, що вимоги, які пред'являються до актів по різних категоріях справ, мають свої особливості. У найбільш складних справах, якими безперечно є кримінальні справи, законодавець суворо визначає структуру акту і зміст кожної його частини (ст.ст. 223, 332-335 КПК України).

У свою чергу акти-документи, традиційно характерні для кримінально-процесуальної діяльності, теж по своїй формі не можуть бути однаковими. Це наочно виявляється у різниці, припустимо, друкарських бланків документів. Проте деякі зовнішні атрибути властиві майже всім кримінально-процесуальним документальним актам застосування права: підписи відповідних осіб, печатки, реєстраційний номер та ін.

Правозастосовчий акт вступає у законну силу, в цілому, а не однією лише резолютивною частиною. Всі складові частини знаходяться у нерозривній єдності. Разом з тим, кожна з них має відносно самостійне значення. Зацікавлені особи можуть добиватися зміни змісту акту в якій-небудь частині, не оспорожуючи, при цьому, самого висновку правозастосовчого органу. Наприклад, таке право спеціально закріплене за особою, яка виправдана судом. Вона має право оскаржити у касаційному порядку виправдувальний вирок в частині мотивів і підстав виправдання (п. 2 ч. 2 ст. 384 КПК України). Іноді велике значення для особи представляють відомості, що містяться у ввідній частині акту: час, місце вирішення справи, найменування правозастосовчого органу і т. д.

Для актів застосування норм права у сфері кримінального судочинства, крім того, характерні відповідний суворий стиль викладу інформації, лаконічність, чіткість формулювань, ясність змісту і висока культура, акуратність оформлення.

Таким чином, на підставі наведеного, акт застосування норм права (правозастосовчий акт-документ) у кримінальному судочинстві можна визначити, як, виражаюче державну волю, владне, індивідуально-конкретне, прийняте компетентним органом або посадовою особою на основі правових норм кримінального і кримінально-процесуального права і документально оформлене рішення, яке має юридичну силу, викликає виникнення, зміну або припинення конкретних правовідносин, винесене у результаті вирішення або в ході розгляду (розслідування) конкретної кримінальної справи.

Застосування права являє собою особливий спосіб здійснення юридичних норм, втілення у життя їх вимог і приписів. У даному випадку держава у цілях впорядкування суспільного життя, встановлення чітких організаційних принципів взаємин між людьми зосереджує вирішення певних питань по суті в руках спеціальних органів. До їх числа відносяться також судові і правоохоронні органи і відповідні посадові особи (органи дізнання, слідства, прокуратури, судді (суди), які здійснюють у встановленому законом порядку діяльність, щодо порушення, розслідуван-

ня, розгляду і вирішення кримінальних справ, яка (діяльність), у свою чергу, є окремим видом правозастосування.

Застосування кримінального права – це правова форма здійснення функцій держави, одна із форм державної діяльності. Адже у даному випадку компетентні органи, які наділені винятковим правом здійснення такої діяльності у порядку кримінального судочинства, виступають від імені держави та уповноважені нею. За допомогою застосування права у межах кримінального процесу держава спрямовує поведінку суб'єктів кримінально-правових і кримінально-процесуальних відносин і одночасно її контролює.

Не можна, при цьому, залишати поза увагою і особливу складність процесу застосування кримінального права – воно пов'язане із особливими прийомами розслідування, розгляду і вирішення кримінальних справ, вимагає спеціальних знань, навиків, зачіпає ряд специфічних питань професійної діяльності юристів-професіоналів. Застосування права має підзаконний (точніше піднормативний) характер, тобто повинно здійснюватися на основі норм права і у межах встановлених законом повноважень компетентного органу.

Правозастосування у кримінальному судочинстві здійснюється компетентними державними органами за допомогою встановлення кримінально-процесуальними прийомами, способами і засобами а також керуючись правилами формальної логіки, фактичних і юридичних основ конкретних кримінальних справ і прийнятті за наслідками їх розслідування і розгляду підсумкових процесуальних рішень, які у всіх випадках супроводжуються їх документальним оформленням.

Встановлення фактичної основи справи у кримінальному процесі здійснюється виключно шляхом доказування. При цьому з'ясуванню (встановленню) підлягають не все різноманіття фактів, зв'язків і процесів, а лише та сукупність обставин, встановивши яку, компетентний правозастосовчий орган може ухвалити законне, справедливе і обґрунтоване рішення у кожній кримінальній справі. Коло таких обставин в кримінально-процесуальній доктрині прийнято іменувати предметом доказування, або обставинами, що підлягають доказуванню у кримінальній справі, що знайшло своє відображення у ст. 64 КПК України. Характерною особливістю правозастосування в кримінально-процесуальній діяльності є, перш за все, те, що вказані обставини встановлюються виключно шляхом доказування.

Діяльність правозастосовчого суб'єкту по встановленню юридичної основи кримінальної справи передбачає здійснення кримінально-правової кваліфікації, тобто повного і всебічного встановлення фактичної основи кримінальної справи в тому об'ємі, в якому вона повною мірою відповідатиме ознакам складу злочину, за якими розслідується (розглядається) кримінальна справа, вказаним у законі про кримінальну відповідальність. Окрім цього

встановлення юридичної основи кримінальних справ вимагає від правозастосовчого суб'єкту з'ясування кола обставин, пов'язаних із дією, визначеної за наслідками кваліфікації, кримінально-правової норми у часі, у просторі і по колу осіб, а також встановлення відповідності її тексту офіційному. Вказані розумово-логічні операції здійснюються на підставі встановленого кримінально-процесуальним кодексом України порядку здійснення правозастосовчої діяльності у суворій відповідності до вимог норм Загальної частини КК України.

Безпосереднім об'єктом застосування права у кримінальному судочинстві є окремих конкретний випадок (конкретний злочин). Однак для його вирішення не завжди достатньо видання тільки одного правозастосовчого акту. Дуже часто особливості розглядаемого випадку (злочину) диктують необхідність видання цілої серії, ланцюжка правозастосовчих актів, які взаємно доповнюють і обумовлюють один одного. Так, проголошенню вироку передуює постанова про порушення кримінальної справи, ряд слідчих і інших актів. У свою чергу вирок служить базою для прийняття актів щодо його виконання. При вирішенні кримінальної справи зазвичай є один основний акт і ряд допоміжних, таких, що готують видання основного акту або що забезпечують його виконання. Функціональна залежність таких актів між собою, їх жорстка послідовність – необхідні умови правильного, законного вирішення конкретної кримінальної справи.

Використана література:

1. Абдулаев М. И. Теория государства и права. Учебник для вузов / Абдулаев М. И. – СПб.: Питер, 2003. – 397 с.
2. Александров Н. Г. Применение норм советского социалистического права / Н. Г. Александров, П. А. Лупинская. – М., 1958. – 40 с.
3. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права: Правовые акты. Курс лекций: Учебное пособие. Вып. 3. / Алексеев С. С.; Отв. ред.: Судницын Ю. Г. – Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд-во, 1966. – 212 с.
4. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права: Применение права. Наука права. Курс лекций: Учебное пособие. Вып. 4. / Алексеев С. С.; Ред.: Осипов Ю. К., Чиркип В. Е. – Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд-во, 1966. – 203 с.
5. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / Алексеев С. С. – М.: "Статус", 1999. – 711 с.
6. Блум М. И. Обратная сила закона. Действие советского уголовного закона во времени / М. И. Блум, А. А. Тилле – М.: Юрид. лит., 1969. – 136 с.
7. Боннер А. Т. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности / Боннер А. Т. – М.: Изд-во "Российское право", 1992. – 320 с.
8. Голунский С. А. Теория государства и права. Учебник / С. А. Голунский, М. С. Строгович. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 304 с.

9. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / Горшенев В. М. - М.: Юрид. лит., 1972. - 258 с.
10. Гражданский процессуальный кодекс Украины. - Х.: ООО "Одиссей", 2005. - 192 с.
11. Дюрягин И. Я. Применение норм советского права. Теоретические вопросы / Дюрягин И. Я. - Свердловск. Средне-Уральское Книжное Издательство. 1973. - 247 с.
12. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права. Підручник / Кельман М. С., Мурашин О. І., Хома Н. М. - Львів: "Новий Світ - 2000", 2003. - 584 с.
13. Клименко А. В. Теория государства и права. Учеб. пособие для студ. учреждений сред. проф. образования / А. В. Клименко, В. В. Румянина - М.: Мастерство, 2002. - 224 с.
14. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України. (Підручник) / Коваленко Є. Г. - К., Юрінком Інтер, 2006. - 632 с.
15. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України. (Підручник). 2-ге видання, перероблене і доповнене / Є. Г. Коваленко, В. Т. Малайренко - К., Юрінком Інтер, 2008. - 712 с.
16. Котюк В. О. Теорія права. Курс Лекцій: Навчальний посібник для юридичних факультетів вузів / Котюк В. О. - К.: Вентурі, 1996. - 208 с.
17. Кримінальне право України. Особлива частина / [За ред. Професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. - Київ - Харків. Юрінком Інтер - Право, 2003. - 494 с.
18. Кудрявцев В. Н. Теоретические основы квалификации преступлений / Кудрявцев В. Н. - М.: Госюриздат, 1961. - 324 с.
19. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів. Підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко. [За заг. ред. професорів Є. М. Моїсєєва та О. М. Джужи, наук. ред. к.ю.н., доц. І. А. Вартилицька]. - К.: Вид. Паливода А.В., 2006. - 300 с.
20. Лазарев В. В. Применение советского права / Лазарев В. В. - Казань. Издательство Казанского университета, 1972. - 247 с.
21. Лазарев В. В. Теория государства и права. Учебник для вузов / В. В. Лазарев, С. В. Липень - М.: Издательство "Спарк". 1998. - 448 с.
22. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник / Лисенков С. Л. - К.: "Юристконсульт", 2006. - 355 с.
23. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / Матишевський П. С. - К.: "А.С.К.", 2001. - 352 с.
24. Матузов Н. И. Теория государства и права: Учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько - М.: Юрист, 2001. - 512 с.
25. Михалык Я. С. Применение социалистического права в период развернутого строительства коммунизма / Михалык Я. С. - М.: Госюриздат, 1963. - 225 с.
26. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Навч. Посібник / Навроцький В. О. - К.: Юрінком Інтер, 2006. - 704 с.
27. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 года / [Под ред. Н. И. Мельника, Н. И. Хавронюка]. - К.: Издательство А.С.К., 2004 - 1216 с.

28. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / Недбайло П. Е. - М.: Госюриздат, 1960. - 511 с.
29. Новый Тлумачний словник української мови. У 3-х томах. 2-ге вид. виправлене [Укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпущко]. - К.: Видавництво "Аконіт", 2001. Т. 3 - 862 с.
30. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права. (Прагматический курс). Экзаменационный справочник / Оборотов Ю. Н. - Одесса. "Юридическая литература", 2005. - 184 с.
31. Общая теория государства и права: Общая теория государства. Т. 1 / Беляев Г. П., Гальперин Г. Б., Зильберман И. Б., Каск Л. И., и др.; [Отв. ред.: Керимов Д. А., Петров В. С.] - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. - 304 с.
32. Ожегов С. И. Словарь русского языка / [Под ред. доктора филологических наук, профессора Н. Ю. Шведовой]. - Издание 16-е, исправленное. - М.: "Русский язык", 1984. - 797 с.
33. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / [Под ред. проф. М. Н. Марченко]. - Том 2. Теория права. - М.: Издательство "Зерцало", 1998. - 640 с.
34. Правоприменение в Советском государстве / [Рук. авт. кол. и отв. ред. И. Н. Кузнецов, И. С. Самощенко]. - М.: "Юридическая литература", 1985 - 303 с.
35. Практика розгляду судами кримінальних справ: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України / [Упорядник М. І. Камлик]. - К.: Атіка, 2004. - 544 с.
36. Скакун О. Ф. Теория государства и права. Учебник / Скакун О. Ф. - Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. - 704 с.
37. Сухонос В. В. Теория держави і права: Навчальний посібник / Сухонос В. В. - Суми: ВПД "Університетська книга", 2005. - 536 с.
38. Сырых В. М. Теория государства и права. Учебник. 2-е изд., стер. / Сырых В. М. - М.: ЗАО "Юридический дом "Юстицинформ", 2002. - 592 с.
39. Теория государства и права. - М.: Юрид. лит., 1965. - 519 с.
40. Теория доказательств в Советском уголовном процессе. Часть общая / [Отв. ред. Жогин Н. В.]. - М.: "Юридическая литература", 1966 - 583 с.
41. Тертышник В. М. Теория доказательств: Учебное издание / В. М. Тертышник, С. В. Сливко - Харьков: "Арсис", 1998 - 256 с.
42. Ткаченко Ю. Г. Нормы советского социалистического права и их применение / Ткаченко Ю. Г. - М.: Госюриздат, 1955. - 66 с.
43. Уголовно - процессуальный кодекс Украины: Научно - практический комментарий / [Под общей редакцией В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина]. - Х.: "Одиссей", 2007 - 1008 с.
44. Фаткуллин Ф. Н. Проблемы теории государства и права. Курс лекций / Фаткуллин Ф. Н. - Казань. Издательство Казанского университета, 1987 - 336 с.
46. Чезаре Беккария. О преступлениях и наказаниях / Чезаре Беккария; [Пер. и вступ. ст.: Исаев М. М.]. - М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. - 464 с.
47. Шляпочников А. С. Толкование уголовного закона / Шляпочников А. С. - М.: Госюриздат, 1960. - 240 с.

УДК 343.98

О.В. Кузнєцова

**ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ СВІДКІВ
У СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ,
ПЕРЕДБАЧЕНІ СТ. 321 КК УКРАЇНИ**

У статті розглядається класифікація осіб, які можуть бути допитані як свідки у справах про незаконні діяння з отруйними та сильнодіючими речовинами, а також сформульовано питання, які підлягають встановленню під час їх допиту.

Ключові слова: розслідування незаконних діянь з отруйними та сильнодіючими речовинами; класифікація свідків; обставини, які підлягають встановленню під час допиту свідків.

В статье рассматривается классификация лиц, которые могут быть допрошены в качестве свидетелей по делам о незаконных деяниях с ядовитыми и сильнодействующими веществами, а также определен круг вопросов, подлежащих выяснению в ходе их допроса.

Ключевые слова: расследование незаконных деяний с ядовитыми и сильнодействующими веществами; классификация свидетелей; обстоятельства, подлежащие установлению при допросе свидетелей.

The article is devoted to classification of persons that can be interrogated as witnesses in investigation of illegal acts with poisonous and drastic substances and questions to them.

Key words: investigation of illegal acts with poisonous and drastic substances; classification of witnesses; circumstances, that must be identified in interrogating of witnesses.

Допит є однією з найпоширеніших слідчих дій, що проводяться на досудовому слідстві. Розслідування жодної кримінальної справи не обходиться без допиту тих чи інших категорій осіб. Так, і у кримінальних справах, що розглядаються, у 19% випадків було проведено 3 допити, у 26% – 4 допити, у 17% – 5 допитів, у 38% – 6 і більше¹.

Безперечно, вченими-криміналістами ґрунтовно досліджено загальні питання тактики проведення допитів у кримінальних справах, зокрема організаційні, тактичні та психологічні прийоми допиту у різноманітних ситуаціях, які детально викладені в юридичній літературі. З різних аспектів допиту в Україні захищені дисертації В.О. Коноваловою (1953), О.О. Закатовим (1971), В.С. Комарковим (1973), М.І. Порубовим (1977), В.Є. Богинським (1980), М.В. Бахаревим (1981), В.А. Журавльов (1983), В.Ю. Шепітьком (1991), В.К. Весельським (1999).

¹ Тут і далі наведено відомості за результатами вивчення та аналізу 100 кримінальних справ, порушень за ст. 321 КК України, які було розглянуто місцевими судами Автономної Республіки Крим, Волинської, Івано-Франківської, Луганської, Львівської, Полтавської, Черкаської областей за 2002-2006 рр.

Не можна недооцінювати цей спосіб отримання доказів, але абсолютно очевидно, що наявності й використання лише загальних рекомендацій під час розслідування окремих видів злочинів недостатньо. Необхідно розроблення методичних рекомендацій з проведення цієї слідчої дії з урахуванням криміналістичної, кримінально-правової характеристик відповідного виду злочину та на основі розроблених типових слідчих ситуацій. Це твердження стосується й допитів під час розслідування незаконних діянь з отруйними та сильнодіючими речовинами. Опитуванням слідчих, які проводили розслідування кримінальних справ за ст. 321 КК України, встановлено, що 62,5% з них зазначають труднощі у визначенні предмета допиту в кримінальних справах цієї категорії; 50% – використовують методіку, розроблену для розслідування незаконних діянь з наркотичними засобами, і 13,8% слідчих не використовують жодну методіку, діючи "за інтуїцією", що абсолютно неприпустимо; 15% з опитаних вважають за необхідне при підготовці до допитів вивчити нормативно-правові документи, що регламентують діяльність з отруйними та сильнодіючими речовинами¹. Наслідком такого підходу є неповнота допитів у 62% вивчених кримінальних справ, а це безпосередньо відображається на якості розслідування.

У кримінальних справах допитуються різні категорії осіб, але для встановлення об'єктивної істини у справі вельми важливими є показання свідків. Бо зі всіх осіб, які можуть бути допитані, саме свідки є найменш зацікавленими у результаті розслідування. Тому з метою покращення якості розслідування зазначеної категорії кримінальних справ вважаємо за необхідне розглянути особливості допиту, що є специфічними для таких справ, а саме – торкнутися особливостей допиту свідків.

До таких особливостей, на наш погляд, слід віднести: по-перше, класифікацію осіб, які можуть бути допитані у справі як свідки, а по-друге, визначення кола обставин, які можливо і необхідно з'ясувати в окремих груп свідків, та формулювання питань, що їм ставляться.

Щодо класифікації осіб, які можуть бути допитані у справі як свідки, зауважимо, що цих осіб можна умовно поділити на групи залежно від джерела їх виявлення, відношення до законного або незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих речовин, характеру й ступеню участі в ньому, а також відомостей, якими вони володіють і можуть повідомити слідству.

¹ За результатами опитування 80 слідчих зі слідчих підрозділів ОВС дев'яти областей України.

Перша група свідків – це *очевидці події*¹. До цієї групи можна віднести співробітників міліції, які виявили злочин та які організували затримання підозрюваного, учасників затримання (покупців отруйних чи сильнодіючих речовин при проведенні оперативної закупівлі, "супроводжуючих" при проведенні контрольованого постачання, понятих та інших), а також представників контролюючих органів, які виявили факти порушення правил поводження з отруйними та сильнодіючими речовинами на підприємствах, установах, співробітників цих підприємств, які були задіяні у перевірці або були присутніми під час її проведення.

Друга група свідків – це *очевидці протиправної діяльності підозрюваного, яка здійснювалася ним до затримання* та пов'язана з виявленням злочином (такі особи, звичайно, встановлюються під час проведення оперативно-розшукових заходів). До цих осіб можна віднести тих, хто спостерігав або володіє інформацією про джерело придбання отруйних чи сильнодіючих речовин, попередні випадки зберігання, перевезення, пересилання, збуту таких речовин тощо.

Третя група – це свідки, що *характеризують особу підозрюваного, обвинуваченого*, тобто ті особи, які входять в коло його спілкування та можуть повідомити інформацію, що має значення для притягнення його до відповідальності або прийняття тих чи інших процесуальних рішень (сусіди, родичі, співробітники за місцем роботи, навчання тощо).

При встановленні ймовірного джерела надходження отруйних чи сильнодіючих речовин у незаконний обіг, ознак розкрадань таких речовин, а також при встановленні фактів порушення правил поводження із зазначеними речовинами як свідки можуть бути допитані *особи, які працюють на підприємстві* (в установі, організації), *де було встановлено порушення* – це четверта група свідків.

До окремої, п'ятої групи, можна віднести *свідків, на яких посилається під час допиту підозрюваний (обвинувачений)* – родичі або знайомі, які можуть підтвердити чи спростувати його свідчення.

У першій групі свідків під час допиту з'ясовуються відомості щодо обставин виявлення злочину.

Так, *співробітники правоохоронних органів, які брали участь у затриманні*, допитуються з таких питань: коли, де і хто саме брав участь у проведенні оперативно-розшукового або іншого заходу, в результаті якого було

¹ До події можна віднести затримання особи, яка зберігала, перевозила або здійснювала збут отруйних чи сильнодіючих речовин, виявлення факту порушення правил поводження із зазначеними речовинами у законному обігу тощо. Більш детально щодо обставин виявлення таких злочинів див.: Кузнецова О.В. Типичные следственные ситуации по делам о незаконных действиях с ядовитыми и сильнодействующими веществами на первоначальном этапе расследования // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. - 2007. - № 4. - С. 202-204.

затримано підозрюваного; на підставі чого (постанови про проведення оперативно-розшукових заходів тощо) проводилися ці заходи; хто і в якості кого брав в участь в проведенні оперативно-розшукового заходу, затримання; у якій послідовності проводилися заходи із зазначенням точних місць та часу проведення кожної дії, зокрема коли були залучені поняті; які були дії підозрюваного, інших учасників під час проведення заходів; як здійснювалося затримання, обшук підозрюваного, що було знайдено, де, у якій кількості; що пояснював підозрюваний з приводу вилучених у нього предметів і речовин, з приводу збутого, кому ці речовини належать, як і коли вони потрапили до нього, з якою метою; які предмети вилучалися, їх зовнішні характеристики, кількість, упакування тощо; чи надходили від кого-небудь зауваження, заперечення в ході проведення заходу тощо.

При допиті цих осіб слідчому доцільно мати перед собою протокол, інші матеріали оперативно-розшукового заходу, щоб пред'явити їх допитуваному і своєчасно поставити уточнюючі запитання у випадку, якщо свідок сумлінно помилятиметься або даватиме суперечливі свідчення.

При допитах *свідків-покупців сильнодіючих чи отруйних речовин* слідчому слід мати на увазі, що, як правило, ці особи самі ведуть антигромадський спосіб життя, допускають немедилне живання наркотиків, можуть бути раніше судимі. Такі свідки можуть неадекватно сприймати подію, можуть бути нещирі, схильні до дачі неправдивих свідчень або приховування відомостей, що стосуються самого незаконного діяння, оскільки вони самі брали безпосередню участь у цьому злочині. Тут, насамперед, слід враховувати, що само по собі придбання отруйних і сильнодіючих речовин без мети збуту не є кримінально караним діянням, тому це положення, при необхідності, слід роз'яснити особі, яка допитується.

Під час допиту у зазначених осіб необхідно з'ясувати: коли та ким він був запрошений для проведення оперативно-розшукових заходів, про які йде мова; де та у якій послідовності виконувалися всі дії щодо організації та проведення оперативно-розшукового заходу з точним зазначенням місць та часу кожної дії, зокрема слід детально допитати про обставини отримання коштів для придбання отруйних та сильнодіючих речовин, обставини зустрічі зі збувальником (спостереження за постачанням тощо) та придбання цих речовин, про вилучення в нього речовин, які він придбав у підозрюваного, документальне оформлення всіх цих дій тощо; хто ще знаходився у місці здійснення купівлі зазначених речовин, де саме ці особи знаходилися, що робили, зокрема чи приймали вони участь у розмові допитуваного зі збувальником або у самій дії з купівлі-продажу цих речовин; кому та у якій кількості допитуваний віддав гроші, які він отримав від працівників міліції для здійснення закупівлі отруйних та сильнодіючих речовин, а також куди поклав отримані гроші збувальник; чи використовувались під час проведення оперативно-розшукових захо-

дів будь-які технічні засоби для фіксації їх перебігу, якщо так, то які саме дії фіксувалися та які засоби було використано, інші питання.

У *понятих чи інших очевидців затримання* окрім детальних свідчень щодо самих обставин затримання необхідно з'ясувати: у який момент їх було запрошено як понятих та з якого часу вони були присутні при тому, що відбувалося; хто знаходився на місці події і що там відбувалося; як повадився затриманий, що робив, про що говорив; чи вилучалися при них які-небудь предмети, речовини, де, які, у якій кількості тощо (детально про обставини вилучення); яким чином речовини вилучалися, пакувалися, опечатувалися тощо.

Особи, які здійснюють контроль за дотриманням правил поводження з отруйними та сильнодіючими речовинами і ті, хто виявив факти їх порушень (співробітники контролюючо-наглядових органів, інспекцій, тощо) можуть бути допитані з таких питань: у якій організації і на якій посаді працює; що входить до його функціональних обов'язків; як часто й на підставі чого ним проводилася перевірка вказаного підприємства, предмет перевірки; що, коли і за яких обставин було встановлено в ході перевірки, які правила було порушено, у чому це виразилося; яким чином був зафіксований факт порушення, чи встановлювалися винні (відповідальні) особи, хто повідомлявся (з керівництва, співробітників) і яка була реакція на повідомлення про порушення; чи вживалися співробітниками підприємства заходи щодо усунення виявлених порушень; чи виявлялися раніше на цьому підприємстві порушення правил поводження з отруйними та сильнодіючими речовинами, як часто, коли і в чому вони виражалися; інші питання залежно від конкретних обставин справи.

У *співробітників підприємств законного обігу отруйних та сильнодіючих речовин, які були задіяні у перевірці*, або були присутніми під час її проведення, з'ясовують наступне: з якого часу та на якій посаді вони працюють на даному підприємстві; що входить в їх функціональні обов'язки; коли вони були запрошені, до яких перевірочних дій залучалися, що конкретно виконували; яким чином був зафіксований факт порушення, коли, ким та які документи склалися, хто ці документи підписував; чи відповідають дійсності відомості, які містяться у складених документах, якщо ні – то в чому саме не відповідають; інші питання, які пов'язані з порядком проведення перевірки та її результатами.

Друга група свідків допитується про обставини вчинення підозрюваним (обвинуваченим) протиправних дій до затримання, ролі його в цих злочинах, зокрема під час допиту можуть бути поставлені такі запитання: чи знайомий він з підозрюваним, у яких стосунках з ним знаходиться; коли, де та які конкретно дії з отруйними та сильнодіючими речовинами здійснював підозрюваний; які речі були у підозрюваного, в чому він був одягнений; що робив у той час у тому ж місці допитуваний; хто ще був присутнім під час описуваних подій, де знаходився, що робив; якщо до-

питуваний придбав у підозрюваного отруйні чи сильнотоксичні речовини, то які саме, у якій кількості, в якому упакуванні, з якою метою тощо; чи не залишилось у допитуваного якихось предметів (упакування, самих речовин тощо), від того, що він придбав у підозрюваного, та що саме.

Перелік питань, які можуть з'ясуватися у свідків цієї групи, може бути значно розширений та скорегований залежно від ролі допитуваного у протиправній діяльності підозрюваного, обсягу інформації, якою володіє допитуваний тощо.

Третя група свідків може надати під час допиту відомості щодо особи підозрюваного (обвинуваченого), його характеру, звичок, способу життя, кола спілкування, джерел існування, наявності в нього майна, у тому числі здобутого злочинним шляхом тощо. Ця група, за обсягом та характером інформації, яку вона може повідомити, десь перетинається з попередньою групою.

Свідків, які проживають по сусідству з підозрюваним допитують з таких питань: чи знає він підозрюваного, де і з ким той проживає, з якого часу; працює чи ні, як давно, на які засоби живе, рівень життя; чи є у підозрюваного, членів його сім'ї (зокрема в користуванні) гараж, сарай, інші споруди, квартири, автомобіль; в який час підозрюваний зазвичай знаходиться вдома, чи часто відлучається з будинку, на який період часу; чи часто привозить (приносить) або вивозить (виносить) великі сумки, коробки, пакети тощо; коли саме це було та, якщо є необхідність, допитати більш детально про окремі такі випадки; коло знайомих підозрюваного, його співмешканців: чи часто відвідується цей будинок, квартира; хто, коли, у який час доби туди заходить, як часто; чи заходив туди допитуваний; що там бачив, хто в ній знаходився, на що звернув увагу, чи були дивні предмети, запахи тощо; чи пропонував йому хто-небудь який-небудь порошок, рідину, ліки і з якою метою, яка розмова була про це; а також щодо особи підозрюваного (обвинуваченого), його стосунків у сім'ї, з сусідами тощо.

Слід мати на увазі, що при допиті свідок може не розказати про обставини, що цікавлять слідство, не через те, що він щось забув або хотів би приховати, а тому, що не знає, яка специфіка, призначення, зовнішній вигляд сильнотоксичних чи отруйних речовин. Тому запитання слід максимально деталізувати, але необхідно пам'ятати, що процесуальний закон забороняє використовувати навідні запитання.

У родичів або знайомих підозрюваного з'ясовують відомості про біографію підозрюваного, його характер, інтереси, захоплення, життєву вибагливість, коло знайомих; чи є відхилення в психічному та фізичному стані, чи вживав наркотики, інші психоактивні речовини, чи зловживає алкоголем, якщо так, то з якого часу і що саме; стан здоров'я підозрюваного, захворювання, чи отримував він останнім часом будь-яке лікування у зв'язку з цими захворюваннями, якими лікарськими засобами та у якого

лікаря, чи є медична документація, яка це підтверджує (насамперед, ці відомості мають значення для перевірки можливих свідчень підозрюваного про здійснення ним лікування тими отруйними та сильнодіючими речовинами, які в нього вилучені); чи працює він, чи має джерело доходів, основні його придбання за останній час; чи надавав грошову допомогу сім'ї, чи розказував про новий спосіб заробляння грошей і що це за спосіб, що він про нього розповідав; чи доводилося бачити в підозрюваного ліки з незвичайними назвами, які-небудь порошки, рідину, що він з приводу них розповідав та інше.

При допитах таких осіб важливо мати на увазі, що вони можуть бути особами, які зацікавлені в результаті справи або співучасниками злочину, особами, залежними від підозрюваного. Ці відомості необхідно враховувати під час вибору тактики допиту та оцінюванні його результатів.

До четвертої групи свідків, тобто до співробітників підприємства, установи, організації, де було встановлено факти порушення правил поведження із зазначеними речовинами, можна віднести: а) керівництво підприємства (установи, організації); б) осіб, які працюють в структурному підрозділі, де було допущено порушення правил; в) співробітників інших підрозділів, на які покладено обов'язки ведення статистично-облікової документації, проведення внутрішніх перевірок тощо; г) співробітників підрозділу, який забезпечує охорону підприємства.

У *керівництва підприємства* (установи, організації) та осіб, які працюють в структурному підрозділі, де було допущено порушення правил необхідно з'ясувати питання, що стосуються організації роботи на підприємстві з отруйними та сильнодіючими речовинами (ті ж, що й у підозрюваного (обвинуваченого)); відомості про постачальників зазначених речовин, а також сировини для їх виготовлення, частоту постачань, порядок доставки, оформлення, обліку, розрахунків з постачальниками тощо; про режим роботи підприємства, установи та графіки роботи співробітників; про обов'язки, які виконуються згідно з інструкціями, та фактично покладені на окремих співробітників (має важливе значення для встановлення відповідальності кожного), зокрема на конкретній ділянці роботи, хто відповідає за дотримання правил, що були порушені; питання, що стосуються обставин порушення правил, які було встановлено (з детальним описом обставин: коли було вчинено і виявлено порушення правил, протягом якого періоду, хто знав про цей факт, чи вживалися якісь заходи з усунення порушень і що саме тощо, звичайно якщо особа володіє такою інформацією); чи були раніше випадки виявлення порушень правил поведження із зазначеними речовинами, скільки разів, коли, ким порушувалися і хто виявляв; а також питання, що стосуються особи підозрюваного, якщо такий є (як давно працює, ставлення до виконання своїх обов'язків, відносини із співробітниками та керівництвом, рівень професійної підготовки, характер обов'язків, що виконуються тощо).

У співробітників підрозділів, на які покладено обов'язки ведення статистично-облікової документації, проведення внутрішніх перевірок, можна встановити відомості щодо порядку оформлення операцій з товарно-матеріальними цінностями на різних етапах обігу отруйних та сильнотоксичних речовин, питання щодо обставин скоєння виявлених порушень правил, відомості про минулі перевірки та випадки виявлення під час таких перевірок порушень правил поводження із зазначеними речовинами тощо.

Співробітників, які забезпечують охорону підприємства та пропускний режим, необхідно допитати про таке: на якій посаді й з якого часу працює, що входить до його службових обов'язків, яким чином організована робота з охорони підприємства, який режим входу (виходу) людей або ввезення (вивозу) вантажів, хто, коли та на підставі яких документів має право переміщати що-небудь на територію або за її межі, чи фіксуються ці факти в журналах, іншій документації (накладна на вивіз продукції, перепустка тощо); час і режим постачань сировини, товарів, вивозу продукції, їх кількість, частота (зокрема за одну зміну); хто дає дозвіл на ввезення (вивіз) вантажів, у якій формі (усно, письмово) та інші питання.

Запропоновані запитання, які з'ясовуються у тих чи інших груп свідків, мають орієнтовний характер, залежать від ситуації, що склалася в ході розслідування конкретної кримінальної справи, і підлягають індивідуальному корегуванню.

УДК 343.359

М.В. Комарницький

■ **ОБОСНОВАННОСТЬ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ЗАПРЕТА НА СОВЕРШЕНИЕ НАРУШЕНИЙ ПОРЯДКА ВАЛЮТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ**

У статті досліджуються теоретичні проблеми криміналізації діянь, передбачених ст. 207 КК України "Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті" та ст. 208 КК України "Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків". У процесі розгляду підстав криміналізації та проекту Закону України "Про валютне регулювання і валютний контроль в Україні" формулюються пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного законодавства про кримінальну відповідальність.

Ключові слова: злочин, криміналізація, валютне регулювання.

В статье исследуются теоретические проблемы криминализации деяний, предусмотренных ст. 207 УК Украины "Уклонение от возвращения выручки в иностранной валюте" и ст. 208 УК Украины "Незаконное открытие или использование за пределами Украины валютных счетов". В процессе рассмотрения оснований криминализации и проекта Закона Украины "О валютном регулировании и валютном контроле в Украине" формулируются предложения

ния, направленные на усовершенствование действующего законодательства об уголовной ответственности.

Ключевые слова: *преступление, криминализация, валютное регулирование.*

The article investigates theoretical problems of the criminalization of conducts described in the Art. 207 of the Criminal Code of Ukraine "evasion of the return of proceeds in foreign currency" and the Art. 208 of the Criminal Code of Ukraine "illegal opening or use foreign currency accounts outside Ukraine". Aimed at improving the existing legislation on criminal liability proposals, based on reviewing the grounds of criminalization and the draft Law of Ukraine "On foreign exchange regulation and foreign exchange control in Ukraine" are formulated.

Keywords: *crime, criminalization, foreign exchange regulation.*

Одним из условий становления Украины как демократического, правового европейского государства является необходимость разработки и усовершенствования организационно-правовых основ борьбы с нарушениями порядка валютного регулирования. Сфера валютного регулирования обретает весомое значение в период изменения социально-правовой политики государства. В данном аспекте особое внимание следует уделять проблемам утечки капитала. Как негативное явление утечка капиталов характерна в первую очередь для стран, которые претерпевают значительные трудности в своем политическом, экономическом и социальном развитии. К сожалению, в Украине наблюдаются все признаки условий, способствующих совершению преступлений в сфере валютного регулирования и утечки капитала: законодательная несогласованность, политическая нестабильность, неблагоприятный "инвестиционный климат", слабость национальной валюты. Уголовная ответственность за нарушения установленного порядка валютного регулирования законодателем предусматривается в ст. 207 УК Украины "Уклонение от возвращения выручки в иностранной валюте" и ст. 208 УК Украины "Незаконное открытие или использование за пределами Украины валютных счетов".

Немало внимания изучению преступлений в сфере валютного регулирования уделяли такие ученые-криминалисты, как В.Т. Белоус, Ю.М. Сухов, Ю.П. Гармаев, В.Б. Петлёванный, А.А. Дудоров и другие. Воздавая должное указанным научным исследованиям, следует заметить, что отдельные из них основывались на законодательстве, принятом в начале 1990-х годов [1], которое не учитывает реалии и потребности сегодняшнего дня, или же на основании законодательства других государств.

Целью исследования является исследование теоретических проблем криминализации деяний, предусмотренных ст.ст. 207 и 208 УК Украины, формулировка предложений, направленных на усовершенствование действующего законодательства об уголовной ответственности.

Законодатель как сторона, устанавливающая уголовно-правой запрет на то или иное деяние, не может в своей запрещающей инициативе

не опираться на какие-либо основания. Такие основания принято называть основаниями или принципами криминализации. Отечественными учеными до сих пор не достигнуто единство мнений по поводу количества, классификации и содержания указанных оснований [2]. Мы же разделяем существующую в науке уголовного права точку зрения о делении всех факторов, служащих основаниями уголовно-правового запрета на три группы: юридико-криминологические, социально-экономические и социально-психологические основания.

Юридико-криминологические основания включают в себя факторы общественной опасности, относительной распространенности деяний и возможности воздействия на общественно опасное деяние уголовно-правовыми методами. Общественная опасность - важнейший, определяющий фактор преступления, который раскрывает социальную сущность и содержание преступления [3]. Понимание общественной опасности деяний должно вытекать из функций норм валютного регулирования в уголовном законодательстве. Для этого обратимся к объектам рассматриваемых составов преступлений.

Объектом уклонения от возвращения выручки в иностранной валюте выступает установленный порядок ведения внешнеэкономической деятельности в части проведения международных валютных расчетов, призванный обеспечить поступление валютных средств и формирование валютных резервов государства. Таким образом, основной функцией данного запрета является уголовная охрана одного из способов формирования валютного резерва государства. Действующее законодательство устанавливает, что валютная выручка субъектов хозяйственной деятельности подлежит обязательному и полному переводу на специальные счета, которые открываются и ведутся для клиентов в коммерческих банках Украины, имеющих лицензию НБУ, и только на те счета, которые значатся в контрактах с иноземными партнёрами. На данный момент сложилась такая ситуация, что нормативные акты, которые регулировали обязательную продажу поступлений в иностранной валюте в пользу резидентов, упразднены. Таким образом, ст. 207 УК Украины утратила свое значение в качестве способа формирования валютного резерва государства, а следовательно, существенно снизился и ее уровень общественной опасности.

Объектом преступления, предусмотренного ст. 208 УК Украины, является установленный законодательством порядок открытия и использования за пределами Украины валютных счетов физическими и юридическими лицами. Основной функцией данного запрета является препятствование вывоза капитала за пределы Украины. Однако из-за данного запрета в стране сложилась ситуация, когда рынок валютных операций, связанных с перемещением капитала, де-юре остается для украинских предприятий и граждан зарегулированным настолько, что выполнение всех требований для получения индивидуальных лицензий становится

огромной проблемой для юридических лиц и фактическим табу – для физических лиц. Де-факто это ограничение – преграда лишь для законопослушных граждан. 17 апреля главой ГНАУ была опубликована информация, согласно которой ведомство только в первые три месяца 2007 года раскрыло 98 конвертационных центров, через которые проведены незаконные операции на сумму 5,4 млрд. грн. Установлены тысячи реально действующих предприятий, которые пользовались услугами этих центров, и схемы незаконного вывода валюты за границу в сумме 4,5 млрд. грн. Таким образом, данная норма не только не справляется со своей функцией, но и криминализирует вполне легитимную по мировым меркам и полезную для украинской экономики внешнюю деятельность.

Что касается фактора распространенности деяния и его типичности, то, как гласит статистика, в 2008 году были допущены нарушения только по 5% внешнеэкономических контрактов, при этом большинство из них не были преступлениями. Отсюда становится очевидным, что деяние, предусмотренное ст. 207 УК Украины, не является распространенным и типичным для украинских субъектов внешнеэкономической деятельности. В свою очередь из информации, приведенной выше, о большом количестве незаконных конвертационных центров видно, что деяние, предусмотренное ст. 208 УК Украины, довольно распространено.

Как показывает анализ фактора возможности воздействия на общественно опасное деяние уголовно-правовыми мерами [4], привлечение субъекта к уголовной ответственности часто оборачивается разрывом экономических связей с зарубежными партнерами и негативно сказывается на хозяйственной деятельности. Более разумно поэтому воздействовать на субъекта сугубо экономическими методами, а не уголовными.

Социально-психологические основания включают в себя фактор определенного уровня общественного правосознания и фактор уголовно-правовой адекватности.

Определенный уровень общественного правосознания и психологии выражается в общественной опасности предусмотренных ст.ст. 207 и 208 УК Украины деяний, которая обусловлена социально-политически и исторически в силу "советского" происхождения валютного регулирования Украины и не очевидна для руководителей предприятия. Экономическая польза от такого рода деяний для всего предприятия часто перетягивает чашу возможного (не безусловно обязательного) привлечения к уголовной ответственности его руководителя. Таким образом, отношение к криминализации данных деяний субъектов хозяйствования явно отрицательное [5].

Важным в группе социально-психологических факторов криминализации является фактор ее уголовно-правовой адекватности. Содержание каждого текущего изменения в законодательстве об уголовной ответственности должно в определенной степени выражать общие направле-

ния, принятое в основах уголовной политики Украины. В настоящее время Украина идет по пути построения правового государства. Так или иначе, но либерализация валютного регулирования и контроля очень актуальна. В данном направлении особое внимание следует уделить законопроекту "О валютном регулировании и валютном контроле в Украине", который 11 апреля 2007 року был принят Верховной Радой Украины. В законопроекте предлагается урегулировать основные правила осуществления валютного регулирования и валютного контроля в Украине. Документ направлен на практическую реализацию положений п. 1 ч. 2 ст. 92 Конституции Украины, согласно которым исключительно законами устанавливается статус национальной валюты, а также статус иностранных валют на территории Украины, и призван либерализовать валютный контроль. Согласно законопроекту деяния, предусмотренные ст.ст. 207 и 208 УК Украины, будут декриминализованы; открытие валютного счета за пределами Украины и вовсе становится полностью легальной операцией, а уклонение от возвращения выручки в иностранной валюте перестает быть преступлением; вообще же ответственность, предусмотренная этим проектом за нарушение установленных правил валютного регулирования, носит исключительно финансовый характер [6].

Социально-экономические основания включают в себя фактор возможных побочных последствий уголовно-правового запрета и фактор наличия материальных ресурсов для реализации запрета.

Изучая возможные побочные последствия уголовно-правового запрета, следует отметить, что сколь бы ни было опасно то или иное поведение, его криминализация никогда не может рассматриваться как абсолютное благо, но всегда представляет собой жертвование одними интересами общества ради других, более значительных. Криминализация общественно опасных деяний почти всегда влечет целый ряд отрицательных последствий. Они могут быть сведены к "стигматизации": тому, кто уже носил клеймо преступника, тяжело избавиться от него даже после возвращения к честной жизни. Стигматизация меняет статус человека в обществе. К тому же, утверждают социальные психологи, сам человек, попав в разряд отверженных, начинает отождествлять себя с заклеяемыми, правонарушителями, преступниками, у которых "на роду написано" стать именно такими [7].

Криминализация общественно опасного деяния должна осуществляться с учетом тех материальных затрат, которые потребуются для успешной реализации уголовно-правового запрета, и тех социально-экономических возможностей, которыми обладает в данный момент государство. Иначе говоря, необходимо учитывать "цену" всей системы мероприятий, которые связаны с предстоящим запрещением деяния. Таким образом, к потерям, которые понесет хозяйственная деятельность вследствие привлечения ее субъектов к уголовной ответственности, нужно до-

бавить расходы на расследование и судебное рассмотрение дел, материальные затраты на исполнение наказания. Здесь необходимо учитывать анализ штатов работников правоохранительных органов, объема нагрузки на каждого из них.

Рассмотренная криминализация преступлений в сфере валютного регулирования не соответствует общим основаниям криминализации общественно опасного деяния и свидетельствует о необходимости выведения из системы особенной части УК Украины составов преступления, предусмотренных ст.ст. 207 и 208.

В свою очередь целями усовершенствования установленного порядка валютного регулирования прежде всего должны быть такие, как расширение возможностей резидентов по развитию внешнеэкономической деятельности и увеличению экспорта, а также создание благоприятных условий для инвестирования капитала в украинскую экономику, развития международных связей, снятия напряжения в отношениях с иностранными партнерами. С учетом процесса интеграции страны в мировую экономику все более актуальным становится требование относительно приведения украинского валютного законодательства в соответствие с международными требованиями о свободном перемещении капитала, что расширит возможности резидентов по развитию внешнеэкономической деятельности и увеличению экспорта и будет содействовать укреплению и развитию национальной экономики.

Использованная литература:

1. Декрет Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" від 19 лютого 1993 року.
2. Антонов А.Д. Принципы криминализации общественно опасных деяний в уголовно-правовой науке / А.Д. Антонов // Вестник Московского университета. - Серия 11. Право. - 2000. - № 4. - С. 79 - 90.
3. Филимонов В.Д. Криминологические основы уголовного права / Филимонов В.Д. - Томск: Изд-во Томского ун-та, 1981. - С. 16.
4. Злобин Г.А. Основания уголовного-правового запрета / Г.А. Злобин // Советское государство и право. - 1980. - № 1. - С. 71.
5. Зеркало недели / деньги / финансы. - 2007. - № 15 (644). - 21 - 27 апреля.
6. Проект Закону "Про валютне регулювання та валютний контроль в Україні" від 21 березня 2007 року № 3043 // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=29319
7. Спиридонов Л.И. Социология уголовного права / Спиридонов Л.И. - М. Юрид. лит., 1986. - С. 101.

УДК 343.2.01

А.В. Губанова

**ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ
ПРИ ВСТАНОВЛЕННІ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТ. 203¹ КК УКРАЇНИ**

У статті визначається ступінь дотримання принципів криміналізації при встановленні кримінальної відповідальності за незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва.

Ключові слова: *принципи, криміналізація, незаконний обіг, диски для лазерних систем зчитування.*

В статье определяется степень соблюдения принципов криминализации при установлении уголовной ответственности за незаконный оборот дисков для лазерных систем считывания, матриц, оборудования и сырья для их производства.

Ключевые слова: *принципы, криминализация, незаконный оборот, диски для лазерных систем считывания.*

The degree of observance of principles of criminalization at establishment of criminal responsibility for the illegal turnover of disks for the laser systems of read-out, matrixes, equipment and raw material for their production is determined in the article.

Key words: *principles, criminalization, illegal turnover, disks for the laser systems of read-out.*

В умовах стрімкого розвитку української економіки формуються нові напрямки підприємницької діяльності, зокрема, діяльність у сфері інтелектуальної власності, а саме пов'язана з обігом дисків для лазерних систем зчитування матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, що змушує державу до відповідної реакції у законотворчості. Захист праводносин у цій сфері реалізувався шляхом доповнення у 2002 році Кримінального кодексу України (далі КК) статтею 203¹ "Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання та сировини для їх виробництва"¹. Але дана стаття мала ряд недоліків і не була "досконалою", про що може свідчити відсутність у Органів внутрішніх справ статистики її застосування. Тому у 2005 р. вказана кримінально-правова норма була вдосконалена і викладена в КК у новій редакції "Незаконний обіг дисків

¹ Закон України "Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування" від 17 січня 2002 р. № 2953-III // Вісник Верховної Ради України. - 2002. - № 17. - Ст. 121.

для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва"¹. Але й зараз існує низка проблем, що потребують вирішення шляхом внесення відповідних змін до вказаної статті. А це говорить про те, що з самого початку вводячи нову норму до КК законодавець не достатньо врахував теоретичні засади нормотворчості у комплексі з сучасним станом поширеності проблеми незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва.

У зв'язку з вищевикладеним виникає питання про те, якою мірою вказана кримінально-правова норма відповідає принципам криміналізації діянь.

Наукові підходи до криміналізації найбільш ґрунтовно розроблені та висвітлені в працях російських та українських науковців, зокрема, Н.Б. Алієва, І.М. Гальперіна, О.А. Герцензона, Г.А. Злобіна, С.Г. Келіної, В.С. Комісарова, В.М. Кудрявцева, О.І. Коробєєва, П.А. Фєфєлова, О.М. Яковлева, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.К. Грищука, М.І. Мельника, В.В. Сташиса, В.О. Навроцького, М.І. Хавронюка, В.О. Тулякова, П.Л. Фріса та інших.

Останнім часом у даному науковому напрямку була захищена кандидатська дисертація Д.О. Балобановою (Теорія криміналізації – Одеса, 2007).

Суттєвий внесок у дослідження злочинів у сфері інтелектуальної власності, зробили такі вчені, як: П.П. Андрушко, В.І. Барко, П.С. Берзін, Н.О. Гуророва, О.О. Дудоров, А.М. Коваль, С.Я. Лихова, С.І. Ніколаюк, Д.Й. Никифорчук, О.Е. Радутний та інші.

Метою цієї статті є визначення ступеню дотримання принципів криміналізації при встановленні кримінальної відповідальності за незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва.

Криміналізація (франц. *criminalisation*, від лат. *criminalis*) в цілому являє собою процес визнання суспільно-небезпечного діяння злочином.

Як зазначає П.Л. Фріс, всі поняття стосовно визначення криміналізації можна звести до двох відносно самостійних концепцій. Представники першої з них, трактуючи криміналізацію широко, розуміють під нею не тільки закріплення в законі ознак нових складів злочинів, а і зміни у санкціях норм Особливої частини кримінального кодексу в сторону їх підвищення, введення нормативних обмежень на застосування інститутів

¹ Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо впорядкування операцій, пов'язаних з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, обладнання та сировини для їх виробництва)" від 06 липня 2005 р. № 2734-IV // Відомості Верховної Ради. - 2005. - № 33. - Ст. 432

звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, інші норми, які викликають небажані для суб'єкта наслідки, погіршують правове становище суб'єкта, посилюючи тим кримінальну відповідальність¹.

Прихильники другого підходу, більш традиційного, до визначення поняття криміналізації, розглядають її як легальне визначення того або іншого роду дій (бездіяльності) як злочину.

Слід зазначити, що нова норма, згідно з якою і криміналізується діяння повинна відповідати відповідним принципам. Принципи криміналізації у кримінально-правовій науці представляють як найбільш абстрактний і загальний рівень забезпечення й обґрунтування кримінально-правової нормотворчості, ті відправні позиції, врахування яких є необхідним при будь якій зміні чинного кримінального законодавства².

Такі вчені як В.М. Кудрявцев, О.М. Яковлев, Г.А. Злобін розрізняють дві групи принципів криміналізації:

1. Принципи, що відбивають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності, або соціальні та соціально-психологічні принципи криміналізації:

- принцип суспільної безпеки;
- принцип відносної поширеності діяння;
- принцип домірності позитивних та негативних наслідків криміналізації;
- принцип кримінально-політичної адекватності криміналізації.

2. Принципи, що обумовлені вимогою внутрішньої логічної несуперечності системи норм кримінального права, тобто системно-правові принципи криміналізації. Системно-правові принципи криміналізації поділяються на загальноправові та кримінально-правові системні принципи.

Загальноправові системні принципи:

- принцип конституційної адекватності;
- принцип системно-правової несуперечності;
- принцип міжнародно-правової необхідності та допустимості;
- принцип процесуального здійснення переслідування.

Кримінально-правові системні принципи:

- принцип відсутності прогалин закону та ненадмірності заборони;
- принцип визначеності та єдності термінології;
- принцип повноти складу;

¹ Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. – К.: Атіка, 2005. – С. 247-248.

² Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / Отв. Ред. В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. – М.: Наука, 1982. – С. 191.

- принцип домірності санкції та економії репресії¹.

Саме цей підхід є більш деталізованим і практично втіленим при дослідженні доцільності криміналізації².

Отже, пропонуємо розглянути дотримання вищенаведених принципів при встановленні кримінальної відповідальності за незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування матриць, обладнання та сировини для їх виробництва.

Принцип суспільної небезпеки означає, що криміналізовано може бути лише те діяння, суспільна небезпека якого є достатньо високою. Якщо звернутися до злочинів, кримінальна відповідальність за які передбачена ст. 203¹ КК, то вони, вочевидь, є перепорою на шляху нормального розвитку економіки держави. І.А. Клепицький зазначає: "...норми о хозяйственных преступлениях призваны обеспечить не только и не столько порядок в хозяйственной сфере, сколько нормальные условия для эффективного функционирования народного хозяйства как такового"³. Вказаний злочин одночасно посягає на регламентований законодавством порядок здійснення господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання і сировини для їх виробництва, що, в свою чергу, може також тягнути посягання на авторське право і суміжні права, або ж встановлений законодавством порядок оподаткування юридичних і фізичних осіб. Так як діяння передбачені в ст. 203¹ КК України, посягають на таку кількість суспільних відносин, вони справедливо визнані законодавцем як такими, які є суспільно небезпечними, і тому були криміналізовані.

Суть *принципу відносної поширеності діяння* полягає в тому, що кримінальне право регулює форму реакції суспільства і держави на такі суспільно небезпечні вчинки індивідів, які, принаймні, є реально можливими, тобто являють собою прояви деяких загальних тенденцій і закономірностей⁴.

¹ Основаиия уголовного-правового запрета: криминализация и декриминализация / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. - М.: Наука, 1982. - С. 210-242; Злобин Г.А. Основаиия и принципы уголовного-правового запрета // Советское государство и право. - 1980. - № 1. - С. 70-77.

² Семикін М.В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження: Монографія / За заг. ред. проф. В.П. Ємельянова. - Харків: Вид-во Нац. ун-т внутр. справ, 2003. -145 с.; Дячкін О.П. Кримінальна відповідальність за посягання на електричні мережі, кабельні лінії зв'язку та їх обладнання: Монографія / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.П. Ємельянова. - Д.: Дніпроп. Держ. Ун-т внутр. справ, 2007. - 116 с.; Мірошниченко С., Титаренко О. Підстави та принципи криміналізації суспільно небезпечних діянь. Питання нормативного закріплення / С. Мірошниченко, О. Титаренко // Вісник прокуратури. 2008. - № 3 (81). - С. 21-57.

³ Клепицький І.А. Система хозяйственных преступлений. М.: Статут, - 2005. - С. 48.

⁴ Основаиия уголовного-правового запрета: криминализация и декриминализация / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. - М.: Наука, 1982. - С. 218.

За даними Департаменту інформаційних технологій МВС України (далі ДІТ) маємо таку картину. Так, у 2003 році кількість зареєстрованих кримінальних справ порушених за ст. 203¹ складала 2. У 2005 році ця кількість складала 115, у 2006 – 471, у 2007 – 549, у 2008 – 496, у 2009 – 467². Також невинно зростає статистика викриття підпільних цехів, в яких виготовляються "контрафактні" диски. У 2005 році працівниками ДСБЕЗ було викрито 9 підпільних цехів, які незаконно виробляли диски для лазерних систем зчитування³, у 2006 році – 11³, у 2007 – 18⁴, а у 2008 році кількість викритих підпільних цехів дійшла до 46⁵. Реакція держави на вчинення даного злочину є очевидною. Що ж до відношення суспільства, то воно є досить лояльним. Як відомо попит народжує пропозицію, а у зв'язку з досить низьким рівнем життя суспільства, багато людей на перше місце ставлять не якість продукції, а її вартість. А ціна "піратських" дисків є набагато нижчою ніж ціна ліцензійних. Але, якщо кількість вчинених злочинів зростає, слід замислитись, чи не є санкція статті занадто м'якою? Можливо слід посилити кримінальну відповідальність за цей злочин і це призведе до зниження вищенаведеної статистики. Можна зробити висновок, що законодавець, створюючи кримінально-правову норму, не досить ґрунтовно підійшов до питання покарання за криміналізовані ним діяння.

Принцип домірності позитивних та негативних наслідків криміналізації говорить про те, що скільки б не була небезпечною та ч інша поведінка, її криміналізація ніколи не може розглядатись як абсолютне благо, але завжди являє собою жертвування одними інтересами суспільства заради інших, більш значущих⁶. Позитивними наслідками криміналізації можна вважати врегульований і захищений законом порядок здійснення господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання і сировини для їх виробництва та кримінально-правовий захист його суб'єктів.

Негативними ж наслідками криміналізації досліджуваного діяння буде негативний вплив на особу, яка вчинила злочин при призначенні

¹ Відомості про злочини, передбачені ст.ст. 203-1, 229 КК України за 2002-2009 роки / Довідка ДІТ МВС України. - 2009. - 8 с.

² Доповідна записка проведення цільових оперативно-профілактичних заходів з відпрацювання суб'єктів ринку інтелектуальної власності від 20.04.2005 року / Департамент ДСБЕЗ МВС України. - 2005. - 3 с.

³ Доповідна записка Про результати проведення цільової оперативно-профілактичної операції "Інтелект" від 20.05.2006 року / Департамент ДСБЕЗ МВС України. - 2006. - 3 с.

⁴ Доповідна записка Про результати проведення цільової оперативно-профілактичної операції "Інтелект" від 08.06.2007 року / Департамент ДСБЕЗ МВС України. - 2007. - 3 с.

⁵ Доповідна записка Про результати протипішої правопорушенням у сфері інтелектуальної власності від 05.10.2008 року / Департамент ДСБЕЗ МВС України. - 2008. - 4 с.

⁶ Основаия уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. - М.: Наука, 1982. - С. 220.

покарання. Але, як показує судова практика, у більшості випадків суд призначає покарання у вигляді штрафу¹. На нашу думку, цей вид покарання не є досить ефективним саме за вчинення цього конкретного злочину, так як більшість засуджених просто його сплачують і продовжують займатися незаконною діяльністю і мета покарання не досягається. Тому щоб вказаний принцип криміналізації було дотримано в повній мірі слід поміркувати над суворістю санкції.

Принцип кримінально-політичної адекватності криміналізації. В березні 2001 року Торгове Представництво США надало Україні статус Priority Foreign Country – "пріоритетної іноземної країни", тобто країни, яка є одним з найбільших виробників та експортерів контрафактної продукції в Європі, у рамках так званого "Списку 301". На той період Україна була найбільшим виробником та постачальником піратських дисків для лазерних систем зчитування в Україні. У зв'язку з цим, урядом США до України було застосовано ряд економічних санкцій, у відповідь на це Україною було прийнято низку нормативних актів, спрямованих на протидію незаконному обігу контрафактної продукції. Окрема увага була приділена обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва. Як вже зазначалось, у 2002 році до КК було введено нову кримінально-правову норму (ст. 203¹ КК), яка повинна була захищати відносини у цій сфері. А у 2005 році, з урахуванням реалій практичного застосування вказаної статті, вона була вдосконалена, шляхом зміни редакції статті. Але на нашу думку ст. 203¹ КК, ще потребує доопрацювання, про що свідчить і практика її застосування при судовому розгляді кримінальних справ, і те що нормою не охоплюється ряд кваліфікуючих ознак, з появою яких стаття була б більш досконалою.

З числа загально-правових принципів першим називається *принцип конституційної адекватності*, тобто принцип відповідності криміналізованих діянь положенням Конституції України. Згідно ст. 13 Конституції України "Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом"². Прогалини у чинній редакції ст. 203¹ КК викликають труднощі у дотриманні цього принципу – а це шлях до порушення конституційних прав і свобод громадян.

Принцип системно-правової несуперечності при криміналізації даного діяння був явно не дотриманий. У 2002 році законодавець за "Порушен-

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

² Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року : за станом на 1 січня 2006 р. / Міністерство юстиції України. - Офіц. Вид. - К., 2006. - С.9.

ня законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва, якщо ці дії вчинено у великих розмірах" (редакція ст. 203¹ КК в редакції 2002 року) запропонував як покарання обмеження волі на 5 років, яке не відповідало суспільній небезпечності злочину, адже великий розмір на той час повинен був у три тисячі разів і більше перевищувати неоподатковуваний мінімум доходів громадян, що складало 210 000 грн. Після вдосконалення статті всеодно залишились недоліки та не відповідності, а саме: термін "незаконне переміщення" розуміється неоднозначно, що призводить до необґрунтованої конкуренції ст. 201 та 203¹ КК України; при кваліфікації вказаного злочину виникають проблеми з конкретизацією суб'єкта злочину, чи повинен він бути суб'єктом підприємницької діяльності чи ні і його дії потрібно кваліфікувати за ч. 1 ст. 202 КК (здійснення без державної реєстрації як суб'єкта підприємництва діяльності, що містить ознаки підприємницької і підлягає ліцензуванню).

Принцип міжнародно-правової необхідності та допустимості. Криміналізація діянь передбачених ст. 203¹ КК обумовлюється вище наведеними зобов'язаннями України перед урядом США та відповідає Українсько-американській спільній програмі дій боротьби з піратством у сфері оптичних носіїв інформації від 2000 року.

Принцип процесуального здійснення переслідування полягає у тому, що практичне застосування кожної конкретної кримінально-правової норми може бути ефективним якщо всі передбачені нормою ознаки складу злочину доводяться під час досудового та судового слідства. На даному етапі ст. 203¹ КК у зв'язку із певною недосконалістю викладення є неоднозначною для розуміння. Як показує слідча та судова практика певні труднощі при кваліфікації виникають через відсутність у структурі вичаємої кримінально-правової норми таких кваліфікуючих ознак, як: "вчинено в особливо великих розмірах", "вчинено організованою групою", "виробництво дисків для лазерних систем зчитування, пов'язане з відкриттям підпільних цехів". Також, як зазначалось вище, у більшості випадків проблемні питання під час застосування ст. 203¹ КК України, стосуються і визначення суб'єкту даного злочину. Отже, принцип процесуального здійснення переслідування законодавцем було враховано, але дотримано не в повній мірі.

Принцип відсутності прогалин закону та ненадмірності заборони. На нашу думку законодавець зобов'язаний ретельно підходити до визначення кримінальних норм, а у випадку злочинів у сфері господарської діяльності ще й враховувати співвідношення кримінальної заборони та свободи господарської діяльності. Як зазначалося вище, в Україні відбулися заходи вдосконалення скоріше декларативно прийнятої норми, що відбивається на статистичі зареєстрованих злочинів, але стаття має вище вказані недоліки, а тому деякі її положення погребують доопрацювання.

Принцип визначеності і єдності термінології. Бланкетність норми, що розглядається, зумовлює надзвичайну важливість виконання цього принципу при криміналізації згаданого кола діянь, так як визначення всіх термінів, що містяться у статті знаходяться в інших нормативно-правових актах і не всі з них є досконалими. Це викликає необхідність внесення змін як до самої ст. 203¹ КК так і до Закону України "Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, Закону України "Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних" та інших.

Принцип повноти складу полягає у тому, що процес криміналізації діяння потребує чітко вивіреного визначення його складу, повний та детальний опис усіх його ознак, відповідно до вимог диспозиції ч. 1 ст. 203-1 КК України, цей злочин має характеризуватися незаконним вчиненням одного з шести діянь: 1) виробництво; 2) експорт; 3) імпорт; 4) зберігання; 5) реалізація; 6) переміщення дисків для лазерних систем зчитування матриць, обладнання та сировини для їх виробництва. Ці діяння були криміналізовані у другій редакції ст. 203-1 КК, що є розширенням переліком на відміну від першої редакції статті. Закріплена і така обов'язкова ознака складу злочину як "вчинення таких дій у значних розмірах - ч. 1", а також в ч. 2 передбачені кваліфікуючі ознаки цього злочину (повторність, вчинення дій за попередньою змовою групою осіб). Але, відповідно до реалій практичного застосування статті, для повноти складу злочину не вистачає таких кваліфікуючих ознак: "вчинено в особливо великих розмірах", "вчинено організованою групою", "виробництво дисків для лазерних систем зчитування, пов'язане з відкриттям підпільних цехів" та єдиної точки зору, щодо суб'єкту злочину.

Принцип економії репресії. Визначення достатніх та відповідних санкцій також є дуже важливим для дії норми кримінального закону. Це стосується не тільки визначення санкцій взагалі для кожної окремої статті, а й відповідність їх встановлення у комплексі підпорядкування загальних і спеціальних норм. Слід зазначити, що санкція за цей злочин у ст. 203¹ в новій редакції більш сувора і складається з альтернативних видів покарань (штраф, виправні роботи, позбавлення волі), але все ж не є досконалою. Значення превентивної ролі санкції знижено, про що свідчать вищенаведені статистичні дані. Отже, законодавцем даний принцип дотримано не досить чітко.

Все вищенаведене свідчить про те, що не повною мірою відбувається дотримання принципів криміналізації, які розроблені теорією кримінального права під час встановлення кримінально-правової заборони до окремих суспільно-небезпечних діянь, що в подальшому призводить до проблем у її застосуванні на практиці. Це певною мірою стосується і розглядуваної кримінально-правової норми. Вважаємо, що криміналізація

діянь, передбачених складом злочину ст. 203¹ КК повинна будуватися як з врахуванням теорії кримінального права, так і реалій, які панують у суспільстві, а тому потребує подальшого вдосконалення.

УДК 343.346

В.В. Віскунов

■ **КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА
СУБ'ЄКТА СКЛАДУ ЗНИЩЕННЯ, ПІДРОБКИ
АБО ЗАМІНИ НОМЕРІВ ВУЗЛІВ
ТА АГРЕГАТІВ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ**

У статті дається кримінально-правова характеристика суб'єкта складу знищення, підробки або заміни номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу.

Ключові слова: *знищення, підробка, заміна, склад злочину, суб'єкт злочину, суспільна небезпечність, транспортний засіб, ідентифікаційний номер.*

В статье дается уголовно-правовая характеристика субъекта состава уничтожения, подделки или замены идентификационных номеров транспортного средства.

Ключевые слова: *уничтожение, подделка, замена, состав преступления, субъект преступления, общественная опасность, транспортное средство, идентификационный номер.*

This article gives a criminal characteristic of criminal composition destruction, falsification or substitution identification numbers of vehicle.

Key words: *destruction, falsification, substitution, components of crime, criminal, public danger, vehicle, identification number.*

Одним із важливих елементів складу злочину є суб'єкт злочину, тому правильне розуміння поняття і встановлення його ознак буде запорукою законності при застосуванні заходів кримінальної відповідальності за знищення, підробку або заміну ідентифікаційних номерів транспортного засобу. І навпаки, відсутність суб'єкта злочину, як необхідного елемента у системі складу злочину, буде означати відсутність складу злочину, а також матеріальної підстави кримінальної відповідальності.

Зауважимо, що у науці кримінального права поняття "суб'єкт злочину" є недостатньо дослідженим. Загальні питання суб'єкта складу злочину досліджував майже кожний вітчизняний та зарубіжний вчений у галузі кримінального права. Деякі питання суб'єкта складу знищення, підробки або заміни номерів вузлів та агрегатів висвітлювалися такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, Л.О. Букалєрова, В.І. Борисов, В.К. Глістін, В.К. Гришук, С.Б. Гавриш, О.М. Костенко, В.Н. Кудрявцев, А.В. Лєсних, В.А. Мисливий, В.В. Сташиш, А.Р. Саруханян, В.Я. Тацій, Є.В. Фєсенко, С.С. Яценко, та інші. Проте, по-

няття суб'єкта складу знищення, підробки або заміни номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (як і склад аналізуемого злочину), на монографічному рівні в Україні не досліджувався.

Так, згідно ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа, що вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наступати кримінальна відповідальність¹. Це означає, що обов'язковими ознаками загального суб'єкта будь-якого складу злочину є фізична особа, осудність та вік, з якого настає кримінальна відповідальність. Суб'єкт складу знищення, підробки або заміни ідентифікаційних номерів транспортного засобу також повинен мати ознаки, що характеризують загального суб'єкта злочину.

Відзначимо, що судово практика притягнення осіб до кримінальної відповідальності за ст. 290 КК України не характеризується високим ступенем розповсюдженості. Проте, аналіз досліджених нами обвинувальних вироків Верховного Суду України та інших судів України за ст. 290 КК України свідчить про те, що у всіх випадках до кримінальної відповідальності за ст. 290 КК України притягувалися тільки особи чоловічої статі, вік яких складав 20-29 років (85,7%), 30-49 років (14,2%); особи, що вчинили злочин, передбачений ст. 290 КК України мали переважно середню освіту та були громадянами України (95,2%); за національністю були українцями (95,2%) і мали безробітний статус (80,9%). У (4,7%) випадках знищення, підробку або заміну ідентифікаційних номерів транспортного засобу було вчинено неосудною особою. Крім того, у (9,5%) випадках особи, котрі притягувалися до кримінальної відповідальності за ст. 290 КК України вчинили рецидив цього злочину, тобто мали судимість за ст. 290 КК України.

На наш погляд, така характеристика осіб, що вчинили злочин, передбачений ст. 290 КК України пояснюється тим, що знищення, підробка або заміна ідентифікаційних номерів транспортного засобу вимагає фізичних зусиль і відноситься до так званих "чоловічих" злочинів. Для вікової групи 25-29 років вчинення злочину здійснюється саме у період найбільшої криміналізації цих осіб. Наявність у осіб, які вчинили розглядааний злочин середньої освіти означає те, що зазначені особи мають недостатні знання про технологію нанесення ідентифікаційних номерів транспортного засобу, завдяки чому, у них виникала впевненість у швидкому і безкарному здійсненні злочинного наміру. Вчинення досліджуваного злочину громадянами України й українцями свідчить про низький рівень правової культури серед населення і наявність правового нігілізму.

¹ Кримінальний кодекс України: за станом на 7 липня 2010 р. / Верховна Рада України - Офіц. вид. - Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 25. - Ст. 131.

Мета до збагачення осіб, які вчиняли злочин, передбачений ст. 290 КК України обумовлена вчиненням аналізуемого злочину саме безробітними особами. Вчинення особами рецидиву злочину свідчить про недосконалість складу злочину та кримінальної відповідальності за ст. 290 КК України, що не забезпечує виправлення засудженого і попередження вчинення нових злочинів.

Зауважимо, що кримінальна відповідальність за повторність знищення, підробки або заміни ідентифікаційних номерів транспортного засобу існувала раніше і була передбачена у ч. 2 ст. 194-1 КК України 1960 р. Повторність як кваліфікуюча ознака аналогічного злочину також передбачена і у зарубіжному кримінальному законодавстві, наприклад у ч. 2 ст. 381 КК Республіки Беларусь.

На думку В.А. Мисливого, суб'єктом складу знищення, підробки або заміни ідентифікаційних номерів транспортного засобу може бути осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла шістнадцятирічного віку¹.

Як вважає А.В. Лесних, суб'єктом підробки або знищення ідентифікаційного номера, номера кузова, шасі, двигуна може бути будь-яка фізична осудна особа, що досягла шістнадцятирічного віку, незалежно від фактичного статусу транспортного засобу. Вирішальним для визнання винного суб'єктом розгляданого злочину, передбаченого у ст. 326 КК РФ, є факт вчинення підробки, знищення номерів або збуту транспортного засобу із завідомою підробкою ідентифікаційного номеру, номеру кузова, шасі, двигуна, державного реєстраційного знаку².

Однак, на наш погляд, коли йдеться про характеристику суб'єкта складу знищення, підробки або заміни ідентифікаційних номерів транспортного засобу, більш коректно говорити про правовий статус суб'єкта злочину щодо транспортного засобу, ідентифікаційні номери якого піддаються знищенню, підробці або заміні. Ознаки суб'єкта складу знищення, підробки або заміни ідентифікаційних номерів транспортного засобу, що передбачені законом утворюють склад зазначеного злочину і впливають на його кваліфікацію. Наявність же або відсутність у суб'єкта злочину права власності або інших майнових прав на транспортний засіб, ідентифікаційні номери якого піддаються знищенню або підробці визначає

¹ Див.: Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту: Монографія / Мисливий В.А. - Дніпропетровськ: юрид. акад. мін-ва внутр. справ, 2004. - С. 89.

² Лесних А.В. Расследование подделки или уничтожения идентификационного номера транспортного средства: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Лесных Андрей Владимирович. - Краснодар, 2001. - С. 53 - 54.

правову належність зазначеного транспортного засобу. У даному випадку, можна твердити лише про цивільно-правовий статус суб'єкта злочину, передбаченого ст. 290 КК України, що також визначає і належність транспортного засобу на якому підробляються ідентифікаційні номери. Зокрема, про наявність у суб'єкта злочину права власності або права володіння та керування транспортним засобом, або взагалі про відсутність зазначених прав і незаконне володіння та експлуатацію транспортним засобом. З цього випливає, що суб'єкт злочину, передбаченого у ст. 290 КК України може знищити, підробити або замінити ідентифікаційні номери як на власному транспортному засобі, так і на іншому чужому транспортному засобі, у тому числі і на злочинному транспортному засобі, що не буде впливати на кваліфікацію досліджуваного злочину. Проте, зазначена обставина може бути прийнята до уваги судом при кваліфікації також інших злочинів і призначені покарання.

Зроблений висновок також відповідає і чинному кримінальному законодавству. У диспозиції ст. 290 КК України законодавець не конкретизує положення про те, кому саме має належати транспортний засіб, тобто не описує особливих ознак суб'єкта досліджуваного злочину. Також, відсутня пряма вказівка на правовий статус транспортного засобу. На наш погляд, це означає, що у диспозиції ст. 290 КК України транспортний засіб може правомірно належати винній особі на праві власності або на праві управління чи розпорядження ним як уповноваженій особі (за окремим дорученням або тимчасовим реєстраційним талоном), а може правомірно належати іншим особам і неправомірно перебувати у володінні та експлуатації винної особи як злочинний транспортний засіб.

Таким чином, на наш погляд, суб'єкт складу знищення, підробки або заміни ідентифікаційних номерів транспортного засобу є загальний, будь-яка фізична осудна особа, яка до вчинення злочину досягла шістнадцятирічного віку. Відсутність хоча б однієї з цих ознак (фізичної особи, осудності, або віку кримінальної відповідальності) виключає суб'єкта як елемент складу знищення, підробки або заміни ідентифікаційних номерів транспортного засобу, а, отже, виключає склад злочину і кримінальну відповідальність за ст. 290 КК України.

На основі викладеного, пропонуємо також визнати повторність кваліфікуючою ознакою складу знищення, підробки або заміни ідентифікаційних номерів транспортного засобу і встановити у ч. 2 ст. 290 КК України кримінальну відповідальність за повторність досліджуваного злочину.

Висвітлені питання безсумнівно не є вичерпними, але сподіваємось, що можуть бути мотивацією для пошуку нових ідей у дослідженні проблематики суб'єкта складу знищення, підробки або заміни номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу.

Використана література:

1. Кримінальний кодекс України: за станом на 7 липня 2010 р. / Верховна Рада України – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

2. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту: Монографія / Мисливий В.А. – Дніпропетровськ: юрид. акад. мін-ва внутр. справ, 2004. – 380 с.

3. Лесних А.В. Расследование подделки или уничтожения идентификационного номера транспортного средства: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Лесных Андрей Владимирович. – Краснодар, 2001. – 211 с.

УДК 343.14(477)

В.В. Юсупов

СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ

У статті здійснено аналіз наукових підходів до класифікації суб'єктів доказування, запропоновано шляхи вирішення проблеми диференціації відповідних учасників кримінального процесу.

Ключові слова: наукова класифікація, критерії класифікації, суб'єкти доказування, повноваження суб'єктів доказування.

В статье проанализированы научные подходы к классификации субъектов доказывания, предложены пути решения проблемы дифференциации соответствующих участников уголовного процесса.

Ключевые слова: научная классификация, критерии классификации, субъекты доказывания, полномочия субъектов доказывания.

In the article it is analyzed the scientific approaches to the classification of subjects of proof. It is offered the ways of problem decision concerning to differentiation of particular participants of criminal trial.

Key words: scientific classification, criteria of classification, subjects of proof, powers of subjects of proof.

Класифікація у загальному плані – це розподіл предметів будь-якого роду на взаємопов'язані класи залежно від найсуттєвіших ознак, що характерні предметам даного роду і відрізняють їх від інших. При цьому кожний клас у системі посідає визначене постійне місце і, у свою чергу, поділяється на підкласи [1, с. 248]. Будь-яка класифікація відображає закономірності розвитку класифікованих об'єктів, тим самим вона висвітлює зв'язки між досліджуваними об'єктами.

Наукова класифікація – це особливий випадок застосування логічної операції поділу обсягу поняття відповідно до ознак, властивих об'єктам пізнання певного роду, що відрізняють їх від об'єктів (предметів, явищ) іншого роду. Ознаки, за якими здійснюється класифікація, мають бути

істотними, стійкими і зрозумілими. Це допомагає встановити сутність об'єктів, чітко їх розмежувати, водночас виявляти їх властивості, зв'язки і залежності, що є між ними, а також між структурними елементами об'єктів. Як логічний засіб пізнання, класифікація властива різним галузям наукового знання, у тому числі й кримінальному процесу.

У приведенні всебічного, повного та об'єктивного розслідування, що передбачає встановлення всіх обставин справи, важливе місце належить суб'єктам доказування. Для розмежування їх ролі і повноважень у ході досудового і судового провадження важливою є класифікація суб'єктів кримінально-процесуального доказування. Цьому питанню присвячено роботи вітчизняних та зарубіжних вчених-процесуалістів, зокрема В. Д. Арсеньєва, Г. Ф. Горського, Ю. М. Грошевого, З. З. Зинатулліна, П. С. Елькінда, П. А. Лупинської, В. Т. Нора, Н. Н. Полянського, Р. Д. Рахунова, Р. Ю. Саволюка, М. С. Строговича, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової та ін.

Водночас, у відповідних наукових джерелах міститься багато підходів до класифікації суб'єктів доказування у кримінальному процесі, відсутня уніфікована та загальноприйнята їх диференціація, деякі позиції вчених суперечать одна одній, тому нагальним вбачається аналіз зазначеної проблеми та запропонування шляху її вирішення, що є метою цієї статті.

Для того, щоб класифікація виконувала свої завдання, необхідно як критерій для поділу використовувати найбільш суттєві й важливі в практичному аспекті ознаки. Доречно зазначає А.Р. Белкін, що формування класифікацій повинно здійснюватися за правилами поділу понять [2, с. 5]. Розглянувши існуючі в енциклопедичних довідниках та науковій літературі правила побудови класифікацій, ми приєднуємося до поданих А.Р. Белкіним, що охоплюють усі сторони процесу класифікації:

- 1) один і той самий поділ слід здійснювати за одним і тим самим критерієм;
- 2) як критерій обирається не будь-яка випадкова ознака, а суттєва, що виражає якісну сторону поняття, що класифікується;
- 3) члени класифікації повинні виключати один одного. Кожний окремий предмет повинен знаходитися лише в одній групі та не більше, ніж в одній;
- 4) сукупність видів повинна становити весь обсяг понять, що класифікуються;
- 5) члени класифікації відносно поняття, що класифікується, мають бути найближчими видами, безпосередньо нижчими поняттями, а відносно один одного – супідрядними поняттями [2, с. 5-6].

Аналіз процесуальної літератури дозволяє констатувати, що науковцям притаманна низка різних поглядів щодо визначення та, відповідно, класифікації суб'єктів кримінально-процесуального доказування. Коротко

зупинимося на висвітленні окремих з них.

В. Д. Арсен'єв до суб'єктів доказування відносить органи та особи, відповідальні за провадження у справі; учасники кримінального процесу, які мають у ньому юридичний чи які представляють інтереси інших учасників процесу, а також громадських організацій; особи, які є джерелами відомостей про факти; особи, які залучаються до участі в збиранні та перевірці доказів для виконання різних додаткових дій (секретар судового засідання, перекладач тощо); особи, які не займають певного процесуального становища при провадженні справи, але які мають право чи несуть обов'язок з подання наявних у них предметів і документів [3, с. 27-28].

М. С. Строгович ж відносить до суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності тих учасників процесу, які виконують будь-яку процесуальну функцію (обвинувачення, захист та вирішення справи). Такими є: суд, прокурор, слідчий, орган дзнання, захисник, потерпілий. Інші особи, котрі беруть участь у справі, є учасниками процесу, а не його суб'єктами [4, с. 111].

Інша думка з розглядуваного питання висловлена Н. Н. Полянським, який дійшов висновку: "особи, які беруть участь у справі (у тому числі: свідок, експерт тощо), вступають у певні правовідносини та є учасниками процесу, його суб'єктами" [5, с. 41]. В. М. Тертишник відзначає, що суб'єкти доказування – це ті суб'єкти доказування, на яких покладений обов'язок встановлення об'єктивної істини. До них дослідник відносить орган дзнання, слідчого, прокурора, суд, захисника [6, с. 246]. Р. Д. Рахунів вважає, що всі особи, які беруть участь у кримінальному процесі, є суб'єктами процесу, хоча не всі вони здійснюють процесуальні функції і не має підстав розрізняти суб'єктів та учасників процесуальної діяльності [7, с. 17]. П. С. Елькінц додержується такої ж думки і зазначає, що всі особи, які беруть участь у справі (суб'єкти процесу), виконують ту чи іншу функцію. В тому числі певні функції (побічні чи допоміжні) виконують такі учасники процесу як свідки, експерти, перекладачі, поняті тощо [8, с. 48]. З. З. Зинатулін, Т. З. Єгорова та Т. З. Зинатулін до суб'єктів доказування відносить всіх учасників процесу, крім цивільного позивача і цивільного відповідача, також і їх представників. На його погляд, у своїй діяльності вони наділені всіма елементами кримінально-процесуального доказування, незважаючи на відмінність в їх формі та змісту. Суб'єкти доказування висловлюють свою думку щодо досліджених фактів, збирають і подають докази та їх джерела, самостійно перевіряють їх або беруть участь у їх перевірці й оцінці, обґрунтовують свої висновки і ті рішення, які приймаються по справі [9, с. 36].

Р. Ю. Савонюк вбачає три групи суб'єктів кримінально-процесуального доказування. До першої він традиційно відносить органи та посадові особи, що здійснюють доказування від імені й в інтересах держави – органи дзнання, слідства, прокуратури і суду. Посадові особи цих державних органів несуть відповідальність за повноту доказування, а також за досягнення

об'єктивної істини у кожній кримінальній справі.

До другої групи він зараховує осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальному доказуванні для захисту своїх інтересів або інтересів, що ними представляються. Це - підозрюваний, обвинувачений, підсудний, потерпілий або їх законні представники, захисник, представник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач і його представник, громадський захисник і громадський обвинувач.

До третьої групи суб'єктів кримінально-процесуального доказування автор відносить осіб, які беруть участь у доказуванні за рішенням органів і посадових осіб, які здійснюють кримінально-процесуальну діяльність - свідки, експерти, поняті, спеціалісти, перекладачі [10, с. 117].

На наш погляд, наведена кваліфікація суб'єктів кримінально-процесуального доказування є вичерпною, вона визначена чинним кримінально-процесуальним законодавством і тільки ним може бути розширена або скорочена.

Окремі процесуалісти при класифікації суб'єктів кримінально-процесуального доказування також виходять з їх відношення до обов'язку здійснювати доказування і тим самим поділяють відповідних суб'єктів на три групи:

- а) особи, на яких покладений обов'язок доказування;
- б) особи, на котрих лежить обов'язок участі у процесі доказування;
- в) особи, звільнені від обов'язку участі в процесі доказування [11, с. 85-86].

Даний перелік не є об'єктивним, тому що в ньому враховується лише один бік повноважень суб'єктів кримінально-процесуального доказування - обов'язок. При цьому зовсім не береться до уваги інший бік - права суб'єктів. На нашу думку, однаково важливим є як обсяг можливої поведінки, так і належної поведінки для об'єктивної характеристики становища будь-якого суб'єкта кримінально-процесуального доказування.

Існує й інший підхід до класифікації суб'єктів кримінально-процесуального доказування. Так, П. А. Лупинська як критерій для такої класифікації називає "шлях одержання знань про розглянуті обставини та ціль доказування" [12, с. 24] і на цій основі поділяє суб'єкти кримінально-процесуального доказування на дві групи.

Першу з них складають суди, органи прокуратури і досудового слідства, а другу - всі інші учасники процесу. Така класифікація нам видається також непереконливою. Дійсно, "шлях одержання знань про розглянуті обставини" у справі може бути цілком однаковим і для прокурора, і для захисника, але вони віднесені названим автором до різних груп. Що ж стосується "мети доказування", то вважаємо, що цілі суб'єктів кримінально-процесуального доказування досить різні, і вони зовсім не повинні прагнути до встановлення істини (наприклад, підсудний). Окремі суб'єкти кримінально-процесуального доказування взагалі ніякої мети по кримінальній

справі не мають і не повинні мати, їх завдання – виконати визначені дії в рамках кримінальної справи безвідносно до її результатів (наприклад, експерт, фахівець).

Деякі процесуалісти класифікують суб'єктів кримінально-процесуального доказування за іншим критерієм – за їх процесуальним інтересом, але і тут маються розбіжності.

У зв'язку з цим, одними авторами суб'єкти доказування поділяються на дві групи. Перша – "це державні органи, відповідальні за кримінальну справу на кожній стадії кримінального процесу; друга – це державні органи, громадяни та їх представники, які мають чи захищають свої власні інтереси або інтереси, що ними представляються" [13, с. 494-501].

Г. Ф. Горський, Л. Д. Кокорев та П. С. Елькінд класифікують суб'єктів доказування на три групи: а) особи, на яких покладено обов'язок всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи; б) учасники процесу, які особисто зацікавлені у вирішенні справи та їх представники; в) адвокати, які виступають у кримінальному процесі захисниками обвинувачених, представниками потерпілих, цивільних позивачів та цивільних відповідачів [14, с. 222].

Таким чином, більшість науковців вважають, що класифікація суб'єктів доказування у кримінальному процесі залежить від різниці у їх повноваженнях, а саме: для одних доказування – це обов'язок, визначений законом, для інших – право.

Виходячи з викладеного, до суб'єктів доказування, на яких покладено обов'язок доказування, тобто обов'язок всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, який здійснюється відповідно нормам, встановлених кримінально-процесуальним законодавством та Конституції України належать: орган дізнання, особа, яка провадить дізнання, слідчий, начальник слідчого відділу, прокурор, суд (суддя). Характерним для процесуального становища зазначених суб'єктів є те, що вказані державні органи створюються і функціонують на підставі закону і є від імені держави гарантами встановлення істини по справі та забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян. Ці органи забезпечують виконання завдань кримінального судочинства, які названі у ст. 2 КПК України: швидкого і повного розкриття злочинів, викриття винних і правильного забезпечення застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був справедливо покараний і жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений.

Іншою групою суб'єктів процесу доказування є учасники кримінального процесу, особисто зацікавлені у вирішенні справи: підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, а також представники потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача.

Процесуальне становище суб'єктів доказування даної групи

закріплено відповідними нормами кримінально-процесуального законодавства, а саме у ст. 43¹(підозрюваний), ст. 43 (обвинувачений), ст. 44, 45, 48 (захисник, обов'язки і права захисника), ст. 49 (потерпілий), ст. 50 (цивільний позивач), ст. 51 (цивільний відповідач), ст. 52 (представники потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача) КПК України. Характерною ознакою вказаних суб'єктів є те, що вони не несуть обов'язок всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, тобто обов'язку доказування. У ч. 2 ст. 22 КПК України чітко зазначено, що суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, не вправі перекладати обов'язок доказування на обвинуваченого. Але, безумовно, державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальний процес не можуть перекласти обов'язок доказування і на інших суб'єктів, які мають право участі у процесі доказуванні.

На наш погляд, різниця суб'єктів процесу доказування даної групи від органів та осіб, відповідальних за провадження кримінальної справи, полягають у наступному:

- вони не несуть безпосередньої відповідальності за дослідження обставин справи і досягнення мети процесу доказування. Їх діяльність цьому тільки сприяє;

- вони не мають власних повноважень у процесі доказування, не є органами застосування права. Для того, щоб останні реалізували свої права у процесі доказування, необхідна згода органу, відповідального за справу. Вони це роблять безпосередньо, шляхом подання клопотань, заяв, скарг тощо.

- вони мають право, а деякі з них (захисник і представник) зобов'язані брати участь у процесі доказування, у збиранні, перевірці й оцінці доказів і використовувати всі надані їм законом засоби та способи для забезпечення і відстоювання інтересів у справі;

- вони беруть участь у процесі доказування з певних, заздалегідь визначених позицій.

Таким чином, відсутність серед вчених загальноприйнятої та уніфікованої класифікації суб'єктів кримінально-процесуального доказування, суперечливість віднесення одних учасників судочинства до тієї чи іншої групи пояснюється частковим порушенням правил наукової класифікації.

Класифікація суб'єктів доказування за різними, але взаємовиключаючими, критеріями сприяє впорядкуванню системи органів та осіб, які виконують кримінально-процесуальні функції, висвітлює відмінності між окремими з них. Кожній з наведених у статті групі притаманні певні ознаки, які відрізняють одних суб'єктів від інших.

У будь-якому випадку аналіз позицій більшості вчених-процесуалістів та норм кримінально-процесуального законодавства дозволяє класифікувати суб'єкти доказування у кримінальному процесі на три групи:

1) на яких покладено обов'язок доказування (орган дізнання, особа, яка провадить дізнання, слідчий, начальник слідчого відділу, прокурор, суд (суддя); 2) учасники кримінального процесу, які особисто зацікавлені у вирішенні справи: підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, а також представники потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача; 3) особи, які беруть участь у доказуванні за рішенням уповноважених органів і посадових осіб (свідки, експерти, поняті, спеціалісти, перекладачі).

Головна роль у кримінальному судочинстві належить суб'єктам першої групи, оскільки вони відрізняються від інших наданням кримінально-процесуальним законом владних повноважень.

Використана література:

1. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. - М.: Наука, 1975. - 720 с.
2. Белкин А.Р. Криминалистические классификации / А. Р. Белкин. - М.: Мегатрон XXI, 2000. - 93 с.
3. Арсеньев В. Д. О понятии и круге субъектов доказывания по уголовным делам / В. Д. Арсеньев : Теория и практика установления истины в правоохранительной деятельности [текст]: Сб. науч. тр. - Иркутск, 1985. - С. 27-31.
4. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. - Т. 2. - М.: Наука, 1970. - 574 с.
5. Полянский Н. Н. Правда и ложь в уголовной защите / Н. Н. Полянский. - М., 1927. - 80 с.
6. Тertiшник В. М. Кримінально-процесуальне право України / В. М. Тertiшник. - К.: Юрінком Інтер, 1999. - 536 с.
7. Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву / Р. Д. Рахунов. - М., 1961. - 277 с.
8. Элькинц П. С. Сущность советского уголовно-процессуального права / Элькинц П. С. - Л., 1963. - 172 с.
9. Зинатуллин З. З. Уголовно-процессуальное доказывание. Концептуальные основы / З. З. Зинатуллин, Т. З. Егорова, Т. З. Зинатуллин. - Ижевск, 2002. - 186 с.
10. Савонюк Р. Ю. Суб'єкти доказування у кримінальному процесі і проблеми їх класифікації / Р. Ю. Савонюк // Вісник Запор. юрид. інст-ту. - 1999. - № 3(8). - С. 117-118.
11. Гармаев Ю. П. Пределы прав и полномочий адвоката в уголовном судопроизводстве / Ю. П. Гармаев. - Иркутск, 2003. - 177 с.
12. Лупинская П. А. Доказывание в советском уголовном процессе: Учебное пособие / П. А. Лупинская. - М., 1966. - 102 с.
13. Теория доказательств в советском уголовном процессе: Отв. редактор Н. В. Жогин. - М.: "Юрид. Лит", 1973. - 730 с.
14. Горський Г. Ф. Проблеми доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горський, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькинц. - Воронеж, 1978. - 303 с.

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 342.9(091)(РФ)

В.І. Ткаченко

СТАНОВЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО- ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Стаття присвячена питанням виникнення та розвитку адміністративно-процесуального права в Російській імперії.

Ключові слова: галузь права, юридичний процес, адміністративно-процесуальні відносини, адміністративно-процесуальні норми, адміністративно-процесуальне право, адміністративний процес.

Статья посвящена вопросам возникновения и развития административно-процессуального права в Российской империи.

Ключевые слова: отрасль права, юридический процесс, административно-процессуальные отношения, административно-процессуальные нормы, административно-процессуальное право, административный процесс.

The article devotes the questions of formations and development of the administrative processional law in the Russian empire.

Key words: branch of law, juridical process, administrative processional relations, administrative processional norms, administrative processional law, administrative process.

В основу еволюції людства покладено процес реалізації системи суспільних потреб та інтересів. Чим повніше та своєчасніше вони втілюються в життя, тим досконаліших характеристик набуває загальна оцінка розвитку того чи іншого суспільно-політичного утворення під назвою "держава". Одним з головних правових регуляторів зазначених процесів є адміністративне право - основоположна галузь публічного права [1, 5].

Адміністративне право й його інститути стрімко відновлюються та розвиваються, відбувається їх відмежування на рівень окремих правових

галузей. Саме у такому стані сьогодні знаходиться і вітчизняне адміністративно-процесуальне право.

Вирішенню зазначеної проблеми присвятили дослідження В.Б. Авер'янов, І.Є. Андрієвський, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, К.С. Бельський, Ю.П. Бигяк, І.П. Голосніченко, Е.Ф. Демський, С.В. Ківалов, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, С.О. Корф, О.Є. Луньов, В.М. Марчук, І.В. Михайлівський, О.І. Остапенко, В.П. Петков, М.М. Розін, О.П. Рябченко, В.О. Рязановський, А.О. Селіванов, В.Д. Сорокін, Ю.М. Стариков, І.Т. Тарасов, Ю.О. Тихомиров, М.М. Тищенко, О.Ф. Фрицький, Н.Ю. Хаманєва та ін.

Ознайомлення з працями вчених, дає підстави стверджувати, що незважаючи на значні досягнення внесені ними у розвиток адміністративно-процесуального права, поза їх увагою, певною мірою, залишилося питання щодо причин його виникнення та розвитку на різних етапах існування суспільства.

Однак зневага правонаступництвом часто призводить до втрати правової стабільності, що настільки необхідна суспільству, державі та громадянинуві. Тому, завданням даної статті є подальше дослідження історичних умов становлення та розвитку адміністративно-процесуальних відносин в Російській імперії у складі якої була й Україна.

Вітчизняне адміністративно-процесуальне право, як похідне адміністративного права, пройшло декілька етапів становлення і функціонування. В його історичному багажі міститься досвід щонайменш двох правових систем – царської Росії та СРСР [1, 15-16]. Як таке воно має більш ніж двовікову градицію.

Однак, як підкреслював М.Д. Сергієвський, наукове дослідження не може обмежуватися тільки вітчизняним правом. У якості необхідного матеріалу повинно залучатися й право інших держав, оскільки цивілізованим народам не судилося замкнене життя, а тому неможна ігнорувати міжнародний вплив, який проникає у всі сфери [2, 2-3] суспільного буття.

Проблема управління публічними ділами виникла на ранніх етапах розвитку цивілізації. Так, наприклад, ще у Древньому Римі, Греції й Єгипті значну увагу приділяли підтриманню громадського порядку та забезпеченню лояльності громадян, благоустрою й утриманню війська, будівлі доріг, каналів і т.п. [3, 9]. Ці факти переконують, що норми публічного права почали формуватися ще із часів Древнього Риму.

Однак, відомий давньоримський юрист Ульпіан у титулі першому "Про правосуддя та право (De iustitia iure)" книги першої "Дигести або Пандекти" пише: "Вивчення права поділяється на дві частини: публічне і приватне (право)". Головним критерієм щодо такого поділу права він обрав поняття інтересу. "Публічне право, – зазначав Ульпіан, – яке (стосується) становища римської держави, приватне, яке (стосується) користі

окремих осіб; існує корисне в суспільному відношенні та корисне в приватному відношенні" [4, 157; 5, 16].

Історія римського процесуального права поділяється на три періоди: у стародавньому (архаїчному) "царському праві" (753 – 367 р.р. до н.е.) існував легісакційний процес, у класичному праві (27 р. до н.е. – 235 р. н.е.) було введено формулярний процес, а посткласичному праві (IV – V ст. н.е.) став функціонувати екстраординарний процес [6, 36; 7, 19].

Доцільно погодитися з думкою істориків про те, що вказані вище дати вельми умовні. В житті римське право поступово переходило із одного стану в інший і в одних своїх частинах воно розвивалося скоріше, а в інших повільніше.

Легісакційний і формулярний процеси розподілялися на дві стадії: провадження *in iure* і провадження *apud iudicem*. Провадження *in iure* мало на меті встановлення правильного способу здійснення процесуальних дій та наявності і дотримання інших передбачених правом вимог. Провадження *apud iudicem* полягало у перевірці суддею або арбітром, який розглядав справу, фактичних показів сторін, а також ухваленні вироку.

Майже всі легісакції були запроваджені однією з правових пам'яток Стародавнього світу – Законом XII таблиць – LEGES DUODECIMUM TABULARUM – одним з найбільш ранніх джерел римського права, який датується за звичаєм 451-450 роком до н.е. [8, 10; 7, 20].

Основоположними засадами екстраординарного процесу були: орієнтація на задоволення публічних, тобто державних та суспільних інтересів; одностороннє волевиявлення суб'єктів публічних правовідносин; єдиний принцип здійснення всіх процесуальних дій; ієрархічність ступенів процесу; регулювання відносин імперативними нормами; таємниця судового провадження. Отже предметом публічного права були інтереси держави в цілому [9, 157]. А їх охорона здійснювалася за допомогою процесуальних норм.

Як свідчить Є.О. Харитонов, у Стародавньому Римі публічне право включало в себе норми, щодо здійснення адміністративного та кримінального процесу. Наприклад, за допомогою адміністративно-процесуальних норм, здійснювалося регулювання процесу застосування магістратом адміністративних стягнень. У відповідності до публічного закону про межі адміністративного штрафу (*lex Aternia Tarpeja*), штраф, як адміністративне стягнення, накладася на осіб, що вчинили опір розпорядженню магістрата або перешкождали йому при виконанні обов'язків чи зневажали його особисто [9, 162].

Таким чином, уже у стародавньому римському праві можна вести мову про становлення процесуального права у власному розумінні – сукупності правових норм, які регулюють порядок вирішення суперечок. І вже тут можна прослідкувати важливу закономірність. Чим більше розвинене матеріальне право, тим детальніше у законодавстві вимальовується діяльність, що пов'язана із здійсненням правосуддя [8, 9-10]. Однак як

переконливо зазначав професор А.Х. Гольмстен, римські юристи не знали спеціальної науки юридичного процесу, а слово *processes* ніколи не вживалося римлянами у тому значенні, яке воно має у сучасному праві [10, 123].

Майстерно розроблене у деталях римське право явилось синтезом усієї юридичної творчості античного світу, а потім лягло в якості фундаменту правового розвитку нових народів [11, 212].

Аналіз витоків адміністративного права показує, що родовідна норм цієї галузі глибоко занурюється у правові системи Стародавнього Сходу й античного Заходу (кодекс Хамурапі, публічне право стародавнього Риму). Але їх кількісне зростання й об'єднання в організаційну сукупність, у галузь права співпадає з Новим та Найновішим часом, що визначається ступенем розвитку суспільних відносин.

Суспільні відносини, які склали предмет адміністративного права, також заглиблюються своїми коренями у далеке європейське минуле¹. Процес його розвитку почався більше ніж триста років тому: спочатку у XVIII ст. під назвою "наука поліції", потім у XIX ст. під назвою "наука поліцейського права", а на межі XIX - XX ст. ст. і у перше десятиріччя XX ст. завершилося поступове перетворення в "науку адміністративного права". Його витoki приходяться на Францію часів Ришельє та Людовика XIV, Пруссію Фрідріха II і Росію Петра I та Катерини II [12, 15; 13, 15]. В цих державах видаються перші кодифіковані нормативні акти: Поліцейський кодекс Франції (перша половина XVIII ст.), Устав благочиння в Росії (1782 р.) та ін.

Так, згідно з поліцейським Уставом благочиння, у поліції було обмежене коло повноважень. Нею здійснювалося забезпечення населених пунктів продовольством, піклування про школи, контроль за сплатою податків тощо.

На основі поліцейського законодавства з'явилися перші наукові роботи, а саме французького дослідника Н. Деламара, німецьких вчених Юсті й Зоннефельса, російських - І.М. Платонова, П.С. Гуляєва, М.Ф. Рождественського та ін. Наука про поліцію об'єднувала систему різноманітних знань - політичних, юридичних, економічних, фінансових. Так, наприклад, у роботі М.Ф. Рождественського "Міркування щодо заходів уряду по збереженню життя та здоров'я народу" мова йшла про проблеми якісної їжі, води, житла та ін. [13, 15-16].

¹ Вважається, що початок розвитку науки адміністративного права поклала наука про фінанси, економіку та господарство, що виникла в Австрії та Німеччині у XVII ст. і називалася "камералістикою". У той час вона була і поліцейською наукою. Курс камералістики складала адміністративна та економічна дисципліни. (Государственное управление: основы теории и организации / В.А. Козбаненко. - М., 2000. - С. 67; Административное право Украины: Учебник / Под общей ред. С.В. Кивалова. - Х.: - "Одиссей", 2005. - 880с. - С. 14).

Розширення та ускладнення державного управління в умовах функціонування правової держави у другій половині XIX ст. поставили перед вченими-поліцейстами питання про заміну науки поліцейського права наукою адміністративного права.

У цей період з'явилася велика кількість робіт в яких все більше розмежовуються державне право, адміністративне право, державне управління. І у зв'язку із встановленням у більшості держав Європи конституційних форм правління межа XIX - XX ст. стає переломним моментом щодо становлення адміністративного права як самостійної галузі.

Значний вклад у здійснення цієї реформи був зроблений німецькими вченими Р. Модем, Л. Штейном і О. Майером. Так, Л. Штейн у роботі "Вчення про управління" (1867 р.) та О. Майер у роботі "Німецьке адміністративне право" (1895 р.) переконливо доводять, що державне управління у XIX ст. вийшло за межі поліцейської діяльності, а тому поліцейське право повинно уступити місце адміністративному праву. Саме Отто Майер наприкінці XIX сторіччя створив завершену систему загального адміністративно-правового вчення [14, 212].

А французький вчений Г. Бартемі у роботі "Елементарний трактат про адміністративне право" (1901 р.) підводячи підсумок розвитку науки адміністративного права у Франції за останні сто років, наводить її систему, яка складається з трьох частин: у першій аналізуються органи виконавчої влади, у другій – методи і форми їх діяльності, а у третій мова йде про адміністративні суди та процедури по судовим позовам, тобто – про адміністративно-процесуальну діяльність судових інстанцій. Таким чином, є очевидним, що уже на початку XX ст. французький вчений переконливо доводить факт існування в діяльності державної влади окремого виду суспільних відносин, а саме – адміністративно-процесуальних відносин і необхідність вивчення і запровадження в діяльності адміністративних судів – адміністративних процедур тобто адміністративно-процесуальних норм, як першооснови адміністративного процесу.

Під впливом німецької та французької доктрин, але трохи пізніше, формувалася адміністративно-правова наука Російської Імперії.

На початку XIX ст. наука адміністративного права почала формуватися як наука поліцейського права. Серед видатних представників, які були творцями науки поліцейського права були відомі вітчизняні вчені А.Я. Антонович, М.М. Шпілевський, М.Х. Бунге, російські вчені В.В. Іванівський, В.М. Лешков, В.Ф. Дерюжинський, Е.М. Берендтс, І.Є. Андрійвський, І.Т. Тарасов, М.М. Лазаревський та ін. [13, 17; 15, 58].

Однак наприкінці XIX століття із спробою запровадження в Росії конституційної монархії поле суспільних відносин значно розширюється і поліцейське право, як самостійна галузь, було приречене на об'єднання з "правом управління" – поняттям, запровадженим Л. Штейном у Німеччині у другій половині XIX століття. Це право встановлювало принципи управління, правовий статус таких важливих структур виконавчої влади,

як уряд, армія, регламентувало діяльність державних службовців, їх обов'язки та права, а також відповідальність у випадку зловживання владою та порушенням прав громадян [16, 6-44] і порядок розгляду відповідних скарг.

Невдовзі поняття "право управління", зміст якого не охоплював усіх відносин, пов'язаних з діяльністю виконавчої влади, було замінене на більш точне і вдале поняття "адміністративне право". Воно мало риси родового поняття і розповсюджувалося на обидві основні частини адміністративно-правової діяльності: управлінську та поліцейську. Крім цього, зазначене поняття охоплювало ще одну важливу частину адміністративно-правової реальності, а саме: відносини, пов'язані із захистом прав і свобод громадян [12, 16; 1, 17].

Таким чином, були окреслені контурні межі предмета нової галузі права, який складався з двох рівновеликих груп відносин: відносин державного управління та відносин щодо адміністративно-процесуальної регламентації забезпечення прав і свобод громадян під час владно-управлінської діяльності. Така структурна схема побудови предмета адміністративного права повніше охоплювала владно-управлінські відносини, що виникають у демократичному суспільстві, підкреслювала значну вагомість соціального призначення цієї правової галузі в ньому.

Наприкінці XIX століття розпочався розвиток адміністративного права як самостійної правової галузі та юридичної науки Російської Імперії [17, 21].

Перехід до науки адміністративного права виявлявся у відмові вчених-адміністративістів від традицій та методології науки поліцейського права. Так, Е.М. Берендте у роботі "Досвід системі адміністративного права", (1898 р.) значне місце приділяє методології адміністративно-правової науки. Він визнає її, як сувору юридичну та відкидає методологію, яка базується на "загальній політиці", соціології та загальних міркуваннях [18, 11-12]. На аналогічних методологічних позиціях стояли І.Т. Тарасов, В.В. Іванівський та А.І. Єлістратов.

Значне місце в роботах вчених того періоду займало вчення про виконавчу владу побудову якої вони пропонували здійснювати за принципом поділу влади. В цей час відбувалися процеси кількісного й якісного зростання пов'язаних між собою управлінських норм, які регулювали порядок устрою та діяльності адміністративних органів, створення їхніх актів, відносин громадянина з адміністративною владою.

Перші історичні пам'ятки щодо виникнення науки процесуального права у дореволюційній Росії датуються кінцем XVII - першими трьома чвертями XIX сторіч.

Розуміння процесуального права у цей період пов'язується з правоохоронною (включаючи правовстановлюючу) діяльністю судових органів. На початку це були розробки, які стосувалися окремих галузей процесу-

ального права. Пізніше в науковій літературі виник напрям, який розглядав процес як наукову дисципліну, побудовану на єдиних загальних началах, а інші процеси – цивільний, кримінальний, адміністративний – як підгалузі цієї науки, як другорядні різновидності одного основного виду [8, 9-10].

Ця теорія знайшла відображення і в практичній діяльності державних органів царської Росії. Так, наприклад, у навчальних курсах та учбових посібниках з теорії кримінального і цивільного процесів поряд з матеріальним правом як його складовою частиною включалися процесуальні норми у вигляді особливих частин або глав у матеріальні кодекси. І лише 20 листопада 1864 року Судовими статутами царської Росії було здійснено розподіл матеріальних і процесуальних законів [19, 20].

Наприкінці XIX – початку XX ст. визначаються і наукові думки російських юристів щодо місця процесуальних аналогів у системі правових наук. У цьому зв'язку доцільно відзначити наукові праці видатних вчених того часу В.О. Рязановського "Єдність процесу", І.В. Михайлівського "Судове право, як самостійна юридична наука", І.Я. Фойницького "Курс кримінального судочинства", М.М. Розіна "Процес, як юридична наука", С.А. Корфа "Адміністративна юстиція в Росії", І.Є. Андріївського "Поліцейське право", І.Т. Тарасова "Лекції по поліцейському праву" та ін.

Так професор М.М. Розін визначає, що на відміну від науки матеріального права, яке, будучи публічним або приватним, вивчає юридичні відносини в умовах їх нормального виникнення, розвитку та припинення, предметом науки процесуального права є діяльність держави по вирішенню суперечок про право, з встановлення й охорони чинного права [20, 25]. Роль органу, призначеного виключно для вирішення спорів про право, встановлення й охорони права, відіграє суд. Він є єдиним органом, на який держава звичайно покладає назване завдання, незалежно від того, про яке право йде суперечка [20, 26].

А, при відповіді на питання про предмет адміністративно-процесуального регулювання вчені виходили з того, що відносини, які склалися між людьми у сфері державного управління (внутрішнього управління), повинні в обов'язковому порядку бути упорядковані та врегульовані за допомогою правових норм, що є необхідним чинником побудови правової держави. Подібних поглядів дотримувалися М.М. Розін, С.О. Корф, М.М. Шпілевський та ін. Так, наприклад, М.М. Шпілевський, підкреслював, що для захисту суспільства від свавілля адміністративної влади необхідно, щоб адміністративні розпорядження видавалися лише органами, прямо уповноваженими на це законом. Більше того, потрібно, щоб закон точно окреслював предмет, порядок видання і форму адміністративних розпоряджень [21, 81-82].

Значний внесок у розвиток адміністративно-процесуальної теорії в Російській імперії здійснив видатний вчений І.Є. Андріївський [22; 23; 24; 25; 26; 27]. Саме він одним із перших дав визначення адміністративно-

го суду. Вчений пише, що адміністративний суд – це особливий розгляд, який застосовують по справам – суперечкам, які не підпадають під юрисдикцію звичайних судів. Це справи де одною стороною є приватна особа, другою – адміністрація. Далі він вказує, що елементи такого суду в Росії з'явилися в результаті прийняття судових статутів у1864 р. [28, 241-242].

Більш гостро, проблема прав в свобод людини постала після оголошення царською владою Маніфесту 17 жовтня 1905 року. Вона стала найбільш актуальною в працях по адміністративному праву. Значний внесок в інститут захисту прав і свобод людини внесли відомі адміністративісти того часу І.Т. Тарасов, М.М. Коркунов, А.І. Єлістратов та С.О. Корф.

С.О. Корф вбачав гарантію забезпечення суб'єктивних публічних прав громадян від посягань на них адміністрації в адміністративній юстиції – системі спеціальних адміністративних судів, які вирішують адміністративно-правові суперечки між громадянами (організаціями) й органами виконавчої влади [29, 446-449].

І.Т. Тарасова вважають першим російським ученим, який серед науковців Російської імперії підняв проблему адміністративних правопорушень, як суто управлінської категорії, і вніс у її розробку істотний внесок [30, 49; 31, 20; 24, 2-3].

"Практика функціонування адміністративного апарату всіх держав показує, – писав І.Т. Тарасов, – що незалежно від наявності або відсутності явних, прямих, свідомих правопорушень і відхилень від службового порядку, у діяльності будь якої адміністрації завжди можливі такі дії і розпорядження, які істотно порушують законні права й інтереси громадян, не є ні злочинами, ні цивільною неправдою, ні погіршеннями по службі".

У такого роду діях і розпорядженнях адміністрації і полягає сутність так званої адміністративної неправди [32, 158-159]. Для ефективної протидії адміністративній неправді він вважав за необхідне запровадити адміністративну юстицію і утворити систему адміністративних судів. Функціональне призначення адміністративних судів він бачив не у накладенні стягнень і покарань, а винятково у касації або прямому скасуванні неправомірних актів адміністративної влади [24, 364]. Відповідальність за рішенням адміністративного суду І.Т. Тарасов формулює як адміністративну відповідальність, тобто відповідальність за вчинення управлінського (адміністративного) правопорушення і відмежовує її від іншої судової відповідальності [26, 205].

Поняття незаконних дій адміністрації, розгляд яких є компетенцією адміністративних судів, дає відомий адміністративіст і теоретик права дорадянського періоду В.М. Гессен. На його думку такими розпорядженнями є: а) прийняті некомпетентним органом; б) прийняті з питань, які мають регулюватися законами; в) об'єктивовані з порушенням встановленої форми [33, 38,41,53].

Суттєве значення для розуміння трансформації уявлень про сутність вітчизняного адміністративного права у механізмі захисту публічного права мають дослідження А.І. Єлістратова, активна творча діяльність якого припала на 1911 – 1929 роки. А.І. Єлістратов визнавав важливим сам устрій проявів влади (обособлення законодавчих й адміністративних установ, колегіальність, чітке визначення повноважень, сприяння самоврядуванню, адміністративний нагляд та ревізія), принцип "закономірної покори" вимогам влади, скарги на чиновників. Особлива увага приділялася адміністративній юстиції як судовому оскарженню актів управління. Вона слугує для громадян публічно-правовою гарантією та означає підкорення правлячої влади судовому контролю [34, 252-285].

Укріпленню судової влади великого значення надавав реформатор і видатний державний діяч Росії початку XX сторіччя П.А. Століпін. Це відобразилося, насамперед, у роботі очолюваного ним уряду по відновленню системи мирової юстиції. Як відомо, у 1889 році мирові суди були ліквідовані майже на всій території Росії за виключенням Петербургу, Москви та Одеси. Повноваження мирового суду у більшій частині були передані земським начальникам, що стало суттєвим кроком назад, тому, що функції правосуддя передавалися, переважно, адміністративній владі. На думку Століпіна, поновлений мировий суд створить можливість більшому доступу до правосуддя мільйонам громадян. Він заявляв, що "необхідно створити місцевий суд, доступний, дешевий, швидкий та близький населенню... зосередження судової влади в руках мирових суддів, яких населення буде вибирати серед себе і до компетенції яких буде віднесена значна частина справ" щодо захисту прав особи від свавілля адміністративної влади.

В цілому можна констатувати, що в Російській державі, частиною якої була і Україна, наприкінці XIX – початку XX ст. (до 1917 року) складалася стійка тенденція щодо обґрунтування адміністративного права як відносно самостійної галузі, а погляди вчених на зміст процесуального аналога адміністративного права, визначалися тим, що його норми були покликані стати регулятором суспільних відносин, які виникають між адміністративними органами та громадянами, з метою всебічного захисту прав останніх [35, 98] через систему адміністративної юстиції.

Використа література:

1. Курінний Є.В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування: Дис. ... д-ра юрид.наук, К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. - 428 с.
2. Сергієвський Н.Д. Русское уголовное право. Часть общая. СПб., 1896.
3. Курс административного права и процесса / Ю.А. Тихомиров - М., 1998. - 798 с.

4. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Digestы Юстиниана. - М., 1997.
5. В. Селіванов, Н. Діденко. Діалектика приватного та публічного в правовому регулюванні // Право України. № 11. - С. 15 - 20. - С. 16.
6. Салогубова Е.В. Римский гражданский процесс. М., 1997.
7. Скрипичев Е.А. Основы римского права. Конспект лекций. - 4-изд. - М.: ОСЬ-89, 2005. - 208с.
8. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. - М.: Издательство НОРМА, 2003. - 240с.
9. Римське право (Інституції). - (За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С.О. Харитонов). - Х.: "Одіссей", 203. - 288 с.
10. Гольмстен А.Х. Юридические исследования и статьи. СПб., 1894.
11. Хвостов В.М. Система римского права. М., 1996.
12. К вопросу о предмете административного права. К.С. Бельский // Государство и право. - 1997. - № 11. - С. 14-21.
13. Административное право России: курс лекций / К.С. Бельский, [и др.]; под ред. Н.Ю. Хамановой. - М.: ТК Велби, Из-во Проспект, 2008. - 704 с.
14. Стариков Ю.Н. Как развивалась наука административного права в европейских странах // Журнал российского права. - 1999. - № 3/4. - С. 212.
15. Агапов А.Б. Учебник административного права. - М, 1999.
16. Штейн Л. Учение об управлении и право управления. - СПб., 1874.
17. Грищенко І.С. Становлення та розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права: Монографія. - К., 2007.
18. Берендтс Э.Н. Опыт системы административного права. Ярославль, 1898.
19. Рязановский В.А. Единство процесса: Учебное пособие. - М.: ОАО "Издательский Дом "Городец", 2005. - 80 с.
20. Розин Н.Н. процесс как юридическая наука // Журнал Министерства юстиции. - 1910. - № 8. - С. 25.
21. Поліцейське та адміністративне право / Упорядники: Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов, І.Б. Усенко. - К., 2003.
22. Андреевский И. Полицейское право: Т. 1. Введение. Часть 1: Полиция безопасности. - 2-е изд., испр. и доп. - СПб: Типография В. В. Пратца, 1874. - 648 с.
23. Андреевский И. Полицейское право: Т. 2. Часть 2: Полиция благосостояния. - 2-е изд., испр. и доп. - СПб: Типография и Литография А. Е. Ландау, 1876. - 728 с.
24. Тарасов И. Т. Краткий очерк науки административного права (конспект лекций): В 2 т. Т. 1: Введение и общая часть. - Ярославль: типо-лит. Г. Фальк, 1888. - 386 с.
25. Тарасов И. Т. Лекции по полицейскому (административному) праву. Т.1: Введение. - М.: тип. Моск. ун-та, 1908. - 253 с.
26. Тарасов И. Т. Лекции по полицейскому (административному) праву. Т. 2: Общая часть. - М.: печатня Снегиревой, 1910. - 266 с.

27. Тарасов И. Т. Лекции по полицейскому (административному) праву. Т. 3: Особенная часть. - М.: тип. Моск. ун-та, 1913. - 668 с.
28. Андреевский И. Е. Административный суд // Русский энциклопедический словарь, издаваемый проф. СПб. ун-та Н. И. Берзиным. В 16 т. Отд. 1. Т. 1. - СПб.: Общественная польза, 1873. - 709 с.
29. Корф С. А. Административная юстиция в России. - Т. 2. - СПб., 1910. - Кн. 3. - 246 с.
30. Хомяков Г. А. Административный суд в Российской Федерации: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.14. - М., 2001. - 397 с.
31. Честнов И. Л. Институт административных правонарушений в системе права: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. - СПб, 1994. - 159 с.
32. Тарасов И. Т. Организация административной юстиции // Юридический вестник. - 1897. - № 9. - С. 158-159.
33. Гессен В. М. Из лекций по полицейскому праву, читанные в 1901 - 1902 учебном году в Александровской военно-юридической академии. - СПб: типо-лит. - М.: Гинсбурга, 1902. - 354с.
34. А.И. Елистратов. Основные начала административного права. Издание второе. - М., 1917.
35. І.С. Гриценко. Предмет адміністративного права у його історичному розвитку // Вісник національного університету внутрішніх справ. - 2006. - № 32. - С. 97-104.

Розділ ІV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПРАВА

УДК 349.6

В.М. Комарницький

РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Здійснюється порівняльний аналіз вітчизняного законодавства з питань природокористування і зарубіжного права щодо навколишнього середовища. На основі цього аналізу формулюється висновок про необхідність гармонізації вітчизняного екологічного законодавства з міжнародними законодавчими актами в зазначеній сфері.

Ключові слова: природокористування, міжнародний договір, ратифікація.

Осуществляется сравнительный анализ отечественного законодательства по вопросам природопользования и зарубежного права относительно окружающей среды. На основе этого анализа формулируется вывод о необходимости гармонизации отечественного экологического законодательства с международными законодательными актами в указанной сфере.

Ключевые слова: природопользование, международный договор, ратификация.

The comparative analysis of the domestic legislation concerning natural management and the foreign law of environment is carried out. On the basis of the above-stated analysis a conclusion about necessity of harmonisation of the domestic ecological legislation with the international acts in this sphere is formulated.

Keywords: usage of natural resources, international agreement, ratification.

Ураховуючи ті глибинні процеси, котрі відбуваються в сучасному світовому просторі, і виходячи з реалій сьогодення, ми все чіткіше бачимо не тільки взаємозв'язок і вплив політичного, економічного вектора співробітництва між державами чи групами, об'єднаннями держав, але й узгоджений підхід, що постійно посилює своє значення, до різних видів

співробітництва в галузі раціонального використання світових природних запасів і, що особливо важливо, забезпечення екологічної безпеки людства. Глобальний характер екологічних проблем зумовлює потребу в узгодженні національного екологічного законодавства з міжнародно-правовими актами з питань охорони та раціонального використання природних ресурсів. Склад таких міжнародних актів досить різноманітний. Це, зокрема, Договір про керівні принципи держав у дослідженні і використанні відкритого космосу, включаючи Місяць та інші небесні тіла (1969), Конвенція про охорону всесвітнього культурного і природного надбання (1972), Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1979), Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (1979), Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар (1987), Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (1992), Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (1992), Конвенція про ООН про біологічне різноманіття (1992) та інші.

Ці міжнародно-правові акти стосуються різних аспектів охорони та використання природних територій та окремих природних ресурсів. Оскільки ж відповідно до ст. 9 Конституції України укладені й ратифіковані міжнародно-правові акти України становлять невід'ємну частину національного законодавства України, то їх виконання є обов'язковим для України в цілому та окремих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадян і юридичних осіб.

Аналіз практики реалізації міжнародно-правових актів з питань охорони та використання природних ресурсів дозволяє виділити характерні її тенденції та риси вияву.

Насамперед слід відзначити безпосередній вплив відповідних приписів міжнародно-правових актів на організацію спеціального природокористування, формування вимог щодо її здійснення в законах та інших нормативно-правових актах. Крім звичайного посилення на пріоритетність правил міжнародних договорів над тими, що містяться в законодавстві України (наприклад, ст. 71 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" закріплено, що "якщо міжнародним договором, укладеним Україною, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про охорону навколишнього природного середовища, то застосовуються правила міжнародного договору"), у закони, що регулюють природоресурсні відносини, включаються положення, котрі зв'язують спеціальне природокористування з вимогами міжнародних договорів. Прикладом тут може бути ст. 16 Закону України "Про охорону атмосферного повітря", у якій передбачено спеціальні вимоги щодо здійснення діяльності, що впливає на погоду і клімат, які випливають із міжнародних договорів (Віденської конвенції про охорону озонового шару, ратифікованої 20 травня 1986 року, Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, ратифікованої 29 жовтня 1996 року). Установле-

но, зокрема, що підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані відповідно до міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких дано Верховною Радою України, скорочувати й надалі повністю припинити виробництво та використання хімічних речовин, накопичення яких в атмосферному повітрі може призвести до негативних змін клімату. Передбачено також, що діяльність, спрямована на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях, може провадитися суб'єктами підприємницької діяльності тільки за дозволами, виданими спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з охорони навколишнього природного середовища за погодженням із центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я та його територіальними органами, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування. Порядок погодження і видачі дозволів на провадження діяльності, пов'язаної із штучними змінами стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 301.

Нерідко на виконання приписів міжнародних угод Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади приймають нормативно-правові акти, що включають заходи з міжнародно-правового регулювання тих чи інших питань у механізм дії національного екологічного законодавства. Наприклад, ратифікація Україною Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (Закон від 29.10.1996 р. № 437/96-ВР) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (Закон від 04.07.2002 р. № 62-IV) зумовила визначення в законодавстві умов користування територіями з відповідними водно-болотними угіддями, на яких можуть перебувати мігруючі водно-болотні птахи. Ці умови є обов'язковими для землекористувачів і власників земельних ділянок, які повинні забезпечувати екологічно безпечний режим господарювання та користування природними ресурсами в межах водно-болотних угідь згідно з вимогами природоохоронного законодавства та взятими на себе охоронними зобов'язаннями. Спеціальне використання природних ресурсів у межах таких угідь може здійснюватися тільки за погодженням з користувачами (власниками) земельних ділянок і природних ресурсів. Конкретні вимоги щодо охорони водно-болотних угідь та користування природними ресурсами в їх межах визначаються постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 р. № 1287, якою затверджено Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення, та наказом Міністерства екології та природних ресурсів від 27.12.2002 р. № 524, яким затверджено Структуру, зміст та порядок ведення паспорта водно-болотного угіддя міжнародного значення.

В окремих випадках викопання міжнародних угод вимагає прийняття окремого закону. Це, зокрема, стосується Закону України "Про виключну (морську) економічну зону України", який відповідно до Конвенції ООН з морського права (1982 р.) визначає умови та вимоги користування природними ресурсами виключної (морської) економічної зони, які за статтею 13 Конституції України є об'єктами права власності Українського народу. Цим законом та прийнятими відповідно до нього підзаконними актами (зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 13.08.1999 р. № 1490, якою затверджено Порядок і умови використання рибних та інших водних живих ресурсів виключної (морської) економічної зони України іноземними юридичними і фізичними особами) закріплено порядок надання спеціальних дозволів на використання природних ресурсів, визначення лімітів на таке використання та стягнення плати за спеціальне природокористування. Також визначено екологічні та інші вимоги, що мають забезпечити раціональне використання природних ресурсів у відповідному регіоні.

Суттєвий вплив на розвиток екологічного законодавства чинять положення міжнародних угод, що передбачають відповідальність тих чи інших суб'єктів за додержання вимог законодавства щодо охорони довкілля від забруднення та збереження природних ресурсів. Таку відповідальність визначено в спеціальних розділах усіх головних природоресурсних законів (кодексів), передбачено окремими статтями спеціальних законів (наприклад статтями 22 - 26 Закону України "Про виключну (морську) економічну зону України"), окремими статтями Кодексу України про адміністративні правопорушення (зокрема статтями 59-1, 78-1) та Кримінального кодексу України (статтями 243, 244). Так, зазначеними кодексами встановлено відповідальність за забруднення моря, порушення законодавства про континентальний шельф, порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери й атмосферних явищ, яку (відповідальність) міжнародно-правові акти відносять до дієвих заходів забезпечення охорони природних ресурсів.

Нарешті, з урахуванням приписів, що містяться в міжнародних угодах, в Україні розробляються та приймаються державні програми з охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів, які мають вплив на організацію та здійснення загального й спеціального природокористування. Насамперед це робиться шляхом визначення характеру та способів природокористування. Як приклад можна навести Концепцію Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.02.2006 р. № 70-р. Вона в числі напрямків розвитку заповідної справи робить акцент на виконанні взятих міжнародних зобов'язань у відповідній сфері (зокрема щодо формування в Україні мережі природно-заповідних територій з урахуванням директив ЄС щодо збереження птахів і природних середовищ) та на впорядкуванні й удосконаленні здійс-

нення на території заповідників окремих видів природокористування, у тому числі на засадах спеціального природокористування. Ідеться про розвиток екотуризму, інших видів рекреаційної діяльності, прикладних досліджень з питань збереження окремих видів рослин і тварин, біотичних угруповань тощо.

Отже, гармонізація екологічного законодавства в питаннях природокористування з міжнародним правом здійснюється різноманітними способами, а саме шляхом: а) включення приписів міжнародних актів безпосередньо до законів; б) прийняття в руслі принципів, положень міжнародних угод нових законів; в) розроблення Кабінетом Міністрів України та іншими органами виконавчої влади нормативно-правових актів, що визначають заходи з реалізації взятих Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері; г) посилення відповідальності за порушення вимог щодо охорони довкілля, використання природних ресурсів, передбачених міжнародними угодами; д) розроблення державних програм з урахуванням вимог міжнародних угод, у тому числі з питань природокористування, його впорядкування в умовах правового режиму природних територій та об'єктів, що особливо охороняються. Немає сумніву, що ці способи гармонізації екологічного законодавства з міжнародним правом будуть застосовуватися й надалі. Конкретний вибір того, який з них застосувати, залежить від розвитку певного напрямку національного екологічного законодавства та від особливостей міжнародних зобов'язань України, які вимагають у кожному конкретному випадку здійснення певного набору заходів організаційного, економічного, правового та іншого характеру.

З огляду ж на наявні проблеми гармонізації екологічного законодавства з міжнародно-правовими актами в цій сфері варто звернути увагу на необхідність коригування положень Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", які мають відбивати зв'язок вітчизняної практики з екологічною стандартизацією з міжнародними стандартами. Зазначимо, що вже сьогодні в Україні чинною є досить велика група міжнародних стандартів, що регулюють питання екологічного менеджменту, екологічного аудиту й екологічного управління. Це, зокрема: ДСТУ ISO 14004:2006. Системи екологічного управління. Загальні настанови щодо принципів, систем та засобів забезпечення (ISO 14004:2004, IDT); ДСТУ ISO 14020:2003. Екологічні маркування та декларації. Загальні принципи (ISO 14020:2000, IDT); ДСТУ ISO - 19011:2003. Наставови щодо здійснення аудитів систем управління якістю і (або) екологічного управління та інші.

Є сенс прискорити вирішення питання щодо вибору схеми лісової сертифікації (передбачена ст. 56 Лісового кодексу України) відповідно до міжнародної практики. У світовій практиці найпоширенішими є дві

схеми лісової сертифікації, а саме: *FSC (Forest Stewardship Council)* – сертифікація за системою незалежної міжнародної Лісової опікунської ради, заснованої в 1993 році в Мексиці за ініціативою впливових неурядових організацій "Грінпіс", "Друзі Землі", WWT. Ця система сертифікації охоплює головним чином ліси, що перебувають у суспільній власності або у власності підприємств лісового комплексу; *PEFC (Пан-європейська сертифікація лісів)* – за цією схемою здійснюється сертифікація непромислових лісів (екологічного й соціального призначення). Як і в деяких інших країнах (Великій Британії, Іспанії, Бельгії, Данії, Фінляндії та ін.), в Україні доцільно застосовувати поєднану схему сертифікації (FSC+ PEFC), оскільки в ній є і регіони, у яких більшість становлять ліси, що мають промислове значення, і регіони з лісами, що виконують переважно екологічні й соціальні функції.

Питанням гармонізації екологічного законодавства України з міжнародним правом, як бачимо, надається дедалі більше значення, і в цьому контексті хотілося б відзначити проведену 23 – 24 вересня 2010 року науково-практичну конференцію в Інституті держави і права імені В.М. Корецького НАН України за темою "Міжнародне право навколишнього середовища: стан та перспективи розвитку", де було поставлено питання про необхідність створення міжнародної екологічної конституції або міжнародного екологічного кодексу. А з огляду на те, що перед Україною стоїть завдання за десять років увійти в десятку найрозвиненіших країн світу, що у свою чергу неминуче приведе до інтенсивнішого використання природних ресурсів, адаптація вітчизняного законодавства до законодавства міжнародного в питаннях довкілля є запорукою більш ефективного вирішення природоохоронних проблем, що виникають у процесі загального та спеціального природокористування з боку юридичних і фізичних осіб.

УДК 347.775:347.73

П.А. Воробей
О.О. Тихонова

НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ І БАНКІВСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ

Розглядаються причини наявності колізій у сфері правової охорони комерційної та банківської таємниці.

Ключові слова: колізія, інформація, комерційна таємниця, банківська таємниця, злочин, кримінальна відповідальність.

Рассматриваются причины наличия коллизий в сфере правовой охраны коммерческой и банковской тайны.

Ключевые слова: коллизия, информация, коммерческая тайна, банковская тайна, преступление, уголовная ответственность.

The reasons of presence of collisions in sphere of a right protection of commercial and bank secret are investigated.

Key words: a collision, the information, a trade secret, bank secret, a crime, a criminal liability.

Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (ст. 1, 17 Конституції). В Україні єдність економічного простору, можливість безперешкодного переміщення товарів і фінансових засобів, свобода економічної діяльності і підтримка конкуренції в теперішній час отримали необхідні правові гарантії. Визнаються і однаково охороняються приватна, державна, муніципальна та інші форми власності. Вільно використовувати власні здібності і майно для підприємницької чи іншої, не забороненої законом економічної діяльності, має право кожний дієздатний громадянин. Конституція України нормативно закріпила напрямок нашої країни на побудову держави з розвинутою економічною системою. Головну позицію займає правове забезпечення всіх життєво важливих економічних питань. Чітка урегульованість правом економічних питань виключає існування недобросовісних керівників підприємств, організацій, фірм і осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, не дозволяє їм маніпулювати певними положеннями в своїх інтересах, для того, щоб знехтувати законними інтересами своїх партнерів і конкурентів. Коли мова йде про успішну економічну діяльність підприємства, фірми чи банка, взаємовигідне партнерство, добросовісну конкуренцію, неможливо не згадати про такі життєво важливі для господарюючого суб'єкта інститути, як комерційна і банківська таємниця. Ці інститути в гарантіях успішності займають один з верхніх рядків.

В колишньому СРСР на державному рівні відношення до комерційної таємниці довгий час було негативним і засновувалося на уявленні про неї як інструмент, який використовується для вчинення злочинів. До того ж правова природа комерційної таємниці така, що вона може виникнути і існувати лише в умовах ринкової економіки. У зв'язку з пануванням державної форми власності право повинно було регулювати відносини лише у сфері державної таємниці. Це мало негативні наслідки: відбувалося тотальне засекречування будь-яких відомостей, у тому числі комерційного характеру. Перебудова, яка проходила у СРСР з квітня 1985 року, викликала прискорений розвиток інформаційних процесів. Створення перших спільних з іноземними фірмами підприємств виявило прогалини у правовому регулюванні і захисті прав на комерційну таємницю. Почалася інтенсивна робота з приводу правового регулювання інституту комерційної таємниці. Вперше про комерційну таємницю і

право на її захист згадувалося у ст. 33 Закону СРСР "Про підприємства в СРСР" [1, С. 59-60].

У ст. 231 КК України 1965 р. передбачалася кримінальна відповідальність за умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей (комерційне шпигунство), а також за незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності.

У 2004 році ст.ст. 231 та 232 КК України було доповнено банківською таємницею. Отже, кримінальна відповідальність настає за незаконне збирання, використання та розголошення комерційної та банківської таємниці.

Суспільне небезпека даного злочину зумовлена тим, що будучи проявом недобросовісної конкуренції, спричиняє шкоду правам і законним інтересам суб'єктів господарювання як учасниками ринкових відносин, негативним чином впливає на науково-технічний прогрес і стабільність товарного обігу, позбавляє підприємців стимулювати вдосконалення форм і методів ведення своєї господарської діяльності.

Інститути комерційної і банківської таємниці сприяють поступальному розвитку сталих ринкових відносин і суспільства в цілому, захищають фінансові ресурси, вкладені у відповідні розробки і дослідження, забезпечують охорону комерційного успіху та пріоритетного становища на ринку, є вагомим чинником економічного благополуччя господарюючих суб'єктів. В сучасній господарській діяльності інформація, яка становить комерційну і банківську таємницю, відіграє не менш важливу роль, ніж інші матеріальні та нематеріальні ресурси суб'єктів господарювання. Відомо, що чимало корпорацій і фірм у світі своїм процвітанням і взагалі існуванням завдячують саме вмілому збереженню і захисту своїх комерційних секретів. Скажімо, на сьогоднішній день велика кількість технологічних секретів сконцентрована у фірмах, які виробляють елеронну техніку. Класичним прикладом, який ілюструє тезу про захист комерційної таємниці як передумову отримання максимального прибутку і конкурентоспроможності фірми, є рецепти напоїв корпорацій Coca-Cola і Pepsi-Cola, які протягом багатьох десятиліть зберігаються у таємниці і дозволяють їх власникам бути монополістами у цій галузі. Тут доречно нагадати висловлювання відомого політичного і державного діяча минулого століття У. Черчілля: "Хто володіє інформацією, той володіє світом".

Діючі нормативні акти, що регулюють різноманітні аспекти забезпечення режиму комерційної і банківської таємниці, прийняті з неоднаковими цілями і на різних етапах розвитку даного явища. Це і є основною причиною виникнення ряду колізій норм галузевого законодавства, а також явних прогалин в правовому забезпеченні розглядуваних інститутів. Але, безперечним в даній ситуації є те, що своїми діями законодавець намагався розв'язати важливу задачу встановлення для всіх суб'єктів

економічних відносин (фізичних і юридичних осіб, громадян, держави) оптимального балансу між приватними і публічними інтересами. Аналізуючи нормативно-правові акти діючого галузевого законодавства, враховуючи певні етапи його розвитку, можна зробити висновок, що вирішення вказаної проблеми – справа складна і трудомістка, що вимагає чітких теоретичних розробок, повного огляду практики застосування норм, які регламентують конфіденційність інформації, а також вивчення позитивного досвіду правових систем держав з розвинутою економікою.

Використана література:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Феміна, 1996. – 64 с.
2. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тюпогін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 608 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. У 2 т. – т. 2 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид. перероб. та доп. – К.: Алерта: КНТ: Центр учбової літератури. – 2009. – 624 с.
4. В.А. Северин. Правова захищеність комерчески ценной информации // Вестник МГУ. – М., 2001. – № 6. – С. 55-73.
5. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика. – К.: Юридична практика, 2003. – 923 с.
6. Ж. Берье. Промышленный шпионаж монография. К.: НПП "Норматив", 1993. – 134 с.
7. Э. Соловьев Коммерческая тайна и ее защита. – М.: Главбух, 1995. – 48 с.
8. Харламов С.О. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з відомостями, що становлять комерційну або банківську таємницю: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Київ, 2007. – 20 с.

УДК 349.6

П.О. Гвоздик

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЗМІСТУ І ФОРМИ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ПРАВІ

У цій статті досліджується взаємозв'язок між змістом і формою в екологічному праві. Аналізуючи думки різних учених, вітчизняне екологічне право і законодавство формулюється висновок про те, що екологічне право і законодавство співвідносяться між собою, як зміст і форма.

Ключові слова: зміст, форма, екологічне право.

В этой статье исследуется взаимосвязь между содержанием и формой в экологическом праве. Анализируя мнения различных ученых, отечественное экологическое право и законодательство формулируется вывод о том, что экологическое право и законодательство соотносятся между собой, как содержание и форма.

Ключевые слова: содержание, форма, экологическое право.

In this article the interrelation between the maintenance and the form in the ecolaw is investigated. Analyzing opinions of various scientists, the domestic ecolaw and the legislation a conclusion that the ecolaw and the legislation correspond among themselves, as the maintenance and the form is formulated.

Key words: *maintenance, form, ecolaw.*

Поняття форми права та його співвідношення зі змістом права є тим питанням, котре завжди виникає при дослідженні внутрішньої будови галузі права, взаємозв'язку системи галузі права з відповідною системою законодавства, незалежно від того робиться на цьому спеціальний наголос чи ні. Такі дослідження дозволяють краще зрозуміти та оцінити перспективи розвитку екологічного права, удосконалення законодавчого регулювання екологічних відносин. Цьому аспекту досліджень теорії екологічного присвячені численні роботи відомих екологів-правознавців, серед яких Ю.С. Шемшученко, Н.Д. Казанник, В.В. Петров, Н.Р. Малишева, В.І. Андрейцев, І.І. Каракаш, М.М. Бринчук, А.П. Гетьман, В.В. Костицький, В.К. Попов та інші.

Проте складність проблеми зумовлює потребу у продовженні відповідних досліджень, зокрема тих аспектів щодо яких правова наука не дає однозначних відповідей та рекомендацій. Досі, наприклад, не запропоновано достатньо чітких та однозначних критеріїв для виділення певної сукупності правових норм в галузь права, а відтак й у підгалузі та інститути права

При розгляді цього питання слід узяти до уваги, що діалектичний зв'язок та взаємодія форми права та його змісту як парних категорій, виявляється у тому, що зміст не є безформним, а форма в один і той же час міститься у самому змісті і являє собою дещо зовнішнє йому¹.

При цьому форма права та його зміст здатні переходити одна в одну, тобто одна й та ж форма в одних випадках (відносно одних проявів правового характеру) може виступати і в дійсності виступає, у якості свого первісного призначення – форми, а відносно інших – у якості змісту. І навпаки². Зокрема, еколого-правова норма може розглядатися і як форма відносно закладеного у неї правила поведінки, і як частина змісту, разом з іншими нормами, – відносно нормативно-правового акту, що її містить. Також, будь-який інститут екологічного права відносно сукупності норм, що його формують, є формою права, а відносно певної підгалузі екологічного права та щодо самого екологічного права у цілому, "на середньому структурному рівні виступає у вигляді одного з елементів їх "структурного" змісту"³. У свою чергу система екологічного права співвідносяться с сис-

¹ Гегель Г.В. Энциклопедия философских наук. - Т. 1. - М., 1974. - С. 298.

² Марченко М.Н. Источники права: учеб.пособие. - М., 2008. - С. 33

³ Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии. - К.: Наукова думка, 1989. - С. 57.

темою екологічного законодавства як зміст і форма. Тобто екологічне законодавство є формою життя екологічного права.

Відсутність у правовій науці однозначних критеріїв для виділення певної сукупності правових норм в галузь права й відповідно у підгалузі та інститути права зумовлює превалюючу роль суб'єктивного фактору у визначенні підходів щодо формування галузі права, у тому числі екологічного права, яке до того ж є новою галуззю права, що активно розвивається, а тому у процесі пізнання не може не викликати різні оцінки (суб'єктивні) щодо свого формування. Об'єктивності раді слід зауважити, що відповідні погляди на екологічне право формувалися під впливом певних обставин, насамперед, темпів розвитку законодавства, що регулювало відносини у сфері взаємодії людини і природи. Так, після довгих дискусій між прихильниками "земельного права у широкому сенсі" (наголошували на тому, що правове регулювання гірничих, водних і лісових відносин будується на тому ж принципі, що й усе земельне право – на принципі націоналізації землі, її надр, лісів і вод, – а тому не визнавали самостійності гірничого, водного та лісового права) та диференційованого підходу до земельного (в вузькому сенсі), гірничого, водного і лісового права сформувався поресурсовий підхід до визначення відповідних галузей права як самостійних, що знаходилися у "родинних" відносинах одна з одною, утворюючи одну правову сім'ю¹.

У 60-х роках минулого сторіччя на основі ідей комплексності в охороні природі було сформульовано інтегрований підхід до формування поресурсових галузей права – було запропоновано модель інтегрованої галузі природоресурсного права. Основним аргументом для цього було те, що оскільки в природі усе взаємопов'язано, то й у законодавстві, що регулює використання та охорону природних ресурсів, має бути певний взаємозв'язок. Природноресурсове право розглядалося як галузь, що регулює увесь комплекс суспільних відносин з приводу навколишнього середовища.

Подальші спроби модернізації природноресурсового права призвели до того, що з нього було виокремлено природоохоронне право. На думку В.В. Петрова природноресурсове право та природоохоронне право є самостійними галузями права. До галузі природноресурсового права він відніс земельне, гірниче, водне і лісове право, а до галузі природоохоронного права – норми, що спрямовані на забезпечення охорони земель, надр, лісів, вод, атмосферного повітря, тваринного світу природно заповідних комплексів, курортних, рекреаційних, урбанізованих зон та ін., як складових частин навколишнього природного середовища. Наявність зазначених самостійних галузей права на думку В.В. Петрова відбиває

¹ Казанцев Н.Д. Природно-ресурсное право и его пределы как интегрированной отрасли права // Вестник Моск. ун.-та. Сер. Право. – 1967. – № 6. – С. 3 – 9.

закономірності взаємодії суспільства і природи, пов'язані з двома основними формами спілкування людини і середовища його перебування: використанням природних ресурсів і охороною навколишнього природного середовища¹.

Своєрідний підхід щодо правового забезпечення використання природних ресурсів запропонував А.І.Казаннік. Він вважав, що це здійснюють поресурсові галузі. Що ж стосується природоохоронного права, то воно на його думку цілком знаходиться у сфері адміністративного права, оскільки відносини щодо охорони природи виникають у сфері державного управління, в процесі здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності відповідних суб'єктів. Ці відносини з приводу охорони природи регулюються нормами самостійного комплексного інституту адміністративного права, під яким й розуміється природоохоронне право².

У 70-80-х роках минулого сторіччя була сформована й надалі набула широкого вжитку концепція права навколишнього середовища (екологічного права), котре визначається як інтегрована правова спільність, що регулює увесь комплекс відносин, що виникають у сфері взаємодії суспільства і природи, включаючи відносини з приводу охорони рідких та цінних об'єктів природи, раціонального використання природних ресурсів та оздоровлення навколишнього середовища³. За цією концепцією екологічні відносини не можна механічно поділяти на "відносини з охорони навколишнього середовища" і "відносини з використання природних ресурсів" та протиставляти їх земельним, лісовим, водним тощо.

Натомість, наявність сьогодні загально визнаної самостійної галузі права – екологічного права (права навколишнього середовища) не зупинила процес пропонування нових чи оновлених варіантів формування спільностей правових норм та їх співвідношення. Наприклад, деякими науковцями земельне законодавство (котрому відповідає власна галузь права) розглядається поряд з екологічним і природоресурсним законодавством як рівноправна складова "законодавства навколишнього середовища"⁴. На думку Каракаша І.І. природноресурсові відносини є достатньо самостійними і можуть розглядатися як окремі відносини. Стосовно

¹ Петров В.В. Экология и право. – М., 1980. – С. 49-52.

² Казаннік А.И. Административно-правовая охрана природы озера Байкал. Иркутск, 1977. – С. 72.

³ Шемшученко Ю.С., Мунтян В.Л., Розовский Б.Г. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды. – К., 1978. – С. 7; Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 64; Бринчук М.М. Экологическое право (Право окружающей среды). Учебник для высших юридических учебных заведений. – М., 1999. – С. 82; Кравченко С.Н. Социально-психологические аспекты правовой охраны окружающей среды. – Львов, 1988. – С. 9.

⁴ Калинин И.Б. Проблемы формирования природоресурсного права // Правовые проблемы укрепления российской государственности. Ч. 5 / Под ред. В.Ф. Воловича. – Томск, 2000. – С. 202 – 206.

ж концептуального підходу до інтеграції природноресурсових, природоохоронних та екологобезпечних суспільних відносин він зауважує, що він надзвичайно плідним, але випереджує ступінь розвитку зазначених відносин. Природноресурсові та природоохоронні суспільні відносини все ж не досягли того рівня розвитку, щоб їх можна було об'єднати в межах єдиної галузі права й інтегрованого правового регулювання¹.

У свою чергу М.М. Брінчук вважає земельне, водне, гірниче та ін. право самостійними, сформованими і визнаними галузями права, і у той же час говорить про можливість розгляду їх як підгалузі права навколишнього середовища². В.І. Андрейцев обґрунтовує концепцію права екологічної безпеки "як комплексної галузі екологічного права, тісно пов'язаної із природноресурсовим та природоохоронним правом ..." ³, а на думку А.П.Гетьмана є підстави віднести до самостійної підгалузі в системі екологічного права систему еколого-процесуальних норм⁴.

Така різноманітність поглядів на екологічну галузь права, його побудову, як вже зазначалося, у значній мірі обумовлюється відсутністю у правовій науці достатньо чітких і однозначних критеріїв для виокремлення певної сукупності правових норм в галузь права. Достатньо великий масив правових норм, що прямо чи опосередковано регулюють відповіді суспільні відносини, досить легко за тим чи іншим критерієм звести у певну сукупність, яка може свідчити за обраною позицією про наявність певної галузі права чи про наявність у галузі права тієї чи іншої підгалузі інституту.

Складність проблеми виділення галузей права, визначення чітких критеріїв поділу права на галузі породив у певних правознавців негативне ставлення до визначення галузей права. Пропонувалося, зокрема, відмовитися від галузей права на користь галузей законодавства на тій підставі, що система права існує не як система галузей, а як система міцно пов'язаних в єдине ціле правових норм⁵ [13].

Цю позицію, зокрема, підтримував О.С. Колбасов, котрий вважав, що нема сенсу пов'язувати себе будь-якими уявами про систему права. В іншому випадку можливо достатньо широко й вільно, судити про кількість, найменування й взаємодію галузей права⁶. Зазначена позиція на-

¹ Природноресурсове право України: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Одеська національна юридична академія / І.І. Каракаш (ред.). - К.: Істина, 2005. - С. 13-16.

² Брінчук М.М. Экологическое право (Право окружающей среды). Учебник для высших юридических учебных заведений. - М., 2002. - С. 87.

³ Екологічне право : Особлива частина : Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. : Повний акад. курс / За ред. акад. АПРН В.І. Андрейцева. - К.: Істина, 2001. - С. 7-20.

⁴ Гетьман А.П. Процесуальные нормы и отношения в экологическом праве. - Харьков, 1994. - С. 4.

⁵ Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии. - К.: Наукова думка, 1989. - С. 65.

⁶ Колбасов О.С. Экология: политика - право. Правовая охрана природы в СССР. - М., 1976. - С. 146.

томість не отримала визнання. Домінуючою тут є та, за якою неможливо відмовитися від галузі права ні в науковому, ні в практичному плані¹. Завданням науки, як зазначив Ю.С. Шемшученко, є не перегляд системи права, а пізнання об'єктивних закономірностей її розвитку, виявлення особливостей утворюючих дану систему елементів (галузей права і правових інститутів) тощо².

За загальним визначенням галузь права утворює сукупність правових норм, що містять відповідні правила поведінки. Структуру галузі права (її систему) формує система норм, що розглядається у структурно-організаційному аспекті й поділяється в залежності від вироблених в юридичній науці критеріїв на правові інститути, підгалузі права. Носіями правових норм, як вже зазначалося, є нормативно правові акти, певна сукупність яких утворює галузь законодавства. Законодавство є зовнішньою формою існування права. Нормативні акти, що утворюють законодавство є засобом об'єктивізації правових норм, носіями інформації, що містяться у цих нормах, а отже є джерелами правами, певна сукупність яких утворюють систему джерел права. Має місце також цілком виправданий підхід, за яким право – це інформаційно-управляюча система, а система джерел права – система, призначення якої полягає у збереженні правової інформації та оптимізації її використання. За таким підходом це співвідношення може розглядатися як співвідношення змісту і форми³.

В науковій літературі, у тому числі й еколого-правовій, підкреслюється різна правова природа системи права і системи джерел права, розглядається співвідношення об'єктивності системи права і суб'єктивності системи джерел права. Це питання не є другорядним й для еколого-правової науки, в якій також робиться спроба використати відповідний підхід при аналізі формування екологічної галузі права⁴. Одразу варто наголосити на тому, що зв'язок таких категорій як система права і система джерел права, сам по собі зумовлює співпадання об'єктивного і суб'єктивного у їх природі. Оскільки ж в обох випадках можна знайти дію як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, то варто говорити про єдність цих факторів. Зокрема, слід погодитися з тим, що система права відображає об'єктивні закономірності суспільного розвитку (додамо – й об'єктивності розвитку відносин у сфері взаємодії людини й природи). Проте, це властиво й системі джерел права (законодавству). Зокрема, як система екологічного права так і система джерел екологічного права від-

¹ Мальшева Н., Нешпылова В. Соотношение природоресурсового права и права окружающей среды: новый взгляд на старую проблему // Государство и право. – 2007. – № 9. – С. 38.

² Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии. – С. 65.

³ Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології: Монографія. – К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2008. – С. 66.

⁴ Шестерюк А.С. Вопросы кодификации законодательства об охране окружающей среды. – Л., 1984. – С. 53-54.

бивають стан екологічних проблем у суспільстві, акцентують увагу на сферах їх виникнення, вказують на наявні шляхи й можливості усунення конфліктів в системі "людина-природа".

Суб'єктивний фактор у зазначених системах має прояв, насамперед, у тому, що вони є результатом певної цілеспрямованої діяльності. Так, Н.М. Пархоменко звертає увагу на те, що система права характеризує структуру змісту права, визначену з точки зору юридичної абстракції (теоретичної моделі)¹. Іншими словами система права відбиває погляди на це питання, які сформувалися у науковій сфері, а отже, мають явно суб'єктивний характер, оскільки відбивають відповідні погляди одного чи більшої кількості авторів відповідної концепції системи права (наприклад, системи екологічного права, підгалузі екологічного права). Так, само суб'єктивний характер мають джерела права, у тому числі екологічного права, які виникають з волі відповідних суб'єктів законодавчої ініціативи, в установленому державою порядку, й з ініціативи цих суб'єктів можуть змінюватися чи припиняти свою чинність.

Суб'єктивність надзвичайно важливий фактор, що впливає на характер взаємодії системи права та системи джерел права. Для законодавця, зокрема, система права виступає у якості орієнтира, котрий дозволяє розробляти та приймати законодавчі акти з урахуванням ефективності дії тієї чи іншої правової норми у загальній їх системі². Однак, система права формується під впливом різних поглядів на її будову. Ці погляди, як, зокрема, у випадку визначення системи екологічного права можуть мати суттєві розходження. А, отже, перед законодавцем може стати проблема щодо вибору концепції системи екологічного права, галузі чи підгалузі екологічного права, якою слід керуватися при визначенні законодавчих актів, котрі мають бути розроблені або удосконалені. Наприклад, В.І. Андрейцев розробив досить ґрунтовну концепцію права екологічної безпеки як комплексної галузі екологічного права, обґрунтував доцільність розробки у межах екологічного законодавства комплексного нормативного акта, присвяченого екологічній безпеці³. Ця концепція, проте, не має широкої підтримки. Наприклад, М.М. Брінчук робить висновок про те, що відсутні підстави для виокремлення відносини по забезпеченню екологічної безпеки як окремої групи суспільних відносин, регульованих правом навколишнього середовища, поряд з відносинами щодо використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища. У праві навколишнього середовища забезпечення екологічної безпеки має ряд аспектів: може розглядатися як один з основних принципів природоохористування і охорони навколишнього середовища; у науковому і прак-

¹ Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології: Монографія. - К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2008. - С. 67.

² Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии. - К.: Наукова думка, 1989. - С. 77.

³ Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: Навч.та наук.-практ.посіб. - К.: Знання-Прес. - 2002. - С. 8.

тичному плані може використовуватися як синонім охорони навколишнього середовища, маючи на увазі, що відповідна діяльність спрямована на збереження і відновлення її стану; може розглядатися також як найважливіша перспективна ціль та завдання діяльності щодо відновлення і збереження сприятливого стану довкілля. Тож відсутня потреба у самостійному законі про екологічну безпеку¹. За наявності таких протилежних позицій питання про виникнення нового джерела права (закону), присвяченого екологічній безпеці, очевидно ще не швидко отримає практичне провадження.

У цілому існуюча різноманітність підходів до визначення системи екологічного права чинить гальмуючий вплив на визначення перспектив розвитку екологічного законодавства, зокрема, щодо розробки майбутнього Екологічного кодексу. Останній з урахуванням обсягу та характеру масиву правових норм мав би систематизувати розгалужене екологічне законодавство. Однак, хоч питання про його розробку й прийняття набуло вже не тільки наукового, а й практичного значення (неодноразово на рівні Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України приймалися рішення про його розробку), досі не розроблена загальноєвропейська концепція цього кодексу. Очевидно, що це пов'язано з тим, що проблема визначення системи екологічного права досі лишається дискусійною. Відтак різняться й погляди на відтворення його зовнішньої форми - законодавства, перспективи його систематизації, у тому числі, шляхом прийняття Екологічного кодексу України. Тут слід узяти до уваги, що екологічне законодавство є засобом вирішення протиріч між ним і відповідною галуззю права. З урахуванням ефективності дії тієї чи іншої правової норми в загальній їх системі приймаються окремі закони в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів або ж до цих законів вносяться зміни, доповнення (має місце приведення форми права у відповідність до його змісту). Екологічна галузь права знаходить опору і відображення в галузі відповідного законодавства². Це твердження має не тільки теоретичний, а й практичний сенс, підтвердження. Наприклад, перелом у дискусіях з приводу широкого розуміння земельного права, який базувався на абсолютизації ролі землі як елемента навколишнього середовища й досить розширеному тлумаченні земельних відносин, й наявності інших самостійних поресурсних галузей права, здійснився лише тоді, коли факт останнього був офіційно визнаний у прийнятих наприкінці 60-х років базових законодавчих актів з земельних питань (Основи земельного законодавства Союзу ССР і союзних республік від 1968 р.³, Земельний кодекс Україн-

¹ Бринчук М.М. *Екологическое право (право окружающей среды): Учебник для высших юридических учебных заведений.* - М.: Юрист, 2002. - С. 67-71.

² Шемшученко Ю.С. *Правовые проблемы экологии.* - К.: Наукова думка, 1989. - С. 77.

³ Об охране окружающей среды : Сборник документов партии и правительства, 1917-1985 гг. - М.: Политиздат, 1986. - С. 123-138.

ської РСР від 1970 р.¹. В них було зафіксовано, що земельні відносини регулюються цими та іншими актами земельного законодавства, а гірничі, водні, лісові відносини – спеціальним законодавством.

Так само, важливе значення для підтримки, практичного провадження концепції права навколишнього середовища (екологічного права) мають базові законодавчі акти з відповідного питання, які були прийняті у багатьох країнах світу, у тому числі в Україні (наприклад, Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25.06.1991 р., Закон Республіки Казахстан "Про охорону навколишнього середовища" від 15.07.1997, Закон Республіки Беларусь "Про охорону навколишнього середовища" від 26.11.1992 р., Закон Російської Федерації "Про охорону навколишнього середовища" від 10.01.2002 р. та ін.). Ці законодавчі акти є стрижнем, навколо якого групуються і упорядковуються інші нормативні акти, які охоплюють усе розмаїття суспільних відносин у даній сфері, насамперед, природоресурсні і природоохоронні. Цей момент, зокрема, відтворений у ст. 2 Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища"², за якою відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим Законом, а також розробленим відповідно до нього земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством.

Майбутній Екологічний кодекс України безумовно також матиме важливе етапне значення для формування екологічного права, визначить його розвиток на декілька десятиріч уперед. Він має підвести певний підсумок дискусіям щодо визначення предмету, системи екологічного права³, узгодити змістовний розвиток системи екологічного права з його формально-юридичним забезпеченням.

Зокрема, в залежності від того, якого підходу до визначення екологічного права буде обрано, безпосередньо залежатиме зміст (структура) Екологічного кодексу України, спосіб у який він може розроблятися. Так, при наданні переваги визначенню екологічного права як комплексної (інтегрованої) галузі права⁴ (визнає самостійними земельне, лісове, водне,

¹ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1970. – № 29. – Ст. 205.

² Там само.

³ Решетник Л.П. Систематизація екологічного законодавства як умова реалізації та захисту екологічних прав громадян в країні // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 534-535.

⁴ Андрейцев В.І. Екологічне право. Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. і вузів. – К.: Вен турі, 1996. – С. 23; Бобылев А.И., Белашенко С.А. Вопросы общей теории экологи-

гірничі, фауністичні, атмосфероповітряне та інші галузі права, що входять до складу екологічного права й регулюють самостійні види екологічних відносин) розробка Екологічного кодексу України можлива на засадах консолідації, прикладом якої є кодифікація французького типу. Вона не передбачає утворення принципово нового нормативно-правового акту. Натомість численні акти з одного питання об'єднуються в один правовий документ. Такий акт має затверджуватися законодавчим органом і буде розглядатися як нове самостійне джерело права, а нормативно-правові акти, на основі яких він виникає визнаються такими, що втратили силу. Хоч новий акт, утворений внаслідок консолідації принципово не змінює змісту правового регулювання, проте його підготовка і прийняття сприяють суттєвому поліпшенню структурованості чинного законодавства, наданню йому більш логічної завершеності форми, усуненню неузгодженостей.

Якщо ж керуватися концепцією, за якою екологічне право є самостійною (не комплексною) галуззю права у загальній системі права (*представники цієї концепції стверджують, що єдині екологічні відносини поділяються на декілька різновидів (земельні, водні, лісові, гірничі, фауністичні, атмосфероповітряні тощо), які мають свої істотні специфічні особливості і спеціальні правові форми у вигляді підгалузей екологічного права*, то має ітися про Екологічний кодекс України, що охопить всі основні й принципові правові приписи, які регулюють екологічні відносини, враховуючи, що останні єдині, оскільки єдина екологічна система¹.

Таким чином, можна констатувати, що екологічне право та екологічне законодавство співвідносяться між собою як зміст і форма, які чинять одне на одне взаємний вплив. Чітке розуміння відповідності чи невідповідності еколого-правових норм, що формують зміст екологічного права, впливають на формування його системи, сучасним екологічним потребам суспільства є запорукою стабільного розвитку екологічного законодавства, його своєчасного реагування на зміни соціально-економічному житті суспільства, що впливають на стан довкілля, споживання природних ресурсів, удосконалення правових форм існування юридичних норм, що регулюють екологічні відносини.

УДК 658.15:351.863(477)

О.І. Зусва

**ОПТИМІЗАЦІЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ
В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ
БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ**

ческого права. – Минск, 1991. – С. 14-15; Екологічне право України: Підручник / За ред. професорів А.П.Гетьмана і М.В.Шульги. – Х.: Право, 2005. – С. 9.

¹ Попов В.К. Проблеми систематизації екологічного законодавства // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 222-223.

У статті обґрунтована необхідність оптимізації руху фінансових ресурсів в забезпеченні фінансової безпеки підприємств.

Ключові слова: фінансові ресурси, оптимізація руху фінансових ресурсів, використання фінансових ресурсів, фінансова безпека.

В статье обоснована необходимость оптимизации движения финансовых ресурсов в обеспечении финансовой безопасности предприятий.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, оптимизация движения финансовых ресурсов, использование финансовых ресурсов, финансовая безопасность.

In the article the necessity of optimization of financial resources movement while providing financial security of an enterprise is proved.

Key words: financial resources, optimization of financial resources, use of financial resources, financial security.

Постановка проблеми. В забезпеченні фінансової безпеки суб'єктів господарювання все більшого значення набувають відносини щодо управління фінансовими ресурсами та оптимізація їх використання, а також фінансові важелі і методи, що забезпечують стабільну та ефективну діяльність.

Нестійкий фінансовий стан підприємств є причиною неплатоспроможності, погіршення фінансових показників, що призводить до незапланованих втрат, недосягнення необхідного фінансового результату або банкрутства. Своєчасна оцінка фінансової безпеки підприємств є передумовою запобігання фінансових загроз і негативних фінансових явищ у виробничій діяльності, захисту їх фінансових втрат, а в подальшому – стабілізації діяльності і розвитку в умовах конкурентного економічного стану.

Фінансова безпека аграрного сектора економіки є важливою складовою фінансової безпеки держави, а підтримання сталого її рівня набуває вагомого значення для подальшого економічного розвитку України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичними дослідженнями у сфері фінансової безпеки держави та суб'єктів підприємництва, а також окремими теоретичними аспектами, необхідними для формування системи фінансової безпеки, займалися такі вчені, як І.А. Бланк, К.С. Горячева, Г. В. Козаченко та багато інших [1-3]. Однак існує потреба в подальшому дослідженні даної проблематики.

Метою статті є дослідження змісту фінансової безпеки підприємства та розробка практичних рекомендацій щодо оптимізації руху в сільськогосподарських підприємствах фінансових ресурсів з метою підвищення їх фінансової безпеки.

Виклад основного матеріалу. Проблема забезпечення фінансової

безпеки вітчизняною наукою ще поки недостатньо вивчена й недостатньо висвітлена у науково-аналітичній літературі. Багатоаспектність фінансової безпеки, її економічна складність та функціональна спрямованість, свідчать, що нині не існує визнаного єдиного усталеного відображення чи підходу щодо трактування сутності та змісту цієї непростой для вивчення категорії, оскільки фінансова безпека породжена двома міждисциплінарними категоріями: "фінанси" та "безпека". Проте, аналіз наявних науково-навчальних джерел інформації дозволяє навести спектр поглядів на визначення поняття "фінансова безпека" в самих різних площинах та з різних позицій, зокрема:

- захищеність життєво важливих фінансових інтересів суб'єктів, за якої забезпечуються його стабільний розвиток, своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних та потенційних загроз економічним інтересам;
- забезпеченість достатніми для задоволення потреб і виконання існуючих зобов'язань фінансовими ресурсами;
- рівень розвитку підприємства, що забезпечує ефективне функціонування і фінансовий комфорт;
- створення умов функціонування об'єкту, за яких майже відсутня потенційна й прихована можливість спрямувати фінансові потоки в заборонені законодавчими актами сфери їх використання і, як наслідок, зниження зловживань фінансовими ресурсами;
- фінансовий стан, який характеризується стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів та стабільний розвиток всієї фінансової системи. При цьому внутрішні і зовнішні загрози проявляються через вплив на діяльність підприємств різних ризиків.

Варто зазначити, що сільськогосподарська діяльність характеризується підвищеною ризикованістю порівняно з іншими видами діяльності. Це пояснюється специфікою сільськогосподарського виробництва і потребує підвищеної уваги до підтримки його фінансової безпеки.

Під поняттям "фінансова безпека підприємства" варто розуміти необхідну складову фінансової безпеки держави, що полягає у здатності суб'єкта господарювання здійснювати свою фінансову діяльність ефективно і стабільно шляхом використання сукупності взаємопов'язаних заходів фінансового характеру, що мають оптимізувати використання фінансових ресурсів, забезпечити належний їх рівень та нівелювати вплив ризиків внутрішнього і зовнішнього середовища. Відмінним є розуміння фінансової безпеки не як певного фінансового стану, а саме як здатності суб'єкта господарювання протистояти ризикам та діяти ефективно, а також акцентування уваги на тому, що фінансова безпека суб'єктів господарювання є складовою фінансової безпеки держави.

Рівень фінансової безпеки підприємств залежить від того наскільки ефективно її керівництво і спеціалісти (менеджери) будуть спроможні уникнути можливих загроз і ліквідувати шкідливі наслідки окремих не-

гативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища.

Для забезпечення фінансової безпеки і можливості передбачення ризиків на підприємстві повинна існувати система органів управління фінансовою безпекою, що мають проводити діагностування стану підприємства, прогнозувати можливі загрози та проводити низку заходів по забезпеченню стабільності системи фінансової зокрема та економічної безпеки підприємства в цілому.

Фінансові ресурси є невід'ємною складовою будь-якої господарської діяльності підприємства. Їх наявність не залежить від типу, масштабу, структури виробництва, форми власності тощо. Незважаючи на рівень технологічного розвитку сільськогосподарського підприємства, частку сегмента ринку, розширення або зменшення обсягів випуску продукції, його господарська діяльність завжди супроводжується рухом фінансових ресурсів. Проте досягти максимальної віддачі від цього руху, в повному обсязі забезпечити потрібними ресурсами виробничий процес, вчасно здійснювати розрахунки за власними зобов'язаннями можливо за умови його оптимізації. Тому оптимізація руху фінансових ресурсів є необхідною умовою для удосконалення організації формування та використання фінансових ресурсів.

Головне завдання оптимізації руху фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств полягає в його збалансованості. Визначення напрямку руху фінансових ресурсів, їх розміру, швидкості та терміну дії забезпечить господарську діяльність підприємств достатнім обсягом фінансових ресурсів та максимізують віддачу від їх використання.

Поетапна оптимізація руху фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств починається із виявлення фінансових потоків, що супроводжували або можуть супроводжувати його господарську діяльність та їх ідентифікації.

Визначення фінансових потоків, які притаманні певній фінансово-господарській діяльності, доцільно проводити за ряд звітних періодів. Це забезпечує урахування більшого кола випадкових фінансових потоків та виявлення причинно-наслідкових факторів, що викликають їх рух.

Стратегічно важливою для підприємства є інформація про періодичність руху фінансових ресурсів. Визначення постійних фінансових потоків дає можливість передбачити майбутню фінансово-господарську діяльність підприємств, зіставити відтік фінансових ресурсів із їх надходженням.

Другий етап передбачає оцінку фінансових потоків. Виявлення недоліків і переваг в русі фінансових ресурсів, їх динаміці необхідне для визначення внутрішніх та зовнішніх факторів впливу.

Відповідно до сфери існування внутрішні фінансові потоки залежать від існуючої організаційної та виробничої структури підприємства. Потоки фінансових ресурсів, що виходять за межі підприємства, зазна-

ють впливу з боку ринкових змін, а також соціально-економічного та політичного становища країни. Розмежування фінансових ресурсів за сферою їх руху є обов'язковим для аналізу результативності певних видів діяльності підприємства, підтримки найбільш рентабельних та посилення дохідності в менш прибуткових сферах.

Від того, якої форми набувають фінансові потоки, значною мірою залежать результати діяльності підприємства та його фінансова стійкість. Найбільш ліквідними є грошові розрахунки, оскільки вони не потребують грошей та часу, щоб виконати власні зобов'язання. Проте оплата товарно-матеріальними цінностями чи послугами допустима за умови низької ціни та наявності грошових ресурсів на сплату своїх поточних зобов'язань. Величина бартеру не повинна бути значною для забезпечення необхідного рівня платоспроможності.

На другому етапі аналіз руху фінансових ресурсів доцільно проводити за наступними критеріями:

1) результативність руху фінансових ресурсів аналізується за допомогою розрахунку коефіцієнтів щільності та направленості руху;

2) достатність фінансових ресурсів для забезпечення безперерйного процесу виробництва та виконання фінансових зобов'язань оцінюється на підставі розрахунку критерію платоспроможності, який характеризує ступінь покриття боргових зобов'язань власними фінансовими ресурсами.

При цьому, варто зосередити увагу на тому, що, як засвідчили дослідження, не завжди високий рівень прибутковості підприємства свідчить про його платоспроможність і навпаки. Брак коштів для задоволення вимог кредиторів та одночасне отримання прибутку можуть бути викликані списанням кредиторської заборгованості та відшкодуванням раніше списаних активів, які належать до валових доходів підприємства, але не забезпечують реального припливу фінансових ресурсів.

На третьому етапі проводиться прогнозування і планування вхідних і вихідних фінансових потоків з врахуванням визначених обсягів надходжень і використання фінансових ресурсів та впливу зовнішніх і внутрішніх факторів. Передбачення постійних фінансових потоків, на відміну від випадкових (стихійних), згладжують негативні наслідки від небажаних відхилень, що існують в господарській діяльності підприємства та забезпечує підприємству виявлення резервів, необхідних для стійкої і прибуткової фінансово-господарської діяльності.

На цьому етапі оптимізації використовується метод складання планових показників, який спрямований на вирішення таких завдань, як визначення обсягу вхідних і вихідних фінансових потоків майбутнього періоду; забезпечення покриття витрат підприємства в будь-який період часу фінансовими потоками завдяки різним джерелам.

Складання планових показників починається із визначення тактичних цілей на майбутній період. Залежно від обраної політики при розробці планових показників зосереджують увагу на: місткості ринку

відповідних товарів; інтенсифікації виробництва; інноваційно-інвестиційній діяльності: модернізації технології виробництва, створенні спільних підприємств, проведенні інноваційних розробок; фінансовій діяльності; вкладенні вільних фінансових ресурсів у цінні папери, наданні позик тощо; збереженні стратегічної спрямованості розвитку підприємства; досягненні необхідного розміру прибутковості; забезпеченні достатнього обсягу вхідних фінансових потоків для покриття витрат фінансово-господарської діяльності.

На четвертому етапі розробляється математична модель оптимізації руху фінансових ресурсів.

Для цього розроблено кореляційні моделі залежності відношення прибутку (збитку) до обсягу товарної продукції та критерію достатності фінансових потоків від ряду факторів, що суттєво впливають на підвищення результативності та платоспроможності діяльності, які ґрунтуються на множинній лінійній регресії.

Критерій достатності фінансових потоків залежить від чотирьох змінних: відношення витрат на оплату праці постійних працівників до загального обсягу виробництва; відношення дебіторської заборгованості до загального обсягу відвантаженої продукції; відношення кредиторської заборгованості до загального обсягу виробленої продукції; відношення дебіторської заборгованості до кредиторської.

Цілком очевидно, що рентабельне виробництво завжди супроводжується високим рівнем фінансової дисципліни, яка, в свою чергу, характеризує платоспроможність підприємства. Додатково на підвищення рівня прибутковості з 1 грн. товарної продукції та поліпшення платоспроможності впливає оборотність дебіторської заборгованості, збільшення терміну якої призводить до сповільнення руху фінансових ресурсів та їх дефіциту для забезпечення господарської діяльності сільськогосподарських підприємств.

Крім цього, платоспроможність підприємства залежить від рівня витрат на оплату праці в загальних обсягах виробництва та дисбалансу між дебіторською та кредиторською заборгованістю. При цьому швидкість повернення боргів дебіторів має бути інтенсивнішою при виконанні власних зобов'язань, за винятком постійних потоків із визначеним періодом часу.

Тривалий термін розрахунків за власними зобов'язаннями впливає на погіршення платоспроможності підприємства і може призвести до непередбачуваних витрат (штрафи, пеня, неустойки), які, в свою чергу, знижують рівень рентабельності виробництва. Швидка виплата кредиторських боргів, в свою чергу, впливає на зниження обігових коштів, що знаходяться в розпорядженні підприємства. Це призводить до зменшення розміру фінансових ресурсів, що впливає на погіршення результативності від їх руху. Отже, необхідно розрахувати оптимальний розмір кре-

диторської заборгованості для задоволення потреб кредиторів та досягнення встановлених фінансових результатів. З цієї метою розроблені та запропоновані нормативні значення показників платоспроможної та прибуткової діяльності.

Проведені дослідження є необхідними в процесі реалізації запланованих показників і мають практичну цінність для визначення параметрів руху фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств, що є актуальним питанням в сучасних умовах. Зміна ключових пропорцій в русі фінансових ресурсів дає можливість оперативно відреагувати на негативні явища та своєчасно внести корективи для досягнення бажаних результатів. На основі визначених орієнтирів, які характеризують прибуткові та платоспроможні підприємства, окреме підприємство може не тільки оцінити існуючі фінансові ресурси, а також здійснити оцінку збалансованості фінансового плану, реальності його виконання.

Всі види діяльності підприємства взаємозалежні, і будь-яке рішення, прийняте у виробничій, фінансовій, маркетинговій, комерційній, інвестиційній або якійсь іншій сфері позначається на обсязі фінансових ресурсів. В свою чергу, незапланована зміна розміру надходжень і видатків підприємства викликає або дефіцит, або надлишок фінансових ресурсів. В обох випадках відхилення знижують віддачу від руху фінансових ресурсів, призводять до неритмічності забезпечення виробничого процесу фінансовими ресурсами та негативно позначаються на фінансовому результаті господарської діяльності підприємства.

Науково-обґрунтована оптимізація руху фінансових ресурсів і детально розроблені конкретні заходи щодо її досягнення дають змогу досягти бажаних результатів, забезпечити достатність фінансових ресурсів для розширеного відтворення за умови впровадження системи контролю, яка дає можливість реагувати на зміни в русі фінансових ресурсів та своєчасно вносити корективи в планові розрахунки для досягнення бажаного рівня прибутковості та збереження припустимого рівня платоспроможності. Тому, п'ятий етап передбачає розробку та впровадження системи контролю щодо оптимізації руху фінансових ресурсів.

При цьому, слід проводити оперативний контроль результатів операційної діяльності підприємства щотижня, а у випадку багатогалузевого виробництва та наявності значної кількості видів економічної діяльності - подекадно.

Основними задачами системи контролю є: виявлення і класифікація факторів, які впливають на зміну показників; встановлення причинно-наслідкових зв'язків впливу факторів на показники підприємства; закріплення факторів за центрами відповідальності; визначення джерела і характеру представлення інформації про зміни планових показників.

Тобто, система контролю за рухом фінансових ресурсів повинна включати такі елементи: функції організаційних підрозділів; центри відповідальності за виконанням встановлених планових показників; схе-

ми руху інформаційних потоків про зміни фінансових потоків для прийняття управлінських рішень щодо корегування планових показників; фактори, що впливають на обсяг, швидкість і термін руху фінансових ресурсів.

Виявлення та групування факторів, за періодом їх виникнення, видами фінансових потоків та за сферою утворення, дає можливість у разі негативного впливу сконцентрувати увагу керівництва на русі окремих фінансових потоків.

Для оперативного контролю були визначені основні фінансові потоки, які найбільш чутливо реагують на зміни зазначених вище факторів (рис.1). Зміна обсягу одного фінансового потоку призводить до збоїв у запланованому русі ряду інших потоків. Тому для виявлення можливих варіантів розвитку подій при зміні ключових планових показників доцільно застосовувати факторний аналіз, який дозволяє виявити відокремлені фактори, що впливають на результативність обігу фінансових потоків підприємства.

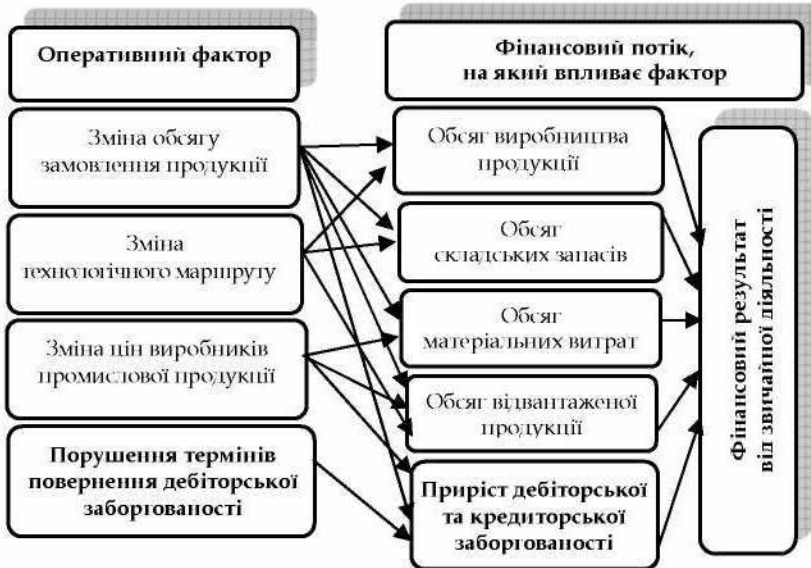

Рис. 1. Вплив оперативних факторів на рух фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств

До генерального фактора увійшли обсяг виробництва та реалізації продукції, витрати на закупівлю матеріалів. До другого фактора увійшов рух складських запасів та кредиторської заборгованості. Цілком очевид-

но, що накопичення виробничих запасів, товарів і готової продукції на складах призводить до скорочення виручки від реалізації, а брак обігових коштів, в свою чергу, впливає на збільшення боргових зобов'язань.

Третій фактор в основному визначає динаміку фінансового результату від звичайної діяльності, розмір якого залежить від приросту кредиторської заборгованості.

Отже, факторне групування фінансових потоків за трьома головними компонентами пояснюється ступенем участі їх в фінансово-господарській діяльності. Так, до першого фактора віднесено основні фінансові потоки, що характеризують виробничий процес підприємства. Фінансові потоки другої компоненти є похідними від обсягу виробництва та реалізації продукції, а також виступають продовженням обігу фінансових ресурсів першої групи. Третій фактор можна охарактеризувати як результуючий, оскільки в основному він визначає динаміку фінансового результату від звичайної діяльності.

Таким чином, головною ознакою погіршення фінансового результату від звичайної діяльності є зростання кредиторської заборгованості, яке відбувається на фоні падіння обсягів реалізації продукції, непропорційного збільшення складських запасів відносно обсягів виробництва продукції та зростання дебіторської заборгованості. Додатково знижує рентабельність виробництва випереджаюче зростання матеріальних витрат, оскільки їх навантаження вище за товарний випуск. Цей фактор викликаний зростанням цін на матеріали.

Запропонована послідовність реалізації етапів оптимізації руху фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств та розроблені методичні рекомендації щодо їх здійснення дозволяють збалансувати розподіл фінансових ресурсів для отримання максимального прибутку та збереження сприятливого рівня платоспроможності та скоординувати зусилля керівництва підприємства стосовно удосконалення організації формування та використання фінансових ресурсів. Це в кінцевому рахунку буде сприяти підвищенню фінансової безпеки підприємства.

Використана література:

1. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. - К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. - 308 с.
2. Горячева К. С. Финансовая безопасность предприятия. Суть и место в системе экономической безопасности / К. С. Горячева // Экономист. - 2003. - № 8. - С. 65-67.
3. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм ее обеспечения / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. - К.: Либра, 2003. - 280 с.

УДК 347.776

Ю.С. Мельниченко

**ЗМІСТ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА
НА КВАЛІФІКОВАНЕ ЗАЗНАЧЕННЯ
ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРУ**

Здійснюється правовий аналіз та комплексне дослідження правових норм, які регулюють використання виключних прав на кваліфіковане зазначення походження товару, та практики їх застосування. В результаті дослідження запропоновано визначення поняття "зміст виключного права на кваліфіковане зазначення походження товару" у відповідності до обраного методологічного розуміння їх правової природи.

Ключові слова: *кваліфіковане зазначення походження товару; виключне право; зміст виключного права; майнові права; засоби індивідуалізації; право використання.*

Осуществляется правовой анализ и комплексное исследование правовых норм, которые регулируют использование исключительных прав на квалифицированное указание происхождения товара, и практики их применения. В результате исследования предложено определение понятия "содержание исключительного права на квалифицированное указание происхождения товара" в соответствии с избранным методологическим пониманием их правовой природы.

Ключевые слова: *квалифицированное указание происхождения товара; исключительное право; содержание исключительного права; имущественные права; средства индивидуализации; право использования.*

A legal analysis and complex research of legal norms, which regulate the use of absolute titles on the skilled pointing of origin of commodity, and practices of their application, is carried out. As a result of research determination of concert "Maintenance of absolute title on the skilled pointing of origin of commodity".

Key words: *pointing of origin of commodity is skilled; absolute title; table of contents of absolute title; property rights; facilities of individualization, right for the use.*

Питання правової охорони кваліфікованого зазначення походження товару є надзвичайно важливим та актуальним для України. Адже оборотоздатність цього нематеріального об'єкту полягає в інформаційному змісті. Інформаційний зміст є цінним тоді, коли використання кваліфікованого зазначення походження товару дозволяє отримувати корисний ефект, а тому володіння ним (виключне, монопольне) приносить ті або інші вигоди. Споживачі сприймають кваліфіковане зазначення походження товару не тільки як засіб індивідуалізації місця походження товару, а і як показник певного рівня якості, особливих властивостей товару.

Можна стверджувати, що кваліфіковане зазначення походження товару стимулює попит на певний товар того або іншого виробника, при цьому підвищуючи ціну товару, що реалізується, в порівнянні з аналогічними товарами, які не марковані таким позначенням. Використання кваліфікованого зазначення походження товару є одним із способів конкурентних дій, які надають господарюючому суб'єктові переваги на ринку перед контрагентами, які не мають виключних прав на такі засоби індивідуалізації товарів. Виконуючи завдання залучення споживчого попиту, кваліфіковане зазначення походження товару є носієм ділової репутації

правоволодільця і набуває властивостей нематеріальних активів виробника, в деяких випадках перевершуючи за вартістю усі інші його активи.

Крім того, використання кваліфікованого зазначення походження товару захищає також і інтереси споживачів, полегшуючи останнім вибір певного товару завдяки його рекламній функції. Саме тому неправомірне використання кваліфікованого зазначення походження товару третіми особами завдає шкоди як і споживачам, так і особам, яким належать виключні права.

Метою даної статті є правовий аналіз та комплексне дослідження правових норм, які регулюють використання виключних прав на кваліфіковане зазначення походження товару, та практики їх застосування. В результаті дослідження спробуємо запропонувати визначення поняття "зміст виключного права на кваліфіковане зазначення походження товару" у відповідності до обраного методологічного розуміння їх правової природи.

Окремі питання, пов'язані з зазначеною проблематикою є сферою наукових інтересів низки цивілістів, серед яких Г. Е. Авілов, Г. Андрощук, М. І. Архіпова, В. В. Голофаєв, С. Горленко, В. А. Дозорцев, В. І. Жуков, А. І. Камінка, В. О. Калятін, А. О. Кодинець, В. М. Крижна, А. П. Сергєєв, В. М. Сергєєв, С. В. Усольцева, М. А. Федотов, та інші.

Дослідження та визначення змісту суб'єктивного права на кваліфіковане зазначення походження товару, як засобу індивідуалізації був би неповним без з'ясування правової природи виключного права, тим більше що і з цього питання в науці не має єдиної точки зору. Фактично усі висловлення з цього питання можна умовно розділити на дві групи. До першої входять теорії, де на першому місці є заборонна функція виключного права. Найбільш яскравим прихильником цієї групи є А. А. Піленко. До другої групи входять теорії, які розкривають зміст виключного права через позитивну правомочність використання. У числі представників цих теорій І. Ф. Шершеневич, В. А. Дозорцев, а також багато сучасних вчених.

А. А. Піленко стверджував, що право на результат творчої діяльності є інститутом цивільного права і полягає в можливості забороняти третім особам використовувати такий об'єкт, що охороняється, "позитивная же возможность фабрикации есть не юридическое понятие, а экономическая функция правового института" [8, с. 139]. Таке розуміння виключного права тільки через правомочність заборони не відображає повноцінно суті результату інтелектуальної (творчої) діяльності і засобів індивідуалізації як об'єктів цивільного обігу. Виключність – це не належність права лише одній особі, а закріплення прав за особами, які визначені у законодавстві. Саме тому в літературі і законодавстві знайшла віддзеркалення позитивна функція виключного права, що полягає в можливості монопольного використання об'єкта правоволодільцем, санкціонованою державою на певний термін і на певній території [9, с. 34].

Для охорони права на кваліфіковане зазначення походження товару

наявність творчості не вимагається [5, с. 40]. Відносно засобів індивідуалізації авторство взагалі не встановлюється, тому ніяких особистих немайнових прав, заснованих на праві авторства, не виникає, а правоволодільцем є особа, яка першою зареєструвала або почала фактично використовувати в своїй господарській діяльності, чи здійснила певні підготовчі дії для використання позначення.

Спірним на сьогоднішній день також є питання про можливість включення до складу виключних прав особистих немайнових прав. Хоча зазначене питання є предметом окремого дослідження, але дозволимо собі виділити дві основні точки зору з цього приводу. А саме: виключні права розглядаються або як сукупність особистих немайнових прав і майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності [6, с. 19], або розглядаються тільки як майнові права [5, с. 47].

Визначення виключного права як права з майновим характером обумовлено його економічним змістом. Якщо розглядати виключне право як легальну монополію, що забезпечує введення нематеріального об'єкту в цивільний обіг, то зміст такого права дійсно буде майновим. Оскільки саме сенс встановлення режиму виключного права полягає в можливості забезпечити правоволодільцеві можливість отримання вигоди від використання засобу індивідуалізації в господарському обігу, виключаючи при цьому третіх осіб.

В зв'язку з цим ще Г.Ф. Шершеневич стверджував, що мета юридичного захисту полягає у наданні певним особам виключної можливості здійснення певних дій, із заборобою всім іншим здійснювати аналогічні дії [7, с. 333]. При цьому виключне право на результати творчої (інтелектуальної) діяльності розглядається вказаним автором як право з майновим характером.

На підтвердження цієї думки, необхідність розділення виключних прав і особистих немайнових прав знайшла відображення і в чинному законодавстві України. Виключне ж право, вказане в ст. 503 ЦК України, ст. 17 Закону України "Про охорону прав на зазначення походження товарів", розкривається через правомочність використання, тобто має майновий зміст. Саме тому навіть прихильники подвійної природи виключного права вважають, що право на засоби індивідуалізації по своїй суті є тільки виключним правом майнового змісту. Реалізація права на кваліфіковане зазначення походження товару - це не безпосередній доступ до матеріального об'єкта, а лише здійснення права на певну діяльність, що тільки на наступному етапі може привести до одержання прибутку.

Право на використання кваліфікованого зазначення походження товару виникає після здійснення державної реєстрації, тобто діє від дати наступною за датою їх реєстрації. Виключні права на кваліфіковане зазначення місця походження товару передбачено ч. 4 ст. 17 Закону України "Про охорону прав на зазначення походження товарів", які полягають

в наступному:

а) правоволоділець може використовувати зареєстроване кваліфіковане зазначення походження товару. Використанням зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару визнається: нанесення його на товар або на етикетку; нанесення його на упаковку товару, застосування у рекламі; записи на бланках, рахунках та інших документах, що супроводжують товар.

б) правоволоділець може вживати заходи щодо заборони використання кваліфікованого зазначення походження товару особами, які не мають на це права;

в) правоволоділець може вимагати від осіб, що порушили його права, припинення цих порушень і відшкодування матеріальної та моральної шкоди у встановленому законом порядку.

Надаючи праву на засоби індивідуалізації і правам на результати інтелектуальної, творчої діяльності однакову властивість виключності, потрібно проводити між ними чітку відмінність. Результат інтелектуальної, творчої діяльності стає об'єктом цивільних прав через факт його створення за умови вираження в об'єктивній формі, засіб індивідуалізації як об'єкт прав виникає через необхідність відрізнити (індивідуалізувати). Хоча законодавець і відніс право на кваліфіковане зазначення походження товару до виключних майнових прав (традиційне виключне право передбачує монополію на використання за однією особою), але встановив можливість належності прав на один об'єкт за декількома особами, причому усі вони можуть заявляти вимоги до порушників [5, с. 64]. Правоволоділець права на кваліфіковане зазначення походження товару не може заборонити цим особам використовувати тим самим чи тотожним (аналогічним) зазначенням, якщо вони отримали таке право в передбаченому законом порядку.

Можна з впевненістю констатувати, що право на кваліфіковане зазначення походження товару є не "абсолютним" виключним (монопольним) право а "відносним".

Так, ст. 9 Закону України "Про охорону прав на зазначення походження товарів" встановлено, що право на реєстрацію мають особа чи група осіб, асоціації споживачів, установи, що мають безпосереднє відношення до вироблення чи вивчення відповідних продуктів, виробів, технологічних процесів або географічних місць. Крім цього право на використання зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару, за умови реєстрації цього права, мають виробники, які в географічному місці виробляють товар, особливі властивості, певні якості чи інші характеристики якого відповідають тим, що внесені до державного Реєстру.

Тобто право на реєстрацію кваліфікованого зазначення походження товару може виникнути у декількох осіб на підстав обставин, які пов'язані з виробництвом у певній місцевості товару, особливі властивос-

ті якого визначаються характерними для даного географічного об'єкта природними умовами і (чи) людськими чинниками. Як справедливо зазначив В.А. Дозорцев, приналежність такого права до виключних прав прямо встановлено міжнародними конвенціями, які є обов'язковими для країн-учасниць. Способи захисту такого права такі самі, як і для володільців традиційних виключних прав. Особливість їх полягає не у запереченні виключного характеру, а у виділенні нового різновиду виключних прав [5, с. 65]. Таке право належить виключно правоволодіцям, які можуть самостійно використовувати об'єкт будь-яким чином, але в межах законодавства. Особи, які не є правоволодіцями не можуть використовувати зареєстроване кваліфіковане зазначення походження товару.

Як відзначав В.А. Дозорцев, зміст виключного права полягає у двох можливостях - використанні та розпорядженні. Але об'єктом використання є сам результат, а об'єктом розпорядження - право на нього, право його використання. Правоволоділець може самостійно здійснювати використання об'єкта права інтелектуальної власності, йому не потрібно забороняти використання третім особам, це прямо заборонено законом [5, с. 121].

Право використання полягає в можливості правоволодільца монополюсно здійснювати дії з комерційної експлуатації об'єкту, що приносить майнову вигоду, і заборони всім третім особам здійснювати такі дії без дозволу правовласника. Видача правоволодільцем таких дозволів є розпорядження цим правом, що є структурним елементом права використання. Право розпорядження виключним правом має дві форми: відчуження права використання, тобто повна передача його іншій особі, з припиненням прав колишнього правоволодільца, і видача дозволу (ліцензії) на таке використання, коли правоволоділець зберігає свої права, хоч би частково [5, с. 48].

Стосовно кваліфікованого зазначення походження товару, його правоволоділець не може надавати права на використання позначення іншим особам. Також правоволоділець не може здійснити передачу майнових прав на кваліфіковане зазначення походження товару (поступку права). Кожен, хто бажає використовувати таке позначення, повинен самостійно подати заявку до

Державного департаменту інтелектуальної власності. Якщо правоволоділець не бажає в подальшому використовувати кваліфіковане зазначення походження товару, то він подає заявку до Держдепартаменту про відмову від права на використання цього зазначення. Право припиняється з дня офіційної публікації відомостей про це. Також право на кваліфіковане зазначення походження товару може припинятися у разі ліквідації юридичної особи або смерті фізичної особи, що є власником свідоцтва; у разі втрати характерних для даного географічного місця умов і можливостей виготовлення товару, описаного в Реєстрі, а також

визнання цього зазначення видовою назвою товару; у разі несплати збору за продовження строку дії свідоцтва. Право припиняється з першого дня дії наступного строку, за який збір не сплачено [3].

При визначенні змісту права на кваліфіковане зазначення походження товару потрібно враховувати і їх нематеріальну природу. З нематеріальними об'єктами справа йде по-іншому, ніж з матеріальними. Для їх використання жодного фізичного володіння не потрібно. Немає фізичної амортизації, можлива лише моральне зношення. На перший план виходить не фізичне володіння об'єктом, як необхідна умова використання, а самий акт використання. Тобто об'єктом обороту є кожен окремих акт використання. Для багаторазового використання нічого нового повторно створювати або набувати не потрібно. Вже створений об'єкт може використовуватися як завгодно та багато раз.

Зміст виключного права на кваліфіковане зазначення походження товару включає наступні можливості:

а) **правомочність на власні дії**: використовувати кваліфіковане зазначення походження товару; вносити зміни в реєстрацію кваліфікованого зазначення походження товару; використовувати при вживанні кваліфікованого зазначення походження товару попереджувальну маркування; відмовлятися від правової охорони кваліфіковане зазначення походження товару для інформації про те, що це зазначення зареєстровано в Україні.

Вказане маркування виконує як рекламно-інформаційну, так і правову функції. З одного боку, воно дозволяє певним чином виділити кваліфіковане зазначення походження товару серед інших видів позначень, якими маркується товар або його упаковка (символи управління, експлуатації, зберігання, транспортування і тому подібне). Завдяки такому "відособленню" увага споживачів акцентується на особливій природі позначення, спонукаючи їх до з'ясування змісту цього маркування і сприяючи тим самим кращому запам'ятовуванню його. Крім того, вживання попереджувального маркування свідчить про наявність виключних прав на зазначення і тим самим підтверджує його певну оригінальність, є додатковим рекламним засобом як і позначення, так і маркованих ним товарів, що сприяє підвищенню репутації (престижу) виробника (правоволодільця) в очах споживачів його продукції [6, с. 584].

Особа, якій належить виключні права на кваліфіковане зазначення походження товару повинна використовувати таке позначення в своїй господарській діяльності пов'язаній з виробництвом та реалізацією товарів. На відміну від торговельної марки будь-яких санкцій у вигляді дострокового припинення права на кваліфіковане зазначення походження товару за невикористання протягом певного терміну чинним законодавством України не передбачено.

б) **правомочність перешкоджати неправомірному використанню**

(право на чужі дії): вимагати від осіб, які не мають свідцтва про право на використання зазначення не використовувати його на території України; вимагати від осіб припинення використання зазначення, якщо цей товар не походить із зареєстрованого для цього зазначення географічного місця, навіть якщо справжнє місце походження товару або географічне зазначення його походження використовується у перекладі або супроводжується словами: "вид", "тип", "стиль", "марка", "імітація" тощо; вимагати припинення використання від осіб тотожного зареєстрованому зазначенню відносно товарів, однорідних товарам, для яких зазначенню була надана правова охорона, якщо таке використання вводить в оману споживачів щодо походження товару та його особливих властивостей або інших характеристик, а також для неоднорідних товарів, якщо таке використання завдає шкоди репутації зареєстрованого зазначення або є неправомірним використанням його репутації; вимагати припинення будь-якого іншого неправомірного використання кваліфікованого зазначення походження товару, в тому числі забороняти таке використання.

в) **правомочність у вигляді вимоги:** вимагати в судовому або адміністративному порядку припинення порушення права на кваліфіковане зазначення походження товару; вимагати в судовому чи адміністративному порядку припинення дій, що створюють загрозу порушення права на кваліфіковане зазначення походження товару; вимагати в судовому порядку стягнення збитків, заподіяних незаконним використанням кваліфікованого зазначення походження товару товарного знаку; вимагати в судовому порядку публікації судового рішення з метою відновлення ділової репутації правоволодільця; вимагати в судовому порядку усунення (видалення) за рахунок порушника з товарів, етикеток, упаковок незаконно використовуваного кваліфікованого зазначення походження товару або схожого з ним до ступеня змішування позначення, а в деяких випадках знищення за рахунок порушника вказаних об'єктів; вимагати в судовому порядку вживання інших заходів, направлених на відновлення становища, що існувало до порушення права на кваліфіковане зазначення походження товару; вимагати в судовому порядку замість стягнення збитків виплати грошової компенсації у встановлених законом розмірах.

В якості висновку, можна зазначити, що система виключних майнових прав на використання об'єктів інтелектуальної власності має постійну тенденцію до розширення. Це відбувається як за рахунок появи нових об'єктів права інтелектуальної власності, так і завдяки розширенню кола правомочностей відносно вже існуючих.

Виключне право на кваліфіковане зазначення походження товару полягає в правомочності вчинення власних активних дій правоволодільцем. А саме, в 1) можливості самостійного використання зазначення будь-яким способом, що не суперечить чинному законодавству; 2) право перешкоджати неправомірному використанню, та вимагати припинення

неправомірного використання. Зміст якого полягає не в фактичній монополії, а в тому, що тільки правоволоділець кваліфікованого зазначення походження товару може вирішувати питання про можливості та способи здійснення права, особливо прав пов'язаних з використанням. Правоволоділець може самостійно здійснити використання кваліфікованого зазначення походження товару, йому не потрібно забороняти використання третім особам, це прямо передбачено законодавством. Особи, які не є правоволодіцями, не мають права використовувати кваліфіковане зазначення походження товару без дозволу правоволоділця.

Правова природа кваліфікованого зазначення походження товару, як засобу індивідуалізації відмінна від природи результатів інтелектуальної, творчої діяльності, що пояснюється наявністю особливих ознак, властивих засобам індивідуалізації, а також особливостями суспільних відносин, що виникають у зв'язку з появою і використанням засобів індивідуалізації в підприємницькій діяльності.

По-перше, реєстрація чи надання права користування кваліфікованим зазначенням походження товарів одній особі не обмежує права інших осіб на реєстрацію їх прав на його використання. По-друге, особа, яка одержала право на користування кваліфікованим зазначенням походження товарів, не може видавати ліцензію на його використання іншим особам. По-третє, володілець свідоцтва на використання кваліфікованого зазначення походження товару не може забороняти (перешкоджати) спеціально уповноваженим органам здійснювати контроль за наявністю в товарі особливих властивостей та інших характеристик, на підставі яких зареєстроване кваліфіковане зазначення походження товару та (або) право на його використання.

Використана література:

1. Міжнародна Конвенція з охорони промислової власності (Паризька конвенція 20 березня 1883 р.). Дата набрання чинності для України – 25.12.1991 р. / Збірник нормативних актів з питань промислової власності / Уклад.: В.О. Жаров та ін.; За ред. В.Я. Петрова, В.О. Жарова. – К.: Вища школа, 1998. – С. 322-355.

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р., № 436-IV, який набув чинності 1.01.04 р. / ВВР. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

3. Закон України "Про охорону прав на зазначення походження товарів" від 16.06.1999 р. № 752-XIV/ ВВР. – 1999. – № 32. – Ст. 267.

4. Гаврилов Э.П. Советское авторское право (Основные положения. Тенденции бытия). – М: Наука, 1984. – 224 с.

5. Дозорцев В.А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации: Сборник статей / Исслед. центр частного права. – М.: "Статут", 2003. – 416 с.

6. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации Учебник. - М., 2000. - 752 с.
7. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. - Тула: Автограф, 2001. - 720 с.
8. Пиченко А.А. Право изобретателя. - М.: "Статут", 2001. - 688 с.
9. Еременко В. Содержание и природа исключительных прав (интеллектуальной собственности) // Интеллектуальная собственность. - 2000. - № 4. - С. 34.
10. Гражданское право: В 2 т. Том 1: Учебник / Отв. ред. проф. Е.А. Суханова. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство БЕК, 1998. - 816 с.
11. Результаты Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів: Тексти офіційних документів. - К: Вимір, 1998. - 520 с.
12. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та Законодавство України / За ред. Ю.М. Капіци. - К: Видавничий Дім "Слово", 2006. - С. 292-315, 1104.
13. Калятин В.О. Интеллектуальная собственность (Исключительные права): Учебник для вузов. - М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2000. - 480 с.

**Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРотьБИ
ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА
ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

УДК 343.97:351.746

Р.А. Халілеєв

**ЧИННИКИ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ У СФЕРІ
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НА ГРУНТІ
ЕТНО-КОНФЕСІЙНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ В АР КРИМ**

У статті визначені чинники ускладнення оперативної обстановки у сфері протидії злочинності на ґрунті етно-конфесійних суперечностей та надані пропозиції щодо напрямків удосконалення діяльності оперативних підрозділів ОВС у цій сфері.

Ключові слова: *оперативна обстановка, чинники ускладнення оперативної обстановки, сили ОРД, зовнішні та внутрішні чинники.*

В статье определены факторы осложнения оперативной обстановки в сфере противодействия преступности на почве этно-конфессиональных противоречий. Даны предложения по усовершенствованию деятельности оперативных подразделений ОВС в этой сфере.

Ключевые слова: *оперативная обстановка, факторы осложнения оперативной обстановки, силы ОРД, внешние и внутренние факторы.*

In the article certain factors of complication of operative situation in the field of counteraction criminality on soil of этно - confessional contradictions. Nadany of suggestion on the improvement of activity of operative subdivisions of OVS in this sphere.

Key words: *operative situation, factors of complication of operative situation, forces of HORDES, external and internal factors.*

Постановка задачі. З отримання незалежності Україною вона набула у спадщину всі проблеми міжетнічної напруженості, які знаходили відбиток у проявах етно-конфесійних суперечностей. В залежності від інтенсивності етно-конфесійних суперечностей період існування України, як самостійної держави та АР Крим, як адміністративно-територіальної одиниці можливо поділити на етапи:

- 1992-2000 рр. щорічно зафіксовано від 1 до 10 проявів етно-політичних

суперечностей в різних регіонах Криму.

- 2001-2003 рр. зафіксовано від 11 до 20 проявів;
- 2004 -2005 рр. зафіксовано більш 20 проявів;
- 2006-2007 рр. відбулося більш 30 проявів;
- 2008-2009 рр. щоденно відбувається 64 проявів [1].

Враховуючи, що науковці визначають рівні конфліктогенності виходячи з кількісного їх прояву (до 10 - низький ступень; 10-20 - середній; більш 20 високий ступень), можемо констатувати, що сьогодні іде загострення етно-конфесійних суперечностей у бік ескалації. Таким чином сьогодні можливо класифікувати, як період переходу до високого ступеня прояву конфліктогенності. Це потребує від правоохоронних органів інтенсифікації всього спектру заходів з протидії злочинності на підставі впровадження інноваційних технологій.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел показує, що загострення етно-конфесійних суперечностей в АР Крим обумовлено причинами, які мають як глобальний характер, так і національно-специфічний, обумовлений різноманіттям конкретних умов і чинників суспільної життєдіяльності [2-4].

Однак в жодній роботі не здійснено системного дослідження всього спектру чинників оперативної обстановки у сучасних умовах розвитку українського суспільства у сфері етно-конфесійних відносин. Фундаментальних монографічних досліджень з теорії оперативно-розшукової діяльності за тематикою оперативно-розшукового забезпечення протидії означеному виду злочинності за роки незалежності не було здійснено.

Метою статті є визначення чинників впливу на оперативну обстановку у сфері протидії злочинності на етно-конфесійному підґрунті та визначення шляхів удосконалення організації діяльності щодо її нормалізації.

Виклад основного матеріалу. Оперативна обстановка в АР Крим у сфері протидії злочинності на ґрунті етно-конфесійних суперечностей є складовою оперативної обстановки в Україні.

Для визначення стратегії протидії злочинності на ґрунті етно-конфесійних суперечностей слід враховувати, що безпосередньо цільовому впливу з боку правоохоронних органів, підлягають наступні елементи оперативної обстановки:

- злочинність на ґрунті етно-конфесійних суперечностей, стосовно якої переслідується мета: зниження її рівня та інтенсивності;
- умови, що полегшують своєчасне виявлення, запобігання злочинів;
- криміногенні ситуації;
- об'єкти, що здійснюють вплив на стан оперативної обстановки (інфраструктури злочинного світу; місця зі складною оперативною обстановкою; громадські місця тощо);
- правоохоронні органи - МВС, ДДУПВП, СБУ, ДПСУ, податкова міліція (сили та засоби, організаційна структура, принципи управління);
- суб'єкти, від яких можна очікувати скоєння злочинів;
- інші явища і процеси, з якими пов'язано виконання органами вну-

трішніх справ їх функціональних обов'язків;

- правові акти, що регламентують діяльність ОВС та їх структурних підрозділів [5; 6].

Загострення етно-конфесійних суперечностей на території Криму обумовлено причинами та умовами глобального та національного характеру та низкою чинників.

Всі чинники ускладнення обстановки у сфері етно-конфесійних відносин можливо поділити на зовнішні та внутрішні.

До внутрішніх чинників відносяться історично-політичний, соціально-економічний, поліетно-конфесійний, криміногенний, силовий.

Історичний чинник.

Історичні передумови етно-конфесійних суперечностей та вчинення злочинів на їх підставі лежать у площині наслідків депортації 1944р., під час якої з Криму було депортовано не тільки кримських татар, а також близько 40 тис. греків, болгар, вірмен.

Повернення депортованих народів призвело до дефіциту житла та ділянок його будівництва. Розвиток інфраструктури Криму не дозволяє задовольнити вимоги у відповідних обсягах, що були до депортації. У той же час на території Криму проживає близько 250 тис. кримських татар, це у 2,5 рази більше, ніж до депортації. У деяких районах частка кримських татар у населенні перевищує у два рази, ніж рівень у 1939р.

Таким чином, ми вважаємо історичний чинник важливим, але він не основний. Він у сполученні зі зовнішнім та політичним чинниками створює виникнення етно-конфесійних суперечностей.

Основним зовнішнім чинником є проходження близько кордонів України дуги небезпеки (ісламського екстремізму) та перетин у Криму геополітичних інтересів Росії та НАТО. За оцінками фахівців[7] "дуга нестабільності", яка тягнеться від Алжира, проходить через Косово, Чечню і далі - Таджикистан, Китай, Сін-Дзян. При цьому саме під "дугою нестабільності" мають на увазі проблеми ісламського екстремізму. Звісно, що ця дуга (в такій спрямованості) йде вздовж кордонів України, де теж є території, на яких іслам займає головне місце. Це, безумовно, Крим, який є перехрестям геополітичних прагнень багатьох країн. Від стабільності на його території залежить стан соціально-політичної та криміногенної ситуації в Україні.

Окрім того, до зовнішнього чиннику слід віднести наявність кордонів на Заході з Польщею, Словачею, Венгрією, Румунією. Перші три вже є членами НАТО, остання сьогодні орієнтована на вступ в НАТО. Крим завжди був у сфері зовнішніх інтересів Туреччини (член НАТО). Ще одним важливим фактором впливу на ситуацію в Україні є присутність ЧФ Росії в Криму.

Однак на наш погляд одним з впливовіших чинників на етно-конфесійні суперечності є соціально-економічний чинник.

Характеризуючи економіку Криму слід відмітити, що регіон поділений

на 8 економічних мікрорайонів: Центральний економічний мікрорайон (районно формуючий центр – м. Сімферополь); Південно-західний (центр – м. Севастополь); Східний (центр – м. Керч); Південний (центр – м. Ялта); Південно-східний (центр – м. Феодосія); Північний (центр – м. Джанкой); Західний (центр – м. Євпаторія); Північно-західний (центр – м. Краснопекопськ).

Регіони відрізняються великою різноманітністю економічної структури. Розвинута енергетична та паливна промисловість. Добувається природний газ (шельф Азовського і Чорного морів); протяжність газопроводу складає більше 800 км, у т.ч. гілка Джанкой – Керч довжиною 255км. Є запаси вугілля й нафти, проте з економічних та особливо екологічних причин, їх виробничої розробки не ведеться. Головні виробники енергії – теплові електростанції. Вони розташовані у Сімферополі, Севастополі, Керчі та Саках. Загальна протяжність ліній електропередач – більше 2,5 тис. км [8].

Як вбачається, різна економічна розвинутість економічних районів Криму призвела до розшарування не тільки за етно-конфесійною, але й за соціально-економічною ознакою. Таке розшарування є підґрунтям самозахоплень землі та об'єктів господарювання. Соціально-економічний чинник пов'язаний з політичним чинником. З одного боку, в Криму відбувається в значній мірі аналогічна політичній боротьба за розподіл національного багатства, з другого – райони півострова традиційно більш бідніші (північні, степові, на відміну від районів південного берега Криму), природними ресурсами або не мають розвинутої економіки, але отримували певну централізовану підтримку, тепер, позбувшись її, намагаються якимось вижити із положення шляхом апеляції до категорій національного виживання.

Поліетноконфесійний чинник

Одним з важливіших чинників що впливають на етнополітичну обстановку в Криму є поліетноконфесійний характер населення (130 етнічних спільнот та 48 релігійних конфесій). У складі населення домінують росіяни по національності, що відповідно до всеукраїнського перепису населення, проведеного в грудні 2001 року, складають 58,5% від загальної чисельності населення. Етнічні українці складають 24,4%. В даний час у результаті масового повернення на півострів кримських татар їхня частка в складі населення автономії досягла 12%. Найбільшими релігійними конфесіями є православ'я (491 громада або 43%) та мусульманство (301 громада у складі Духовного управління мусульман Криму і 31 автономних).

В Криму крім традиційного ісламу, який підтримують більшість кримськотатарського народу, відмічені ісламські течії:

1. Угрупування "Такфір Джамаат", вони вважають усіх, хто не говорить як вони "кяфірами" (невірними). Такфіри – одна із течій ваххабізму

(салафізма) в її крайній формі. Частина представників ідеології "Такфір" розповсюдженої на території АР Крим, є приверженцями релігійної політичної партії "Хізб-ут-Тахрір".

Ідеологія радикальної течії "Такфір" дозволяє оголосити будь-яку особу, яка не розділяє їх погляди, "невірним" ("кяфіром") і знищити його.

2. Ваххабізм. У світі є помірні та радикальні ваххабісти, в Криму присутні дві течії. Вони представлені студентами з арабських країн, які навчаються у м. Сімферополь та інших регіонах України і орієнтують мусульман Криму на арабський фундаментальний жорсткий іслам - "ваххабізм", так званий ісламський екстремізм.

3. Рух "Брати-мусульмани" (Іхван-уль-Муслімін). Цей рух має велику підтримку в Україні і певну силу в Криму. Він представлено у більшій мірі мусульманами - вихідцями з арабських країн, які навчаються в Криму або прийняли громадянство України.

4. Релігійно-політична партія "Хізб-ут-Тахрір". Головною метою партії є будова Всесвітнього Халіфату. На даний час "Хізб-ут-Тахрір" поділяє весь світ на ті країни, в яких можлива будова Халіфату і ті країни, де це неможливо. Україна відноситься к другій категорії країн.

"Хізб-ут-Тахрір" проголошує себе "політичною партією, ідеологією якої є іслам". Мета партії - сприяти поверненню мусульман до ісламського способу життя і розповсюдження ісламської віри у світі шляхом джихаду. При цьому декларується, що реалізація цієї мети можлива лише шляхом відтворення єдиної (об'єднуючого весь ісламський світ) теократичної держави - Халіфату.

5. Хабашити. Дану групу об'єднує Муфтія України Ахмед Тамім.

6. Мусульманський рух, організований турецькими викладачами "Нурджулар". Рух заснований Фетхуллахом Гюленом.

7. Організація "Ат-такфір-валь-хиджра" виникла в Єгипті в 1971 році та визнана терористичною в США та Євросоюзі, вважається причетною до вчинення резонансного вбивства Єгипетського президента Анвара Садата в 1981 році [9].

Духовне Управління мусульман Криму, Меджліс бачать загрозу в розповсюдженні радикального ісламу у вграті впливу на молодь, виникають конфлікти у кримськотатарських родинах, що створює реальну небезпеку розколу кримськотатарського народу. Керівництво Меджлісу та Муфтіяту докладає зусиль щодо врегулювання конфлікту в релігійному середовищі та об'єднання кримських татар навколо Духовного Управління Мусульман Криму, яке тісно співпрацює з Меджлісом.

Означене призвело до низки внутрішньо-конфесійних суперечок та може стати підґрунтям етно-конфесійного конфлікту. Аналіз ситуації показує на щорічне зростання відкритих форм прояву етно-конфесійних суперечностей та вчинення на їх підґрунті злочинів.

Також слід звернути увагу на злочини, які здійснюються на території України. Переважна більшість надругателств над могилами здійснюються

шляхом демонтажу і вилучення елементів пам'яників (огорож, плит і інших елементів) з метою їх подальшого продажу, тобто в корисливих цілях. У теж час мають місце факти наруги над могилами, що супроводжуються особливою зухвалістю і цинізмом, які викликають широкий суспільний резонанс.

Це наступні факти:

- наруга над могилами на мусульманському кладовищі в з.Яскраве Сакського району, здійснене в ніч на 31.12.2005г., – розбито і пошкоджено 7 могил.

- наруга над могилами на мусульманському кладовищі в з.Софіївка Сімферопольського району, здійснене в ніч на 15.04.2007 роки, пошкоджено 35 могил.

- наруга над могилами на християнському і мусульманському кладовищах з. Марфовка в січні 2008 року, поганить 12 могил, з яких 8 мусульманських і 4 християнських

Силовий чинник

Наступним чинником, що може впливати на ситуацію є силовий чинник. В законі України "Про основу національної безпеки України" до внутрішніх загроз відноситься можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад, а також загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України. Згідно Закону України "Про основу національної безпеки України" проблеми виявлення та ліквідації означеної загрози відносяться до компетенції сектору безпеки, а оперативні підрозділи ОВС є його складовою. До недавнього часу не було спеціалізації у оперативних підрозділів щодо протидії злочинності па тлі етно-конфесійних суперечностей. В останні роки в ГУМВС України в АР Крим створено підрозділ координації діяльності органів внутрішніх справ у сфері міжнаціональних відносин [10].

Основні функції цього підрозділу є координація діяльності органів внутрішніх справ щодо:

- попередження та вирішення конфліктних ситуацій (перекриття транспортних магістралей, самовільних захоплень земельних ділянок, будівель, житлових будинків, блокування роботи державних підприємств та установ і т.п.) на національному та конфесійному ґрунті;

- забезпеченню ОГП при проведенні масових заходів та вирішенні міжнаціональних та міжконфесійних конфліктів;

- документування протиправних дій організаторів та активних учасників, групових порушень громадського порядку, що виникають на міжнаціональному та міжконфесійному ґрунті;

- виявлення та розкриття резонансних злочинів, що скоєні на міжнаціональному та міжконфесійному ґрунті;

- виявлення та розкриття злочинів з бюджетними засобами, виділеними на облаштування та соціально-культурний розвиток депортованих гро-

мадян.

Окрім цього, означені підрозділи самостійно здійснюють систему розвідувально-пошукових та оперативно-розшукових заходів у межах оперативно-розшукових справ.

Однак аналіз понад 800 етно-конфесійних суперечностей вказує на недоліки в організації ОРД з отримання оперативної інформації щодо намірів організації протиправних дій на тлі етно-конфесійних суперечностей.

Не здійснюється комплексний моніторинг обстановки на основі оперативно-розшукової діагностики. Фактично не розроблені питання загальної координації оперативних підрозділів в цілому у сфері протидії злочинності та на підґрунті етно-конфесійних суперечень, зокрема.

Висновки. Аналіз ситуації показує, що основними напрямками діяльності органів внутрішніх справ з попередження насильницьких злочинів і інших правопорушень, що виникають на ґрунті міжособових конфліктів етно-конфесійного характеру є:

- оперативно-розшукові заходи профілактичного впливу на криміногенні життєві ситуації і обставини, що сприяють вчиненню злочинів;
- системний вплив на особу | особистість | можливого правопорушника, враховуючи його антисоціальну спрямованість в цілому | загалом | і окремі етично-психологічні властивості;
- виявлення оперативно-розшуковими заходами осіб та верстви населення, які своєю поведінкою сприяють виникненню етно-конфесійних суперечностей та формуванню на їх підставі конфліктів;
- створення банків даних осіб, які за своєю поведінкою можуть провокувати міжетнічні суперечності та приймали участь в актах масової громадської непокори.

Ми вважаємо, що для підвищення ефективності діяльності оперативних підрозділів щодо протидії злочинності на ґрунті етно-конфесійних суперечностей необхідно розробити:

- загальнодержавну концепцію моніторингу, аналізу оперативної обстановки та реагування на її погіршення у сфері етно-конфесійних та міжнаціональних відносин;
- організаційно-тактичну модель оперативної діагностики виникнення етнічно-конфесійних суперечностей та прийняття заходів щодо локалізації та нейтралізації негативних наслідків;
- систему сигнального інформування відповідних оперативних підрозділів про загострення етноконфесійної ситуації та діяльність етнічних ОЗУ;
- концепцію організаційно-психологічного забезпечення діяльності оперативних підрозділів в умовах етно-конфесійних суперечностей.

Означене не можливе без створення теоретичної психомоделі оперативного працівника та відповідної системи професійної підготовки.

Використана література:

1. Стан етно і суспільно-політичної ситуації в Криму: Аналітична довідка ГУ МВС України в АР Крим. – Сімферополь: ГУ МВСУ в АР Крим, 2010. – 19 с.
2. Ішин А.В., Беднарський І.Г., Швець О.Б. До питання щодо проявів етнополітичних суперечностей в Криму на сучасному етапі / За ред. О.Г. Шевчука. – Сімферополь: СФ НІСД, 2005. – 60 с. – (Серія додатків до наукового журналу "Кримський Архів").
3. Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова / Андрей Мальгин. – Симферополь: "Новый Крым", 2000. – 162 с.
4. Саакян М.Б. Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукових операцій органів внутрішніх справ: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 21.07.04 – оперативно – розшукова діяльність / М.Б. Саакян. – К. КНУВС, 2009. – 36 с
5. Старостин Опыт исследования криминологической классификации регионов Российской Федерации / С.А. Старостин // Проблемы криминологической безопасности: Сб. научн. Трудов ВНИИ МВД РФ. 2005. - № 2. - С. 10-15.
6. Аналіз стану реєстрації та розкриття майнових злочинів, вчинених на території АР Крим протягом 2004 -2008 рр. – Сімферополь: ГУ УМВСУ в АР КРИМ, 2009. – 15 с.
7. Стратегічна панорама, 1998, №1-2. Вісник Ради національної безпеки та оборони України.
8. География Крыма. Учебное пособие. – Симферополь, 1997. – 286 с.
9. Стан криміногенної в Криму: Аналітична довідка ГУ МВС України в АР Крим. – Сімферополь: ГУ МВСУ в АР Крим, 2010. – 19 с.
10. Положення про відділ координації діяльності органів внутрішніх справ у сфері міжнаціональних відносин ГУМВС України в Автономній Республіці Крим.

УДК 343.12:343.123(477)

В.С. Рудей

**НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА КОРЕСПОНДЕНЦІЮ
ТА ЇЇ ОГЛЯД У ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ.
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

У статті досліджується кримінально-процесуальна регламентація накладення арешту на кореспонденцію і її огляд. На підставі аналізу ст.ст. 187 і 187-1 КПК України, проекту КПК України, зарубіжного законодавства формулюються пропозиції, направлені на удосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства.

Ключові слова: *арешт, кореспонденція, огляд.*

В статье исследуется уголовно-процессуальная регламентация наложения ареста на корреспонденцию и ее осмотр. На основании анализа ст.ст. 187 и 187-1 УПК Украины, проекта УПК Украины, зарубежного законодательства формулируются предложения, направленные на усовершенствование действующего уголовно-процессуального законодательства.

Ключевые слова: *арест, кореспонденція, огляд.*

In this article the criminal procedure regulation of arrestment on the correspondence and its survey is investigated. On the basis of the analysis of the Art.187 and the Art.187-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the project of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the foreign legislation the offers directed on the improvement of the operating criminal procedure legislation are formulated.

Key words: *arrestment, correspondence, survey.*

У процесі розбудови правової держави надзвичайно гостро постає питання про надійний захист особистих прав та свобод особи. Про державні гарантії захисту прав особи на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції йдеться у ст. 31 Конституції України. Для належного забезпечення цих гарантій потребує удосконалення чинне кримінально-процесуальне законодавство.

Метою цієї статті є виявлення та розкриття проблем накладення арешту на кореспонденцію та її огляду у досудових стадіях кримінального процесу України, а також внесення пропозицій щодо вдосконалення норм кримінально-процесуального законодавства у цьому напрямку.

Найвні проблемні питання у своїх дослідженнях висвітлювали такі науковці: Аленін Ю.П., Бондаренко О.О., Божров В.І., Гончаренко В.Г., Козьяков І.М., Маляренко В.Т., Петрухін І.Л., Тertiшник В.М., Тищенко Є.Ф. та інші.

У назві ст. 187 КПК - "Накладення арешту на кореспонденцію..." та у ч. 1 цієї статті - "...у листах, телеграфній та іншій кореспонденції..." - не зазначено, що накладення арешту можливе лише стосовно поштової або телеграфної кореспонденції. Тим часом ч. 5. ст. 187 КПК говорить: "У постанові про накладення арешту на кореспонденцію зазначається (...) види поштово-телеграфних відправлень, на які накладається арешт..." [4, с. 85].

Таким чином, за змістом ст. 187 КПК України, її положення поширюються лише на поштово-телеграфну кореспонденцію, проте не поширюються на інші способи передачі інформації, що підпадають під поняття "інша кореспонденція", наприклад, листи, що передаються нарочним способом, через друзів і знайомих, інформація службового і особистого характеру, що передається поза установами зв'язку, телефонограми і радіограми, що циркулюють всередині міністерств і відомств без наявності пошти і телеграфу, військово-польова пошта і т.п.

Ст. ст. 187, 187-1 КПК України не містять жодних заборон і винятків щодо арешту, огляду і виїмки службової кореспонденції, що доставляється через пошту і телеграф. У службовому листуванні інколи можуть міститися відомості, що мають значення для розслідування кримінальної справи.

Закон дозволяє арешт, огляд і виїмку як вхідної, так і вихідної кореспонденції. Реальніше це здійснити щодо вхідних поштово-телеграфних відправлень, що надходять до установи зв'язку, куди слідчий уже напра-

вив постанову суду про накладення арешту на кореспонденцію. Вихідна кореспонденція може бути вкинута в будь-який поштовий ящик і надійти до установи зв'язку як даного, так і іншого населеного пункту. Тому складніше забезпечити контроль за нею, її затримання і виймку.

У КПК України не передбачено виняткових випадків, коли слідчий може накласти арешт на кореспонденцію без санкції суду з наступним його повідомленням. КПК РФ, Білорусі, Казахстану, Узбекистану, Молдови, Азербайджану та Туркменістану також не передбачає можливості слідчому самостійно вирішувати питання про накладення арешту на кореспонденцію без дозволу суду або прокурора.

Проект КПК України передбачає можливість обмеження права на таємницю кореспонденції без санкції суду у виняткових випадках. Так, відповідно до ст. 238, у виняткових випадках втручання у приватне спілкування може бути здійснено без ухвали суду за рішенням державного обвинувача. У такому разі держаний обвинувач зобов'язаний невідкладно після початку такого втручання звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді, суду [14]. Водночас автори проекту не визначили, що треба розуміти під винятковими випадками.

Свого часу Петрухін І.Л. вважав: якщо слідчий достеменно знає, що на пошті є лист або телеграма, що мають виключно важливе значення для розкриття злочину, він повинен мати право винести постанову про затримання цієї кореспонденції на термін, наприклад, до 12 годин, щоб протягом цього часу отримати відповідну санкцію [10, с. 147].

На мою думку, зазначене положення чинного КПК відповідає вимогам Конституції України, в якій передбачено лише судовий порядок обмеження права на таємницю кореспонденції.

Ст. 187 КПК не встановлює тривалість накладення арешту на кореспонденцію, максимальний термін дії дозволу та порядок продовження даної слідчої дії.

Відповідно до ч. 5 ст. 187, термін, протягом якого накладається арешт на кореспонденцію, визначається у постанові судді про накладення арешту на кореспонденцію. Про продовження його дії нічого не йдеться взагалі. Водночас варто зазначити, що накладення арешту на кореспонденцію не може продовжуватися довше, ніж досудове слідство у кримінальній справі. Закінчення розслідування безпосередньо тягне за собою скасування проведення даної процесуальної дії.

Варто пригадати прикрий випадок, що стався у Полтавській області наприкінці 90-років, коли постановою про накладення арешту залишалася чинною понад рік після того, як кримінальне провадження було припинено. Зокрема, Європейський суд у рамках справи "Волохи проти України" встановив, що під час розслідування кримінальної справи в Україні було винесено постанову про накладення арешту на кореспонденцію, яку після її закриття понад один рік не було скасовано. Такими чином, арешт

на кореспонденцію протягом тривалого часу діяв після припинення кримінального провадження, чим незаконно обмежувалося конституційне право Ольги та Михайла Волохів на таємницю листування, телеграфної та іншої кореспонденції [15].

Відповідно до ст. 1 проекту КПК України, строк дії ухвали суду про дозвіл на втручання у приватне спілкування не може перевищувати один місяць. Якщо державний обвинувач вважає, що втручання в приватне спілкування треба продовжити, він має право звернутися до суду щодо прийняття нової ухвали. Тривалість одночасного накладення арешту на кореспонденцію особи не може перевищувати двох місяців (ч. 2 ст. 242) [14].

На мою думку, до ст. 187 КПК необхідно внести зміни, яким чітко буде визначено тривалість накладення арешту на кореспонденцію, максимальний термін дії дозволу суду та порядок продовження даної слідчої дії.

Суб'єктом проведення накладення арешту на кореспонденцію, відповідно до ч. 7 ст. 187 КПК, абстрактно вказано: "начальник відповідної установи". Проте в ч. 5 цієї статті говориться: "У постанові про накладення арешту на кореспонденцію зазначаються (...) назва установи зв'язку, на яку покладається обов'язок затримувати кореспонденцію і повідомляти про це слідчого".

Під установою зв'язку більшість науковців розуміє поштово-телеграфну установу, яка у встановленому законом порядку надає послуги поштово-зв'язку.

Зокрема, на думку Тертишника В.М., постанова про накладення арешту на кореспонденцію направляється слідчим начальнику відповідної поштово-телеграфної установи, для якого вона є обов'язковою, тобто місцем провадження даної слідчої дії є поштово-телеграфна установа [8, с. 449]. Козьяков І.М. вважає, що добір і затримання кореспонденції має здійснювати оператор поштового зв'язку – суб'єкт підприємницької діяльності, який у встановленому законодавством порядку надає послуги поштового зв'язку [3, с. 59]. Маляренко В.Т. та Аленін Ю.П., коментуючи ст. 187 КПК, зазначили, що слідчий надсилає постанову голови апеляційного суду або його заступника до відповідної поштово-телеграфної установи (області, району) на ім'я начальника управління або відділу зв'язку [5, с. 442]. На думку Сергєєвої Д.Б., щодо виконавця постанови про арешт кореспонденції сумнівів бути не може – це відповідні установи зв'язку [7, с. 107].

Варто підкреслити, що КПК РФ (ч. 4 ст. 185) [21], Білорусі (ч. 3 ст. 213) [17], Казахстану (ч. 3 ст. 235) [18], Молдови (ч. 4 ст. 133) [19], Узбекистану (ст. 166) [20], Туркменістану (ч. 3 ст. 281) [22] та Азербайджану (ч. 1 ст. 257) [16] встановлюють, що виконавцем постанови про накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію є відповідний орган або відповідна установа зв'язку.

Природа даного заходу робить неможливим інформування особи, стосовно якої проводиться слідча дія, оскільки ефективність її проведен-

ня залежить від поінформованості об'єкта слідчої дії про накладення арешту на його кореспонденцію.

Чинне законодавство України не вимагає безпосереднього інформування про закінчення накладення арешту на кореспонденцію особи, стосовно якої проводилася така слідча дія. Водночас положення проекту КПК України (ст. 230) допускають можливість інформування особи про тимчасове обмеження її конституційних прав [14].

КПК ФРН (§§ 99, 101) передбачає сповіщення осіб, стосовно яких проводилися заходи, що обмежують їхнє право на таємницю кореспонденції про дані заходи одразу, тільки-но з'являється можливість такого сповіщення без ризику для розслідування [11].

Поряд з цим, аналіз кримінально-процесуального законодавства таких країн, як РФ, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Молдова, Туркменістан та Узбекистан показав, що про проведення даного процесуального заходу інформування осіб стосовно яких проводилася така слідча дія, не передбачено.

У ст. 187-1 КПК, що визначає особливості огляду та подальшої виїмки кореспонденції, на яку було накладено арешт, йдеться, що "огляд кореспонденції проводиться за рішенням суду". Водночас незрозуміло: такий огляд проводиться за раніше отриманим рішенням суду про накладення арешту на кореспонденцію чи для огляду кореспонденції необхідно отримати окреме рішення суду? Якщо так, то в цій статті не визначено процедуру розгляду подання та не конкретизовано, який саме суддя уповноважений виносити постанову щодо проведення огляду кореспонденції.

На думку Боярова В.І. [2, с. 27], Гончаренка В.Г., Маляренко В.Т. [6, с. 428] та інших, тут мається на увазі те, що такий огляд проводиться за раніше отриманим рішенням суду про накладення арешту на кореспонденцію.

Тертишник В.М. також вважає, що для накладення арешту на кореспонденцію, її огляду та виїмки достатньо одного рішення голови апеляційного суду чи його заступника [9, с. 632].

Петрухін І.Л. ще в 1989 році писав, що думка про необхідність двох постанов - про накладення арешту на кореспонденцію і її виїмку - є навряд чи правильною. Це не дає жодних додаткових гарантій прав особистості і бюрократизує судочинство. Потрібна єдина постанова про арешт, огляд і виїмку поштово-телеграфної кореспонденції [10, с. 137], переконаний він.

На думку Бондаренка О.О., відповідно до ст. ст. 187, 187-1, для накладення арешту на кореспонденцію, а потім для її огляду треба двічі отримати рішення суду. Тим часом, вважає він, що немає потреби двічі розглядати в апеляційному суді питання спочатку про накладення арешту на кореспонденцію, а потім про її огляд. У разі прийняття суддею рішення про накладення арешту на кореспонденцію її огляд можна проводити і без судового рішення [1, с. 83]. Такої самої думки дотримується і

Куценко О., який, коментуючи ч. 1 ст. 187-1, дивується: яке ще "рішення суду" потрібно слідчому, відповідно до ч. 1 ст. 187-1 КПК, коли він уже одержав постанову про накладення арешту на кореспонденцію, відповідно до ст. 187 КПК України, і повинен оглянути затримані документи [12].

Маляренко В.Т. та Аленін Ю.П. вважають, що підстави огляду і виїмки кореспонденції відрізняються від підстав накладення на неї арешту. І огляд, і виїмка мають місце вже після накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію, тому фактичною підставою виїмки поштово-телеграфних відправлень буде наявність закріплених у протоколі огляду кореспонденції достовірних даних про те, що в ній містяться відомості (предмет або документ), що мають значення для справи. Спеціальної постанови про проведення виїмки поштово-телеграфної кореспонденції не потрібно [5, с. 443].

Роз'яснення цього питання в загальних рисах дав пленум ВСУ в постанові № 2 від 28.03.2008 року "Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства". В п. 7 зазначено: "Вирішуючи питання про прийняття до провадження подання слідчого про проведення заходів, передбачених ст. 187-1, суди повинні вимагати, щоб у поданні зазначалося...". В п. 4 йдеться: "Дане подання має бути погоджено з прокурором. У разі надходження до провадження суду подання, яке повинно бути погоджено з прокурором, але з ним не погоджено, суд має відмовити в його розгляді, про що вноситься вмотивована постанова. Така відмова не перешкоджає повторному зверненню до суду з того ж питання після погодження подання з прокурором"(п. 4) [13].

З цього випливає, що за змістом даної постанови пленуму ВСУ, для огляду кореспонденції потрібне окреме рішення суду. Проте який саме суддя уповноважений вносити постанову щодо проведення огляду кореспонденції, в постанові не визначено.

Варто зазначити, що в КПК Азербайджану більш чітко виписано підставу для огляду кореспонденції, ніж в КПК України. Зокрема, ч. 3 ст. 256 КПК цієї республіки передбачає, що, відповідно до постанови про накладення арешту на поштово-телеграфну та іншу кореспонденцію, проводиться також огляд і виїмка кореспонденції. Слідчий ознайомлює начальника установи під розписку з цією постановою в частині виїмки і проводить виїмку відповідної кореспонденції (п. 2 ч. 3 ст. 257 КПК Азербайджану) [16].

Окрім того, відповідно до кримінально-процесуального законодавства РФ (ст. 185 КПК), Казахстану (ст. 235 КПК) та Узбекистану (ст. 167 КПК), огляд і виїмка кореспонденції здійснюються згідно з постановою про накладення арешту на поштово-телеграфну та іншу кореспонденцію.

На нашу думку, оскільки накладення арешту на кореспонденцію

має на меті її огляд і виїмку, немає потреби двічі готувати подання та двічі розглядати у суді питання спочатку про накладення арешту на кореспонденцію, а потім про її огляд.

Таким чином, у кримінально-процесуальній регламентації накладення арешту на кореспонденцію та її огляду існують недоліки, котрі бажано усунути під час подальшого вдосконалення та реформування Кримінально-процесуального кодексу України. Насамперед пропонуємо внесення наступних змін:

статтю 187 доповнити новою частиною такого змісту: "Строк дії постанови суду про накладення арешту на кореспонденцію не повинен перевищувати один місяць. Якщо слідчий вважає, що накладення арешту на кореспонденцію треба продовжити, він за погодженням з прокурором звертається з поданням до голови апеляційного суду, відповідно до вимог ч. 4 ст. 187 КПК. Загальний строк, протягом якого може тривати накладення арешту на кореспонденцію, не може перевищувати шести місяців";

частину 1 ст. 187-1 КПК викласти у такій редакції: "Огляд і виїмка кореспонденції проводяться відповідно до постанови суду про накладення арешту на кореспонденцію. Огляд проводиться в установі зв'язку за участю понятих з числа службовців цієї установи, а у разі необхідності - за участю спеціаліста. У присутності зазначених осіб слідчий відкриває і оглядає затриману кореспонденцію".

Подальше дослідження окремих проблем накладення арешту на кореспонденцію у кримінальному процесі України та розробка конкретних пропозицій щодо вдосконалення кримінально-процесуального законодавства буде більш детально розкрита у наступних публікаціях.

Використана література:

1. Бондаренко О.О. Процесуальний статус об'язаних осіб та їх праввідносин з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України: дис... канд. юр. наук: 12.00.09. -Х., 2004. - 260 с.
2. Бояров В.І. Коментар до глави 16 "Обшук і виїмка" Кримінально-процесуального кодексу України // Законодавство України. - 2002. - № 5. - С. 24-39
3. Козьяков І.М. Проблеми теорії і практики застосування статей 187, 187-1 КПК України // Право України. - 2003. - №4. - С. 57-62.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України. - К.: Белес, 2005 - 176 с.
5. Маляренко В.Т., Аленін Ю.П. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. - Х.: Одісей, 2008. - 944 с
6. Маляренко В.Т., Гончаренко В.Г. Кримінально-процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар. - К.: Форум, 2004. - С. 428
7. Сергеева Д.Б. Зняття інформації з каналів зв'язку: кримінально-процесуальні і криміналістичні засади: Дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09. - К., 2008. - 194 с
8. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України. - К.:

А.С.К., 2007. – 848 с.

9. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінального-процесуального кодексу України. – К.: А.С.К. - 2007 - 1056 с

10. Петрухин И.Л. Личная жизнь: пределы вмешательства. - М.: Юридическая. Литература. - 1989. - 192 с.

11. Кримінально-процесуальний кодекс ФРН. – Режим доступу: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/9016/preview>

12. Куценко О. Новый вид доказів у кримінальному судочинстві. – Режим доступу: <http://nmdc.naiu.kiev.ua/krok/2002/5/8.htm>

13. Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства" від 28.03.2008 р. - № 2: - Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/EC7A776906EDFD5DC225742F003D4548?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=EC7A776906EDFD5DC225742F003D4548&Count=500&> (офіційний сайт Верховного Суду України)

14. Проект кримінально - процесуального кодексу України - Режим доступу: http://www.uba.ua/ukr/kp_kodeks/

15. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа "Волохи проти України". - Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1179487257&version=print>

16. Уголовно-процесуальний кодекс Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 года № 907-ІІ. – Режим доступу: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>

17. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. №295-3. – Режим доступу: <http://www.levonevski.net/pravo/kodeksy/uprk/024.html>

18. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 года. Режим доступу: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?region=1272

19. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Молдова от 14 марта 2003 г., № 122-ХV. Режим доступу: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>

20. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Узбекистан. Введен в действие с 01.04.1995 г. – Режим доступу: http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug_pr

21. Уголовно-процесуальний кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ. - Режим доступу: http://kodex2000.narod.ru/uprkf2008.htm#sub_165

22. Уголовно-процесуальний кодекс Туркменистана от 29 ноября 2003 года. Режим доступу: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>
УДК 343.132.08:343.346.5

**ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ
ЗЛОЧИНІВ, СКОЄНИХ В УМОВАХ НЕОЧЕВИДНОСТІ**

О.В. Старченко

У статті розглянуто проблемні аспекти взаємодії працівників підрозділів ОВС та фахівців, які входять до складу слідчо-оперативної групи, під час роз-

криття та розслідування дорожньо-транспортних злочинів, скоєних в умовах неочевидності, проаналізовано взаємодію між слідчими й оперативними співробітниками кримінального розшуку під час розкриття цих злочинів, її організаційні форми, а також необхідність удосконалення такої взаємодії.

Ключові слова: *взаємодія, принципи, оперативно-розшукова діяльність, розкриття та розслідування злочинів, дорожньо-транспортні злочини, оперативні підрозділи, судові експертизи.*

В статье рассмотрены проблемные аспекты взаимодействия работников подразделений ОВД и специалистов, которые входят в состав следственно-оперативной группы во время раскрытия и расследования дорожно-транспортных преступлений, совершенных в условиях неочевидности, проанализировано взаимодействие между следователями и оперативными сотрудниками уголовного розыска при раскрытии этих преступлений, его организационные формы, а также необходимость усовершенствования такого взаимодействия.

Ключевые слова: *взаимодействие, принципы, оперативно-розыскная деятельность, раскрытие и расследование преступлений, дорожно-транспортные преступления, оперативные подразделения, судебные экспертизы.*

The article deals with the problematic aspects of the interaction between the Ministry of Internal Affairs Departments' officers and the operational search groups' specialists in the process of nonevidence traffic crimes investigation and clearance. The investigators and crime detection operative officers' cooperation during crime clearance, the forms of its organization as well as the necessity of its improvement have been analyzed in the research.

Key words: *interaction, principles, operational search activity, investigation and clearance, traffic crimes, operative departments, forensic expertise.*

На цей час найбільш складними для розслідування є дорожньо-транспортні пригоди, коли винний у вчиненні ДТП зникає з місця події, оскільки ця активна протидія розслідуванню призводить до суттєвих ускладнень у встановленні істини у справі. Проблема підвищення результативності організації розкриття й розслідування таких злочинів зумовлена багатьма чинниками. Одним із найбільш важливих обґрунтовано прийнято вважати ділову й раціонально налагоджену взаємодію підрозділів ОВС та інших служб, що беруть участь у розкритті й розслідуванні злочинів, пов'язаних із ДТП. Значна кількість цих злочинів залишається нерозкритою саме через відсутність належної взаємодії між ними в процесі роботи за конкретними кримінальними справами.

Деяким аспектам організації взаємодії слідчого з апаратами кримінального розшуку, оперативними підрозділами інших правоохоронних органів, ДАІ, експертно-криміналістичними підрозділами приділено значну увагу в криміналістичній літературі й теорії оперативно-розшукової діяльності, а саме в роботах українських учених О.М. Бандурки, В.П. Бахіна, Г.М. Бірюкова, А.Ф. Волобуєва, Е.О. Дідоренка, Г.О. Душейка,

А.В. Іщенко, Н.С. Карпова, В.Ю. Шепітька, а також у працях деяких російських вчених: Р.С. Белкіна, З.Д. Єнікеева, В.Д. Ларичева, Г.А. Погосяна, А.М. Шабадея та ін. Як доводить практика, сучасний стан розробленості криміналістичних методик та рекомендацій щодо перевірки інформації та збору матеріалів за фактом дорожньо-транспортної пригоди свідчить про необхідність уточнення деяких положень, що стосуються взаємодії осіб із числа працівників слідчо-оперативних груп. Тому метою цієї статті є аналіз проблемних аспектів взаємодії слідчого з іншими членами СОГ у розкритті дорожньо-транспортних злочинів, скоєних в умовах неочевидності, її окремих організаційних форм, а також необхідність удосконалення такої взаємодії.

Загальновизнано, що в організації взаємодії сторони повинні керуватися спільними положеннями (принципами). Г.А. Погосян влучно вказує, що дотримання принципів спільної діяльності є обов'язковою умовою погоджених дій¹. Також, як зауважує З.Д. Єнікеев, у якій би формі не здійснювалася взаємодія, вона повинна будуватися на визначених принципах².

У дослідженнях зазначених вище вчених наявне досить широке коло принципів взаємодії слідчих із працівниками органів дізнання під час розслідування злочинів, недотримання яких призводить до вкрай негативних наслідків. Серед цих принципів:

- своєчасність організації взаємодії;
- економія процесуальних та оперативно-розшукових засобів (взаємодія недоцільна, коли в цьому немає необхідності);
- погодженість і динамічність планування взаємодії;
- відносна незалежність учасників взаємодії, розмежування їх компетенцій та підпорядкування тільки закону;
- індивідуалізація процесуальних, організаційних і тактичних форм взаємодії;
- персональна (особиста) відповідальність учасників взаємодії;
- комплексне використання учасниками взаємодії наявних у їх розпорядженні сил і засобів;
- неприпустимість перекладання учасниками взаємодії своїх обов'язків на інших осіб;
- підбір учасників взаємодії з урахуванням їх психологічної та мовної сумісності;
- нерозголошення даних досудового слідства, методів і засобів оперативно-розшукової діяльності.

¹ Див.: Погосян Г. А. Процессуальные и криминалистические аспекты взаимодействия следователя и оперативного сотрудника службы криминальной милиции [Електронний ресурс]. - режим доступу: <http://ej.kubagro.ru/2008/02/pdf/18.pdf> - Інформація з екрану.

² Див.: Енікеев З. Д. Уголовное преследование: учебное пособие / З. Д. Енікеев - Уфа: Изд-во БашГУ, 2000. - 131 с.

Вагоме значення має здійснення взаємодії впродовж усього процесу розслідування. Принципову роль відіграє взаємодія під час проведення таких слідчих дій та оперативно-розшукових заходів як:

- проведення огляду місця дорожньо-транспортної пригоди, скоєної в умовах неочевидності;

- встановлення, розшук і затримання водія, котрий зник, та його автотранспортного засобу;

- виявлення і встановлення очевидців.

Під час розгляду взаємодії працівників кримінального розшуку, ДАІ, експертно-криміналістичних підрозділів зі слідчими апаратами в розкритті й розслідуванні дорожньо-транспортних злочинів необхідно враховувати організувальну роль слідчого. Найбільш принциповими, істотними моментами, як доводить практика, є такі*:

- визначення моменту початку взаємодії (чим скоріше упорядкується процес взаємодії, тим активніше можна буде використовувати різні можливості апарату кримінального розшуку, ДАІ, експертно-криміналістичних підрозділів на користь розкриття дорожньо-транспортних злочинів, скоєних в умовах неочевидності);

- визначення форм взаємодії (давання слідчим окремих доручень, сумісне планування, обмін інформацією і тощо);

- якщо створено слідчо-оперативну групу, то на слідчого, призначеного керівником групи, покладається керівництво всіма членами, які входять до неї;

- визначення змісту доручень щодо провадження слідчих дій та оперативно-розшукових заходів (їх мета, характер, тактика тощо);

- якщо необхідна участь у слідчих діях працівників кримінального розшуку, ДАІ, експертно-криміналістичних підрозділів або інших органів, слідчий повинен визначити, в чому вона полягає, щоб забезпечити умови успішного проведення слідчих дій;

- слідчому належить ініціатива у складанні спільного й узгодженого плану слідчих дій та оперативно-розшукових заходів щодо кримінальної справи і контроль за його виконанням.

Огляд місця події є невідкладною слідчою дією, а отже проводиться негайно після отримання повідомлення про ДТП. Особливості дорожньо-транспортних пригод такі, що працівник ДАІ, який входить до складу слідчо-оперативної групи, по суті справи виконує універсальну роль не тільки працівника органу дізнання, але й фахівця. Хоча слідчий і вміє користуватись рулеткою, вимірювачем швидкості, шинним манометром, пристроєм для діагностики рульового керування автомобіля, на нашу думку, він не може дослідити технічні параметри в повному обсязі й на-

* За спеціально розробленою анкетною автором вивчено 157 кримінальних справ зазначеної категорії в Донецькій області.

стільки якісно, як це зробить фахівець. З цього слід розуміти, що працівник ДАІ має спеціальні знання, якими слідчий або особа, котра проводить дізнання, володіє не повною мірою. Тому ми згодні з позицією Ф.Ю. Бердичевського, який стверджує, що взаємодія працівника ДАІ зі слідчим полягає в наданні йому допомоги, тобто в рамках ст. 191 КПК України¹.

Однак варто зазначити, що на практиці існують деякі проблеми, пов'язані з тим, що початкові процесуальні дії проводять дізнавачі – переважно працівники ДАІ, а не слідчі. Керуючись статтями 191, 195 КПК України, вони як фахівці складають протоколи огляду та перевірки технічного стану транспортного засобу. Це суперечить вимогам указаних статей, оскільки огляд та фіксацію його результатів має робити тільки слідчий. Огляд у наслідок його швидкого перебігу здійснюється поверхово, що не завжди позитивно впливає на процес розслідування справи.

Таким чином, роль працівника ДАІ, включеного до складу слідчо-оперативної групи, повинна визначатися виконанням доручень слідчого як фахівця у певній галузі та забезпеченням безпеки під час роботи групи на місці пригоди. Хоча, як уже зазначено вище, працівник ДАІ повинен виконувати тільки властиві йому функції, позаяк зробити це як фахівець у іншій галузі він у повному обсязі не здатний.

Окрім працівника ДАІ, для ефективної роботи з розкриття й розслідування злочинів на місці дорожньо-транспортної пригоди необхідно залучати фахівця, який за керівної ролі слідчого, застосовуючи свої фахові знання і навички, використовуючи засоби та методи своєї діяльності, сприяє слідчому у виявленні, фіксації та дослідженні витоків інформації.

Так, у разі зникнення з місця пригоди особи, котра скоїла дорожньо-транспортний злочин, а також для підготовки матеріалів, необхідних для проведення подальших судово-медичної, автотехнічної та інших експертиз під час огляду місця події і транспортного засобу потрібні фахові знання у галузі судової медицини, автотехніки та трасології, тому зазначені фахівці повинні брати участь у проведеному огляді. Наприклад, залучення до участі в огляді фахівця-автотехніка сприяє результативності розшуку транспортного засобу, що зник, а саме дозволяє оперативно одержати ще до проведення судових експертиз необхідну інформацію про напрямок руху такої автомашини, її модель, наявність відповідних пошкоджень тощо². Однак ця вимога не завжди виконується, що не сприяє якості розслідування цих справ. Так, за даними М.П. Климчука, в огляді під час ДТП беруть участь: лише у 40% випадків – експерти-

¹ Див.: Бердичевский Ф. Ю. Взаимодействие органов следствия и дознания как организационная система / Ф. Ю. Бердичевский // Советское государство и право. - 1973. - № 11. - С. 106-110.

² Див.: Шабалей А. М. Дорожньо-транспортні пригоди. Особливості розслідування / Шабалей А. М., Шешцов С. О., Дубонос К. В. - Х. : Факт, 2003. - 127 с.

криміналісти; у 23% - спеціалісти-медики й тільки у 5% - фахівці-автотехніки¹.

Однією з ефективних форм взаємодії різних служб ОВС є такий комплексний захід із розкриття й розслідування дорожньо-транспортних злочинів, скоєних в умовах неочевидності, як план "Перехват", який здійснюється для затримання автотранспортних засобів, що зникли з місця дорожньо-транспортних злочинів. У зв'язку з цим для швидкого встановлення і розшуку водія, котрий скоїв злочин та зник із місця події, першорядного значення набуває реалізація слідчим і працівниками взаємодіючих служб комплексу ефективних заходів, які повинні бути орієнтовані, щонайперше, на створення умов належного управління слідчим силами і засобами, задіяними в процесі взаємодії з розкриття цього виду злочину "за гарячими слідами".

Правові норми, якими регламентовано взаємодію слідчого та оперативних працівників, створюють певну систему правовідносин і повинні слугувати вирішальним фактором узгодження їх діяльності та усунення всіх можливих протиріч між ними. Слід зазначити, що, організовуючи роботу слідчо-оперативної групи, слідчий повинен розподіляти обов'язки та доручення, виходячи із слідчої ситуації, що склалася, обсягу роботи, кількісного та якісного складу слідчо-оперативної групи. Це дає можливість більш кваліфіковано виконувати слідчі дії й оперативно-розшукові заходи, своєчасно отримувати інформацію, яка цікавить, про осіб, що вчинили злочин, і відповідним чином на неї реагувати, а також скорочувати терміни їх проведення.

Однак, не слід забувати про одне з найбільш типових і небажаних порушень принципу економії процесуальних та оперативно-розшукових засобів - практику доручення слідчими працівникам органів дізнання виконання значного обсягу слідчих дій, що мають іноді надзвичайно істотне доказове значення.

Як вказує Г.А. Погосян, складність і багатогранність діяльності з виявлення, розкриття й розслідування злочинів вимагають погоджених і скоординованих дій основних підрозділів, що здійснюють боротьбу з її проявами шляхом раціонального сполучення сил і засобів, форм і методів роботи, властивих цим підрозділам, за чіткого розмежування повноважень кожного з них. Це, своєю чергою, дозволяє виключити дублювання і взаємне підмінення, досягти конкретної мети, оперативно і з найменшими витратами сил і коштів за рахунок раціонального і комплексного використання різних за характером засобів досягти високої ефекти-

¹ Див.: Климчук М. П. Розслідування злочинів про порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів (криміналістичні та процесуальні аспекти) : автореф дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / М. П. Климчук - К., 2007. - 20 с.

вності роботи¹.

Тому, крім спільної мети, що є передумовою організації взаємодії, необхідно враховувати низку інших критеріїв: характер взаємозв'язків оперативних підрозділів; терміни здійснення спільних заходів; функції взаємодіючих оперативних підрозділів; стосунок до системи органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність; ступінь конспірації; етапи здійснення спільних оперативно-розшукових заходів; суб'єкти взаємодії; форми взаємного інформування².

На думку І.Ф. Герасимова, спільне планування "є найбільш досконалою формою взаємодії, допомагає забезпечити чітку погодженість і розмежування обов'язків під час спільної діяльності слідчого й органу дізнання"³.

Спільне планування – це форма взаємодії, заснована на повній взаємній поінформованості про матеріали, що існує в кожному з підрозділів. У процесі спільного планування кожна зі сторін знайомиться з інформацією і на цій основі відпрацьовується план слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, визначаються шляхи, засоби і способи їх реалізації, погоджується час і місце спільних дій тощо. Така форма взаємодії надає спільній діяльності цілеспрямованості й більшої організованості.

Тому слід зазначити, що органи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, покликані, з одного боку, самостійно, за власною ініціативою та цілеспрямовано вживати заходів щодо виявлення, запобігання, припинення і розкриття дорожньо-транспортних злочинів; а з іншого боку, – виконувати доручення слідчого, який розслідує кримінальну справу. Однак на практиці виникає багато проблемних питань у ході взаємодії слідчого з підрозділами ОВС стосовно процесу розслідування та розкриття дорожньо-транспортних злочинів. Серед них основним є ухилення оперативних служб від виконання доручень слідчих або формальне їх виконання⁴.

Така ситуація, на нашу думку, викликана, насамперед, об'єктивними факторами, зокрема неможливістю процесуальною та відомчого контролю за результативністю оперативної діяльності, особливим режимом її виконання. Режим, який базується на засадах таємності й використання негласних заходів оперативно-розшукової діяльності, не може повністю

¹ Див.: Погосян Г. А. Процессуальные и криминалистические аспекты взаимодействия следователя и оперативного сотрудника службы криминальной милиции [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://ej.kubagro.ru/2003/02/pdf/18.pdf> - Назва з екрану.

² Див.: Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник. Частина I / Бандурка О. М. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.

³ Див.: Герасимов И. Ф. Криминалистика: учебник / И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драшкин. – М.: Высшая школа, 2000. – 672 с.

⁴ За спеціально розробленою анкетною автором вивчено 157 кримінальних справ зазначеної категорії в Донецькій області.

відстежуватися слідчим, тому слід розробити об'єктивну систему заохочувальних заходів, що мають застосовуватися у випадках ефективного та результативного проведення оперативно-розшукових заходів у процесі взаємодії. У будь-якому випадку подолання таких проблем є неможливим, коли і слідчий, і оперативний співробітник – особи з принципово різним статусом – розглядаються в межах загальних процесуальних відносин.

Відтак, взаємодія у роботі слідчого і оперативних служб, яка забезпечує спільність слідчих дій та оперативно-розшукових заходів при розслідуванні дорожньо-транспортних злочинів, базується на: чітко встановленому законом розмежуванні їх компетенції, що слугує гарантом ефективного виконання слідчими та оперативними працівниками своїх обов'язків, спрямованих на розслідування та розкриття цих злочинів; узгоджених діях на місці події з метою виявлення та закріплення слідів злочину, розшуку та затримання злочинця, що зник з місця події, для чого зазвичай створюються слідчо-оперативні групи, в діяльності яких керівну роль виконує слідчий, який організовує і визначає напрямки її роботи; спільній участі у розробленні плану розслідування за справою і плану окремих, найбільш складних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; систематичному обміні інформацією про стан виконання спільних планів та обставини, що стосуються розслідуваного злочину і особи, яка його скоїла¹.

Отже, на підставі викладеного, взаємодія – це ділова співпраця, для якої потрібні: узгодженість цілей, місця і часу, відповідність вимогам закону і нормативних відомчих актів, поєднання найбільш важливих взаємодіючих суб'єктів, сил, засобів і методів. Якісне розслідування дорожньо-транспортних злочинів в умовах неочевидності можливе лише за комплексного використання наявних сил і засобів за постійного вдосконалення тактики і методів практичної діяльності, а також за умови творчого ставлення до справи працівників усіх підрозділів.

Отже, необхідне подальше вдосконалення взаємодії всіх підрозділів вищевказаних органів з тим, щоб найефективніше і найякісніше використати всі можливості, наявні в їхньому розпорядженні. Розв'язання зазначених проблем дозволить запровадити чіткий порядок та механізм взаємодії слідчого з іншими підрозділами під час розкриття й розслідування злочинів, чітко визначити обов'язки й відповідальність кожного суб'єкта взаємодії за невиконання покладених на нього законом обов'язків, виключити дублювання чи нераціональне використання сил і засобів.

УДК 343.9(477)

К.А. Гусєва

**ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ЯК ГОЛОВНИЙ
СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО
РЕФОРМУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

¹ Дяк: Фоліс І. А. До питання взаємодії слідчих і оперативних працівників (з практичного досвіду) / І. А. Фоліс // Вісник Національного ун-ту внутр. справ. – Х., 2004. – Вип. 26. – С. 75-79.

У статті обґрунтовується проблема корінного підвищення рівня запобігання злочинам з боку органів внутрішніх справ. Доводиться, що воно має стати одним з головних стратегічних напрямів функціонального реформування основної діяльності цих органів. Розглядаються окремі шляхи вирішення зазначеної проблеми.

Ключові слова: *запобігання злочинам, державна політика, органи внутрішніх справ, нормативно-правове забезпечення.*

В статье обосновывается проблема коренного повышения уровня предотвращения преступлений органами внутренних дел. Обосновывается, что оно должны стать одним из главных стратегических направлений функционального реформирования основной деятельности этих органов. Рассматриваются некоторые пути решения указанной проблемы.

Ключевые слова: *предотвращение преступлений, государственная политика, органы внутренних дел, нормативно-правовое обеспечение.*

In article the problem of radical increase of level of prevention of crimes is proved by law-enforcement bodies. It is proved, that it should become one of the main strategic directions of functional reforming of primary activity of these bodies. Some ways of the decision of the specified problem are considered.

Key words: *prevention of crimes, a state policy, law-enforcement bodies, is standard-legal maintenance.*

Становлення й зміцнення державності в Україні об'єктивно висуває в якості загального злободенного завдання суспільства питання щодо реального стримування злочинності, стан і структура якої, а також рівень боротьби з нею в цілому ще є незадовільними. Про це переконливо свідчать як державні статистичні дані, зокрема, щодо зростання загального стану злочинності в країні, зареєстрованої протягом 2009-2010 років, помітне збільшення в її структурі тяжких і особливо тяжких злочинів, зокрема, умисних убивств, скоєних за замовленням, убивств двох або більше осіб, розбоїв, у тому числі з використанням вогнепальної зброї та вибухових речовин, злочинів, вчинюваних раніше судимими особами, а також злочинцями-гастролерами, які не є громадянами України. Спостерігається тенденція зростання кількості корисливих та корисливо-насиленницьких злочинів, скоєних групами за попереднього змовою, та певного поширення серед них організованих форм злочинності, яка на сьогодні стає все більш вигідною й досить безпечною формою життєдіяльності окремих найбільш активних прошарків населення. Очевидно, що в боротьбі зі злочинністю в Україні не має іншого альтернативного шляху, ніж створення ефективної системи запобігання злочинам на всіх основних рівнях, напрямках і стадіях цієї боротьби, включаючи системно-комплексні загальнодержавні заходи соціальної профілактики злочинності й заходи щодо спеціального правоохоронного попередження (недопущення),

припинення злочинів, виявлення й усунення конкретних причин і умов, що сприяють їх скоєнню.

У контексті вищесказаного особливого значення набуває проблема корінного підвищення рівня запобігання злочинам з боку органів внутрішніх справ, що за сучасних умов має стати одним із головних стратегічних напрямів функціонального реформування основної діяльності цих органів. Розгляду окремих із аспектів цієї проблеми й присвячується дана стаття. Їх дослідження проводилося відповідно до Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття (схваленої Координаційним бюро із проблем кримінології Академії правових наук України, березень 2002 р.), а також згідно з Пріоритетними напрямками наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практику органів внутрішніх справ на період 2004-2009 рр., що затверджені Наказом МВС України № 755 від 5 липня 2004 р. Базове теоретичне підґрунтя даної публікації складають загальні наукові знання з проблеми, яка розглядається, у тому числі найбільш наближені до неї розробки вітчизняних вчених О.М. Литвак [1] та В.О. Негодченка [2]. Проте остаточні відповіді на висунуті нами проблемні питання, зокрема, щодо організаційно-функціонального та відомчого нормативно-правового забезпечення запобігання злочинам органами внутрішніх справ на даний момент поки ще відсутні.

Треба зазначити, що з боку держави приймаються в цілому досить вагомі політичні, правові й організаційні заходи за зазначеним напрямом правоохоронної діяльності. Достатньо звернути увагу на те, що в Україні вперше за всю радянську й значний час пострадянської історії її існування запобігання злочинам віднесене до одного з основних завдань кримінального права (ст. 1 чинного Кримінального кодексу України). Дана норма є очевидним виразом державної кримінально-правової політики у сфері запобігання злочинам, яку безумовно слід сприймати законодавчо-правовим засобом реалізації відповідних конституційних положень. Що ж до законодавчого забезпечення запобіжної діяльності органів внутрішніх справ, то дане спрямування їх діяльності знайшло пряме закріплення в Законах України: "Про міліцію", "Про оперативно-розшукову діяльність". "Про основи національної безпеки України", "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними" та ін. Додамо до цього, що сучасне законодавство України закріплює як загальну, так і спеціалізовану (оперативно-розшукову) попереджувальну функцію органів внутрішніх справ з одночасним визначенням таких форм запобігання злочинам, як: *попередження (недопущення) підготовлюваних злочинів, припинення злочинів на стадії замаху на них, загальна профілактика злочинів* (виявлення та усунення причин і умов, що сприяють учиненню злочинів); *індивідуальна профілактика злочинів* (виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення

злочинів, уживання відповідних заходів щодо недопущення з боку їх протизаконних дій).

Перелічені й інші законодавчі, а також відповідні відомчі нормативно-правові акти, за вірним визнанням О.М.Литвака, саме й представляють загальну систему нормативно-правового забезпечення запобігання злочинам, зокрема, органами внутрішніх справ[3, с.6]. Головні передумови для створення такої системи закладені, по-перше, у соціально-демократичних змінах, що відбуваються в нашому суспільстві, а, по-друге, у сучасному загальному законодавчо-правовому курсі держави. Саме перша із зазначених передумов визначає державну правову політику в сфері боротьби зі злочинністю, зокрема, кримінально-правову (а в більш широкому розумінні – гуманітарну). Друга ж передумова зводиться до правового насичення основного змісту законотворчої діяльності* щодо запобігання злочинам.

Відмічаючи позитивні загалом зміни в законодавчо-правовому полі щодо регулювання сфери діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам, ми проте маємо зауважити, що майже вся запобіжна діяльність цих органів сьогодні ведеться безсистемно, без забезпечення єдності стратегічних і тактичних напрямків протидії злочинності, за недостатніми прогнозами розвитку криміногенної обстановки в регіонах та цілком у країні, а також за слабкими оцінками ефективності раніше вжитих профілактичних і попереджувальних заходів.

Насамперед, це стосується розробки, прийняття й реалізації загальнодержавних та регіональних комплексних програм запобігання злочинам [4, с. 40-45; 5], у яких виявляється вкрай низька кадрово-виконавча й матеріальна ресурсна забезпеченість широкомасштабних профілактичних заходів, відсутність методів і критеріїв оцінки їх реалізації [6, с. 14-26], а також ефективних механізмів залучення до попередження правопорушень громадськості. Однією з визначальних причин такого стану справ за офіційним визнанням владних державних структур (зокрема, на рівні РНБ України) є відсутність на даний час реалістичної комплексної національної антикримінальної програми. Негативно позначається також наявність суттєвих вад і прогалин у чинному законодавчому та відомчо-

* Для позначення процесу створення законів поряд із терміном "законотворча діяльність" часто використовуються терміни "законотворчий процес", "законодавчий процес", "законодавча діяльність". Оскільки офіційне тлумачення цих термінів не надається, це призводить до плутанини, адже термінів багато, іноді вони вживаються як тотожні, іноді – навпаки. Лінгвісти пропонують своє бачення, юристи-правознавці – своє. На нашу думку, розмежування цих понять є дуже складною проблемою, яка потребує окремого дослідження. Тому, звернемо увагу лише на деякі змістовні акценти, які не збігаються. Так, наприклад якщо у терміну "законодавчий" на перший план виходять офіційні, владно-політичні моменти, то в терміну "законотворчий" проявляється інтелектуальний, науково-творчий початок.

му нормативно-правовому полі з питань регулюванні запобіжної діяльності.

Для прикладу можна звернутися до чинного законодавства, що регулює діяльність, зокрема органів внутрішніх справ у сфері боротьби з організованою злочинністю. У ньому, як свідчить аналіз, виявляється відсутність таких важливіших нормативно-правових приписів, як:

- запобігання виникненню організованих злочинних формувань, їх виявлення та роз'єднання на ранніх стадіях;
- запобігання встановленню учасниками організованих груп і злочинних організацій корумпованих зв'язків із державними службовцями та посадовими особами, втягненню їх у злочинну діяльність;
- протидія використанню учасниками організованих груп і злочинних організацій у своїх інтересах об'єднань громадян і засобів масової інформації;
- запобігання легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, використанню суб'єктів підприємницької діяльності для реалізації злочинних намірів і т.ін., а також щодо функціонально-структурного впорядкування діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю;
- організація міжнародного співробітництва в цій сфері й ін.

Окрім того, явно не витребуваними залишилися питання щодо виявлення та усунення або нейтралізації причин і умов, що породжують організовану злочинність та сприяють їй. До речі, практика свідчить, що сьогодні чимало таких причин і умов створюється злочинцями спеціально з метою досягнення успіху в їхній злочинній діяльності. Це, скажімо, завчасне створення різних організаційних, фінансових, господарських умов, які мають облепшити злочинну діяльність організованих груп чи злочинних організацій. Нерідкими є випадки штучного створення лідерами злочинних груп для окремих осіб скрутної матеріальної й іншої життєвої ситуації, наступної допомоги таким особам щодо виходу з цієї ситуації та вербування їх на цій основі в лави злочинних формувань.

Особливо все це стосується злочинів міжрегіонального, транснаціонального характеру, у тому числі таких видів, як торгівля людьми, незаконний вивіз антикварних та історичних цінностей тощо. Гадаємо, що стосовно кожної із цих кримінальних сфер запобіжної діяльності органів внутрішніх справ у подальшому повинні бути розроблені особливі видові нормативно-правові механізми регулювання запобігання злочинам.

У цілому ж виявляються суттєві протиріччя між декларованою державою запобіжною політикою в боротьбі зі злочинністю, з одного боку, та фактичною реалізацією відповідних законодавчих та відомчих нормативно-правових приписів, з іншого боку. Зі сказаного вочевидь випливає необхідність корінного підвищення ефективності діяльності органів внутрішніх справ України в напрямку запобігання злочинам, що

напряму залежить від удосконалення системи законодавчо-правового її регулювання, причому на всіх його рівнях: від законодавчого до всіх відповідних напрямків відомчого нормативного забезпечення. І саме це повинно бути покладене в основу функціонального реформування діяльності органів внутрішніх справ у сфері боротьби зі злочинністю. Серцевиною цього процесу має стати прийняття Закону України "Про запобігання злочинам", центральну ланку в якому повинно відвести регулюванню системного кримінологічного аналізу на рівнях держави й окремих її регіонів, а також відповідного комплексного запобіжного впливу на різноманітні криміногенні фактори сучасних сфер і сегментів життєдіяльності суспільства.

Використана література:

1. Литвак О.М. Державний контроль над злочинністю: кримінологічний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / Литвак О.М. - Х., 2002. - 30 с.
2. Негодченко В.О. Державно-правове забезпечення профілактики злочинності / Негодченко В.О. // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. - 2001. - № 1. - С.213-218.
3. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілактика / Литвак О.М. - К.: Україна, 1997. - 176 с.
4. Гладких В.И. Методологические основы разработки комплексных программ борьбы с преступностью в регионе / В.И. Гладких, А.В. Бабенко // Российский следователь. - 2005. - № 11. - С. 40-45.
5. Клюев М.М. Кримінологічні засади програмування запобігання злочинності / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. - К.: КНУВС, 2008.
6. Джужа О.М. Аналіз загальнодержавних комплексних заходів запобігання злочинам в Україні / О.М. Джужа, Ю.Ю. Орлов // Правове забезпечення діяльності міліції/поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід: зб. наук. пр. / Київ. націон. ун-т внутр. справ. - К.: Атіка, 2006. - С. 14-26
7. Гусева К.А. Удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності міліції щодо запобігання злочинам / К.А. Гусева // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. - 2005. - № 6. - С. 22-31.
8. Гусева К.А. Попередження злочинів як одна з визначальних функцій спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ у сучасних умовах / К.А. Гусева // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. - 2007. - Ч. 1. - № 2. - С. 48-57.
9. Державна програма боротьби зі злочинністю: затв. пост. Верховної Ради України від 25.06. 1993 № 3325-ХІІ.
10. Закон України "Про міліцію" від 20 грудня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 4. - Ст. 20.
11. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 1992. - № 22. - Ст. 303.

12. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

УДК 348.98

А.Б. Марченко

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ЗА ОЗНАКАМИ ХОДИ

У статті розглядається тактика пред'явлення для впізнання за ознаками ходи, особливості його підготовки та проведення, а також можливості використання відеозапису, на якому зображені об'єкти, що пред'являються для впізнання.

Ключові слова: *пред'явлення для впізнання, впізнання за ознаками ходи, використання відеозапису під час проведення впізнання.*

В статье рассматривается тактика предъявления для опознания по признакам походки, особенности его подготовки и проведения, а также возможности использования видеозаписи, на которой зафиксированы объекты, предъявляемые для опознания.

Ключевые слова: *предъявление для опознания, опознание по признакам походки, использование видеозаписи при предъявлении для опознания.*

The article discusses the tactics of identification parade on grounds of gait, specification of its preparation and implementation, and the possibility of using video, on which recorded objects presented for identification.

Key words: *identification parade, identification on grounds of gait, using video recording at the identification parade.*

Важливим елементом зовнішнього вигляду людини є функціональні ознаки, до яких належать постава, поза, хода, міміка, голос тощо. Указані ознаки, які проявляються в динаміці, достатньо інформативні та характеризуються індивідуальністю, відносною стійкістю та відображенням¹, що дозволяє їх використовувати для розв'язання криміналістичних завдань. Передумовами можливості криміналістичного дослідження динамічних ознак людини є фундаментальні положення психології, біомеханіки та фізіології руху.

У практиці боротьби зі злочинністю одним із найбільш інформативних компонентів обліку людини є хода. У результаті теоретичних та експериментальних досліджень було встановлено, що хода для кожної людини суто індивідуальна та формується протягом усього життя за до-

¹ Див.: Чулахов В.Н. Криминалистическое исследование навыков и привычек человека / В.Н. Чулахов; под ред. проф. Е.Р. Россинской. – М.: Юрлитинформ, 2004; Булаков В.Г. Основы криминалистического исследования динамических признаков человека: [монография] / В.Г. Булаков; под ред. проф. А.М. Зинина. – М.: Юрлитинформ, 2009.

помогою створення нервово-м'язового автоматизму під постійним контролем нервової системи шляхом утворення стійких умовно-рефлекторних зв'язків¹.

Хода людини часто свідчить про її стан, рід занять, перенесені хвороби тощо. Заснована на динамічному стереотипі, вона, як зазначалося вище, індивідуальна, але знайти її характерні риси, відрізнити одну людину від іншої за ходом досить складно. Зазвичай людині важко описати словами ходу іншої людини. Тільки яскраво виражені особливості (кульгавість, волочіння ноги, сильне розкачування тулуба, махання руками тощо) фіксуються та відтворюються в показаннях. Такі особливості, безумовно, мають впізнавальне значення.

До пред'явлення для впізнання за особливостями ходи порівняно рідко вдаються у слідчій практиці. Використання цього виду впізнання доцільне лише в тих випадках, коли хода особи має індивідуальні особливості. Тому, з метою забезпечення результативності пред'явлення для впізнання за ходом, гарантування об'єктивності отриманих результатів і виключення сумнівів щодо правильності ототожнення людини слідчому під час підготовки до допиту треба чітко визначити ознаки, за якими здійснюватиметься процес впізнання (ст. 174 КПК України). Оскільки пересічній людині вельми складно описати особливості ходи того, кого будуть впізнавати, слідчий має допомогти допитуваному правильно відобразити ознаки ходи. Для забезпечення правильного й однозначного опису необхідно звернутися до рекомендацій криміналістичної габітоскопії, а для ілюстрації використовувати в ході допиту посібники з криміналістичного опису зовнішності людини (малюнки, діапозитиви із зображенням окремих частин людини, комп'ютерні та композиційні портрети). Дані цієї галузі криміналістичної техніки надають нам можливість виділити види й ознаки ходи, а саме: 1) за темпом; 2) за рівномірністю, за симетричністю рухів; 3) за ступенем підняття стоп і згинання колін; 4) за положенням і постановкою стоп; 5) за положенням, рухом тулуба, голови, плечей, рук; 6) за іншими особливостями².

Окремі зазначених видів та ознак у протоколі допиту для детального опису особливостей ходи особи, яку пред'являтимуть для впізнання, доцільно відобразити: довжину кроку, положення стоп, ширину кроку, постановку стоп, ступінь підйому стоп, ступінь згинання колін, положення голови (вертикальне, нахилене вперед, назад, вліво, вправо) та рухи нею, положення тулубу (нахилено уперед, відкинуто назад), його

¹ Див.: Бернштейн Н.А. Биомеханика и физиология движений / Н.А. Бернштейн: под ред. В.П. Зинченко. - М.: Институт практической психологии. - Воронеж НПО "МОДЕК", 1997.

² Див. докл.: Криминалистическое описание внешности человека: [учебное пособие] / [И.Ф. Винниченко, В.С. Житников, А.М. Зинин и др.]. - М.: МЮИ МВД России, изд-во "Щит-М", 1998.

рух (трохи хитається з боку в бік або нахилиється вперед-назад тощо), положення рук і рух ними (розмашисте, плавне, різке), амплітуда рухів.

Наскільки повно будуть описані в протоколі допиту ознаки, за якими особа буде впізнавати, настільки достовірними будуть результати слідчої дії.

Після отримання в ході допиту інформації про можливість проведення впізнання за ознаками ходи, слідчий повинен вирішити такі питання:

- 1) вибрати місце проведення, яке забезпечить відтворення ознак ходи та можливість її спостереження тим, хто впізнає;
- 2) пред'явлення для впізнання особи серед інших людей (статистів), що мають схожі ознаки ходи. Указана вимога пов'язана з необхідністю забезпечити подібність у темпі рухів, положенні та постановці стоп, ступені їхнього підймання й інших ознаках, що дозволяють віднести ходу осіб, що пред'являються для впізнання, до одного виду;
- 3) особі, яка впізнає, необхідно надати достатньо часу для спостереження за ходою осіб, що пред'являються.

Вирішивши ці та інші питання підготовки зазначеного виду впізнання, слідчий може переходити до проведення самої слідчої дії. Саме пред'явлення може проводитися таким чином. Перед початком слідчий пропонує всім особам, що пред'являтимуться для впізнання, пройти деяку відстань з тим, щоби продемонструвати понятим ходу. Слідчий і поняті мають упевнитися в правильності підбору осіб. Слідчий повинен заздалегідь домовитися про сигнали, які він подаватиме з метою зміни напрямку та швидкості руху, поз осіб, що пред'являтимуться для впізнання, а також про номери, під якими ці люди демонструватимуть свою ходу, адже не можна називати прізвища осіб. Потім слідчий питає в особи, яку впізнаватимуть, якою за ліком серед осіб, що пред'являються, вона бажає йти, та намічає маршрут руху.

Також слідчий повинен потурбуватися про охорону, оскільки пред'явлення для впізнання за ходою пов'язане з пересуванням, тому не виключена спроба втечі особи, що пред'являтиметься для впізнання. Тож якщо вона перебуває під вартою, місцем проведення зазначеної слідчої дії, доцільно обрати або подвір'я слідчого ізолятора (ізолятору тимчасового утримання), або подвір'я міськ-, райвідділу. Не рекомендується пред'являти для впізнання осіб, прикутих до конвоїрів (осіб, що забезпечуватимуть охорону), оскільки це може змінити ознаки ходи під час руху, рух рук, умови сприйняття і т.п. Але якщо іншої можливості для проведення слідчої дії немає, то треба зробити все таким чином, щоб неможливо було здогадатися, хто є об'єктом охорони, тобто всі особи, що пред'являються для впізнання, повинні бути прикуті або йти у супроводі охоронців.

Потім запрошується той, хто буде впізнавати. Слідчий вказує йому на найбільш зручне місце для спостереження, після чого починає подавати відповідні сигнали для початку руху. Особа, яку впізнають, та інші

особи, що пред'являються разом із нею, проходять мимо того, хто впізнає, таким чином, щоб було добре видно їхню ходу. Якщо це дозволяють обставини, необхідно зробити так, щоб відстань була достатньою для того, аби не побачити риси обличчя. Це надасть можливість провести впізнання за анатомічними ознаками, що гарантуватиме правдивість результатів упізнання за ходою та стане додатковим доказом у справі.

У разі виникнення підозри, що підозрюваний (обвинувачений) спеціально змінює ходу, варто пам'ятати, що навички ходи сформовані на рефлексивному рівні й рано чи пізно особа не зможе проконтролювати їх. Слідчий повинен запропонувати рухатися далі за вказаним маршрутом, спираючись на те, що зусилля контролювати себе не можуть бути тривалими й особливості ходи обов'язково проявляться. Як вихід із цієї ситуації можна порекомендувати проведення повторної слідчої дії або пред'явити особу для впізнання за відеозаписом.

Коли особи, що пред'являються для впізнання, пройдуть визначений маршрут, слідчий запитує у того, хто впізнає, чи не впізнав він кого-небудь із пред'явлених осіб.

У разі впізнання слідчий у присутності особи, яку впізнали, з'ясовує, за якими ознаками ходи її впізнано, уточнює у того, хто впізнавав, чи це та людина, яку він бачив раніше, або тільки схожа на неї. Хід слідчої дії доцільно зафіксувати за допомогою відеозйомки.

Достатньо ефективним є пред'явлення для впізнання за матеріалами відеозапису. Результативність такого впізнання неодноразово відмічалась у спеціальній літературі¹. Необхідність у його проведенні виникає в таких випадках, коли особу, яку впізнають, треба пред'явити в русі, відтворюючи ситуацію, у якій її бачили, але безпосереднє пред'явлення недоцільне в інтересах особи, яка впізнає, або якщо вона відмовляється брати участь у слідчій дії.

Проте впізнання за відеозображеннями має свою специфіку. Передусім вона (специфіка) пов'язана з носієм відеозображення. Коли відеозапис готує слідчий спеціально для проведення слідчої дії, то, як правило, ніяких ускладнень при його застосуванні не виникає. Якщо ж відеозапис вилучений під час проведення інших слідчих дій і є результатом сімейної зйомки або виготовлений громадянами при фіксації злочину, тобто не є професійним, то постають проблеми з якістю запису, невеликими розмірами зафіксованого об'єкта, чіткістю відображення його ідентифікаційних ознак тощо. У ході підготовки до слідчої дії слідчий повинен вибрати ті кадри відеозапису, де, на його думку, найбільш інформативно відображені ознаки ходи об'єкта, що впізнається.

Оскільки відповідно до ст. 174 КПК України особа пред'являється

¹ Див.: Бецуков А. Опознание по "фейсменеджеру" и видеозаписи / А. Бецуков // Законность. – 2000. – № 3; Марченко А.Б. Використання науково-технічних засобів у ході пред'явлення для впізнання / А.Б. Марченко // Криміналістичний вісник. – 2010. – № 1.

для впізнання у групі схожих загальною кількістю не менше трьох, слідчому необхідно підготувати ще два-три зображення аналогічних об'єктів.

Окрім труднощів, що виникають при використанні непрофесійного чи не спеціально знятого для впізнання відеозображення, існують певні проблеми зі складанням протоколу цієї слідчої дії, адже в ньому необхідно чітко й однозначно вказати на особу, яку впізнали за відеозображенням. У таких випадках пропонуємо у протоколі вказувати не тільки тип і найменування відеокасети (лазерного диску, MiniDV касети), її маркування, наявність наклеюк з описом наявних надписів, але також коротко описувати фрагменти відеозапису, на яких зафіксовано особу, яку впізнають, її ознак зовнішності із зазначенням даних електронного лічильника відтворювача запису. Поряд із цим треба достатньо повно й точно описати ознаки ходи всіх осіб, що пред'являлися.

Коли відеозображення спеціально готує слідчий, зникають багато чинників, які можуть утруднювати процес впізнання. Це стосується якості запису, наявності сторонніх зображень, відображення особливостей ходи особи, яку впізнаватимуть, тощо. Для отримання якісного зображення доцільно залучати до проведення слідчої дії спеціалістів, а також ураховувати правила та рекомендації криміналістичного відеозапису.

Ефективність такого виду пред'явлення для впізнання можна продемонструвати таким прикладом. У справі про вбивство деякі свідки-школярі бачили злочинця, що втікав, та описали його одяг. Невдовзі можливого вбивцю було затримано, причому він був одягнений так само, як описували школярі. Вони заявили, що впізнавати його бояться. Із метою забезпечення безпеки учасників, нейтралізації їхнього страху перед підозрюваним і самою процедурою слідчої дії слідчий вирішив проводити впізнання за відеозаписом. Складність впізнання полягала в тому, що очевидці злочину бачили злочинця, коли він біг, до того ж недовгий час. Для відтворення об'єктивної картини підозрюваному було запропоновано знятися у фас, профіль, зі спини, а також під час бігу до камери та від неї. Таке ж прохання було висловлено до всіх статистів, які брали участь у проведенні відеозапису та були одягнені у схожий одяг.

Запис потім пред'явили для впізнання очевидцям-школярам. Четверо з них заявили, що одна із п'ятьох зафіксованих на відеокасеті осіб (підозрюваний) дуже схожа на ту, що втікала, а двоє категорично вказали на ту ж особу, як на людину, яку вони бачили в день вбивства¹.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що ефективність і результативність пред'явлення для впізнання за ознаками ходи багато в чому залежить від того, наскільки слідчий ретельно підготується до його проведення, проаналізує ситуації, що можуть виникнути в ході проведення слідчої дії, спрогнозує поведінку її учасників. Урахування цих особливос-

¹ Див.: Багаутдинов Ф. Опознание / Ф. Багаутдинов // Законность. – 1999. – № 10. – С. 22.

тей дозволить отримати нові докази, перевірити наявні дані та підтвердити чи спростувати слідчі версії.

УДК 343.98

І.В. Кубарев

■ СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНА ГРУПА:
СИСТЕМНІ ОЗНАКИ

Стаття присвячена дослідженню системних ознак слідчо-оперативних груп і вдосконаленню на цій основі діяльності зазначених формувань.

Ключові слова: *взаємодія, слідчо-оперативна група, системні ознаки.*

Статья посвящена исследованию системных признаков следственно-оперативных групп и совершенствованию на этой основе деятельности данных формирований.

Ключевые слова: *взаимодействие, следственно-оперативная группа, системные признаки.*

The article is devoted to investigating of system description of investigating-operative teams and improvement of this base it's activity.

Key words: *cooperation, investigating-operative teams, system description.*

Однією з причин того, що далеко не всі злочини переходять в розряд розкритих, а розкриті розслідуються неякісно є недостатньо ефективною взаємодія слідчого з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності, зокрема, оперативними підрозділами. Взаємодія слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів може бути визначена як елемент організації розслідування, що полягає в узгодженому визначенні та здійсненні слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів під керівництвом слідчого з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства. Така взаємодія здійснюється в певних формах, які прийнято поділяти на процесуальні та організаційні. Однією з організаційних форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами, що залучаються до розслідування, є слідчо-оперативні групи.

Проблеми створення та діяльності слідчо-оперативних груп (надалі СОГ) не є новими для кримінального процесу та криміналістики. Вони знайшли відображення в працях вітчизняних та закордонних фахівців, зокрема: А.М. Балашова, С.В. Бажанова, Ф.Ю. Бердичевського, А.Я. Дубинського, Л.М. Карнеєвої, В.О. Коновалової, Б.Я. Петеліна, О.М. Погорельського, А.А. Тарасова, Ю.А. Шостака, А.А. Чувільова та інших. Певною мірою слідчо-оперативні групи досліджувалися на дисертаційному рівні (Л.Я. Гордін, Р.Ю. Улімаєв, О.М. Подопрелов, Г.О. Кокурін). В роботах зазначених авторів запропоновані визначення таких груп, надана їх класифікація, проаналізовані правові підстави та порядок їх створення,

справедливо звернуто увагу на переваги даної форми взаємодії, сформульовані рекомендації з її практичного застосування. Проте, на наш погляд, залишаються недостатньо дослідженими сутність слідчо-оперативної групи, закономірні зв'язки її складових, що негативно впливає на повноту, конкретність та якість криміналістичних рекомендацій, а отже, і не дозволяє повною мірою практично реалізовувати внутрішні ресурси цієї форми взаємодії.

Аналізуючи діяльність СОГ, слід зазначити, що сутність даних формувань у юридичній літературі визначається по-різному. На думку О.М. Подопрелова СОГ є системою¹, тобто певною множиною елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках між собою та утворюють певну цілісність, єдність². Таке розуміння сутності СОГ дозволяє використати при її аналізі методологію системного підходу³ та положення теорії управління, які вже показали свою ефективність у вивченні практики боротьби зі злочинністю⁴. Досягнення рівня системи в діяльності СОГ істотно підвищує ефективність розслідування, оскільки при цьому створюється єдине ціле формування, що має властивості, відсутні в елементів і відносин, які його утворюють⁵.

Розгляд СОГ як системи передбачає аналіз її системних ознак. У філософській літературі наводяться різні переліки ознак системи, однак до основних можна віднести: цілісність системи, наявність структури, взаємозв'язок системи із середовищем та ієрархічність⁶. Розглянемо їх докладніше.

1. Цілісність полягає в неможливості звести властивості системи до сукупності властивостей її елементів. Стосовно СОГ, що розслідує конк-

¹ Подопрелов А.М. Создание и деятельность следственно-оперативных групп: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. „Уголовный процесс и криминалистика (ОРД); судебная экспертиза) / А.М. Подопрелов. - К., 1991. - С. 15.

² Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. Изд. 3-е. - М.: Политиздат, 1972. - С. 365.

³ Методологічна специфіка системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідника на розкриття цілісності об'єктів та механізмів, що її забезпечують. Див.: Большая советская энциклопедия. 3-е издание. Том. 23. М.: Изд-во "Советская энциклопедия", 1976. - С. 476.

⁴ Див., наприклад: Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике / Валерий Юрьевич Шепитько. - Харьков: РИП "Оригинал", 1995. - 200 с.; Бердичевский Ф.Ю. Взаимодействие органов следствия и дознания как организационная система / Ф.Ю. Бердичевский // Советское государство и право. - 1973. - № 11. - С. 106-110; Самыгин Л.Д. Расследование преступлений как система деятельности / Л.Д. Самыгин. - М.: МГУ, 1984. - 183 с., та ін.

⁵ Кравченко Р.Г. Основы кибернетики / Р.Г. Кравченко, А.Г. Скрипка. - М.: Экономика, 1974. - С. 21.

⁶ Большая советская энциклопедия. 3-е издание. Том. 23. - М.: Изд-во "Советская энциклопедия", 1976. - С. 464; Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. Изд. 3-е. - М.: Политиздат, 1972. - С. 366.

ретний злочин (злочини)¹, це означає, що елементи, з яких вона складається, самі по собі мають різні функції (процесуальну й оперативно-розшукову), і реалізація кожним саме своїх функцій забезпечує ефективність діяльності системи². В якості елементів СОГ, на наш погляд, варто виділити: а) слідчих, які виконують процесуальну функцію; б) оперативних працівників, виконуючих функцію оперативно-розшукову; в) керівника групи, який виконує, крім процесуальної, також функцію організації й керівництва (дану функцію може виконувати штаб, створений у структурі СОГ)³.

З іншого боку, функції окремих елементів мають бути об'єднані, тобто система повинна функціонувати як деякий цілісний ансамбль⁴. У криміналістичній літературі відзначається, що слідчий і оперативний працівник становлять у момент розслідування єдиний мікроколектив, який об'єднує спільність цілей та впливаючих з них завдань з розслідування злочину⁵. Таким чином, цілісність СОГ забезпечується єдиною цільовою функцією й тим результатом⁶, для досягнення якого вона створена. У більшості випадків - це швидке й повне розслідування злочину, вчиненого в умовах неочевидності, тобто у винятково складних (екстремальних) умовах, де на перше місце постає завдання виявлення орієнтуючої та доказової інформації, пошук її джерел. Оскільки цілісність забезпечується єдністю цільової функції, то, по-перше, систему мають утворювати тільки ті елементи, які в її складі підпорядковані вирішенню загального завдання⁷. У цьому зв'язку представляється неправильним, як вважають деякі автори та вимагають відомчі нормативні акти, включати до складу СОГ, що розслідує конкретний злочин, різних спеціалістів. Спеціаліст самостійних пошуків джерел доказів не проводить, а діє в рамках

¹ Практикою вироблені різні види слідчо-оперативних груп. Тут і далі мова йде про СОГ, що створюються для розслідування конкретного злочину (злочинів).

² В цьому відношенні краще порівняння висловлено Ф.Ю. Бердичевським, який відмітив, що у піхоти, яка взаємодіє з артилерістами, озброєними тільки стрільською зброєю, не додається бойових властивостей (Бердичевский Ф.Ю. Взаимодействие органов следствия и дознания как организационная система / Ф.Ю. Бердичевский // Советское государство и право. - 1973. - № 11. - С. 108).

³ В деякі види СОГ входять співробітники інших підрозділів (експертно-криміналістичних, підрозділів спеціального призначення та ін.).

⁴ Шешитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике / Валерий Юрьевич Шешитько. - Харьков: РИП "Оригинал", 1995. - С. 61.

⁵ Коновалова В.Е. Психология в расследовании преступлений / Виолетта Емельяновна Коновалова. - Х.: "Вища школа", 1978. - С. 19.

⁶ Деякі автори наявність мети, спрямованість на отримання сфокусованого корисного результату відносять до обов'язкових ознак системи (Анохин П.К. Теория функциональной системы / П.К. Анохин // Успехи физиологических наук. - 1970. - Т. 1. - № 1. - С. 33).

⁷ Научная организация управленческого труда в следственном аппарате органов внутренних дел: Учебное пособие / Под ред. С.В. Мурашова, Г.Г. Зуйкова. - М.: Академия МВД СССР, 1974. - С. 15.

слідчої дії (або іншого заходу), що проводиться слідчим або працівником органу дізнання. Компетенція фахівця, – відзначає Н.О. Селиванов, – не поширюється далі надання допомоги при зборі вже існуючих доказів і підготовки матеріалів для експертизи¹. Є й інші міркування проти включення спеціалістів до складу СОГ. Серед фахівців-криміналістів й інших, особливо на рівні УМВС, на сьогоднішній день широко розвинена спеціалізація. Тому з різних питань слідчий завжди звертається до фахівців вузької галузі: дактилоскопії, балістики, почеркознавства та ін. Зрозуміло, що включити їх усіх у групу неможливо. Крім того, закон не містить положень, що дозволяють слідчому керувати діяльністю спеціаліста (подібних ч. 3 ст. 114 КПК України, згідно яких слідчий доручає органу дізнання слідчі та розшукові дії). Не уявляється також, як спеціаліст буде діяти за погодженим планом, який вважається організаційною основою розслідування. Тому ефективність взаємодії слідчого зі спеціалістом, на нашу думку, має забезпечуватися не включенням останнього до складу СОГ, що розслідує конкретний злочин, а правильним застосуванням вже існуючих правових і організаційних форм взаємодії². Виключення становлять лише випадки, коли при розслідуванні злочину виникає необхідність багаторазового застосування певних спеціальних знань (наприклад, виявлення в масиві бухгалтерської документації документів, що мають ознаки матеріального підлогу або виконані певною особою).

По-друге, роль і значення кожного елемента, не дивлячись на розходження безпосередніх функцій (процесуальної і оперативно-розшукової) мають оцінюватися за ступенем сприяння одержанню кінцевого результату. І якщо для слідчого таким результатом є вирішення справи по суті, то для оперативних працівників він у більшості випадків обмежується пред'явленням обвинувачення певній особі. Це протиріччя обумовлене діючою системою показників, за якими оцінюється робота слідчих та оперативних підрозділів, проблема незбалансованості яких неодноразово підіймалася у юридичній літературі. Проблема ця є складною, погребує самостійної наукової розробки, та не входить до предмету нашого дослідження. Тому ми обмежимося лише констатуванням того факту, що її невіршеність суттєво знижує цілісність СОГ як системи, і ,відповідно, – результативність її діяльності.

По-третє, цілі окремих елементів СОГ (підргруп, співробітників) не

¹ Селиванов Н.А. Основания и формы применения научно-технических средств и специальных знаний при расследовании преступлений / Н.А. Селиванов // Вопросы борьбы с преступностью: Сб. науч. тр. Вып.7. – М.: Юрид. лит., 1968. – С. 112.

² Про форми взаємодії зі спеціалістом див.: Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: Монографія / Б.В. Романюк. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – С. 78-79.

повинні вступати в конфлікт із цілями всієї системи¹. У протилежному випадку досягти загальної мети, тобто встановити й викрити особу, що вчинила злочин, стає неможливо, або вкрай важко. Типовим результатом конфлікту цілей є поспішна, без узгодження зі слідчим, реалізація оперативними підрозділами отриманої ними інформації, про негативні наслідки чого ми писали.

2. Наявність структури в системі означає, що вона є впорядкованою (а не хаотичною) сукупністю елементів². Структура є найважливішою характеристикою системи. Властивості об'єкта як цілого, – підкреслюється у філософській літературі, – визначаються не тільки й не стільки властивостями його окремих елементів, скільки властивостями його структури, особливими інтегративними зв'язками об'єкта, що розглядається³. На думку Г.О. Кокуріна, наявність організаційно-управлінської структури є головною відмінністю СОГ від інших форм взаємодії⁴. Структура є сукупність зв'язків і відносин між частинами цілого, необхідних для досягнення мети⁵. Внутрішня структура СОГ, що розслідує злочин, є організаційна побудова, у якій варто виділити спосіб і характер зв'язку елементів і властивості структури в цілому.

Спосіб і характер зв'язків між елементами (окремими співробітниками, підгрупами) СОГ, на нашу думку, визначається

а) способом розподілу роботи між членами групи. У найбільш загальному вигляді можна виділити два таких способи – або член групи виконує окремі доручення керівника, або – за ним закріплюється окрема ділянка роботи. Підвищеної уваги, особливо на початковому етапі розслідування, вимагає визначення характеру й обсягу роботи керівника групи, оскільки він поряд із процесуальною, виконує також організаційну функцію⁶. Неправильне вирішення цього питання може привести до двох крайнощів: або керівник взагалі не проводить слідчих дій, поступово перетворюючись в адміністратора, або навпаки, реалізуючи лише

¹ Большая советская энциклопедия. 3-е издание. Том.23. – М.: Изд-во "Советская энциклопедия", 1976. – С. 482.

² Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике / Валерий Юрьевич Шепитько. – Харьков: РИП "Юринал", 1995. – С. 62.

³ Садовский В.Н. Основания общей теории систем / В.Н. Садовский. – М.: Наука, 1974. – С. 18, 19.

⁴ Кокурин Г.А. Криминалистические и организационные основы деятельности следственно-оперативных групп по раскрытию и расследованию преступлений: Автореф. дис на соиск. уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс и криминалистика (ОРД); судебная экспертиза" / Геннадий Алексеевич Кокурин. – Свердловск, 1991. – С. 8.

⁵ Казиев В.М. Введение в системный анализ и моделирование: Учебное пособие / В.М. Казиев. – М., 1989. – С.9.

⁶ Петелин Б.Я. Следственно-оперативные группы (вопросы организации и деятельности): Учебное пособие / Б.Я. Петелин. – Москва: МВШ МВД СССР, 1986. – С. 14.

процесуальну функцію, перестає здійснювати керівництво групою. Обидві тенденції призводять до негативних наслідків: у першому випадку керівник групи втрачає безпосередність у сприйнятті доказів; у другому – перестає володіти всіма матеріалами справи, і, як наслідок, приймає необгрунтовані рішення. У цьому зв'язку представляється неправильною рекомендація про звільнення керівника СОГ на початковому етапі діяльності від проведення слідчих дій через наявність у нього обов'язків організаційного характеру¹. На наш погляд, процесуальна й організаційна діяльність керівника СОГ повинні бути збалансовані, щоб жодна з них не здійснювалася на шкоду іншій;

б) порядком передачі оперативним працівникам доручень слідчих, що може бути наступним:

завдання оперативному працівнику визначаються керівником СОГ (вважають найбільш доцільним 54% з числа опитаних слідчих);

завдання визначається слідчим, що працює разом з оперативним працівником на виділеній ділянці розслідування (даному порядку віддають перевагу 59% опитаних);

завдання оперативному працівнику передаються через старшого оперативної підгрупи (вважають доцільним 9% опитаних);

інший порядок (0,5% опитаних);

в) порядком передачі слідчим оперативної інформації. Тут можливі наступні варіанти:

оперативна інформація передається слідчому безпосередньо оперативним співробітником, що працює разом з ним на певному напрямку розслідування;

інформація передається слідчому через керівника СОГ;

оперативна інформація передається слідчому через старшого оперативної підгрупи.

Характеризуючи в цілому структуру СОГ, що розслідує злочин, необхідно відзначити, що існує два типи таких структур.

Перша з них передбачає взаємодію слідчих і оперативних працівників під єдиним керівництвом слідчого, призначеного старшим СОГ².

¹ Кокурін Г.А. Криминалистические и организационные основы деятельности следственно-оперативных групп по раскрытию и расследованию преступлений: Автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс и криминалистика (ОРД); судебная экспертиза / Геннадий Алексеевич Кокурин. – Свердловск, 1991. – С. 16.

² Дослідження проводилося стосовно розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності (Кубарев І.В. Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / Іван Володимирович Кубарев. – Харків, 2007. – 19 с.)

³ Карнеева Л.М. Правовые основы взаимодействия следователя с сотрудниками органов милиции / Л.М. Карнеева // Социалистическая законность. – 1981. – № 5. – С. 51; Бажа-

Сутність іншої структури, полягає в створенні двох паралельних, узгоджено, але організаційно самостійно діючих груп: слідчої на чолі з одним зі слідчих, і оперативної, на чолі зі старшим з оперативних працівників¹. Прихильники даної точки зору вважають, що створення двох самостійних в організаційному відношенні груп є гарантією від змішування процесуальної та оперативно-розшукової функцій, можливої підміни процесуального керівництва слідчого фактичним керівництвом оперативного працівника, що переважає його в організаторських якостях².

Представляється, що за такого підходу взаємодія слідчого та оперативних підрозділів прирівнюється до спільного провадження у кримінальній справі. Поділ групи на оперативну й слідчу без єдиного керівництва, на наш погляд, веде не до об'єднання зусиль слідчого та співробітників оперативних підрозділів, а до їх розмежування. Тому забезпечення розподілу компетенцій й процесуального керівництва слідчим бачиться в правильній організації взаємодії в єдиній групі, а не в її поділі на дві, що, на нашу думку, не виключає побоювань згаданих авторів. Дана точка зору поділяється і переважною більшістю проанкетованих слідчих, 91% яких вважають, що оперативні працівники в структурі СОГ мають бути організаційно підпорядковані слідчому, що її очолює.

3. Взаємозалежність системи й середовища. Середовищем у нашому випадку слід розглядати слідчу ситуацію, як сукупність інформації про подію злочину й причетних до неї особах. Метою створення та діяльності СОГ є повне, об'єктивне й всебічне розслідування злочину. Це досягається шляхом впливу системи на слідчу ситуацію й приведення інформації, що становить її зміст, до кількості та виду, достатніх для правильного вирішення справи. У свою чергу середовище впливає на систему. Цей зворотний вплив проявляється в тому, що конкретний зміст слідчої ситуації визначає момент створення СОГ, її кількісний склад, структуру, спосіб організації роботи, тривалість функціонування, напрямки і зміст діяльності тощо.

4. Ієрархічність – передбачає розгляд елементів системи як самостійних систем нижчого рівня. У рамках СОГ можуть бути сформовані окремі підгрупи, що працюють на самостійних ділянках розслідування (наприклад, що відпрацьовують різні версії). Такі підгрупи цілком пра-

нов С.В. Групповой метод как способ повышения эффективности предварительного следствия / С.В. Бажанов // Основания и порядок реализации уголовной ответственности. Межвуз. сб. науч. тр. Редкол: С.А. Шейфер (отв. ред) и др. - Куйбышев: КГУ, 1989. - С. 123.

¹ Балашов А. Организация взаимодействия следователей и органов дознания / А. Балашов // Социалистическая законность. - 1975. - № 6. - С. 51; Балашов А.Н. Взаимодействие следователей и органов дознания при расследовании преступлений / А.Н. Балашов. - М.: Юрид. лит., 1979. - С. 83.

² Тарасов А.А. Расследование преступлений группой следователей: процессуальные и тактико-психологические проблемы / А.А. Тарасов. - Самара: Изд-во "Самарский университет", 2000. - С. 105-106.

вмірно розглядати як підсистеми більш низького рівня по відношенню до системи СОГ. З іншої боку, сама досліджувана система є компонентом вищого рівня. Стосовно до СОГ це означає, що вона, будучи системою, у той же час виступає як елемент системи більш високого рівня – системи "організації розслідування злочину".

Наприкінці, слід зазначити, що наведений аналіз системних ознак СОГ не є самоціллю, а лише проміжною ланкою в дослідженні тих факторів, які впливають на ці ознаки. Зокрема, можна передбачити, що діяльність СОГ як високоорганізованої системи залежить від своєчасності створення групи, правильного визначення її кількісного та якісного складу, вдалого призначення керівника групи, врахування психологічних особливостей сумісної діяльності тощо¹. Такі залежності є, на наш погляд, перспективними напрямками подальших досліджень, результати яких позитивно вплинуть на практику розслідування злочинів слідчо-оперативними групами.

УДК 351.746:343.137.5

М.А. Лісовий

ОСОБЛИВОСТІ ОПИТУВАННЯ ОСІБ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПЕРШОЧЕРГОВИХ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ПО РОЗКРИТТЮ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ГРУПАМИ НЕПОВНОЛІТНІХ

В статті проведено аналіз наукових поглядів на використання оперативного опитування з метою розкриття злочинів, вчинених групами неповнолітніх. Визначено основні шляхи удосконалення організації і тактики проведення опитування осіб, які становлять оперативний інтерес для оперативних підрозділів кримінальної міліції в справах дітей у сфері боротьби зі злочинами, вчиненими групами неповнолітніх.

Ключові слова: *оперативне опитування, першочергові оперативно-розшукові заходи, невербальна інформація.*

В статье приведен анализ научных взглядов на использование оперативного опроса с целью раскрытия преступлений, совершенных группами несовершеннолетних. Определены основные пути усовершенствования организации и тактики проведения опроса лиц, представляющих оперативный интерес для оперативных подразделений криминальной милиции по делам детей в сфере борьбы с преступлениями, совершенными группами несовершеннолетних.

Ключевые слова: *оперативный опрос, первоочередные оперативно-розыскные мероприятия, невербальная информация.*

In the article it is given the analysis of scientific opinions about usage of

¹ В.О. Коновалова відзначає, що організаційні та психологічні аспекти розслідування тісно пов'язані між собою (Коновалова В.Е. Психологія в расследовании преступлений / Виолетта Емельяновна Коновалова. – Х.: "Вища школа", 1978. – С. 6-7).

operative questioning with the purpose of the crime detection committed by minors' groups. It is determined the main ways of improvement of organization and tactics of conducting interview of persons who are interest to operative departments of criminal militia in the sphere of struggle against crimes committed by minors' groups.

Key words: operative questioning, immediate operative and detective measures, nonverbal information.

Постановка проблеми. Зростання злочинності неповнолітніх і посилення її суспільної небезпеки, поява нетрадиційних форм протиправної діяльності, відродження злодійських традицій і активне впровадження їх в молодіжну субкультуру - всі ці обставини вимагають якісно нового аналізу ситуації, що складається, розробки додаткових методик організації і проведення профілактичної роботи і оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ.

Однією з особливостей злочинності неповнолітніх є її яскраво виражений груповий характер. У цих умовах підвищується соціальна обумовленість наукової розробки оперативно-розшукових засобів і методів виявлення, розкриття й розслідування неочевидних, тяжких і особливо тяжких злочинів, вчинених групами неповнолітніх. Серцевиною оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ є отримання й збирання, у відповідності законом, інформації про обставини злочину і осіб, які вчинили його. Оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на досвіді практичних працівників і теоретичних розробках вчених [1, С. 29-30].

Особливої уваги заслуговує першочергові оперативно-розшукові заходи та методи, що проводяться після отримання інформації про скоєння злочину. Серед цих методів особливої уваги заслуговує проведення розвідувального опитування серед осіб, які під час скоєння злочину знаходилися на місці події.

Цю думку підтримують 82,5% опитаних оперативних працівників кримінальної міліції в справах дітей, які здійснюють заходи щодо розкриття злочинів, вчинених неповнолітніх. Вони вважають, що першочергове розвідувальне опитування осіб на місці події забезпечує у майбутньому можливість встановити, що злочин вчинений неповнолітніми за наявними ознаками зовнішності та прикметами, організувати встановлення осіб, спостереження за ними і затримання.

Однак нажалі за останні 10 років фактично на було жодного дослідження організації, тактики та психологічних основ отримання інформації з використанням розвідувального опитування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема використання спеціальних методів ОРД у протидії злочинності в останні роки займалися професори Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, В.Л. Ортинський, І.Р. Шинкаренко та науковці Б.І. Бараненко Д.Г. Костенко, В.А. Некрасов,

В.В. Шендрик та ін. [1-5].

Однак в їх працях не розглядалися особливості оперативного опитування при розкритті злочинів, вчинених групами неповнолітніх. Тому ми вважаємо за доцільне в дослідженні розглянути теоретичні, організаційні, тактичні та психологічні особливості використання опитування під час розкриття злочинів, вчинених групами неповнолітніх.

Опитування є доступним і ефективним оперативно-розшуковим методом для встановлення фактичних даних про обставини вчинення групових злочинів неповнолітніх: прикметах злочинців, напрямків в яких вони зникли, ознаках викрадених речей, слідах злочинної діяльності й т.п. При цьому оперативний працівник може проводити опитування особисто, у відкритій або зашифрованій формі, або доручати його проведення іншій посадовій особі. У випадках, коли від опитуваного надійшло прохання про конфіденційний характер повідомлюваних відомостей, дані про нього не розголошуються й ця особа в кримінальному процесі не бере участь. В більшості випадків набагато краще проводити опитування та огляд місця події одночасно. У первинних матеріалах можуть бути наступні дані, що свідчать про вчинення злочину підлітками:

- неповнолітній підозрюваний затриманий під час вчинення злочину, після його вчинення або з'явився із зізнанням;
- потерпілі або свідки, не знаючи злочинців, стверджують, що по зовнішньому вигляду й поведінці вони були, очевидно, неповнолітніми;
- потерпілі або свідки знають вік злочинців;
- обстановка місця події, сліди й інші речові докази свідчать про вчинення злочину неповнолітніми. У розглянутій ситуації застосовується відкрита форма опитування потерпілих і очевидців вчиненого злочину. Також вважаємо, що методично доцільно було би побудувати їхнє опитування за наступною схемою постановки питань:
 - ким, коли й при яких обставинах виявлений злочин, наприклад, крадіжка;
 - яке майно викрадене, його характеристика, кількість, вартість, приналежність до форми власності;
 - де перебувало викрадене майно, хто мав доступ до нього або знав про його місце знаходження;
 - хто востаннє й при яких обставинах бачив викрадене майно;
 - хто й чому замикав двері й вікна, приміщення або інше спеціальне сховище;
 - де або в кого зберігалися пломб'їр, ключі, хто знав або міг знати про місце їх зберігання;
 - який режим роботи підприємства, установи, організації, де відбулося викрадення;
 - чи не помітив опитуваний сторонніх осіб, що відвідували місце крадіжки до її вчинення; якщо помітив то які їхні прикмети, що в їхній поведінці видалося підозрілим;

- кого бачив опитуваний поблизу місця крадіжки в період її вчинення, на чому ґрунтуються його припущення, що це були неповнолітні, які прикмети цих осіб, що вони робили або намагалися робити, що при них знаходилося;

- чи не чув опитуваний приблизно в той час, коли була вчинена крадіжка, розмови підозрілих осіб, які-небудь інші звуки (удари, скрипи, тріск, звук мотора і т.д.);

- чи не підозрює опитуваний кого-небудь у вчиненні крадіжки; якщо так те на чому ґрунтуються його підозри.

Приблизно по цій же логічній схемі здійснюється опитування інших осіб, обізнаних про злочин, або причетних до нього.

Особливої уваги заслуговує опитування осіб, які були свідками скоєного злочину. З метою отримання оперативно-розшукової інформації, свою увагу оперативні працівники під час опитування повинні сконцентрувати на отриманні відповідей на питаннях:

- яким способом злочинцям вдалося проникнути на об'єкти що знаходяться під охороною та в якому саме місці;

- кількість нападників, максимально повний опис зовнішніх ознак кожного з них, одягу, особливих прикмет манери спілкування, на чому ґрунтуються припущення опитуємих, що це були неповнолітні;

- використання злочинцями зброї, її характеристика, та обставини застосування;

- характер та послідовність насильницьких дій або погроз зі сторони кожного злочинця;

- способи спілкування між нападниками в момент скоєння злочину та після;

- використання злочинцями транспортних засобів (марка, колір, державний номер);

- характер дії осіб, які знаходились на місці скоєння злочину;

- які сліди та предмети злочинці могли залишити на місці скоєння злочину;

- які ушкодження або сліди могли залишитися на одязі або тілі злочинців під час скоєння злочину;

- найменування, індивідуальні ознаки викрадено майна;

- данні про фізичний стан свідків в момент скоєння злочину (хвороба, стан слуху, зору, сп'яніння та інше), а також їх психічний стан (напруження, страх, розгубленість та інше);

- хто перший був оповіщений про скоєний злочин;

- чим мотивують свої припущення, що злочин вчинений неповнолітніми ;

- кого конкретно підозрюють в його скоєнні;

- чи не зустрічали свідки злочинців раніше, якщо так то при яких обставинах.

Слід відмітити, цей перелік питань є приблизним, він може бути

доповнений виходячи з конкретного випадку.

Під час опитування, необхідно враховувати, що особи при висвітленні події, що трапилась можуть перебільшувати, зменшувати або прикрашати які-небудь подробиці.

Проведення першочергового опитування забезпечує отримання найбільш повних та точних вихідних відомостей. При цьому набагато краще проводити опитування та огляд місця події одночасно. Опитувати осіб необхідно паралельно та у різних приміщеннях з подальшою звіркою отриманих відомостей. Це може забезпечити отримання уточнень на питання, які можуть не виникнути, якщо не звернути увагу на них на першочерговому етапі.

У даній статті здійснено спробу визначити деякі підходи до проведення розвідувального опитування осіб при проведенні першочергових ОРЗ по розкриттю злочинів, вчинених групами неповнолітніх, розроблення на цій основі відповідні рекомендації щодо цієї діяльності. На нашу думку, сформульовані та викладені вище положення, висновки можуть бути використані оперативними підрозділами ОВС та бути підручними для поліпшення їх діяльності.

УДК 351.746.2:340.5

С.А. Сумський

ПРОЦЕСУАЛЬНА ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізуються питання процесуальної оцінки результатів оперативно-розшукової діяльності. Наводяться критерії оцінки для визначення процесуального значення результатів оперативно-розшукової діяльності

Ключові слова: *кримінальне судочинство; оперативно-розшукова діяльність; результати оперативно-розшукової діяльності; доказ.*

В статье анализируются вопросы процессуальной оценки результатов оперативно-розыскной деятельности. Приводятся критерии для определения процессуальной значимости результатов оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: *уголовное судопроизводство; оперативно-розыскная деятельность; результаты оперативно-розыскной деятельности; доказательство.*

In article the processual value of operational detection results are analyzed. The concrete propositions about criteria of processual value are formulated

Key words: *criminal trial; operational detection; results of operational detection; evidence.*

Не буде перебільшенням вважати, що проблема оцінки доброякісності доказів у кримінальному процесі являє собою одну з центральних проблем теорії доказів, маючи велике практичне і теоретичне значення. Виступаючи певною формою пізнання, оцінка доказів складає невід'ємну частину кримінального процесу, зв'язуючи між собою окремі етапи цієї діяльності, і в той же час будучи засобом вираження її результату. Оцінка доказів і методи її здійснення знаходяться в прямій залежності від право-

вих і моральних норм, розвитку науки, у тому числі правової, і від використання її досягнень у правосудді¹. Варто відзначити, що дослідження оцінки доказів як складної розумової діяльності людини завжди займало одне з провідних місць у роботах учених-процесуалістів.

З метою розкриття методологічної функції оцінки в розслідуванні злочинів слід з'ясувати її структуру. На думку І.М. Лузгіна структурна характеристика оцінки в пізнавальній діяльності містить у собі такий немаловажний елемент як ціннісна орієнтація², що містить певні критерії, на підставі яких оцінюючий суб'єкт піддає аналізу визначений об'єкт, під яким у юридичній літературі традиційно розглядаються докази та їх джерела³. Визначення цінності того чи іншого об'єкта як результат оцінки не є встановлення тільки внутрішніх властивостей предметів і явищ, оскільки їх цінність виявляється лише у відношенні суб'єкта до речей та подій. Будь-яка оцінка при цьому являє собою єдність суб'єктивного й об'єктивного моментів у пізнанні, вона виявляється у відношенні суб'єкта, що пізнає, до навколишньої дійсності. Погоджуючись із наведеною думкою, варто визнати, що до доказів, що використовуються у кримінальному судочинстві, висуваються певні вимоги. Це викликано тією обставиною, що інформація, яка складає зміст доказу, являє собою надзвичайно складне і багатогранне поняття: вона може бути об'єктивною і суб'єктивною, свідомою і несвідомою, оптимальною чи надлишковою, помилковою чи істинною. Процеси збору, обробки і використання інформації повинні здійснюватися на основі вироблених у науці вимог, що складають зміст ціннісних критеріїв, під якими традиційно розглядаються вірогідність, належність і допустимість.

Пристаючи до розгляду критеріїв оцінки доказів, слід зазначити, що відомості про факти як зміст доказу повинні, насамперед, мати ознаку вірогідності. В процесуальній науці відсутній однозначний підхід до визначення даного критерію. В. Гмирко вважає, що достовірність доказів – це результат позитивної оцінки ступеня їхньої інформаційної придатності правильно висвітлювати факти предмета доказування з огляду на зміст інформації та якість її процесуальних джерел⁴. Вірогідність доказів розуміють також як відповідність їх змісту тому, що мало місце в дійсності⁵. Ю.Ю. Орлов, досліджуючи якість оперативно-розшукової інформації,

¹ Лузгин И.М. Сущность и методы оценки доказательств // Советское государство и право. - 1971. - № 9/ - С. 98.

² Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования. - М.: "Юридическая литература", 1973. - С. 181.

³ Михненко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. - К.: Юрінком Інтер, 1999. - С. 117.

⁴ Гмирко В. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристики, класифікація: Конспект проблемної лекції. - Дніпропетровськ, 2002. - С. 24.

⁵ Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України. 4-те видання. - К.: А.С.К., 2003. - С. 289.

вважає, що під вірогідністю слід розуміти перш за все істинність інформації, її відповідність об'єктивній дійсності¹.

Наступним критерієм, детально опрацьованим в теорії є належність доказів. Під належністю доказів пропонують розуміти можливість їх використання для встановлення таких фактів і обставин, що підлягають доказуванню по кримінальній справі, в силу існуючого між ними взаємозв'язку². Інші автори визначають належність доказів як здатність прямо чи побічно встановлювати факти, що мають значення для вирішення кримінальної справи³. В.П. Гмирко належність доказів визначає як результат позитивної оцінки сторонами і судом їхньої пізнавальної придатності підтверджувати, відкидати або піддавати сумніву висновки щодо існування (неіснування) доказуваних фактів кримінальної справи з огляду на характер логічного зв'язку між доказами та цими фактами⁴. Більшість авторів виділяє при цьому два взаємозалежних моменти, що визначають належність доказів. Перший момент полягає в тому, чи входять обставини, для встановлення яких залучаються певні відомості, у коло обставин, що мають значення для вирішення кримінальної справи. Друге, чи здатні ці фактичні дані встановлювати ці обставини, тобто давати відповіді на питання про наявність-відсутність зазначених обставин⁵.

Отже, встановлення обставин, що входять у предмет доказування, здійснюється за допомогою тільки таких відомостей, що дозволяють прямо чи опосередковано встановлювати факти, що мають значення для вирішення кримінальної справи. Таке формулювання дозволяє стверджувати про безпосередній зв'язок між глибиною та всебічністю досудового слідства і судового розгляду справи, з одного боку, і правильно вирішеного питання про належність доказів, тобто про предмет доказування, з іншої сторони.

Варто зазначити, що для визнання доказу належним до справи не має значення, чи входять обставини і факти, що встановлюються ним, до кола тих компонентів предмету доказування, що безпосередньо передбачені ст. 64 КПК України чи відносяться до числа так званих "проміжних"

¹ Орлов Ю.Ю. Показники якості оперативно-розшукової інформації // Право України. - 2005. - № 12. - С. 53.

² Горський Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькінд П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. - Воронеж. 1978. - С. 103.

³ Михайловская И.Б. Относимость доказательств в советском уголовном процессе // Советское государство и право. - 1958. - № 12. - С. 120.

⁴ Гмирко В. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристики, класифікація: Конспект проблемної лекції. - Дніпропетровськ, 2002. - С. 18.

⁵ Горський Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькінд П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. - Воронеж, 1978. - С. 103; Моисеева Т.В. Судебный контроль за соблюдением права граждан на тайну телефонных переговоров и иных сообщений // Журнал российского права. - 2001. - № 1. - С. 55.

фактів і обставин¹. Не має в цьому сенсі значення і те, чи вказують відомості про факти на обставини позитивного чи негативного характеру, встановлюють чи спростовують подію злочину, підтверджують чи заперечують винність конкретних осіб у його здійсненні. Кримінально-процесуальний закон (ч. 1 ст. 22 КПК України) у цьому відношенні зобов'язав прокурора, слідчого й особу, яка провадить дізнання, вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, виявлення як тих обставин, що викривають, так і тих, що виправдують обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність.

Результати оперативно-розшукової діяльності повинні також бути допустимими – інакше кажучи, вони повинні володіти ще однією властивістю – придатністю з погляду законності джерел, методів і прийомів одержання і передачі інформації. Яку би вірогідну та належну інформацію не містили відомості, як би вони не відповідали об'єктивній дійсності, їх ніколи не визнають доказами, якщо вони не будуть представлені в передбаченому законом процесуальному джерелі². Відступ від визначених законом вимог ставить результати оперативно-розшукової діяльності в розряд недопустимих доказів, що виключає можливість їх повноцінного використання в доказуванні. Сьогодні є непоодинокими факти, що свідчать про подібні порушення, на що вказують у своїх дослідженнях вітчизняні і іноземні автори³.

В юридичній літературі допустимість доказів визначається неоднозначно. В.В. Золотих, наприклад, до правил допустимості відносить: 1) правило про належного суб'єкта; 2) правило про належне джерело; 3) правило про належну процедуру; 4) правило про "плоди отруєного дерева"; 5) правило про недопустимість доказу, заснованого на слуху; 6) правило про "несправедливе упередження"⁴. Н.М. Кіпніс пропонує діагностувати допустимість доказів таким чином: 1) наявність належного суб'єкта, уповноваженого проводити певні дії, спрямовані на одержання доказів; 2) належне джерело фактичних даних (відомостей, інформації), що складають зміст доказу; 3) належна процесуальна дія, що провадиться

¹ Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькин П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж. 1978. – С. 104-105.

² Моисеева Т.В. Судебный контроль за соблюдением права граждан на тайну телефонных переговоров и иных сообщений // Журнал российского права. – 2001. – № 1. – С. 55.

³ Гармаев Ю.П. Типичные ошибки в оперативно-розыскной деятельности по делам о взяточничестве // Уголовный процесс. – 2005. – № 3. – С. 55-61; Погорельский М.А. Судовий контроль та прокурорський погляд за використанням протоколів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 2. – С. 37.

⁴ Золотых В.В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе. – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 58.

для одержання доказів; 4) належний порядок проведення дій¹. Н.В. Сибільова вважає, що допустимість охоплює з'ясування таких питань: 1) чи уповноважений суб'єкт на проведення певних дій по даній кримінальній справі; 2) чи маються формальні та фактичні підстави проведення даної дії; 3) чи відповідають тактичні прийоми, реалізовані в ході проведення дії, вимогам закону і моралі; 4) чи дотримані права і законні інтереси осіб, що приймають участь у слідчій дії, чи не допущене приниження їх честі і гідності².

В теорії здійснювалися також спроби визначити допустимість стосовно до результатів оперативно-розшукової діяльності. Так С.М. Сівочек, вивчаючи питання допустимості результатів оперативно-розшукової діяльності підкреслює, що відомості, отримані в даному правовому режимі допустимо використовувати в доказуванні тільки в тих випадках, коли відоме їх джерело і спосіб одержання. Це необхідно, на думку автора, для перевірки й оцінки з метою встановлення питань про дотримання вимог законодавства³. С.А. Шейфер, досліджуючи допустимість результатів оперативно-розшукових заходів стосовно до стадій порушення кримінальної справи, вважає, що даною властивістю володіють лише "речові" результати заходів: копії документів, результати негласної відеозйомки, фонограми з записом телефонної розмови і т.д. При цьому процедура одержання оперативно-розшуковим підрозділом зазначених об'єктів і їх наступного подання повинні, на думку автора, задовольняти наступним вимогам: 1) предмети і документи повинні бути отримані оперативним підрозділом з дотриманням закону, у необхідних випадках – з дозволу суду; 2) факт одержання предметів і документів оперативним органом повинний бути засвідчений у відповідному оперативно-службовому документі; 3) предмети і документи направляються з постановою оперативного підрозділу, у якому стверджується їх значення для вирішення питання про порушення кримінальної справи; 4) про прийняття предмета чи документа особа, що провадить розслідування, складає протокол, у якому фіксуються факт подання об'єкта, його відмітні ознаки і походження (воно може бути згодом уточнене шляхом допиту осіб, що представили об'єкт); 5) своє рішення про прийняття поданого матеріалу уповноважений орган оформлює умотивованою постановою⁴. В.М. Тертишник та К.В. Антонов вважають, що допустимими за умов дотримання вимог за-

¹ Кишин Н.М. Допустимість доказательств в уголовном судопроизводстве. – М., 1995. – С. 27.

² Сибільова Н.В. Допустимість доказів у радянському кримінальному процесі. – К.: НМК ВО, 1991.

³ Сівочек С.М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2003. – С.14.

⁴ Шейфер С.А. Спорные вопросы концепции допустимости доказательств // Государство и право на рубеже веков: Материалы всероссийской конференции. Криминология. Уголовное право. Судебное право. – М.: ИГиП РАН, 2001. – С. 304.

кону можуть бути лише результати наступних оперативно-розшукових заходів: опитування осіб за їх згодою; контрольних закупок товарів; витребування предметів, документів і даних; здійснення візуального спостереження в громадських місцях. Результати окремих оперативно-технічних заходів (зокрема зняття інформації з каналів зв'язку) ознакою допустимості не володіють¹.

Підводячи підсумок розгляду питань, пов'язаних з оцінкою результатів оперативно-розшукової діяльності, слід зазначити, що для визнання їх доказового значення теоретичний і практичний інтерес має їх діагностика з позиції вивчених критеріїв – належності, вірогідності і допустимості.

УДК 351.746.2:340.5 ■ ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ НЕГЛАСНО
Д.С. Алексенко ■ ОТРИМАНОЇ ІНФОРМАЦІЇ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті аналізуються питання правової значимості негласно здобутих відомостей в контексті порівняльно-правового дослідження. Визначено особливості використання результатів оперативно-розшукової діяльності у правоохоронній практиці іноземних держав.

Ключові слова: *порівняльно-правові аспекти; розслідування злочинів; оперативно-розшукова діяльність; результати оперативно-розшукової діяльності.*

В статье анализируются вопросы правовой значимости негласно полученных сведений в контексте сравнительно-правового исследования. Определены особенности использования результатов оперативно-розыскной деятельности в правоохранительной практике иностранных государств.

Ключевые слова: *сравнительно-правовые аспекты; расследование преступлений; оперативно-розыскная деятельность; результаты оперативно-розыскной деятельности.*

In article the question about legal importance of operational detection results in comparative-legal perspective are analyzed. An application information received in operational detection at foreign judicial practice are investigated

Key words: *comparative legal aspects; investigations of crimes; operational detection; results of operational detection.*

Національне законодавство, що стосується оперативно-розшукової діяльності та кримінального судочинства переживає період глибокого та радикального реформування. Ці обставини зумовлюють активізацію наукового пошуку, особливо в частині використання в доказуванні результатів оперативно-розшукових заходів, оскільки саме ці аспекти правової реформи сприймаються неоднозначно і спричиняють наукову дис-

¹ Тертишник В.М., Антонов К.В. Допустимість використання при доказуванні даних, здобутих органами оперативно-розшукової юрисдикції // Права людини і інформація: Збірник наукових праць. – К.: НАВСУ, 2001. – С. 120-123.

кусій¹. З огляду на полемічний характер питання про правову значущість негласно здобутих відомостей вважаємо за доцільне розглянути цю проблему у дзеркалі порівняльного правознавства. Актуальність подібного дослідження визначається тим, що, по-перше, процесуальні традиції й досвід іноземних держав можуть бути одним з джерел знань для створення досконалої правової основи розслідування злочинів. По-друге, подібний екскурс дозволить критично оцінити заперечення окремими авторами доказового значення результатів оперативно-розшукових заходів шляхом посилання до стандартів європейських держав².

Однак перш ніж приступити до основного питання вважаємо за необхідне зробити деякі уточнення. Під негласно отриманою інформацією маються на увазі результати оперативно-розшукової діяльності, але оскільки законодавству багатьох західних держав не відомий цей правовий інститут, більш правильним, на наш погляд, буде використання саме цього словосполучення. Відповідно, до негласно отриманої інформації слід віднести результати дій, які в національному контексті традиційно належать до оперативно-розшукової діяльності – зняття інформації з каналів зв'язку, контроль поштово-телеграфної кореспонденції, візуальне спостереження, отримання інформації від негласних джерел тощо.

Немає потреби в подібних уточненнях при порівняльно-правовому аналізі законодавства деяких держав пострадянського простору. Так, в Російській Федерації, як і в Україні, прийнятий спеціальний законодавчий акт, що визначає загальні засади оперативно-розшукової діяльності – Федеральний Закон "Про оперативно-розшукову діяльність". Питання подання результатів ОРД урегульовано також спеціальним нормативним актом – Інструкцією про порядок подання результатів оперативно-розшукової діяльності органу дізнання, слідчому, прокуророві або в суд³.

Даний документ передбачає подання результатів ОРД у вигляді узагальненого офіційного повідомлення (довідки-меморандуму) або у вигляді оригіналів відповідних оперативно-службових документів, які після визначення їх належності й значимості для кримінального судочинства можуть бути долучені до кримінальної справи. Матеріали, що представ-

¹ Див.: Грошевий Ю.М., Дідоренко Е.О., Розовський Б.Г. Кримінально-процесуальні аспекти оперативно-розшукової діяльності // Право України. – 2003. – № 1. – С. 73-78; Розовський Б.Г. Ненауочні замітки о некоторых проблемах уголовного процесса: Эссе. – Луганск, 2004; Шумило М.Є. Наукові засади використання оперативно-розшукових матеріалів у доказуванні в кримінальних справах // Судова реформа в Україні: проблеми та перспективи: Мат. конф. / За ред. В.В. Сташиса та ін. – Х., 2002. – С. 188-191.

² Чверткін М.И. Данные оперативно-розыскной деятельности – фундамент доказательства или его подмена? // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім.10-річчя незалежності України. – 2004. – № 2. – С. 203-211.

³ Приказ ФСИН РФ, ФСБ РФ, МВД РФ, ФСО РФ, ФПС РФ, ГТК РФ, СВР РФ от 13 мая 1998 г. № 175/226/336/201/286/410/56 // Бюллетень нормативних актів федеральних органів виконавчої влади. – 1998. – № 23.

ляє оперативно-розшуковий підрозділ, згідно п. 18 зазначеної Інструкції, повинна супроводжувати інформація про час, місце й обставини вилучення в ході оперативно-розшукової діяльності предметів і документів, одержання відео- і аудіозаписів, кіно- і фотоматеріалів, копій і зліпків, необхідно навести опис індивідуальних ознак зазначених предметів і документів. При цьому Інструкцією допускається подання матеріалів у копіях, у тому числі з переносом найбільш важливих моментів (розмов, сюжетів) на єдиний носій, що обов'язково зазначається в супровідних документах (протоколах). Оригінали матеріалів у цьому випадку зберігаються в оперативно-розшуковому підрозділі до завершення судового розгляду й набрання вироком законної сили¹.

Доволі активно негласно отримані відомості використовуються в кримінальному судочинстві держав так званого "далекого зарубіжжя" - Австрії, Великобританії, Німеччини, Колумбії, Катару, США, Франції². У США, наприклад, всупереч поширеній думці про жорсткість норм доказового права³, результати таємного спостереження активно використовуються у доказуванні (справи *Goldman v. United States*, *United States v. Klotts*)⁴. Негласно отримана інформація не втрачає доказового значення, навіть коли формально існують певні порушення закону, але фактично вони не вплинули на достовірність доказу й істотно не звузили права заінтересованих осіб. У судовій практиці цієї держави існує безліч винятків із правила "плодів отруєного дерева" (так звані "exclusionary rules")⁵. У США останнім часом також значно розширено можливості проведення негласних заходів, особливо при розслідуванні тероризму⁶.

У Німеччині для доказування в кримінальних справах використовуються не тільки результати оперативно-технічних заходів (прослухову-

¹ Громов Н.А., Колдин В.А., Гушин Н.А. Теоретические и прикладные аспекты представления оперативными подразделениями видео- и аудиозаписи, кино- и фотосъемки дознавателю, следователю, прокурору и в суд // *Оперативник*. - 2005. - № 2; Пономаренков В.А., Алферов В.Ю., Царева Н.П., Громов Н.А. Представление оперативными подразделениями материалов фото- и киносъемки, аудио- и видеозаписи органу дознания, следователю, прокурору или суду // *Следователь*. - 2002. - № 11.

² Див.: Захарцев С.И., Рохлин В.И. Правовое регулирование использования результатов ОРД в зарубежных странах // *Правоведение*. - 2004. - №2. - С.111-122.

³ Див.: Чувилев А., Лобанов А. "Плоды отравленного дерева" // *Российская юстиция*. - 1996. - №11. - С.47.

⁴ *The Constitution of the United States of America: Analysis and Interpretation (annotations of cases decided by the Supreme Court of the US to June 29, 1992)* / Prepared by the Congressional Research Service Library of Congress / Johnny H. Killian, George A. Costello. - Washington: U.S. Government printing Office, 1996. - P. 1251.

⁵ Bohn R.M. Introduction to criminal justice / Robert M. Bohn, Keith N.Haley. - Westerville: "Glencoe / McGraw-Hill", 1997. - P. 120-121.

⁶ Див.: Властухин В. Угрожает ли "Акт Патриота" Биллю о правах // *Российская юстиция*. - 2002. - № 2. - С. 57.

вання телефонних розмов, візуальне спостереження, аудіо- і відеоконтроль приміщень та ін.)¹, а й відомості, отримані негласним апаратом. Згідно з прийнятим у 1962 р. рішенням сенату Верховної Судової палати ФРН використання при судовому розгляді справи відомостей, отриманих від негласних працівників, не вимагає їх присутності та виступу як свідків².

Відзначимо, що в багатьох порівняльно-правових дослідженнях підкреслюється неможливість копіювання окремих норм іноземного законодавства у національне, без урахування суміжних правових інститутів. Але здійснений екскурс до правових реалій іноземних країн все ж таки дозволяє зробити деякі висновки, актуальні в тому числі й для національного законодавства:

1. Для більшості західноєвропейських держав не існує проблеми доказового значення негласно отриманих відомостей (за умов законності їх отримання), оскільки не має чіткого поділення на оперативно-розшукову й процесуальну діяльність, яке притаманне пострадянським державам. Це зайвий раз підтверджує штучність цієї проблеми і свідчить на користь доказового значення результатів окремих оперативно-розшукових заходів.

2. Ефективне використання негласно отриманих відомостей в доказуванні можливе лише за наявності детальної і чіткої правової регламентації як самого доказування, так вихідних положень негласного отримання інформації. В деяких державах окремим заходам присвячені спеціальні нормативно-правові акти, проте в законодавстві України питання оперативно-розшукової діяльності регламентовано лише в загальному виді. Більш того, в США, наприклад, впровадження законспірованих працівників правоохоронних органів у злочинні групи, легендування їх діяльності, інші організаційно-тактичні питання регламентуються відкритими інструкціями Генерального Аторнея, доступними навіть у мережі Інтернет. В Україні ж законодавчі акти лише в загальній формі регламентують оперативно-розшукові процедури, часто суперечать один одному (достатньо порівняти, наприклад, ч. 2 ст. 8 Закону "Про оперативно-розшукову діяльність" і ч.5 ст. 97 КПК), в той час як більшість аспектів оперативно-розшукової діяльності регулюється відомчими нормативними актами таємного характеру. Звичайно, що наявна ситуація з вузькокорпоративним, переважно таємним підходом до регулювання оперативно-розшукових процедур має свій вплив на використання в доказуванні відомостей, отриманих під час ОРД. Наприклад, в Російській Федерації судді, за свідченням С.І. Захарцева, в силу недостатньої обізнаності стосовно особливостей здійснення оперативно-розшукових заходів, з

¹ Див.: Кигас В.Н. Контроль за телефонними розговорами в ФРГ // Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати). - 2005. - № 5. - С. 25-29.

² Див.: Ахубеков А.Х. Правовое регулирование ОРД в Германии // Оперативник. - 2005. - № 1. - С. 51.

великою недовірою залучають їх результати у процес прийняття рішень по справі¹.

3. Використання негласно отриманих відомостей в певній мірі залежить і від позитивного сприйняття суспільством цієї складової правоохоронної діяльності. Вкрай важливим в цьому сенсі вбачається публікація річних звітів про проведення негласних оперативно-розшукових заходів, як це прийнято у більшості західних країн.

УДК 343.983

В.В. Арешонков

**ЛАЗЕРНЕ МАРКУВАННЯ ДЕТАЛЕЙ
ГЛАДКОСТВОЛЬНОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ
ЯК СПОСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ЇЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ**

У статті досліджується можливість використання лазерного випромінювання для нанесення маркування на частини гладкоствольної вогнепальної зброї з метою подальшої її ідентифікації. Також розглядаються деякі криміналістичні аспекти, які необхідно враховувати при нанесенні індивідуальних ознак на частинах вказаної зброї.

Ключові слова: *лазерне маркування, гладкоствольна вогнепальна зброя, ідентифікація.*

В статье исследуется возможность использования лазерного излучения для нанесения маркировки на части гладкоствольного огнестрельного оружия с целью последующей его идентификации. Также рассматриваются некоторые криминалистические аспекты, которые необходимо учитывать для создания индивидуальных признаков на частях указанного оружия.

Ключевые слова: *лазерная маркировка, гладкоствольное огнестрельное оружие, идентификация.*

We research in this article the opportunity of using laser emission for plotting the labelling on smooth-bore firearms for its future identification. Also we examine criminalistic aspects, which we have to take into account while plotting individual signs on mentioned parts of weapon.

Key words: *laser marking, smooth-bore weapon, identification.*

З часу винайдення лазери зарекомендували себе як готові рішення ще невідомих проблем. Завдяки своїм унікальним якостям, вони почали широко використовуватись у багатьох сферах науки, техніки та в побуті. Не є винятком і криміналістика, якій для вирішення своїх завдань необхідно постійно розвиватись в умовах науково-технічного прогресу.

У судовій балістиці лазери використовуються для вирішення ши-

¹ Захарцев С.И. Надо ли судье знать ОРД? // Российский судья. – 2004. – № 1. – С. 13-14.

рокового кола як ідентифікаційних, так і неідентифікаційних завдань. Наприклад, з метою вирішення діагностичних завдань, (визначення часу проходження снарядом певної відстані) у 1981 році у ВНДІСЕ була обґрунтована можливість використання лазерних датчиків для вирішення цієї задачі¹. Для визначення лінії польоту кулі за опорними точками можна використовувати метод лазерно-оптичного візування, який на сьогодні є найбільш точним і прогресивним методом вирішення ряду ситуаційних завдань судово-балістичної експертизи². Для вирішення ідентифікаційних завдань судової балістики були створені автоматизовані системи "Рикошет", "Арсенал", "ТАИС", до складу яких входять лазерні сканери поверхні об'єктів дослідження, за допомогою яких можна отримати високоякісні електронні зображення бічних і торцевих поверхонь куль та гільз³.

Ідентифікація гладкоствольної вогнепальної зброї за слідами на стріляних з неї снарядах (кулях, шроті, картечі, клеїтухах-концентраторах) є одним із найбільш складних завдань судово-балістичної експертизи. Це пояснюється тим, що в каналі стволів гладкоствольної зброї відсутні елементи, які б залишали стійкі сліди на стріляних з неї снарядах, на відміну від нарізної зброї, при пострілі з якої на кулях залишаються сліди від полів нарізів, за якими можна визначити конкретний екземпляр зброї. Відсутність на стінках внутрішньої поверхні стволів гладкоствольної вогнепальної зброї таких елементів як нарізи та їх поля, призводить до того, що загалом при скоєнні злочинів із застосуванням даного виду зброї ідентифікувати конкретний її екземпляр за слідами на кулях та картечі, які зазвичай залишаються на місці злочину, практично неможливо.

На наш погляд, одним із шляхів вирішення цієї проблеми є використання лазерного випромінювання для нанесення відповідного маркування на деталі гладкоствольної вогнепальної зброї.

Актуальність досліджуваної теми доводять статистичні дані Управління дозвільної системи та ліцензування ДГБ МВС, згідно з якими в Україні є близько 700 тис. власників мисливської вогнепальної зброї, у користуванні яких знаходиться близько 811 тис. стволів зброї⁴. Йдеться

¹ Горбачев И. В. Использование лазерных датчиков момента пролёта тела в криминалистической технике / И. В. Горбачёв, В. С. Лихонинский // Экспертная техника. – М.: ВНИИСЭ, 1981. – С. 96-101.

² Кофанов А. В. Возможности решения некоторых экспертно-баллистических ситуационных задач при помощи лазерно-оптического визирования / Андрей Виталиевич Кофанов // Криминалистика и судебная экспертиза: Межведомственный научно-методический сборник. Вып. 54 / Отв. ред. И.И.Емельянов. – К.: Министерство Юстиции Украины, 2008. – С. 80.

³ Мазніченко Ю. О. Інформаційні технології в експертній практиці: Навч.-практ. посіб. / Юрій Олександрович Мазніченко. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2007. – С. 66.

⁴ Чепельська Т. Зброя за дозволом і під контролем / Тамара Чепельська // Іменем Закону. – 16-22 жовтня 2009. – № 42 (5688). – С. 10.

тільки про ту, що перебуває у законному користуванні. До того ж, за даними МВС України, розміщеними на офіційному сайті міністерства, з року в рік із застосуванням гладкоствольної вогнепальної зброї скоюється понад 100 злочинів. У багатьох випадках необхідно проводити ідентифікаційні дослідження, які через вищезазначені чинники, не можуть бути результативними.

Багато вчених-криміналістів займались науковими розробками, пов'язаними з ідентифікацією гладкоствольної вогнепальної зброї, серед них: В. Ф. Гушин, Л. Ф. Саврань, Є. І. Стащенко та ін. Проте ці розробки створювались за дещо інших умов розвитку технічних засобів, а наробки сучасних науковців А. В. Стельмахова, А. В. Федіна, В. А. Федоренка, Є. А. Чащина присвячені питанням лазерного маркування нарізної вогнепальної зброї та окремих її деталей.

Ось чому питання, які стосуються ідентифікації саме гладкоствольної вогнепальної зброї, на наш погляд, потребують якнайшвидшого вирішення на теоретичному та методичному рівнях, що пов'язані з безпосередніми криміналістичними ідентифікаційними дослідженнями такої зброї.

Метою даної статті є обґрунтування принципової можливості нанесення лазерного маркування на деталі гладкоствольної вогнепальної зброї та ефективності подальшої ідентифікації даної зброї за слідами такого маркування, що індивідуалізує деталі, на які воно наноситься.

З існуючих способів маркування (механічне штампування, гравіювання, електрохімічна обробка, фарбування тощо) лазерне маркування – найбільш сучасний технологічний і гнучкий метод, що дозволяє управляти лазерним випромінюванням, а також регулювати його енергію¹.

Процес лазерного маркування полягає у модифікації поверхні матеріалу під дією лазерного випромінювання. Воно викликає локальне розігрівання, плавлення і часткове випаровування матеріалу у області, обмеженій розмірами плями випромінювання, що обумовлює високий ступінь роздільної здатності при невеликій термомеханічній дії на предмет, що маркується.

Таким чином, технологія лазерного маркування має такі переваги²:

- велика швидкість обробки, яка може досягати 150 – 200 мм/с, і значна продуктивність процесу;
- відсутність механічної (при мінімальній термічній) дії на предмет, що дозволяє здійснювати обробку тонкошарових та ламких виробів, а також готових вузлів і деталей, а це особливо важливо при маркуванні деталей вогнепальної зброї, оскільки при пострілі з неї вузли і деталі за-

¹ Лазерная маркировка материалов / А. Валцулин, С. Горный, Ю. Гречко [и др.] // ФОТОНИКА. - 2007. - № 3. - С.16.

² Чащин Е. А. Применение лазерных технологий при производстве стрелкового оружия / Чащин Е. А., Федин А. В., Федоренко В. А. // Труды школы-семинара по криминалистическому оружиюведению. - Саратов: СЮИ МВД России. 2008. - С. 40-41.

знають великі навантаження на кристалічну решітку металу, з якого вони виготовлені;

- мініатюрність штрихів, які наносяться. Це забезпечує можливість маркування готових виробів та конструкцій без зміни їх механічних та інших якостей;

- можливість маркування у місцях на предметі, які є важкодоступними.

Всі зазначені переваги застосування лазерів при маркуванні вогнепальної зброї вказують на перспективність розроблення даного напрямку у судовій балістиці в майбутньому.

На сьогодні, незважаючи на різноманіття лазерів, реальне застосування для маркування металів отримали системи з твердотільними лазерами, що мають довжину хвилі 1,06 мкм.

Всі твердотільні лазери, що використовуються для маркування, мають декілька параметрів, що можливо оптимізувати: частоту і тривалість імпульсу, розподіл потужності по плямі нагріву і так далі. Відомо, що для лазерів, наприклад з ламповим накачуванням, оптимальний діапазон частоти при маркуванні металів складає 2-5 кГц, а використання такої частоти в ОВ-лазерах взагалі неможливе. Якщо, наприклад, порівнювати режими маркування в різних системах при однаковій потужності лазерного випромінювання, то коректного результату ми не отримаємо, оскільки тимчасові і енергетичні характеристики імпульсів різні, крім того мають місце істотні відмінності просторових характеристик випромінювання¹.

Від мети нанесення маркування буде залежати обрана система твердотілого лазера, режим нанесення маркування та безпосередні характеристики випромінювання.

На сьогодні лазерне маркування у зброезнавстві можливо застосовувати у двох основних напрямках: 1) виконання операції щодо захисного маркування основних частин вогнепальної зброї з метою обліку продукції, яка випускається, а також попередження розкрадань та незаконного збуту вогнепальної зброї; 2) нанесення маркування на деталі зброї, що при пострілі безпосередньо контактують із частинами набою з метою послідувочої їх ідентифікації.

Стосовно першого напрямку – у разі маркування частин та деталей зброї з метою її обліку та контролю обігу – основними процесами, що протікають під час його нанесення в зоні лазерної дії, є плавлення і випаровування. Традиційно для забезпечення добре помітного символу параметри випромінювання обирають так, щоб видалення матеріалу відбувалося в режимі випаровування без утворення ґрата, тобто крапель і

¹ Лазерная маркировка материалов / А. Валчулин, С. Горный, Ю. Гречко [и др.] // ФОТОНИКА. – 2007. – № 3. – С. 20.

виступів розплавленого матеріалу на поверхні біля зони обробки. Це реалізується досягненням щільності потужності в зоні дії на рівні $(1-5) \times 10^8$ Вт/см² і більше. Режим генерації лазерного випромінювання в цьому випадку обирають, як правило, одномодовим з модуляцією добротності резонатора¹.

Другим напрямком застосування лазерів для маркування зброї, як вже зазначалось, є нанесення "міток" на деталі зброї, які при пострілі безпосередньо контактують із частинами набою. Такими деталями можуть бути внутрішня поверхня каналу ствола зброї (контактує із кулею, шротом, картечю або ж контейнером при пострілі) та робоча частина бійка ударника чи відбивача (контактують при пострілі із частинами гільзи). Метою даного маркування є подальша ідентифікація вогнепальної зброї, особливо гладкоствольної, в разі її застосування при скоєнні злочину.

Слід зауважити, що для нанесення персональних ідентифікаційних позначок, комплекс ознак яких характеризувався б індивідуальною неповторністю, потрібно врахувати наступне: по-перше, режим генерації слід обирати таким чином, щоб лазерний промінь довільно (хаотично) змінювався як за енергетичними, так і за геометричними параметрами; по-друге, обов'язковим, на відміну від першого напрямку застосування лазерів, про який йшлося вище, є якраз утворення ґрату на поверхні металу, тобто щільність потужності повинна установлюватися на межі між плавленням і випаровуванням матеріалу. В цьому випадку зміна форми плями супроводжується зміною щільності потужності та відповідно режиму дії лазерного променя на матеріал. Тому доречно застосовувати лазери з модульованою добротністю, випромінювачі яких генерують лазерну енергію у багатомодовому режимі².

Ідея нанесення маркування на бійок ударника зброї була реалізована у Саратовському юридичному інституті МВС РФ.

За допомогою установки лазерного різання і маркування на бійок ударника спортивного пістолета Марголіна і пістолета Макарова було нанесено маркувальне позначення у вигляді цифрового коду. На поверхню бійка ударника пістолета Марголіна була нанесена цифра "4" у дзеркальному відображенні. На поверхню бійка ударника пістолета Макарова, що є півсферою з діаметром 1,5 мм, був нанесений код з чотирьох дзеркально відображених цифр "4, 3, 4, 7" (номер даного екземпляра пістолета).

Після багаторазової стрільби, як зазначають дослідники, встановлено, що нанесений лазерним променем код стійкий і відображається у

¹ Чашин Е. А. Применение лазерных технологий при производстве стрелкового оружия / Чашин Е. А., Федин А. В., Федоренко В. А. // Труды школы-семинара по криминалистическому оружиюведению. – Саратов: СЮИ МВД России. 2008. – С. 41-42.

² Применение лазерной маркировки для идентификации оружия по следам на выстреленных пулях / [Федоренко В. А., Стальмахов А. В., Федин А. В. и др.] // Судебная экспертиза. – 2008. – № 1. – С. 20.

слідах бійка ударника повністю і стабільно. Для виявлення коду, що відобразився, достатньо застосувати звичайний мікроскоп, наявний у будь-якому експертному підрозділі¹.

Можливість нанесення маркування на поверхню каналу ствола нарізної вогнепальної зброї була перевірена Е. А. Чашиним, А. В. Федіним та В. А. Федоренком.

Так, для дослідження був обраний пістолет Тульський-Токарева (ТТ), як зазначається у їх статті, з унікальними ідентифікаційними характеристиками – у слідах на кулях, які були відстріляні з нього, практично повністю були відсутні індивідуальні ознаки зброї.

За допомогою лазерного технологічного комплексу, створеного на базі модернізованої установки типу "Квант-60" з активним елементом з ІАГ:Nd, було нанесено декілька серій маркувальних точок діаметром 150-200 мкм на відстані від 5 до 10 мм від дульного зрізу ствола.

Для отримання зразків куль зі слідами маркування було проведено 35 пострілів з екземпляра зброї, що досліджувався. Проведення порівняльного дослідження слідів на стріляних кулях за допомогою балістичного ідентифікаційного комплексу "Кондор" підтвердило, що нанесення маркування на внутрішню поверхню ствола (як на поле нарізу, так і на дно нарізу) дозволяє надійно проводити ідентифікацію зброї².

Слід також зазначити, що для більшої стійкості маркувальної позначки, дані автори пропонують вводити легуючі домішки безпосередньо у зону маркування за технологією лазерного бурювання. Це пояснюється тим, що при пострілі, під час проходження через канал ствола зброї, снаряд (куля, шріт, картеч, контейнер) під дією високого тиску порохових газів (може досягати 200 кг/см²) та великої температури (до 10000С) викликає сильний знос маркувальної позначки та в результаті видозміни її індивідуалізуючих ознак.

На нашу думку, для цієї мети корисним буде використання лазерного технологічного комплексу "Гарт", представленого ще у 2003 році ВАТ "УкрНДІТСМ" (Україна) на 16-й Міжнародній спеціалізованій виставці лазерних технологій "LASER-2003 World of Photonics". Основним призначенням цього комплексу є імпульсне термозміцнення робочих поверхонь металевих деталей з метою підвищення їх зносостійкості³.

¹ Судебная баллистика и судебно-баллистическая экспертиза: Учебник / [Стальмахов А. В., Сумарока А. М., Егоров А. Г., Сухарев А. Г.]; под общей ред. А. Г. Егорова. - Саратов: СЮИ МВД России, 1998. - С. 124.

² Применение лазерной маркировки для идентификации оружия по следам на выстреленных пулях / [Федоренко В. А., Стальмахов А. В., Федин А. В. и др.] // Судебная экспертиза. - 2008. - № 1. - С. 22.

³ Луговський В. В., Ревнюк П. Я. LASER-2003 World of Photonics [Електронний ресурс] / В. В. Луговський, П. Я. Ревнюк. - Режим доступу : <http://www.madeinua.info/view.aspx?type=ja&lang=1&jaid=412>

Таким чином, сутність лазерного маркування гладкоствольної вогнепальної зброї полягає у тому, що у відповідному місці каналу ствола за допомогою лазера наноситься, так би мовити, "нашарування". Під час пострілу при проходженні каналом ствола моноснаряду (куля, пластиковий контейнер) або поліснаряду (шріт, картеч), завдяки їх щільному контакту, що утворюється під дією порохових газів у результаті ефекту "розклинювання" (тобто стискання снаряду по довжині та притисканню до стінок каналу), відповідне маркування залишає на поверхні стріляних об'єктів сліди у вигляді трас, тобто подряпин різної ширини, які разом із сукупністю інших слідів складають індивідуально-характерний комплекс, за яким можливо встановити конкретний екземпляр зброї.

Відображуваність ознак лазерного маркування на стріляних із зброї снарядах обумовлена рядом чинників, серед яких: співвідношення твердості та пластичності матеріалу позначки та снаряду; контактна взаємодія снаряду з поверхнею каналу ствола; високий тиск порохових газів.

Однак, на відміну від нарізної зброї, маркування гладкоствольної, на наш погляд, має специфічні особливості. Вони полягають у іншому виді нанесення маркування на внутрішню поверхню стволів та місці розташування такого маркування.

Інший вид маркування пов'язаний з тим, що, окрім моноснаряда (як у нарізній зброї), постріли з гладкоствольної зброї нерідко здійснюються і поліснарядами, тобто шротом і картечю, а у разі нанесення певної серії маркувальних позначок сліди будуть залишатись тільки на окремих шротинах або картечинах. А це, враховуючи досвід проведення оглядів місць подій по даній категорії злочинів, що пов'язаний із складністю відшукування всієї сукупності шротин, стріляних із зброї на місці події, суттєво знизить кількість ідентифікаційних досліджень, які можна було б провести з позитивним результатом. Тому, на нашу думку, дане маркування на стволах гладкоствольної зброї необхідно наносити у вигляді розімкненого кільця, з якнайбільшим віддаленням точок його початку та закінчення (рис. 1). Останнє необхідне для того, щоб зменшити надлишковий тиск при проходженні снарядом нанесеного маркування та забезпечити від роздуття та розривів ствола. При такому маркуванні сліди повинні залишатись на всіх периферичних шротинах (картечинах), тобто тих, які контактують з внутрішньою поверхнею каналу ствола при пострілі.

Рис. 1. Схематичне зображення лазерного маркування нанесеного у стволі гладкоствольної вогнепальної зброї:

А - вигляд ствола зі сторони дульного зрізу; Б - частина ствола із маркуванням.

Місце безпосереднього нанесення маркування у стволі гладкоствольної вогнепальної зброї залежить від виду, марки і моделі конкретного зразка зброї. Наприклад, у самозарядній зброї на відстані 2 - 5 см від закінчення змінних чокових звужень, у неавтоматичній гладкоствольній вогнепальній зброї - приблизно на рівні початку ложі, оскільки досить часто злочинці вкорочують стволи такої зброї з метою прихованого її носіння.

Потрібно також зауважити, що основними вимогами, які висуваються до маркування, нанесеного на внутрішню поверхню стволів гладкоствольної вогнепальної зброї за допомогою лазерного випромінювання, є:

- індивідуальність комплексу ознак у слідах, які утворюються позначкою (маркуванням) на кулі, шроті, картечі при стрільбі, тобто кожному екземпляру зброї має відповідати свій характерний набір ознак;
- неможливість штучного повторення мікрорельєфу слідов маркування;
- сліди маркування, що залишаються на стріляних кулях, шроті, картечі, мають бути стійкими, тобто сліди різних пострілів мають містити більш-менш однаковий комплекс ознак;
- мікрорельєф слідов від маркування одного екземпляра зброї не повинен співпадати з мікрорельєфом слідов іншої;
- складність видалення та викривлення мікрорельєфу маркування.

Однак у будь-якому випадку до розробки технологічного процесу нанесення вищезазначеного маркування повинні бути залучені фахівці у сфері лазерної техніки і технологій - у частині того, яку систему або ж установку потрібно використовувати та яким саме чином; фахівці зі створення сплавів металів - відносно використання сплавів з метою підвищення зносостійкості позначки під час експлуатації зброї; а також криміналісти-зброєзнавці - відносно визначення конкретного місця ствола, де потрібно розміщувати маркування в залежності від типу, марки, моделі зброї, та які саме сліди повинні відображатись для найбільш ефективного проведення ідентифікаційних досліджень.

Як підсумок слід зауважити, що запровадження лазерного маркування внутрішніх поверхонь стволів гладкоствольної вогнепальної зброї, по-перше, сприятиме підвищенню ефективності проведення експертними установами України ідентифікаційних судово-балістичних досліджень; по-друге, це позитивно вплине на процес розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням гладкоствольної вогнепальної зброї та роботу органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю у цілому.

УДК 342.985.7:343.131.8

М.О. Яковенко

**СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПРИЧИН І ФАКТОРІВ,
ЗА ЯКИХ ЗЛОЧИНИ ЗАЛИШАЮТЬСЯ
НЕРОЗКРИТИМИ**

У статті на підставі проведеного емпіричного дослідження виявлені та проаналізовані причини несвоєчасного розкриття злочинів минулих років, розроблена система факторів, що впливають на їх розслідування.

Ключові слова: *причини, фактори, систематизація факторів, нерозкриті злочини минулих років.*

В статье на основе проведенного эмпиричного исследования выявлены и проанализированы причины несвоевременного раскрытия преступлений прошлых лет, разработана система факторов, влияющих на их раскрытие.

Ключевые слова: *причины, факторы, систематизация факторов, нераскрытые преступления прошлых лет.*

Annotation: in this article had been exposed and analysed the reasons of ill-time detection of past-years crimes on the basis of conducted scientific research and also had been created the system of factors that influence their detection.

Key words: *reasons, factors, systematization of factors, undetected past-years crimes.*

Виконуючи основні завдання кримінально-процесуального закону, органи досудового слідства, взаємодіючи з іншими службами, проводять системну роботу щодо розслідування нерозкритих злочинів. Сутністю такої діяльності є ретроспективне пізнання окремих сторін подій минулого та встановлення на цій основі об'єктивної істини. Розслідування злочинів, як і будь-яка діяльність, вимагає розроблення його мотивованих, цільових та ідеальних форм, використання встановленого алгоритму дій, що можливе лише завдяки застосуванню відповідних криміналістичних методик. Через різноманітні причини, у тому числі й через неналежне застосування таких методик, наразі спостерігається зростаюча динаміка нерозкритих злочинів. Так, за даними офіційної статистики МВС України, нерозкритих злочинів минулих років на кінець 2009 року

зарєєстровано 165 576, що на 39,4 % більше, ніж у попередньому році¹.

Мета цієї статті полягає у визначенні та систематизації причин і факторів, за яких злочини залишаються нерозкритими.

Особливості розслідування нерозкритих злочинів минулих років, на нашу думку, слід розглядати через призму причин і факторів, що впливають на їх несвоєчасне розкриття. Саме від їхньої дії ці злочини відносяться до категорії нерозкритих. Зазначена проблема є суттєвою як у цілому для формування методик та рекомендацій щодо розслідування нерозкритих злочинів, так і для визначення ефективних можливостей розкриття та наступних напрямків проведення досудового слідства у справах про злочини минулих років. Слушно з цього приводу стверджував В.П. Лавров, що важливість урахування причин несвоєчасного розкриття злочинів полягає у правильності визначення напрямку подальшого розслідування².

Розглянемо, як указану проблему визначають окремі науковці. Так, Б.А. Комлев причини несвоєчасного розкриття злочину, що спричинили зупинення досудового розслідування, розбив на п'ять груп. До першої автор відносить причини, що залежать від ділових якостей слідчого, працівника карного розшуку, тобто низький рівень кваліфікації, безвідповідальність за виконання своїх обов'язків, помилки у підборі та розстановці кадрів. До другої групи відносяться причини, зумовлені незабезпеченістю слідчого та працівників карного розшуку, неналежними умовами праці: відсутність транспорту, науково-технічних засобів, матеріальної зацікавленості тощо. Третя група причин виявляється в організаційних прорахунках, зокрема в несвоєчасному повідомленні слідчого про вчинений злочин, затримці при виїзді на місце події, відсутність зв'язку з громадськістю та постійної взаємодії слідчого з працівниками карного розшуку тощо. Четверта група зумовлена помилками та недоліками тактичного та методичного характеру при розслідуванні злочину: неякісним проведенням допитів та інших слідчих дій, помилковими оцінками висновків експертів, невикористанням інформації, що міститься у криміналістичних обліках, а також у розкритих та нерозкритих кримінальних справах за фактами злочинів, вчинених аналогічними способами. До п'ятої групи причин доцільно, на думку Б.А. Комлева, віднести недоліки прокурорського нагляду за дотриманням законності при розслідуванні кримінальних справ³.

У свою чергу, В.П. Лавров основні фактори, що перешкоджають

¹ Статистика МВС України // [http://www.mvs.gov.ua/StatistikaMV5_2009\(2\).xls](http://www.mvs.gov.ua/StatistikaMV5_2009(2).xls)

² Див.: Лавров В.П. Особенности расследования нераскрытых преступлений прошлых лет: Учебное пособие. - М.: НИИРЮ Высшей школы МВД СССР, 1972. - С. 4.

³ Див.: Комлев Б.А. Раскрытие умышленных убийств по делам, приостановленным в случае неустановления лица, подлежащего привлечению в качестве обвиняемого. - Грозный, 1988. - С. 41.

своєчасному розкриттю злочинів та виявленню винних під час розслідування кримінальної справи, розподілив на дві основні групи:

1) недоліки та помилки, допущені в процесі дізнання, досудового слідства та в ході оперативно-розшукових заходів у справі;

2) наявність об'єктивних обставин, що ускладнюють розслідування при встановленні винних осіб¹.

У більшості науково-практичних видань вищенаведені чинники іменуються як суб'єктивні та об'єктивні причини. Зокрема, до об'єктивних, на нашу думку, слід віднести такі причини, що безпосередньо пов'язані з обстановкою, у якій вчиняються злочини, та особою злочинця. Інакше кажучи, своєчасному розкриттю таких злочинів перешкоджає низка обставин: вчинення злочинів у нічний час; ужиття злочинцем заходів для приховування злочину та маскуванню зовнішності; вчинення злочинів особами-професіоналами та гастролерами або злочинцями без постійного місця проживання та роботи тощо. Залежно від цих чинників, чим більше часу минає з моменту злочину, тим складніше отримати інформацію про обставини його вчинення та причетних до нього осіб. Свідки та очевидці можуть забути значущі факти або їх деталі, переїхати на інше місце проживання або ж навіть померти. Речові докази й сліди внаслідок дії часу втрачають свої важливі ознаки, а то й узагалі знищуються. Посилюється ризик випадкової втрати слідів і речових доказів, що були виявлені та вилучені слідчим при огляді місця події.

До суб'єктивних причин, на нашу думку, слід віднести прорахунки слідчого під час розслідування кримінальної справи. Зокрема, проведення розслідування на низькому професійному рівні: (неякісний огляд місця події, неповне висунення слідчих версій та їх поверхнева перевірка, недостатнє використання спеціальних знань, неналежне використання криміналістичних та інших обліків, незалучення спеціалістів).

Окремі вчені вказують на вагомість впливу об'єктивних факторів у процесі розкриття злочинів. Так, Ю.В. Кореневський, зазначає, що такими можуть бути обсяг і якість слідів, ужиття злочинцями заходів для їх знищення або викривлення. Автор наголошує: труднощі, що можуть виникнути на шляху встановлення істини, мають значною мірою об'єктивний характер і не обов'язково пояснюються поганою роботою слідчого².

З цього приводу О.В. Лускатов вважає, що внаслідок прояву об'єктивних і суб'єктивних причин процес розкриття злочину сповільнюється адекватно посиленню їх впливу. Якщо він достатньо активний, злочин залишається нерозкритим. Тобто через дію зазначених причин виключено можливість виявлення ідеальної сукупності криміналістично

¹ Див.: Лавров В.П. Особенности расследования нераскрытых преступлений прошлых лет: Учебное пособие. - М.: НИИРЮ Высшей школы МВД СССР, 1972. - С. 3-4.

² Див.: Кореневский Ю.В. Актуальные проблемы доказывания в уголовном процессе // Государство и право. - 1999. - № 2. - С. 58.

вагомих ознак злочину з усіма їх взаємозв'язками та взаємозалежностями. До об'єктивних причин автор відносить, по-перше, ті, що зумовлені діями злочинця (або заінтересованих осіб), спрямованими на усунення можливості його виявлення; по-друге, на існуючі незалежно від бажання злочинця й такі, що враховуються або не враховуються ним як сприятливі для вчинення або приховування злочину; по-третє, залежні від дій потерпілого (очевидців) або характеристики його особистості. А суб'єктивними причинами можуть бути, ті що: 1) пов'язані з організацією і якістю проведення окремих слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; 2) зумовлені рівнем організації діяльності з розкриття злочину; 3) пов'язані з якістю проведення слідства в цілому; 4) зумовлені професійними й особистими якостями співробітника¹.

Досить багато науковців виділяють пріоритетне значення суб'єктивних причин (факторів), що впливають на розкриття та розслідування злочину. Так, на думку А.К. Гаврилова, при розслідуванні нерозкритих злочинів найбільш важливими є суб'єктивні фактори, а саме: 1) повільність у вжитті необхідних заходів після повідомлення про злочин або відмова від активних дій; 2) неналежна організація роботи слідчого, змушеного працювати одночасно за значною кількістю кримінальних справ; 3) неефективність системи взаємодії слідства з іншими службами ОВС; 4) недосконалість відомчого процесуального контролю за діяльністю слідчого; 5) недосконалість низки процесуальних норм, що регулюють інститут досудового слідства; 6) низька кваліфікація слідчих². П.К. Кривошеїн до основних причин незадовільної роботи з розкриття злочинів минулих років, зокрема розбійних нападів, відносить: незаінтересованість слідчих та оперативних працівників у розкритті та розслідуванні "старих" злочинів; несвоєчасне створення спеціалізованих слідчо-оперативних груп (або їх відсутність)³. Р.С. Белкін зауважив, що причинами більшості випадків, коли злочини залишаються нерозкритими, є недоліки в організації та проведенні розслідування⁴. Аналогічної позиції дотримуються А.П. Дербеньов і В.З. Лукашевич⁵.

На думку Ф.А. Лопушанського, найпоширенішими помилками й

¹ Див.: Лускатов О.В. Розслідування нерозкритих злочинів минулих років: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Х., 2006. – С. 169.

² Див.: Гаврилов А.К. Раскрытие преступлений на предварительном следствии (правовые и организационные вопросы). – Волгоград: НИИРЮ Высшей следственной школы МВД СССР, 1976. – С. 61.

³ Див.: Кривошеин П.К. Расследование разбойных нападений. – К.: РИО МВД УССР, 1990. – С. 36.

⁴ Див.: Белкин Р.С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., дополненное. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. Закон и право, 2001. – С. 781.

⁵ Див.: Дербенев А.П., Лукашевич В.З. Проблемы раскрытия преступлений // Роль аппаратов уголовного розыска и следствия в борьбе с преступностью. – Омск, 1977. – № 24. – С. 155.

недоліками при розкритті умисних убивств є: 1) неякісне проведення огляду місця події та інших невідкладних слідчих дій; 2) відсутність цілеспрямованості розслідування, неузгодженість дій слідчих та органів дізнання; 3) неповнота слідства, відсутність чіткого планування, поверхове відпрацювання версій; 4) недооцінка значення експертиз¹.

Основні причини неефективної роботи Л.Я. Драпкін розподіляє на об'єктивні та суб'єктивні. До останніх він відносить одностороннє дослідження фактичних даних, які є в матеріалах справи, недостатні логіко-комбінаційні якості мислення слідчого, невикористання прихованих інформаційних можливостей, незавершеність системи версій, неповна перевірка версій, що відпрацьовується окремо, виключення певної версії з процесу перевірки².

Аналізуючи слідчу практику неналежного розкриття групових квартирних крадіжок, Є.І. Макаренко зазначив, що однією з основних причин цього явища залишається незадовільна робота на початковому етапі розслідування, а саме при проведенні невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів³.

Отже, до суб'єктивних причин, на нашу думку, слід відносити прорахунки слідчого під час розслідування кримінальної справи. Зокрема, проведення на низькому професійному рівні першочергових слідчих дій, наприклад огляду місця події, неповне висунення та неякісна перевірка версій щодо осіб, які могли б вчинити злочини, недостатнє використання спеціальних знань, ігнорування даних, які містяться в криміналістичних та інших обліках, непризначення можливих експертиз щодо всіх об'єктів, вилучених при огляді місця події.

Проведене автором опитування 328 слідчих МВС України в Луганській, Донецькій, Київській, Полтавській, Дніпропетровській, Вінницькій та Тернопільській областях показало, що до кола найвагоміших причин несвочасного розкриття злочинів минулих років більшість респондентів відносить об'єктивні причини (вчинення злочину в умовах неочевидності - 58,2 %). Решта респондентів (41,8 %), навпаки, пояснюють несвочасне розкриття саме суб'єктивними причинами: несвочасним виїздом на місце події, неналежним використанням науково-технічних засобів, що сприяло втрату важливих джерел доказів, неправильною оцінкою слідчої картини, виявленої під час огляду місця події, і як результат - невису-

¹ Див.: Лопушанский Ф.А. Практика расследования умышленных убийств. - К.: Методическая группа следственного управления Прокуратуры УССР, 1964. - С. 33.

² Див.: Драпкин Л.Я. Ситуационный подход в раскрытии отдельных групп преступлений // Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений. - Свердловск, 1980. - С. 14-15.

³ Див.: Макаренко Е.И. О проблемах совершенствования методики расследования квартирных краж, совершаемых группой лиц // Вопросы совершенствования методики расследования преступлений. - Ташкент, 1984. - С. 95-96.

нення всіх можливих слідчих і розшукових версій, проведення досудового слідства на низькому професійному рівні.

Інша картина спостерігається щодо результатів вивчення кримінальних справ. За даними проведеного дослідження серед причин несвоєчасного розкриття злочину переважають суб'єктивні причини. Це насамперед стоїть недбайливе ставлення суб'єктів розкриття та розслідування злочинів до виконання своїх обов'язків, пов'язаних не лише з процесуальною, але й з організаційною діяльністю. Зокрема, у 36,7% випадків плани розслідування й узгоджені плани проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів були відсутні, у 45,7% – не були висунені та відпрацьовані всі можливі слідчі версії, незважаючи на наявність у матеріалах справи фактичних даних, які мали стати підставою для їх висунення, у 24,7% випадків із їх числа висунуті версії мали суто формальний характер та не були підкріплені матеріалами справи.

Аналізуючи інтенсивність роботи у кримінальних справах, у яких не встановлено особу, котра вчинила злочин, слід відзначити певну інертність у проведенні комплексу процесуальних дій та здійсненні організаційних заходів. За даними проведеного емпіричного дослідження вимальовується така картина. У 33% кримінальних справ проводилася лише одна слідча дія протягом трьох діб, у 42,7% випадків – одна протягом до десяти діб, а у 24,3% – один раз на місяць. На початковому етапі розслідування в 38,7% випадків першочергові слідчі дії були проведені протягом до 10 діб, у 41,3% – до тридцяти днів, а у 20% – після тридцяти днів, після чого кримінальні справи перебували без руху, хоча можливі й необхідні слідчі та процесуальні дії в повному обсязі не були виконані.

Законні підстави для зупинення досудового слідства мали місце лише в 45,7% випадків. В інших кримінальних справах була потреба в продовженні розслідування. На жаль, лише за 28,3% кримінальних справ постанови слідчого про зупинення досудового слідства були скасовані прокурором, що свідчить про низьку якість прокурорського нагляду за результатами розслідування кримінальних справ про нерозкриті злочини.

Отже, аналізуючи статистичні дані, можна дійти висновку, що робота в таких кримінальних справах на початковому етапі проводиться набагато гірше, ніж того потребує обстановка. Як наслідок, це стає причиною несвоєчасного розкриття злочину та пояснюється низьким рівнем професійної підготовки суб'єктів розслідування.

Слід також мати на увазі, що основною відмінною рисою розслідування нерозкритих злочинів минулих років є дія фактора часу. Відомий український учений В.П. Бахін вважає, що важлива особливість розслідування таких злочинів полягає в доцільності повторного проведення низки слідчих дій з метою з'ясування значущих для розслідування обставин, які спочатку не були враховані. Треба пам'ятати й про специфіку тактики

повторного слідства, що обумовлене фактором часу та наявністю певних результатів проведеного розслідування¹. У свою чергу, В.П. Лавров² та І.М. Лузгін³ час називають таким фактором, що лише ускладнює розслідування в кримінальних справах про нерозкриті злочини. Такий підхід навряд чи можна визначити однозначно безперечним. На нашу думку, в окремих випадках вплив фактора часу може сприяти встановленню особи злочинця та його розшуку, адже особа, яка вчинила злочин, згодом може втратити пильність і вчинити дії, які приведуть до її викриття. Поряд із цим, у результаті проведення повторних слідчих дій обізнані про злочин особи, які раніше не давали правдивих свідчень, можуть переплести свою позицію або ж під впливом зібраних доказів дати слідству правдиві показання. Отже, як видається, дію фактора часу варто розглядати з двох боків – як з негативного, так і з позитивного.

Безсумнівно, випадки, коли минулий час був використаний на користь розслідування, у практичній діяльності трапляються нечасто, але можливості його позитивного впливу на розкриття злочину при подальшому розслідуванні в кримінальних справах не слід виключати повністю. У ході вивчення кримінальних справ за фактами нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років ми було встановили, що в 7,3% випадків вплив фактора часу відіграв позитивну роль у розкритті та розслідуванні, коли злочинці залишили викрадені речі для себе (мобільні телефони, смартфони, ноутбуки тощо), а згодом, втративши пильність, почали ними користуватися, унаслідок чого виявили свою причетність до вчиненого злочину.

Аналіз та узагальнення практики розслідування кримінальних справ, наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, результатів проведення емпіричного дослідження дозволяє визначити систему факторів, що впливають на своєчасне розкриття злочинів минулих років, за їх значущістю.

1. Фактор часу, що минув з моменту вчинення злочину.

До кола негативних наслідків, що впливають на своєчасність розкриття злочину, слід віднести такі:

- а) зникнення або суттєва зміна своєчасно не виявлених і не закріплених матеріальних слідів;
- б) втрата або перекручування свідчень очевидців події під впливом часу або характеру подій, що відбулися надалі;
- в) складність, а інколи й неможливість виправлення деяких поми-

¹ Див.: Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). – К., 2002. – С. 169.

² Див.: Лавров В.П. Особенности расследования нераскрытых преступлений прошлых лет: Учебное пособие. – М.: НИИФЮ Высшей школы МВД СССР, 1972. – С. 11.

³ Див.: Криминалистика: Учебник: В 2 т. / Под ред. профессором Р.С. Белкина, В.П. Лаврова, И.М. Лузгина. – М.: Высшая юридическая заочная школа МВД 1989. – Т. 2. – С. 394.

лок, допущених у ході розслідуванні;

в) негативний результат проведеного розслідування та пов'язане з цим переконання, що можливості з розкриття злочину вичерпано.

Обставини, які згодом можуть позитивно вплинути на діяльність щодо встановлення особи злочинця:

а) особа, винна у вчиненні злочину, з часом може втратити пильність і вчинити дії, які суб'єкти розслідування можуть успішно використати для її викриття;

б) протягом певного часу обізнані про злочин особи, які раніше не давали правдивих показань або протидіяли слідству в інший спосіб, можуть змінити своє ставлення до події, що відбулася, та допомогти розслідуванню;

в) обставини, що змусили злочинця розкаятись у вчиненні злочину та з'явитися до правоохоронних з повинною.

2. Помилки, допущені при розслідуванні

а) несвоєчасний виїзд на місце події з метою його огляду та документування факту вчиненого злочину;

б) неналежне використання науково-технічних засобів;

в) неправильна оцінка слідчої картини злочину і, як наслідок, необґрунтоване висунення слідчих та розшукових версій, що призводить до тяганини в розслідуванні та втрати джерел доказів;

г) неналежна взаємодія слідчого при розслідуванні нерозкритого злочину з іншими службами органів внутрішніх справ.

3. Вчинення злочинів в умовах неочевидності:

а) у нічний час;

б) за відсутності очевидців і свідків;

в) у місцях, де опір з боку потерпілого є неможливим;

г) вжиття злочинцем заходів для приховування слідів злочину;

д) з інсценуванням іншої події.

4. Вчинення злочинів особливими суб'єктами:

а) злочинцями-професіоналами;

б) особами, які не мають постійного місця роботи та проживання;

в) злочинцями-гастролерами.

Наведена система факторів, що впливають на своєчасність розкриття злочинів минулих років, не є вичерпною, але вона дозволить провести якісний аналіз зупиненої кримінальної справи, а саме точніше визначити коло слідчих помилок, що спричинили зупинення досудового слідства, сприятиме визначенню всього кола необхідних процесуальних дій у справі у якій відновлено досудове слідство, допоможе у повному обсязі зібрати докази з метою встановлення об'єктивної істини за всіма обставинами злочину.

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

УДК 343.915

В.О. Черков

М.А. Драчевський

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ ПРОТИПРАВНІ ДІЯННЯ

У статті розглядаються особливості психологічної структури особистості сучасного українського підлітка, які впливають на його втягнення до протиправної діяльності.

Ключові слова: *підліток, протиправна діяльність, психологічний чинник, акселерація, структура особистості.*

В статье рассматриваются особенности психологической структуры личности современного украинского подростка, которые влияют на его вовлечение в противоправную деятельность.

Ключевые слова: *подросток, противоправная деятельность, психологический аспект, акселерация, структура личности.*

In the article the features of psychological structure of the personality of the modern Ukrainian teenager which influence on his engaging in unlawful activity were investigated.

Key words: *teenager, unlawful activity, psychological aspect, acceleration, structure of personality.*

За сучасних умов розвитку суспільних відносин в Україні особи, які не досягли повноліття, є найбільш кримінально уразливою часткою суспільства, яка, в свою чергу, потребує відповідної підтримки з боку громадських організацій, окремих громадян й держави в цілому. Нажаль, сьогодні збільшується кількість випадків вчинення злочинів дітьми з особливою жорстокістю та зухвалістю, при цьому досить явно простежується тенденція щодо омолодження злочинності в підлітковому середовищі, що, безумовно, впливає на формування психічного складу особистості злочинця. Психологія підлітка, який вчиняє протиправне діяння, виражається у внутрішніх передумовах антигромадської поведінки, визначається індивідуальністю особливості юридично значимої поведінки, пов'язаної із правовим становищем особи, що вчиняє злочин тощо. Така

особа має певні психологічні особливості, що знаходять свій прояв у вчиненні протиправних діянь або які стають передумовою для їх вчинення.

Вивчення психологічних особливостей підлітка, який вчиняє протиправні діяння, зумовлене правовим становищем такої особи та, відповідно, завданнями, що стоять перед державними правоохоронними органами. У зв'язку з цим, працівники підрозділів Кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ (далі - КМСД), в обов'язки яких входить безпосередня протидія поширенню злочинності в підлітковому середовищі, ставлять перед собою завдання зрозуміти "психологію" неповнолітнього правопорушника, виявити передумови й причини вчинення ним суспільно небезпечних діянь, його індивідуальні психологічні особливості, що, ймовірно, могли спонукати підлітка діяти всупереч закону, вчиняти протиправні діяння з власної ініціативи або підпадати під вплив дорослих й бути втягнутим у злочинну діяльність тощо.

Враховуючи гостроту й проблемність питань, пов'язаних з поширенням злочинності серед осіб, які не досягли повноліття, як раніше, так і сьогодні вони викликають значну стурбованість й, відповідно, привертають особливу увагу науковців та практичних працівників. Окремі питання, пов'язані з дослідженням психологічних особливостей підлітків знайшли своє висвітлення в роботах відомих вітчизняних й зарубіжних науковців, таких як Б.І. Бараненко, В.Л. Васильєв, В.Н. Кудрявцев, А.Е. Лічко, О.В. Літвінов, Н.І. Пішікіна, Ю.В. Чуфаровський та інших.

У цьому контексті ми також вважаємо за потрібне розглянути особливості психологічної структури підлітка, який вчиняє протиправні діяння, та ще раз звернути увагу на соціально-психологічні чинники, що ускладнюють ефективність протидії поширенню злочинності серед дітей.

Так, звертаючись до статистичних даних, слід зауважити, що, наприклад, станом на 2009 рік частка злочинів, які вчиняються дітьми у Хмельницькій області (довільно обраному регіоні нашої країни), становить 8,8% від загальної кількості зареєстрованих злочинів [1]. Такі особи, на наш погляд, як й інші окремі особи або групи мають відповідні психологічні чинники, що виконують значну функцію в їх злочинній діяльності. В той же час, як вважає Б.І. Бараненко, з думкою якого ми погоджуємося, особливість даного процесу полягає в тому, що він має здебільшого латентний характер, тобто його відбитки, як правило, відкрито зовні не виявляються, а лише реалізуються у свідомості осіб, що є об'єктами оперативного-розшукового впливу, або спостерігаються сторонніми особами, які наближені до зазначених об'єктів [2, с. 72].

Формування особистості підлітка-злочинця відображається в його протиправних діяннях, що вчиняються у зв'язку з відсутністю життєвого досвіду, бажанням збагатитись, розважатись чи інших меркантильних інтересів. Відсутність достатньої уваги з боку оточуючих часто призводить до того, що молода людина підпадає під вплив негативних явищ, які

відбуваються у сучасному українському суспільстві. Проте, психологічний механізм злочинної поведінки підлітків полягає не тільки в особистих поглядах, бажаннях і потребах, а й залежить від характеру його відносин з групою взаємодіючих з ним осіб. Вплив групи на психічно нестійких підлітків інколи є вирішальним для вчинення ними злочинів. У групі, під час її колективних дій, спостерігається примноження, збільшення рівня та сили деяких психічних і моральних почуттів суб'єктів, які призводять до вчинення антигромадського проступку, що поодиноці міг бути й не вчинений. Особистісні особливості та риси характеру окремих злочинців знаходились у протиріччі з обставинами їх участі у вчиненні групового злочину. Багато у чому це пояснюється груповою психологією [3, с. 55].

Особистість злочинця – це багатогранне поняття, з яскраво вираженим міжгалузевим характером, оскільки вивчається не тільки психологами, а й юристами. Але в юридичній психології дана проблема є однією із центральних. Поняття особистості злочинця, тобто особистості людини, винуватої у вчиненні суспільно небезпечного діяння, яке заборонене законом під загрозою притягнення до кримінальної відповідальності, виражає його соціальну суть, складний комплекс характерних його особливостей, зв'язків, відносин, його моральний і духовний світ [4, с. 21].

На думку провідних науковців, з позиції кримінальної психології загальна типова структура особистості злочинця включає такі групи ознак:

- 1) *соціально-демографічні*: стать, вік, походження, соціальний стан, освіта, професія, фак та ін.;
- 2) *соціально-психологічні*: соціальні позиції та ролі, моральні якості тощо;
- 3) *психофізіологічні*: темперамент, сила, рухливість і врівноваженість нервової діяльності, а також дані щодо патологічних відхилень особистості;
- 4) *психологічні*: потреби, мотиви, прагнення та інші спонукання, що лежать в основі злочинної поведінки, а також волява, емоційна, інтелектуальна сфери тощо [2, с. 73-74; 5, с. 36].

При цьому Б.І. Бараненко зазначає, що оперативно-розшукову діяльність (далі – ОРД) цікавлять не всі особистісні характеристики її об'єктів, а лише тільки ті, що мають істотне значення для виконання завдань ОРД, оскільки в принципі для різноманітних напрямків і видів правоохоронної діяльності психологічно значущі властивості злочинця мають різну привабливість [2, с. 74].

Отже, на підставі існуючої типової структури особистості злочинця розглянемо її характерні групи ознак відносно осіб, які не досягли повноліття, але вже вчиняють злочини або інші суспільно небезпечні діяння.

По-перше, у підлітковому середовищі злочини та інші спільно небезпечні діяння вчиняються як особами чоловічої, так і жіночої статі. Зокрема, питома вага розподілена у значній перевазі чоловічої статі, але все

більш кримінально активними стають підлітки жіночої статі. Дана тенденція почала проявлятися ще в першій половині 90-х років минулого століття. Так з 1991 до 1995 року абсолютна кількість дівчат, які приймали участь у вчиненні злочину збільшилась з 11650 до 17913 (питома вага з 7,3 до 8,6%). У 2002 році доля дівчат, які вчиняють злочини досягла 9%. В деяких регіонах даний показник рівний частці жіночої злочинності - 13-17% [6, с. 78]. Вчинення злочинів неповнолітніми особами жіночої статі підкреслює небезпечні зміни в моральних і психологічних якостях підлітків, висвітлює значні прогалини у їх вихованні, як правило, відрізняється підвищеною жорстокістю, й, відповідно, змушує замислитися про майбутнє тощо.

За віковою ознакою вчинення злочинів характеризується нижньою віковою межею суб'єктів - 16 років, а при вчиненні тяжких й особливо тяжких злочинів - 14 років. Це, у деяких випадках, не дозволяє притягати до адекватної юридичної відповідальності осіб, які не досягли повноліття, за усі вчинені ними протиправні діяння, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України.

Яскравим прикладом розподілу за віковим критерієм осіб, які не досягли повноліття, але вже стали на "слизький" шлях вчинення протиправних діянь можна вважати, наприклад, статистичні данні поширення злочинності серед дітей в окремих містах України. Так, наприклад, станом на липень 2009 року у місті Львів на обліку в правоохоронних органах перебувало 214 осіб, які не досягли повноліття. З них 117 або 54,67% - це особи у віці від 16 до 18 років, 65 або 30,37% - особи у віці від 14 до 16 років, а решта, 32 особи або 14,96% - це діти, які навіть не досягли 14-ти річного віку [7]. Тобто, як бачимо, до поля зору правоохоронних органів лише одного вибірково взятого міста нашої країни потрапило принаймні майже 15% осіб (від загальної кількості взятих на облік дітей), які не досягли віку, з якого можлива кримінальна відповідальність. Ще більш вражаючим є те, що в Україні декілька років тому на обліку в підрозділах кримінальної міліції у справах дітей знаходилось понад дві тисячі правопорушників віком до 11 років [8, с. 12]. Тобто, це діти, коли до них за вчинення суспільно небезпечних діянь згідно з чинним законодавством не застосовуються навіть заходи виховного характеру. При цьому вік таких правопорушників не може залишити будь-кого байдужим, таким, хто не вбачає проблем поширення злочинності серед дітей.

Соціально-психологічні властивості особистості дітей, які вчиняють злочини, є досить негативними. Це пов'язане з недостатньою увагою з боку батьків під час виховання та зумовлене як випадками прямого негативного впливу сім'ї, так і невмінням сім'ї вирішувати питання морально-психологічного виховання дитини в умовах руйнування системи державних органів й підризу матеріальної основи сімейного виховання [9, с. 240]. Також, на цих процесах відбивається негативний вплив най-

ближчого побутового оточення, який нині є домінуючим фактором та сприяє антисоціальної орієнтації підлітків, формує у них уявлення про можливість й допустимість вчинення протиправних діянь тощо.

Освіта у підлітків, які вчиняють злочини, як правило, недостатня або відсутня взагалі. Зокрема, наприклад, у Хмельницькій області в 2009 році з 391 підлітка, які вчинили злочини, 162 особи не працювали й не навчалися. На час вчинення злочину усього навчалось лише 30 осіб [1]. Отже, у тих підлітків, які мають забагато вільного часу, ніде не працюють та не навчаються, надані самі собі, схильність до вчинення антигромадських діянь підвищується.

По-друге, сучасна молодь досягає соціального розвитку раніше, ніж це було ще декілька десятиліть тому. Цей процес супроводжується, перш за все, прискоренням на 1-3 роки розвитком дітей за фізичними і психологічними критеріями.

Акселерація (від лат. *acceleratio* – прискорення) характеризується прискоренням росту і розвитком дітей в порівнянні з попереднім поколінням, що спостерігається на початку 20 століття (в порівнянні з кінцем 19 століття) і протягом всього століття [10]. Акселерація найбільш яскраво виражається у підлітковому віці. Так, наприклад, вже у 60 - 70-х роках минулого століття підлітки були вищими на зріст від своїх однолітків станом на 1927 р.: хлопчики в середньому на 10 см., а дівчатка – на 6 см. Одним із ознак закінчення фізичного розвитку є, як відомо, зупинення росту. У акселерованих юнаків зростання почало закінчуватися в 17-19 років, замість 23-25 років в минулому, а у дівчаток – в 16-17 років, замість 21-23 років [11, с. 17].

Цілком доцільно зауважує А.Є. Личко [11, с. 17], з думкою якого ми погоджуємось, що акселерація відноситься не тільки до фізичного розвитку. Сучасне соціальне життя ставить перед нервовою системою підлітків більш високі вимоги, ніж півстоліття тому. Потік інформації став незрівнянно великим, різноманітні враження, темп життя більш прискореним, а освіта більш складнішою. Фізична акселерація, безумовно співпадає з певним прискоренням психічного розвитку, особливо в інтелектуальних можливостях. Новітні програми у навчальних школах, не тільки це підтвердили, а й можливо, дали сприятливий стимул для прискореного інтелектуального розвитку.

Прискорення розвитку дітей в останнє десятиліття значно зросло і більш виразно проявляється у хлопчиків, ніж у дівчаток, у міського населення, ніж у сільського тощо. Тому діти, які активно включені в процес акселерації, проходять соціалізацію раніше і значно скоріше стають дорослішими, включаються у всі види діяльності як соціально-позитивні, так і негативні, в тому числі й протиправну діяльність.

Соціальна позиція дітей формується під впливом таких чинників, на основі яких діти навчаються жити спільно й ефективно взаємодіяти між собою. Вона передбачає активну участь самої дитини в освоєні куль-

тури міжособистісних відносин, формуванні певних соціальних норм, ролей і функцій, засвоєні знань, умінь та навичок, необхідних для успішної самореалізації. Соціалізація включає пізнання людиною соціальної реальності, оволодіння нею навичками практичної індивідуальної і групової роботи тощо. Таке явище характеризується поступовим розширенням, по мірі засвоєння індивідом соціального досвіду, сфери його спілкування і діяльності, як процес розвитку саморегуляції і встановлення самосвідомості і активної життєвої позиції.

При цьому, підліток має можливість самостійно вибирати перспективу, це пов'язано з рядом важливих характеристик, включаючи можливість передавати інформацію в зрозумілому для інших вигляді і швидко вловлювати суть повідомлень, конструктивно вирішувати конфлікти, з бажанням ділитися інформацією про себе, приймати участь у вирішенні спільних проблем і позитивно відноситись до оточуючих [12, с. 124].

Таким чином, соціальне зростання дитини формується в процесі її взаємодії, спілкування і спільної діяльності з різними людьми та в різних соціальних ситуаціях, спостереження за поведінкою інших людей і наслідування їм, а також навчання й виховання. Можна відповідално стверджувати, що поведінка дитини формується під впливом соціального середовища і, як слушно зазначає В.М. Бурдін, сьогодні поряд з акселерацією відбувається і прискорений процес соціального зростання, що зумовлюється великим обсягом різного роду інформації, яка подається дітям, вільний доступ до неї через різноманітні джерела. Тому сучасні діти дуже рано усвідомлюють себе повноправними членами суспільства, нерідко прагнуть бути суб'єктами тих чи інших суспільних відносин [13, с. 24].

По-третє, діти, які активно включені в процес акселерації в ранньому віці досягають більш високого рівня психологічного розвитку і вся їх життєдіяльність набуває більш широкого спектру, у підлітків з'являються нові інтереси, які інколи не співпадають з інтересами навчання чи сім'ї. Нажаль, сьогодні досить часто серед інтересів підлітка можна констатувати перевагу "вуличних інтересів", що в більшості випадків призводять останніх до вчинення протиправних діянь, прояву насилля, агресії тощо. У дітей ще в досить малому віці виникає бажання самостійно керувати своїми діями, мати особисту свободу, що викликає у них гострі реакції протесту, впертості й, навіть, ворожнечі проти батьків, вчителів, оточення. Це ускладнює виховування дитини та формування її вольових якостей особистості. Діти, маючи несформовану психіку, починають ігнорувати дорослих, тягнуться до розваг, проведення часу в компаніях однолітків, пропускають заняття тощо.

Таким чином, специфікою соціалізації підлітка в останні роки є певна невизначеність, з одного боку, між вимогами життя і його власними інтересами, з іншого – між його можливостями і його власними вимогами самого до себе.

Сьогодні фахівці у сфері психології та педагогіки наголошують, що у дітей саме з 11-річного віку формується свідома, справжня особистість. Особи цього віку здатні усвідомлювати не тільки фактичний характер своєї поведінки, а й її соціальне значення, нести відповідальність за свої вчинки тощо. Саме тому психологи розглядають осіб, які не досягли повноліття, як правопорушників саме з 11-річного віку. На їх погляд, починаючи з 11-річного віку у особи виникає автономна мораль, основними ознаками якої є усвідомлення необхідності правил певної поведінки, відповідальності за порушення цих правил, усвідомлення відповідальності за вину тощо. Інакше кажучи, виникає суб'єктивна відповідальність, як властивість особи узгоджувати свою поведінку з законами та нести відповідальність у разі порушення законодавства [13].

Таким чином, прискорений процес фізичного та інтелектуального розвитку підростаючого покоління не зворотно веде до того, що їх можливості правильно оцінювати свою поведінку проявляться все в більш ранньому віці. Підлітки здатні усвідомлювати більш складні соціальні явища, наслідки своєї поведінки та адекватно керувати нею.

Отже, аналізуючи психологічні особливості підлітка, який вчиняє протиправні діяння, та соціально-психологічні чинники його розвитку, можна дійти висновку, що акселерація й соціалізація дітей у сучасних умовах розвитку українського суспільства виступає однією з передумов вчинення ними протиправних діянь у більш ранньому віці, ніж це було декілька років тому. Враховуючи це, виникає невідкладна необхідність у пошуку нових більш ефективних способів протидії поширенню злочинності у підлітковому середовищі, вжиття додаткових заходів з боку державних правоохоронних органів, які сприяли б поступовому зниженню рівня злочинних проявів серед дітей тощо. На наш погляд, ці питання потребують подальшого більш глибокого дослідження та, відповідно, законодавчого й практичного вирішення.

Використана література:

1. Згідно зі статистичними даними ГУМВС України в Хмельницькій області.
2. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник / МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України; [За ред.: проф. Е.О. Дідоренка, проф. Я.Ю. Кондратьєва]. - Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. - 272 с.
3. Літвінова О.В. Причини злочинності неповнолітніх та заходи її попередження // Сучасні напрямки профілактики та актуальні проблеми розслідування злочинів, що вчиняються неповнолітніми : матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 30 трав. 2009 р.) / редкол.: Ю.П. Янович (голова) та ін. - Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ. - 2009. - 140 с.
4. Личність преступника / Под ред. В.Н. Кудрявцева и др. - М., 1975.

5. Васильев В.Л. Юридическая психология. 5-е изд., перераб. и доп. - СПб.: Питер, 2005. - 655 с.
6. Пишьякина Н.И. Характеристика преступлений несовершеннолетних // Криминология: вчера, сегодня, завтра (2006) СПб: Изд-во "Русь". - № 2. - С. 72-83.
7. Цицак І. Літні подвиги неповнолітніх // Суботня пошта. - четвер. - 2 липня. - 2009. - № 70 (808). - [електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.lvivpost.net/content/view/4833/359/>
8. Ларіна О. Злочинність серед неповнолітніх зростає // Юридичний вісник України. - 2004. - № 27 (471). - С. 9-16.
9. Криминологія: Загальна та особлива частина: [Підручник для вищих студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів] І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед; За ред. проф. І.М. Даньшина. - Харків: Право, 2003. - 352 с.
10. Мегаэнциклопедия Кирилла и Мефодия // [електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.megabook.ru/Article.asp?AID=609051>
11. Личко А.Е. Психонатии и акцентуации характера у подростков. Изд. 2-е доп. и перераб., Л.: Медицина, 1983. - 128 с.
12. Психологическая энциклопедия. 2-е изд. / Под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. - СПб.: Питер, 2006. - 1096 с.
13. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: Монографія. - К.: Атіка. - 2004. - 240 с.

УДК 351.753

А.В. Корнієць

ТИПОЛОГІЯ ТЕРМІНІВ "ЗБРОЯ" ТА "ВИБУХОВІ РЕЧОВИНИ"

Стаття присвячена теоретичним та практичним проблемам використання термінів "зброя", "вибухові речовини" у чинному законодавстві України. Розглянуто основні похідні терміни цих дефініцій, запропоновано шляхи вирішення деяких проблем.

Ключові слова: *зброя, вибухові речовини, вибухові матеріали, бойові припаси, вибух, вибухівка, вибухові пристрої, засоби ініціювання.*

Статья посвящена теоретическим и практическим проблемам использования терминов "оружие", "взрывчатые вещества" в действующем законодательстве Украины. Рассмотрены основные производные термины этих дефиниций, предложены пути разрешения некоторых проблем.

Ключевые слова: *оружие, взрывчатые вещества, боевые припасы, взрыв, взрывчатка, взрывные устройства, средства инициирования.*

The article is devoted to the theoretical and practical problems of resing the terms "weapon", "explosive substances" in the Ukrainian legislation in force. Fundamental derivative terms of these definitions are examined, the ways of some problems' solving are suggested.

Key words: *weapon, explosive substances, explosive materials, ammunition, explosion, explosives, explosive devices, initialing means.*

Конституційне закріплення пріоритетів розвитку України в напрямку побудови соціальної, демократичної, правової держави передбачає зміцнення законності й правопорядку у всіх сферах життя нашого суспільства. Логіка цих перетворень нерозривно пов'язана із забезпеченням порядку державного управління, громадської безпеки та громадського порядку, перш за все зазначене стосується суспільно небезпечних предметів та процесів, до яких належить зброя та вибухові речовини, дії з ними. Держава повинна постійно опікуватися питаннями обігу зброї та вибухових речовин у суспільстві шляхом формування та здійснення певної дозвільної політики, яка повинна передбачати та прогнозувати шляхи розвитку суспільних відносин у цій сфері суспільного життя.

Проблемам обігу зброї та вибухових речовин присвячені розробки провідних фахівців у галузі адміністративного права – В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, В.Г. Афанасьєва, Г.В. Атаманчука, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, І.Л. Бачило, Ю.П. Битяка, В.Т. Білоуса, А.С. Васильєва, І.І. Веремєнка, В.М. Горшеньова, Є.В. Додіна, В.В. Зуй, Р.А. Калужного, Л.В. Коваля, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, А.П. Коренева, Є.Б. Кубка, Б.М. Лазарева, В.М. Лобаса, С.С. Маїляна, Н.Р. Нижник, О.І. Остапенка, І.М. Пахомова, О.В. Петришина, В.П. Петкова, О.П. Рябченко, В.М. Самсонова, Ю.О. Тихомирова, М.М. Тищенко, В.К. Шкарупи, О.Н. Ярмиша та ін.

Метою цієї статті є визначення та розкриття типології термінів – "зброя", "вибухові речовини", аналіз проблем їх застосування у чинному законодавстві України.

Як відомо, типологія – це вид наукової систематизації чи класифікації. Для систематизації термінів певної науки, як правило, користуються інструментарієм термінологічного поля. Термінологічне поле – це своєрідна, штучно окреслена галузь існування термінів певної науки, у нашому випадку – юридичної, всередині якої їм (термінам) притаманні всі ознаки, що характеризують цю галузь.

Аналізуючи обіг речовин, можна зазначити, що чим складнішими є правовідносини з приводу обігу предметів і об'єктів, чим більшу небезпеку для суспільства вони становлять, тим більшого ступеня деталізації державного регулювання вони потребують.

Такий висновок дозволяє констатувати, що до того або іншого предмета й об'єкта правового регулювання передбачається (необхідний) відповідний обсяг нормотворчої діяльності органів державної влади. Але з приводу цього можна зазначити, щоб досягти відповідного результату у певному напрямі, необхідно належним чином систематизувати нормативно-правові акти, які б досягли певної спрямованості у правовому регулюванні обігу тих чи інших речовин.

Отже, існує об'єктивна необхідність в аналізі всього процесу правового регулювання. Одержавши модельну систему процесу правового регулювання складних правовідносин з багатьма суб'єктами із приводу об'єктів,

незаконний обіг яких є загрозою для суспільства, можна стверджувати, що правова мета буде досягнута.

У результаті логічного й діалектичного підходу до оцінки зазначеної вище тенденції можна зробити висновок, що деталізація правового регулювання суспільних відносин прямо залежить від предмета правового регулювання і юридичних властивостей об'єкта правового регулювання. Підтримуючи позицію зазначеного положення, треба зазначити, що при необхідності належного нормативно-правового регулювання складних суспільних відносин з багатьма суб'єктами, з приводу предметів і об'єктів, вільний обіг яких є загрозою для суспільства, процес правового регулювання повинен являти собою систему, що своїм впливом охоплює всіх учасників правовідносин, встановлює відповідні правила поведінки, забезпечує стійке функціонування цих правил і при цьому гарантує, що ці правила порушуватися не будуть.

Тільки за таких умов процес правового регулювання у даній сфері вважається найбільш конструктивним, адже він дозволяє не тільки відобразити пріоритетні, визначальні напрями у досліджуваній галузі, а й досягнути поставленої мети правотворчого органу у забезпечення правопорядку в державі.

Таким чином, однією з основних проблем дослідження є розробка конкретних пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання обігу зброї й вибухових речовин. На основі законів і принципів матеріалістичної діалектики, філософських категорій, загальної теорії права в процесі дослідження основна увага спрямована на формування процесу правового регулювання обігу зброї та вибухових речовин, визначення поняття "зброя" і "вибух".

Розглянемо основні відомі нам визначення, інтерпретації та тлумачення у сфері обігу зброї та вибухових речовин, які надано в науковій літературі, а також з'ясуємо їх сутність та зміст. Не заглиблюючись в історіографію досліджень, пов'язаних терміном "зброя" та "вибух", наведемо лише найбільш поширені точки зору минулого та сучасності.

Відсутність у колишньому радянському та чинному вітчизняному праві законодавчо закріпленої дефініції поняття "зброї" істотно ускладнювало та продовжує ускладнювати діяльність правоохоронних органів, негативно позначається на інших учасниках правовідносин. Практика застосування "зброї" показала нагальну потребу законодавчого визначення цього поняття. Це б призвело до одноманітного його розуміння, перш за все, в різних галузях права (криміналістиці, судовій балістиці, кримінальному, адміністративному та цивільному праві) та у решті наукових знань (філософії, військовій науці) тощо.

У процесі історичної еволюції слово "зброя" з семантичної точки зору зазнало певних змін. Наприклад, наприкінці XIX століття, В.І. Даль під ним розумів: "усілякі матеріальні та нематеріальні засоби, важіль дії, інструмент

або знаряддя, машина, що є посередником між діячем (тобто людиною) і справою¹. Згодом С.І. Ожегов зазначав, що "зброя – це будь-який засіб, технічно придатний для нападу та оборони, а також сукупність таких засобів"². На сьогодні поняття "зброя" розглядається дещо вужче, з прикладної точки зору, зокрема, українські філологи В.Т. Бусел, О.М. Сліпушко, В.В. Яременко надають дефініцію: "зброя – це знаряддя для нападу чи оборони"³. Як бачимо, залежно від того, наскільки широке чи вузьке значення вкладається у дану дефініцію, відбувається розширення або звуження зазначеного поняття, що цілком природно.

У свою чергу в одному із тлумачних словників української мови слово "вибух" означає розрив вибухових речовин, спеціального снаряда, оболонки чого-небудь..., з дуже сильним звуком і великою руйнівною силою⁴, а "вибухівка" означає вибухову речовину, вибухове начиння⁵. О.І. Токарчук у своєму дослідженні зазначає, що вибухові речовини – це хімічні сполуки чи суміші, здатні під впливом зовнішнього імпульсу до самопоширення з великою швидкістю хімічної реакції з утворенням газоподібних продуктів та виділенням тепла. На його думку, до вибухових, слід віднести такі речовини - амоніти, амоніти, тротил, вибухові напівпродукти утилізації - порохи тощо⁶.

Погоджуємося з точкою зору І.С. Підпригора, О.С. Фролова, які, визначаючи типологію терміна "вибухові речовини", роблять висновок що всю сукупність засобів, за допомогою яких проводяться вибухові роботи або здійснюються вибухи, у широкому (загальному) розумінні найдоцільніше визначати за допомогою терміна "вибухові матеріали" (особливо у семантиці слова "матеріал" – це те, на що вказує зміст означення), що й витікає з контексту окремих нормативних актів України. У свою чергу, проведений ними аналіз міжнародних нормативно-правових актів зазначив про вживання в них двох рівнозначних, однакових за змістом термінів "вибухові матеріали" або "вибухові продукти"⁷.

¹ Див.: Толковный словарь живого великорусского языка / [уклад. Даль В.И.]. - М.: Рус. яз., 1989. - Т.2 (И-О). - С. 692.

² Див.: Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. 13-е изд., испр. - М.: Рус. яз., 1981. - С. 458.

³ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. - К.: Іршів: ВТФ "Перун", 2001. - С. 349; Новий тлумачний словник української мови: В 4 т. / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. - К.: Вид-во "Аконіт", 1998. - Т. 2: Ж-ОБД. - С. 124.

⁴ Див.: Тлумачний словник української мови / [укладачі Ковальова Т.В., Коврига Л.П.], - Х.: Ситтек, 2005. - С. 76.

⁵ Див. там само. - С. 77.

⁶ Див.: Токарчук О.І. Характеристика особистості контрабандиста / О.І. Токарчук // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-ти річчя незалежності України. - Луганськ: ЛАВС, 2005. - Вип. 1. - С. 185-189.

⁷ Див.: Підпригора І.С. Типологія терміна "вибухові матеріали" / І.С. Підпригора, О.С. Фролов // Вісник Запорізького юридичного інституту. - 2003. - № 3 (24). - С. 118-126.

Поряд з термінами обігу "зброя" та "вибухові речовини" низка науковців виокремлює поняття "вибухові пристрої", "засоби вибуху", "засоби підриву", "вибухівка" тощо. Активну участь у цих дискусіях у різний час брали О.Ф. Долженков, С.В. Діденко, В.А. Гуменюк, В.П. Меживой та інші науковці.

Серед визначень поняття "бойові припаси" та "вибухові пристрої", сформульованих вітчизняними науковцями останнім часом, особливої уваги заслуговує визначення, що міститься в монографії С.В. Діденка "Правові та організаційно-тактичні основи попередження і розкриття злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових речовин чи бойових припасів"¹. Учений визначав поняття "бойові припаси" як заряджені патрони до різних видів вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вражаючого вибуху.

У свою чергу, під вибуховими пристроями він розуміє кустарні (саморобні) чи виготовлені промисловим способом вироби, спеціально підготовлені, і за певних обставин спроможні, за допомогою використання зовнішнього впливу, спричинити вражаючий вибух, наслідком якого можуть бути смерть, тілесні ушкодження, матеріальна шкода. У науковій літературі, як правило, криміналістичній, пропонуються й інші, дещо відмінні від нормативних, теоретичні визначення досліджуваних нами термінів.

Необхідно зазначити, що терміни "зброя", "вибухові речовини", "вибухові матеріали" та "бойові припаси" використовуються в цілій низці законодавчих та підзаконних актів, серед яких необхідно виділити такі: Закон України "Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення"², Кримінальний кодекс України, Постанови Кабінету Міністрів України "Про Порядок обслуговування громадян залізничним транспортом" від 19 березня 1997 р. № 252³, "Про затвердження Положення про дозвільну систему" від 12 жовтня 1992 р. № 576⁴, відомчі нормативні акти МВС, зокрема: "Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених пат-

¹ Див.: Діденко С.В. Правові та організаційно-тактичні основи попередження і розкриття злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових речовин чи бойових припасів / С.В. Діденко: [монографія]. – Херсон: видавець Чуєв С.М., 2008. – 188 с.

² Див.: Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення: Закон України від 23 грудня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 138.

³ Див.: Про Порядок обслуговування громадян залізничним транспортом: Постанова Кабінету Міністрів від 19 березня 1997 р. № 252.

⁴ Див.: Про затвердження Положення про дозвільну систему: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 576.

ронів, а також бойових припасів до зброї та вибухових матеріалів" від 21 серпня 1998 р. № 622, "Про затвердження Інструкції про заходи безпеки при пошуку, розрядженні, транспортуванні, знешкодженні вибухових пристроїв та вибухових речовин або при загрозі вибуху" від 12 червня 1996 р. № 419¹, "Про затвердження Інструкції з організації приймання, категорювання та зберігання бойових припасів, вибухових пристроїв, вибухових речовин і засобів підриву (вилучених, знайдених та добровільно зданих), а також штатних бойових припасів" від 8 травня 1999 р. № 381², "Про перевірку стану збереження зброї, бойових припасів та вибухових речовин у системі МВС України" від 3 січня 2003 р. № 4³, Програма протидії нелегальному обігу вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухівки та радіоактивних матеріалів на 2004-2007 роки⁴, "Про застосування спеціальних собак для пошуку вибухових пристроїв, вибухівки та вогнепальної зброї" від 14 липня 2005 р. № 590⁵.

У деяких із перерахованих вище документів терміни "вибухові речовини" та "бойові припаси" отримали нормативне визначення. Так, у Законі України "Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення" вибухові речовини визначено, як хімічні речовини, здатні під впливом зовнішніх дій до швидкого хімічного перетворення, що відбувається з виділенням великої кількості тепла і газоподібних продуктів⁶.

У п. 13.1 Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також бойових припасів до зброї та вибухових матеріалів (далі – Інструкції) зазначено, що термін "вибухові матеріали" об'єднує в собі два терміни – "вибухові речовини" та "засоби ініціювання". Вибухові речовини – це хімічні сполуки чи

¹ Див.: Про затвердження Інструкції про заходи безпеки при пошуку, розрядженні, транспортуванні, знешкодженні вибухових пристроїв та вибухових речовин або при загрозі вибуху: Наказ МВС України від 12 червня 1996 р. № 419.

² Див.: Про затвердження Інструкції з організації приймання, категорювання та зберігання бойових припасів, вибухових пристроїв, вибухових речовин і засобів підриву (вилучених, знайдених та добровільно зданих), а також штатних бойових припасів: Наказ МВС України від 8 травня 1999 р. № 381.

³ Див.: Про перевірку стану збереження зброї, бойових припасів та вибухових речовин у системі МВС України: Наказ МВС України від 3 січня 2003 р. № 4.

⁴ Див.: Програма протидії нелегальному обігу вогнепальної зброї, боеприпасів, вибухівки та радіоактивних матеріалів на 2004-2007 роки: Затверджена Колегією Міністерства внутрішніх справ України 6 лютого 2004 р. № 1 км/1.

⁵ Див.: Про застосування спеціальних собак для пошуку вибухових пристроїв, вибухівки та вогнепальної зброї: Наказ МВС України від 14 липня 2005 р. № 590.

⁶ Див.: Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення: Закон України від 23 грудня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 136.

суміші, здатні під впливом зовнішнього імпульсу до самопоширення з великою швидкістю хімічної реакції з утворенням газоподібних продуктів та виділенням тепла. До них належать амоніти, амонали, тротил, вибухові напівпродукти утилізації, порохи тощо. Засоби ініціювання – зовнішні джерела імпульсу для здійснення вибуху (електродетонатори, капсуль-детонатори, вогнепровідний та детонаційний шнури тощо)¹.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про дозвільну систему" від 12 жовтня 1992 р. № 576 до предметів, матеріалів і речовин, підприємств, майстерень і лабораторій, на які поширюється дозвільна система, належать, крім перерахованих у ній, і бойові припаси, вибухові матеріали та речовини².

У п.п. 5-7 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26 квітня 2002 р. "Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами" зазначено, що бойовими припасами визнаються патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху. До вибухових речовин належать порохи, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню³.

Із зазначеного можна зробити висновок, що у визначенні "вибухових речовин" суттєвих розбіжностей немає, а тлумачення терміна "бойові припаси" неоднозначне, оскільки у наведеній вище Інструкції та відповідній Постанові Пленуму Верховного Суду України вони є, оскільки в останньому правовому акті до них віднесено лише патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів⁴, а Інструкцією – крім патронів до наріз-

¹ Див.: Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії та зазначених патронів, а також бойових припасів до зброї та вибухових матеріалів: Наказ МВС України від 21 серпня 1998р. №622.

² Див.: Про затвердження Положення про дозвільну систему: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 576.

³ Див.: Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26 квітня 2002 р.

⁴ Див.: Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії та зазначених патронів, а також бойових припасів до зброї та вибухових матеріалів: Наказ МВС України від 21 серпня 1998р. № 622.

ної вогнепальної зброї – також заряджені патрони для гладкоствольних мисливських рушниць.

На нашу думку, поняття "бойові припаси", яке наводиться в Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також бойових припасів до зброї та вибухових матеріалів¹, є більш обґрунтоване, на відміну від того, яке міститься у Постанові Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26 квітня 2002 р. "Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами"², оскільки патрони та набой до гладкоствольної мисливської зброї, а також патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії також можуть бути предметом злочинів. У зв'язку з чим пропонуємо під бойовими припасами визнати заряджені патрони до різних видів вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вражаючого вибуху.

У свою чергу в нормативно-правових актах існують різні терміни щодо обігу вибухових матеріалів, продуктів, предметів, пристроїв, засобів, речовин, їх компонентів тощо. Так, у ст.94 чинного КпАП України "Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про зберігання, використання та облік вибухових матеріалів у галузях промисловості" йдеться про вибухові матеріали; у ст.146 проекту КпАП України "Порушення законодавства про надра" – про вибухові речовини; у ст. 201 проекту КпАП "Порушення вимог щодо здійснення операцій з металобрухтом" – про вибухонебезпечність. У свою чергу в кримінальному кодексі України йдеться про вибухові речовини вибухонебезпечні матеріали та вибухову зброю. У п. 13 ч. 1 ст. 10 та абз. 1 п. 22 ст. 11 Закону України "Про міліцію" – про вибухові матеріали та речовини тощо.

¹ Див.: Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також бойових припасів до зброї та вибухових матеріалів: Наказ МВС України від 21 серпня 1998р. №622.

² Див.: Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26 квітня 2002 р.

З цього приводу І.С. Підпригора та О.С. Фролов зазначають, якщо взяти всі терміни, що окреслюють це термінологічне поле (тобто і "вибухові речовини", і "засоби ініціювання (підриву)", і "вибухові пристрої", і решту, які наводилися вище), то всі вони узагальнюються терміном "вибухові матеріали" (у широкому розумінні), а саме у плані змісту означення цього термінологічного поля. Тобто "вибухові матеріали (у широкому розумінні як термін-опис)" з їхньої точки зору, це зміст загального означення сукупності (та кожної з окремих її складових) усього того, за допомогою чого можна здійснити вибух. Тоді вибухові матеріали (у широкому розумінні як речі матеріального світу) – це вибухові речовини, суміші цих речовин, сировина, з якої можна виготовити вибухові речовини, засоби ініціювання, вибухові пристрої, вибухове обладнання, вибухова зброя тощо¹.

Для адміністративного права важливість чіткого розуміння поняття "зброя" та "вибухові речовини" полягає в тому, що органи виконавчої влади і, насамперед, органи внутрішніх справ наділяються виключними повноваженнями щодо здійснення регулювання обігу зазначених речовин і неоднозначне, занадто широке (загальне) або навпаки вузьке (спеціальне) тлумачення даного поняття може призвести до порушення прав та свобод громадян і юридичних осіб – учасників управлінських відносин.

Отже, підсумовуючи наведений вище генезис розвитку та аналізу закріплення понятійного апарату зброї (предметів та пристроїв) та вибухові речовини, зазначимо:

1. Поняття "зброя взагалі" на сьогодні залежить від, так би мовити, "галузевої характеристики". Тобто, кожна галузь права вбачає в понятті "зброя як соціальне явище" ті властивості, які вважає за потрібне вбачати. Уникнути даної проблематики можливо шляхом прийняття законів України "Про зброю", "Про обіг зброї невійськового призначення".

2. З аналізу нормативно-правових актів можна зробити висновок: якщо в тлумаченні вибухових речовин суттєвих розбіжностей не існує, то в тлумаченні бойових припасів, вони є. Це, насамперед, стосується предметів, які до них віднесені: патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, патрони для гладкоствольних мисливських рушниць.

¹ Див.: Підпригора І.С. Типологія терміна "вибухові матеріали" / І.С. Підпригора, О.С. Фролов // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2003. – № 3 (24). – С. 118-126.

Розділ VII. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК 001:34

Б.Г. Розовский

ПУСТОСЛОВИЕ В НАУКЕ КАК ПРИЗНАК УТРАТЫ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА: КАРФАГЕН ДОЛЖЕН БЫТЬ РАЗРУШЕН

*Человек использует свой мозг
только на 30%. Но нередко
без всякой пользы загружает
мозг других людей на 100%.*

Неизвестный автор

Давно известно, критика – отнюдь не лучший способ поддержки необходимых в любой науке деловых, а еще лучше – дружеских связей ученых. Поэтому не удивился, когда в ответ на публикацию статьи "Кризис науки оперативно-розыскной деятельности или ее отсутствие"¹ недовольство высказали даже ответственные работники МВД Украины. Судя по тематике докладов и сообщений на очередных философских семинарах, ситуация мало изменилась, однако, в связи с актуальностью данной проблемы есть надежда, что моя неизменная позиция будет оценена в плане поиска истины, а не удовлетворения чьих-то амбиций.

Гениальный физик-теоретик Л. Ландау утверждал: "Там, где начинается философия, кончается наука!" Наивно полагать, будто высокообразованнейший и культурнейший представитель научной элиты не понимал истинной роли философии в познании человека и природы. Но я готов подписаться под цитатой, ибо, как и Ландау, устал от неискоренимого псевдофилософского навязывания не методов, не сути, а вульгарной формы – как нужно проводить исследование, как писать научную работу, чем отличается научный стиль написания от обычного человеческого (у меня по этому поводу постоянные споры с редакторами) и т.д.

Возьмем элементарное – автореферат диссертации. Неотъемлемый атрибут – методы исследования. Есть ссылка на одну-единственную ста-

¹ Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Вип. 3. - 2008. - С. 250-257.

тью в Уголовном кодексе 1927 или 1960 г.г. – с полным основанием пишется, что применялся исторический метод. Из справочника позаимствовано десять цифр, характеризующих динамику совершения какого-либо преступления, – ну как не прикрыться значением математических методов. А спроси диссертанта на защите, что в философии и науке понимается под методами познания – конфуза не оберешься. Маститые ученые зачастую выглядят не лучше: красноречие, лавина ссылок на труды других "ценителей" философии как компенсация осязаемого дефицита в логике и фактической аргументации.

Можно было бы не поминать эти "шалости", если бы заигрывание с философией не таило опасность подавления научной мысли. В СССР была лучшая школа генетики. Но ее истребили как противоречащую марксистской трактовке диалектического материализма. Наверстать до сих пор не можем. Готовились покушения на теорию относительности, квантовую физику. Не сходная ли ситуация ныне в теории ОРД? Только полюса поменялись. В США максимальное развитие получило научно-техническое обеспечение раскрытия и расследования преступлений, выделяется достаточное финансирование, велика активность населения в оказании помощи правоохранительным органам. При этих условиях можно и пофилософствовать о соблюдении самых широких прав и свобод граждан. А какова у нас цена безоглядной философии, например, об ограничении использования автоматизированных информационно-аналитических систем, которые якобы являются орудием концентрированного ограничения прав граждан на неприкосновенность частной жизни?

Если выделить главное, то философия – это путь к профессиональному знанию, но не само профессиональное знание. Недаром Фридрих II говорил: "Провинцию, которую захочу наказать, я отдам в управление философам." Зачем же так наказывать науку ОРД? У нас некоторые "теоретики" ОРД процветают, вуалируя устаревшие профессиональные знания обильным изложением элементарных постулатов. Замените, в порядке эксперимента, в некоторых "философских" публикациях словосочетание "оперативно-розыскная деятельность" (с изменением наименования организационно-управленческих структур) хоть на организацию ремонта канализационных систем – текст прекрасно будет читаться. Конкретика ведь почти начисто отсутствует, а философия – она и в Африке философия. И хотя оперативные сотрудники ОВД – пусть не обижаются – в какой-то мере сантехники общества, разница все же есть, и ее надо рельефно выделить. А в этом у авторов знаний и способностей явно не хватает.

Живой пример. Задаю одному из докладчиков вопрос: кто производит анализ оперативной обстановки? Не задумываясь, отвечает: штаб. – А когда Вы последний раз в штабе какого-нибудь УВД были? – Смущенная улыбка. В реальной действительности в штабе можно найти только дан-

ные официальной статистики. И анализируют ее (по принципу – там больше, здесь меньше) лишь в случае, если получено задание подготовить справку для очередного доклада. Что уж говорить о ГОВД и РОВД. В реальной действительности за понятиями "оперативная обстановка" и "оперативно-розыскная характеристика" – торичелева пуста, блеф чистой воды. Пример с Жуковым показателен. Жуков располагал информацией (при всей маскировке) о противнике, о его численности, дислокации. Да и стратегия войны изучена на примере тысячелетней истории. Мы же не можем даже своевременно выявить умерших из числа состоящих на соответствующем учете. "Мертвые души" годами наполняют отчеты. Локализация информации о передислокации интересующих нас лиц мизерна и отрывочна. О каких масштабных расчетах и прогнозах можно вести речь? Да, хотелось бы. Но не надо выдавать желаемое за имеющееся.

Неудобно об этом писать, но в кулуарах семинара по философским проблемам ОРД, на мою реплику: "Так мы договоримся, что сапожник, забивая гвоздь в подметку туфель, верифицирует философские истины", мне ответили: "Конечно! Забивание гвоздя требует знаний, знание – результат познания, познание есть отражение действительности". Как у классика: "Формально правильно, а по-существу издевательство".

Комментировать просто не хочется. Уверен только, если сапожник, ремонтируя обувь, начнет философствовать таким образом, молотком он будет бить чаще не по гвоздю, а по пальцам. Оперативных сотрудников, начитавшихся "философских" рекомендаций, ждет та же судьба.

Беда нашей юридической науки (не только теории ОРД) в том, что в подавляющем большинстве философия применяется на уровне "забивания гвоздя в подошву". А одна из задач философии – конструирование моделей развития, моделей будущего. Мы же Налоговый кодекс с десятого захода в разумном виде сконструировать не можем.

Объективности ради, надо отметить, что отечественные новаторы не одиноки. Эпидемия безудержного схоластического философствования стала тотальной. Даже когда-то авторитетнейший в СССР, ныне ведущий в России журнал "Государство и право", издаваемый Институтом государства и права РАН, предоставил страницы для статьи с таким претензионным названием: "Некоторые категории диалектики в исследовании совместного совершения преступления"¹. Автор – Д.А. Безбородов констатирует, что "... споры по данной проблеме ведутся, как правило, на базе метода научного анализа, состоящего в основном в комментировании действующего законодательства. Однако этот метод в решении

¹ Безбородов Д.А. Некоторые категории диалектики в исследовании совместного совершения преступления // Государство и право. – 2008. – № 2. – С. 39-44.

сложных вопросов теории уголовного права серьезных положительных результатов не дает (?!), поскольку ... не опирается на диалектику и ее основные категории...". Преодолевая указанный недостаток, Д.А. Безбородов делает философский анализ соотношения понятий "явление" и "сущность", подчеркивает, что "сущность явления не находится на поверхности, поэтому не может быть дана в непосредственном восприятии", пару раз цитируя при этом Гегеля и А.Г.Спиркина. А затем, время от времени поминая диалектику, формулирует ряд глубоких в его представлении выводов.

Например, курсивом в статье выделяется: *"Содержание совместного преступного деяния, в самом общем виде состоит в совместном причинении вреда общественным отношениям и находит свое проявление в объективных и субъективных свойствах, элементах, различное сочетание которых позволяет классифицировать факты совместного совершения преступления.* Объективные свойства совместности деяния находят свое проявление в следующем: а) во множестве участников посягательства; б) в специфике их взаимодействия при подготовке и совершении преступления; в) в едином объективном результате действий участников; г) в причинной связи между деяниями нескольких участников и результатом их совместных действий (бездействий). Субъективное свойство совместности проявляется в единой общей вине участников посягательства"¹.

Со ссылкой на десяток работ юристов, анализируются признаки совершения преступления двумя и более лицами умышленно и по неосторожности, которые, в принципе, должен знать каждый следователь, независимо от полученных в институте экзаменационных оценок по философии. Завершается статья "глубоконаучным" выводом типа "Волга впадает в Каспийское море": "Каждый из участников совместного посягательства данного типа выполняет определенные функции, и его поведение построено в точном соответствии с этими функциями. То есть по способу своего деяния каждый из участников совместного посягательства определен не только личностными особенностями, но и, прежде всего, юридической природой того образования, в составе которого он действует"².

Если непредвзято оценить содержание цитированной статьи, то складывается впечатление, что философское обоснование проблемы только затруднило восприятие тех элементарных положений, которые достаточно внятно изложены в любом учебнике.

¹ Безбородов Д.А. Некоторые категории диалектики в исследовании совместного совершения преступления // Государство и право. – 2008. – № 2. – С. 41.

² Там же. – С. 44.

Вторая заразная болезнь – терминообразование¹ и терминология. Действительно, наука требует четкого определения понятия явления, служащих предметом ее исследования. Но определение понятия – не самоцель². Оно должно служить основой для понимания сущности изучаемого процесса, тенденций его развития. Вместе с тем служебная роль определения – *показать пути практического использования, быть отправной точкой*, руководством в реализации идеи, закладываемой в понятие. (Есть отличный афоризм: "В соревновании идей побеждают не идеи, а технологии"). Отсюда термины и определения не должны плестись со скоростью мышей. Можно сколько угодно философствовать на тему, чем отличается оперативно-розыскная характеристика от криминологического анализа, оперативной обстановки или других словосочетаний (Бог создал мир за шесть дней – тогда не было философов), но все это не более, чем информационный шум, спор лысых за расческу, если не будет ясно, как в рамках этих понятий оперативные сотрудники в повседневной деятельности, не в пожеланиях, а на деле, могут и должны оценивать имеющиеся угрозы обеспечению правопорядка, прогнозировать негативные изменения их уровня и характеристик, планировать и предпринимать реальные меры по эффективному им противодействию. Есть ли это в публикуемых в сборнике статьях? На вопрос пусть читатель ответит самостоятельно.

Надо быть объективным. Нельзя огульно охаивать ученых. В подавляющем большинстве они внесли существенный вклад в теорию и практику ОРД. Но, парадокс, сегодня практика во многом опережает теорию. На государственном уровне обобщение практических достижений в полной мере не осуществляется. Сами же практики не спешат освещать в печати технологию и результаты работы. Можно к бабке не ходить, чтобы уяснить две причины. Первая: такого рода инициативы не поощря-

¹ Если еще можно понять, когда, например, в Китае, чтобы не упрекали коммунистическое правительство в капиталистических пороках, называют безработных "резервом рабочей силы", то нашему латино- или англоязычному новозву объяснение дать невозможно. Например, зарубежные юристы, с кем приходилось встречаться, не могли взять в толк термин "информациология", которым некоторые отечественные лингвисты от юриспруденции пытаются заменить общепринятый в мире термин "информатика". Сатирики вообще удивляются, как это наши революционеры еще не додумались замещать советского Хрюшу на "сигноуэтика" - pigtybby. Так что у ОРД-философовских лингвистов поле деятельности еще не исчерпано. Во Франции есть закон, направленный на защиту французского языка от иностранной терминологии. Нам бы такой для защиты юридической терминологии.

² Не хочу отрицать пользу "Словаря Даля" или знания терминологии времен Древних Греции и Рима. Но жизнь не стоит на месте. К тому же значение терминов в истории отнюдь не стабильно. Например, стимулирование у нас было лишь моральным и материальным. А в древности "стимул" - это палка с заостренным концом, которой погоняли быков. К пониманию реальной стимулирующей роли права, наказания мы сейчас только подходим. Введя впервые в СССР в докторской диссертации в научный обиход понятие "правовое стимулирование", я долго испытывал неприятие новации оппонентами.

ются ни материально, ни морально. Вторая, очень существенная: имеющиеся новые наработки используются для раскрытия преступлений и изобличения виновных. В условиях высокого уровня коррупции утечка информации неизбежна, а это автоматически влечет провал проводимой операции. Новации можно будет публиковать лишь после судебного разбирательства по делу. Тем не менее даже при фактическом рассекречивании в ходе судебного заседания используемых методов, способов, средств ОРД, их публикация в Украине, в отличие, скажем, от России, допускается только с соответствующим грифом. Отсюда ограниченные тиражи, ограничен доступ к изданиям.

Ныне, не боюсь преувеличить, настоящий прорыв в закостенелых схемах оперативно-розыскной деятельности – это применение авангардных технических средств и широкомасштабное использование автоматизированных информационных систем. Но если первые внедряются "сверху", то АИС разрабатываются и совершенствуются, в основном, по инициативе "низов". Участие ученых в их совершенствовании минимально. Будь ситуация иной, сегодня не было бы пустопорожних споров об оперативно-розыскных характеристиках и т.п., не велось бы обсуждение, основанное на стереотипах, а не на фактах.

Не затрагивая высокие технологии¹, приведу простейший пример. В автоматическом режиме программа зафиксировала: в ряде ограблений банков и ювелирных магазинов разрыв во времени убытия преступников с места происшествия и прибытия службы охраны стабильно составляет 1-2 минуты. Произведенной проверкой установлено, что из-за отсутствия ограничений при отборе на службу в охранные структуры, во многих из них работают, а некоторые даже возглавляют, лица с криминальным прошлым, не находящиеся в оперативной разработке.

Другой пример. В АИС УМВД Луганской области ведется учет лиц, освобождаемых после отбытия наказания из мест лишения свободы. Дата ожидаемого освобождения тех из них, которые представляют оперативный интерес, заблаговременно сообщается в оперативно-розыскные подразделения для внесения коррективов в прогноз оперативной обстановки и принятия соответствующих мер реагирования. Полезность такой информации в обосновании не нуждается. (Такой порядок был регламентирован приказом МВД СССР, но в независимой Украине он повторно внедрен лишь в некоторых областях.)

Банальный вывод. Ситуация, когда практика опережает науку недопустима, но хотя бы объяснима. Наука, работающая на науку, плодящая только псевдофилософские термины и определения, - недопустима

¹ Часть из них описаны в закрытом издании. "Кастрированный" надзирающей инстанцией вариант (монография "Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений" В.С. Гуслицкий, Ю.А. Задорожный, Б.Г. Розовский. - Луганск, 2008) опубликован в открытой печати.

вдвойне. Объяснений ей не может быть в принципе. Выход видится в получении наукой социального заказа на разработку совершенной методики проведения анализа состояния и прогноза изменения оперативно-розыскной обстановки в регионах и стране в целом, возложении обязанности практического их проведения на соответствующие структуры ОВД, в нормативной регламентации перечня необходимой для этого информации, порядка ее поступления и потоков распределения. Естественно, предложения по разработке и реализации программы должны дать и представители отечественной науки ОРД, а обсуждение целесообразно провести на конференциях и семинарах, исключив из их повестки неконструктивные споры о методологии, понятиях и определениях.

Постоянно действующие в некоторых ВУЗах семинары по ОРД - новация, вне всякого сомнения, положительная. Только их тематику нужно спустить с заоблачных высот. На нашей грешной земле практических проблем оперативно-розыскной деятельности, требующих научного осмысления, более, чем достаточно.

УДК 343.346.8

І.О. Воронов

**СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ВІТЧИЗНЯНИХ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ПРОБЛЕМ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ
У СФЕРІ ВИСОКИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

У статті розглядаються сучасний стан та перспективи розвитку вітчизняних дисертаційних досліджень проблем розкриття та розслідування злочинів у сфері високих інформаційних технологій. Внесено пропозиції щодо перспектив нових досліджень.

Ключові слова: дисертаційні дослідження, злочини у сфері високих інформаційних технологій, цифрова інформація, методика розслідування.

В статье рассматривается современное состояние и перспективы развития отечественных диссертационных исследований проблем раскрытия и расследования преступлений в сфере высоких информационных технологий. Внесены предложения относительно перспектив новых исследований.

Ключевые слова: диссертационные исследования, преступления в сфере высоких информационных технологий, цифровая информация, методика расследования.

The article deals with the modern state and prospects of development of domestic dissertation researches of problems of investigation of high-tech information crimes. The proposals for new researches have been made.

Keywords: dissertation researches, high-tech information crimes, digital information, criminal investigation.

На сучасному етапі боротьби зі злочинністю у сфері високих інформаційних технологій перед правоохоронними органами виникає низка

складних завдань, що потребують комплексного вирішення. Серед них – вдосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства, поліпшення організаційного та матеріального забезпечення правоохоронних органів, підвищення якості підготовки кадрів оперативних працівників, слідчих та суддів. Доцільно також підкреслити, що дієвість заходів щодо вдосконалення правоохоронної діяльності залежить не лише від зазначених обставин, а й від оптимального наукового забезпечення. Сприйняття їх важливості та необхідності розв'язання постійно викликає інтерес науковців, які й обирають відповідні напрямки наукових досліджень.

Окремим аспектам проблеми присвячені наукові розробки О.І. Мотляха, Л.П. Паламарчук, О.А. Самойленко, О.В. Шведової, І.М. Горбаньова, Л.В. Борисової, Д.В. Пашнева, В.Д. Поливанюка, А.І. Журби, А.С. Білоусова, Ю.Ю. Орлова, І.Ф. Харабєрюша, Н.Л. Волкової, В.П. Шеломенцева, Ю.В. Степанова, Л.Л. Тимченка, М.Ю. Літвинова та інших.

Разом з тим в науці та практиці лишилися ще чимало проблем, які потребують детального вивчення. Особливо це стосується сучасного стану вітчизняних криміналістичних наукових досліджень, окреслення напрямів покликаних забезпечити дієвими рекомендаціями практику боротьби зі злочинністю у сфері високих інформаційних технологій. Недостатнє дослідження цих проблем вже зараз негативно впливає на адекватність визначення стратегічних напрямів протидії, призводить до диспропорцій у дослідженнях, привносить елемент стихійності в організацію та планування наукових пошуків. Таким чином варто проводити аналіз виконаних досліджень, оскільки це дозволить сформулювати карту наукових пошуків та розробити пропозиції щодо організації нових необхідних напрямків.

Вагомий внесок у комплексне міждисциплінарне дослідження теоретичних, методологічних, організаційних засад проведення наукових криміналістичних досліджень, систематизацію та узагальнення даних про їх зміст зробили А.В. Іщенко¹, В.Д. Берназ та П.В. Берназ². Корисним виданням в аспекті узагальнення наукових праць присвячених злочинам у сфері високих інформаційних технологій є бібліографічний вказівник підготовлений колективом російських авторів³. Відповідного узагальнення та аналізу потребують й вітчизняні дисертаційні дослідження проблем розкриття та розслідування злочинів у сфері високих інформаційних технологій. Зазначене спонукало здійснити огляд сучасного стану та перспективи роз-

¹ Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монографія / За редакцією І. П. Красюка. - К.: Національна академія внутрішніх справ України. - 2003. - 359 с.

² Довідник про дисертаційні роботи виконані в Україні за 1998-2009 роки за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика: судова експертиза: оперативно-розшукова діяльність / уклад. В.Д. Берназ, П.В. Берназ. - Одеса, 2010. - 242 с.

³ Преступления в сфере высоких технологий (1990-2003 гг.): Библиогр. указ. литературы / Аникина С.П., Быкова И.И., Роянова Н.Н., Федорова Е.А. - Красноярск, 2002. - 76 с.

витку вітчизняних дисертаційних досліджень проблем розкриття та розслідування злочинів у сфері високих інформаційних технологій.

Одна з перших вітчизняних наукових робіт, присвячена методиці розкриття та розслідування злочинів у сфері використання комп'ютерів, була захищена у 2003 році в Одеському інституті внутрішніх справ Харківського університету внутрішніх справ¹. У цій роботі було проведено історичний аналіз виникнення означених злочинів у світі, у тому числі й в Україні, відображено криміналістичну характеристику та її елементи, проаналізовано початковий етап розслідування та його оперативно-розшукове забезпечення.

Подальшу розробку методики розслідування цих злочинів здійснили О.І. Мотлях² та Л.П. Паламарчук³, які у 2005 році у спеціалізованій вченій раді Академії адвокатури захистили дисертації "Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій" та "Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж" відповідно.

Корисною роботою, яка конкретизує криміналістичну характеристику та відображає особливості порушення кримінальних справ і використання на основі їх аналізу спеціальних знань, слід визнати дисертацію О.А. Самоїленко "Особливості розслідування викрадень майна, вчинених із використанням комп'ютерних технологій", захищену у 2006 році⁴. У цьому ж році були захищені дослідження і з інших напрямів. Так, "Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій" у якості власної теми дослідження обрала О.В. Шведова⁵. Особливості методики розслідування порушень

¹ Воронов І.О. Розкриття та розслідування злочинів у сфері використання комп'ютерів. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Воронов Ігор Олександрович. - Одеса, 2003. - 225 с.

² Мотлях О.І. Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Мотлях Олександр Іванович. - Київ, 2005. - 225 с.

³ Паламарчук Л.П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Паламарчук Людмила Петрівна. - Київ, 2005. - 217 с.

⁴ Самоїленко О.А. Особливості розслідування викрадень майна, вчинених із використанням комп'ютерних технологій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Самоїленко Олена Анатоліївна. - Харків, 2006. - 250 с.

⁵ Шведова О.В. Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / О.В. Шведова. - Київ, 2006. - 23 с.

авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм стали об'єктом дослідження І.М. Горбаньова¹.

Інший дослідник Л.В. Борисова у роботі "Транснаціональні комп'ютерні злочини як об'єкт криміналістичного дослідження" визначає зміст поняття "транснаціональний комп'ютерний злочин", узагальнює сутність основних елементів криміналістичної характеристики транснаціональних комп'ютерних злочинів та взаємозв'язків між ними, а також приділяє увагу особливостям застосування спеціальних знань у ході розслідування означених злочинів².

Далі Д.В. Пашнев у своїй дисертації "Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій" проводить криміналістичний аналіз відповідних злочинів, а також досліджує форми використання спеціальних знань та комп'ютерних технологій при збиранні та дослідженні слідів комп'ютерних злочинів³.

У своїй роботі "Особливості розслідування злочинів, вчинених у банківській системі України з використанням сучасних інформаційних технологій" В.Д. Поливанюк класифікує основні елементи криміналістичної характеристики злочинів, вчинених саме у банківській системі України з використанням сучасних інформаційних технологій, досліджує механізм і способи вчинення злочинів, встановлює їх основні ознаки, розроблює рекомендації щодо висунення слідчих версій, організації та планування розслідування, тактичних прийомів, особливостей проведення окремих слідчих дій⁴.

"Особливості предмета доказування у справах про комп'ютерні злочини" у якості дисертаційного дослідження обрав А.І. Журба⁵. У цій роботі він висвітлює питання, пов'язані з переліком елементів, які належать до предмета доказування про розслідуванні комп'ютерних злочинів, а також особливості встановлення винності обвинуваченого і мотивів вчинення комп'ютерних злочинів та суспільно небезпечні наслідки даних злочинів.

¹ Горбаньов І.М. Особливості методики розслідування порушень авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Горбаньов Ігор Миколайович. – Луганськ, 2007. – 240 с.

² Борисова Л.В. Транснаціональні комп'ютерні злочини як об'єкт криміналістичного дослідження: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Борисова Лариса Володимирівна. – К., 2007. – 217 с.

³ Пашнев Д.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Пашнев Дмитро Валентинович. – Харків, 2007. – 335 с.

⁴ Поливанюк В.Д. Особливості розслідування злочинів, вчинених у банківській системі України з використанням сучасних інформаційних технологій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Поливанюк Василь Дмитрович. – Київ, 2008. – 215 с.

⁵ Журба А.І. Особливості предмета доказування у справах про комп'ютерні злочини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Журба Андрій Іванович. – Харків, 2008. – 230 с.

Наступною роботою є дисертація А.С. Білоусова на тему "Криміналістичний аналіз об'єктів комп'ютерних злочинів"¹. Основну увагу автор зосередив на визначенні досліджуваних злочинів, місцю комп'ютерних об'єктів в криміналістичній характеристиці злочинів, особливості механізму слідоутворення та впливу властивостей комп'ютерних об'єктів на підготовку й проведення окремих слідчих дій, залишаючи при цьому невизначеним таке поняття як "об'єкти комп'ютерних злочинів".

Важливу багатофункціональну роль у боротьбі зі злочинністю, зокрема такою, що має високотехнологічне підґрунтя, відіграє й оперативно-розшукова діяльність, тому відповідні наукові розробки привертають пильну увагу в аспекті даного дослідження. Внесли свій вклад до вирішення назрілих проблем Ю.Ю. Орлов², І.Ф. Хараберюш³, Н.Л. Волкова⁴, В.П. Шеломенцев⁵, Ю.В. Степанов⁶, Л.Л. Тимченко⁷ та М.Ю. Літвінов⁸.

Підсумовуючи розгляд наведених вітчизняних досліджень, необхідно підкреслити деякі характерні особливості організації та здійснення наукових розробок. Тематико-кількісні дані, безумовно, свідчать про зростання інтересу вчених до теоретичних та практичних проблем боротьби зі злочинами у сфері високих інформаційних технологій. Як наслідок, збільшується кількість вчених, які доклали зусиль для здобуття відповідної наукової кваліфікації. Проте, ще залишається значне коло важливих проблем. Основні причини цього мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер.

¹ Білоусов А.С. Криміналістичний аналіз об'єктів комп'ютерних злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Білоусов Андрій Сергійович. – Київ, 2008. – 245 с.

² Орлов Ю.Ю. Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теоретичні, правові та організаційно-тактичні проблеми): дис. ... доктора юрид. наук: 21.07.04 / Орлов Юрій Юрійович. – Київ, 2007. – 601 с.

³ Хараберюш І.Ф. Використання оперативно-технічних засобів щодо протидії злочинам у сфері нових інформаційних технологій: дис. ... канд. юрид. наук: 21.07.04 / Хараберюш Іван Федорович. – Київ, 2006. – 232 с.

⁴ Волкова Н.Л. Організація і тактика розкриття комп'ютерних злочинів (оперативно-розшукові аспекти): Дис. ... канд. юрид. наук: 21.07.04 / Волкова Наталія Леонідівна. – Дніпропетровськ, 2007. – 314 с.

⁵ Шеломенцев В.П. Пошук і фіксація підрозділами ДСБЕЗ МВС України фактичних даних про злочини у сфері високіх технологій: дис. ... канд. юрид. наук: 21.07.04 / Шеломенцев Володимир Петрович. – Київ, 2008. – 226 с.

⁶ Степанов Ю.В. Використання комп'ютерних засобів для вирішення завдань оперативної розробки: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Степанов Юрій Вікторович. – Львів, 2009. – 281 с.

⁷ Тимченко Л.Л. Протидія підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинам, що вчиняються з використанням платіжних карток: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Тимченко Леонід Леонідович. – Київ, 2010. – 303 с.

⁸ Літвінов М.Ю. Розкриття оперативними підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинів у сфері використання комп'ютерної інформації: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Літвінов Максим Юрійович. – Львів, 2010. – 303 с.

У переважній більшості проаналізованих праць відчувається гостра проблема адекватного визначення понятійно-термінологічного інструментарію та інтеграція понять з інших галузей знання, що використовуються. Йдеться про значний перелік понять і термінів, що вимагає уніфікації їх трактування та використання. При цьому аналіз наведених у дисертаціях джерел свідчить, що посилання на спеціальну технічну літературу є винятком, ніж нормою. Звідси й необґрунтоване оперування та визначення важливих понять та їх змісту, а також необізнаність щодо новацій та тенденцій у сфері високих інформаційних технологій. Ситуація погіршується і тим, що дослідники, як правило, обмежуються вивченням дисертацій та монографій своїх колег юристів. Як наслідок, це може призвести до ізольованого формування системи основних понять, тобто не враховуючи технологічну складову.

Враховуючи динаміку розвитку високих інформаційних технологій гострою проблемою є значний часовий розрив між науковими розробками і нагальними потребами правоохоронної діяльності. Значна кількість дисертаційних досліджень "відстає" від реальностей сьогодення, оскільки високі інформаційні технології є найпродуктивнішими у плані нових протиправних ідей. Враховуючи проміжок часу, який необхідно для написання дисертації і динаміку розвитку високих інформаційних технологій, які майже одразу віддзеркалюються у кримінальній діяльності, логічно припустити, що на момент її завершення може знизитися актуальність та наукова цінність. Це висуває додаткові вимоги, що повинні враховуватися дослідникам, які обирають відповідні напрямки, оскільки з одного боку не слід забувати про якість праці, а з іншого про її своєчасність. У цьому плані видається корисним слідкувати за новаціями у сфері високих інформаційних технологій, насамперед очікуваними. Визначити характеристики яких допоможе висока ступінь їх визначеності. Прогнозування та моделювання надасть можливість визначити напрямки кримінального використання.

Науковий пошук окремого вченого ускладнюється й тим, що вітчизняна наука в аспекті забезпечення практичними рекомендаціями практики боротьби зі злочинами у сфері високих інформаційних технологій перебуває тільки на початку формування своїх регіональних шкіл. Очевидно, що найбільш кваліфіковану оцінку дисертації може дати вчений, плідно працюючий над дослідженнями, які достатньо близькі до викладених проблем у представлених к захисту роботах, а також має публікації за відповідною тематикою та підготовлених під його керівництвом науковців. Вивчення питання про організацію керівництва та вибір опонентів по дисертаціях за досліджуваною у даній роботі тематикою показує, що така наукова діяльність здійснювалася часто на засадах, мотиви яких далеко не завжди можна пояснити спеціалізацією вчених. Існує чимало прикладів того, коли у ролі опонента залучають вченого, який раніше даною проблемою не займався, оскільки вона не знайшла відображення ні в його публікаціях, ні в його

дисертації, ні в працях, по яких він виступав як науковий керівник. Часто втрачається інтерес до розробки наукових напрямків, розпочатих деякими вченими. Іноді після захисту дисертації науковий пошук вченого втрачає систематичність або завершується взагалі. У даному випадку, особливо враховуючи динамічність процесів у сфері високих інформаційних технологій, доречно згадати вислів "перестанеш крутити педалі – впадеш". Слід додати, що не завжди результати наукового дослідження оприлюднюються у вигляді монографій, що ускладнює можливість для ознайомлення з ними більш широкого кола зацікавлених осіб і, як наслідок, змушує можливості дискусій, не сприяє висловленню думок та окресленню підходів.

Вивчення тематики наведених праць засвідчує, що залишаються напрямки, які потребують об'єктивного, методологічно виваженого вирішення. Серед таких напрямків, які чекають своїх дослідників, слід відмітити методіку розслідування шахрайства шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних зображень. Цікаву і водночас складну тему становить криміналістичне дослідження цифрової інформації, ідентифікація та діагностика програмних та апаратних засобів, за допомогою яких було вчинено злочин.

УДК007:343.346.8

Д.М. Цехан

ВИСОКІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТОВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена визначенню поняття та змісту високих інформаційних технологій. На підставі аналітичного огляду наукових джерел та нормативно-правових актів автором висловлено власне бачення змісту понятійного апарату у сфері циркуляції інформації.

Ключові слова: *технологія, інформаційні технології, алгоритм, високі інформаційні технології.*

Статья направлена на определения понятия и содержания высоких информационных технологий. На основании аналитического обзора научных источников и нормативно-правовой базы автор высказывает собственное видение содержания терминологических конструкций в сфере вращения информации.

Ключевые слова: *технология, информационные технологии, алгоритм, высокие информационные технологии.*

Article is directed on definitions of concept and the maintenance of a high information technology. On the basis of the state-of-the-art review of scientific sources and is standard-legal base the author states own vision the maintenance of terminological designs in sphere of rotation of the information.

Key words: *technology, information, technology algorithm, Hi-Tech.*

Поступальний розвиток людства продовжує свій шлях спрямований на раціоналізацію людської діяльності. На думку окремих вчених, очевидно, що поступальний розвиток людства на пряму залежить від стану інформаційних технологій, процес розвитку та вдосконалення яких об'єктивний та незворотній [1, 483-610]. Але, високі інформаційні технології не лише надали широкі можливості для інтенсифікації спілкування і отримання різноманітної інформації, але і створили сприятливі умови для деструктивних дій, крайнім проявом яких є злочинність. Історія розвитку суспільства свідчить, що будь-яка технічна новація розглядається в аспекті її використання для вчинення правопорушення або злочину [2, 54].

В.С. Овчинський пише: "злочинні суспільства використовують новітню технологію, впроваджуючи ні більш ні менш як програму інтенсивних досліджень та розробок, що свідчить про новаторський підхід до своєї діяльності" [3, 68]. Такий стан справ викликає значне занепокоєння у наукових колах. Так, на шпальтах наукових видань з'являються такі поняття як "технологія злочину" [4] та "технологія злочинної діяльності" [5, 34].

Означене вимагає вивчення не лише власне злочинності, але і дослідження та врахування тенденцій що характеризують зміну соціальної дійсності, які так чи інакше впливають на злочинність: соціально-політичні, економічні, правові та науково-технічні фактори. Для ефективного вирішення цього завдання існує необхідність у подоланні консерватизму, який характерний для наук юридичного циклу та початку широкоформатної інтеграції наукових знань.

Каталізатором означеного процесу виступає науково-технічний прогрес, що призводить до міждисциплінарного синтезу, об'єднання окремих фрагментів знання, взаємопроникнення ідей, методів і структурних елементів природничих, технічних і суспільних наук, що у свою чергу концептуально змінює зміст і структуру наукового знання, інтелектуальні можливості окремих наук.

У науковій літературі традиційно виділяють три основні варіанти синтезу знань в будь-якій науці: 1) внутрішньо дисциплінарний; 2) у межах низки дисциплін, що входять до одного і того ж комплексу наук; 3) зовнішній тип синтезу, що поєднує знання декількох, або навіть багатьох галузей, істотно відмінних за своєю наочною характеристикою [6, 59].

Автор розглядає власне третій варіант, тобто синтез знань між юридичними та технічними науками, що обумовлено необхідністю комплексного дослідження високих інформаційних технологій у межах наук юридичного циклу. Філософи сучасності відзначають, що сферу створення високих технологій сьогодні можна охарактеризувати як хаотичну. Фрагментарний вплив (нові технології, які поки, що знаходяться у стані теоретичного осмислення і розробки) може призвести до перебудови всієї технологічної сфери і самим непередбачуваним чином відобразитись на соціокультурній реальності людини [7, 9].

У випадку, коли мова йде про інтеграцію технічних та юридичних наук, перед вченими виникає досить складна методологічна проблема – імплементація термінологічного апарату. Складність цього процесу обумовлена необхідністю створення системи понять, які, по можливості, найбільш точно відображатимуть технічні та правові аспекти означених ними явищ та процесів. Як зазначає вітчизняний вчений-філософ Т.Г. Геращенко, в умовах сучасного науково-технічного прогресу, переходу суспільства до нової фази розвитку – інформаційної, зростає значення інформаційних процесів, у зв'язку з чим виникає необхідність розробки та конкретизації змісту категоріального апарату, здатного до оптимального опису цих процесів та явищ [8, 6].

Необхідно зазначити, що означена проблема раніше привертала увагу науковців, що проводять дослідження у межах юридичних наук, але у їх роботах високі інформаційні технології досліджувались переважно через призму проблеми злочинності у цій сфері. У зв'язку з цим, як правило комплексному аналізу власне поняття "високі інформаційні технології", а також їх змістовно-функціональним аспектам не приділено належної уваги. Більш того сам термін став відповідним "брендом", який часто використовується для підкреслення актуальності наукових публікацій.

Зважаючи на недостатню аргументацію означеного терміну та відсутності консенсусу щодо його змісту, вважаємо, що існує необхідність його аналізу з етимологічної точки зору. Для забезпечення системного аналізу проблеми необхідно розглянути сутність поняття "технологія". Вперше вказаний термі запропонував у XVIII столітті німецький вчений Йоган Бекман. У 1777 році вийшла його книга "Загальна технологія" ("Allgemeine Technologie") у якій автор вперше вжив вказаний термін як наукову категорію. У визначенні технології від використовував синтетичний підхід, а саме виділив основні підходи та прийоми, які були характерні для обробки матеріалів під час виробничої діяльності різноманітних напрямів та назвав їх "технологією". В 1821 році Йоган Генріх Моріц Поппе видав книгу "Керівництво до загальної технології" в якій запропонував своє поняття технології, під яким розумів науку про ремесла, яка вивчає виробничі процеси, машини та засоби праці незалежно від їх конкретного функціонального призначення. В Росії технологію як науку розглядав П.К. Енгельмеєр, який виклав свої погляди у роботі "Філософія техніки".

На початковому етапі технологію пов'язували лише з матеріальним виробництвом. Як справедливо зазначають вчені, під технологією розуміли:

- сукупність знань про способи обробки матеріальних виробів, методах здійснення виробничих процесів;
- сукупність операцій, що здійснюються відповідним чином і у відповідній послідовності, з яких складається процес обробки матеріальних об'єктів;
- опис виробничих процесів, інструкції з їх виконання, технічні вимоги, карти, графіки;

- наука про способи впливу на матеріальні об'єкти відповідними знаряддями праці[9]

На сучасному етапі, у зв'язку з поширенням технологій у житті людини, з'явився надзвичайно широкий спектр визначень цього поняття, що певною мірою ускладнює цього аналіз в межах наукової статті. Аналітичний огляд науково-довідкової літератури [10, 404; 11, 692; 12, 400; 13, 507; 14, 1341; 15, 16, 720] дозволяє зробити висновок, що технологія розглядається: як щось єдине; як сукупність прийомів та способів впливу на матеріальні об'єкти; як наука про способи впливу на об'єкти; у безпосередньому взаємозв'язку з матеріальним виробництвом.

Але, з розвитком постіндустріального (інформаційного) суспільства термін "технологія" став використовуватись для сфери послуг і отримав загальносуспільне значення. Сфера застосування технологій вже не обмежується виробництвом, вони стали ознакою, яка характеризує різні соціальні процеси. У зв'язку з цим відбулась і закономірна модифікація самого визначення.

Як зазначає М. Марков, технологія – спосіб реалізації конкретного складного процесу, шляхом розділення його на систему послідовних взаємопов'язаних процедур та операцій, які виконуються більш-менш однаково і мають на меті досягнення високої ефективності [17,48]. Інші дослідники пишуть, що технологією є сукупність (система) уявлень і дій, спрямована на оптимальну реалізацію суспільної практики [18,36]. Висловлює свою точку зору і А.І. Ракітов, який зазначає, що технологія – це цілісна динамічна система, яка включає апаратні засоби, операції і процедури, правила, стандарти, еталони і норми технологічної діяльності, управління технологічним процесом та необхідні для цього знання та інформацію [19,16]. В.Г. Афанасьєв, досліджуючи соціальну сутність технології зазначає: "технологія – це найвища ступінь впливу на процес, його матриця" [20]. На думку інших авторів, саме алгоритмічний характер технології, можливість її багаторазового використання для розв'язання подібних завдань, досягнення заданих результатів і визначає її специфіку [21].

Так, аналітичний огляд наукових джерел дозволяє зробити обґрунтований висновок щодо відсутності єдиного погляду на зміст технологій на сучасному етапі, що на думку автора, обумовлено визначенням вченими різних аспектів технологічного циклу та проникнення технологій у соціальну сферу. Специфіка технологій не завжди усвідомлюється авторами, що призводить до створення або занадто простих визначень, які не охоплюють усіх ознак технології або занадто розмитих та абстрактних. Крім цього, вважаємо, що помилковим є визначення технології лише через призму сукупності методів. У науковій літературі сукупність прийомів та методів визначається як методика. Враховуючи це, визначення технології на підставі цього критерію призводить до помилкового отождолення її з методикою. Вважаємо, що технологія як система методів та прийомів на

відмінну від методики, передбачає наявність відповідного алгоритму, та базується на використанні відповідної техніки. Ґрунтуючись на здобутках науково-технічного прогресу, будь-яка технологія на сучасному етапі розвитку суспільства корелюється з відповідною технікою, яка є дзеркальним відображенням рівня її розвитку. У даному випадку під технікою розуміються механізми, інструменти, технічні комплекси, апаратні засоби та програмне забезпечення, що має відповідне функціональне призначення.

Переходячи до аналізу сутності високих інформаційних технологій, слушно зазначити, що з визначенням цього поняття існує ще більша невизначеність ніж з поняттям технологія. Незважаючи на недостатність фундаментальних узагальнюючих досліджень цього феномену словосполучення "високі технології", High-Tech та Hi-Tech вже широко використовуються не лише у науковій та професійній літературі, а і повсякденному житті громадян. Як цілком слушно зазначає І.О. Воронов термін "високі технології" являє собою збірне поняття, яке містить ідеологічну та технічну складові. Високим технологіям притаманна елітарність, найвища якість, комплексність та відмінні споживчі властивості [22, 220-221]. Загалом під високими технологіями розуміють найновіші та найпрогресивніші технології сучасності, до яких, як правило відносять найбільш наукомісткі галузі промисловості. Підтримуючи точку зору І.О. Воронова, що "високі технології" є збірним поняттям, необхідно звернути увагу на системоутворюючі технології, які до нього входять. На нашу думку, у даному випадку системоутворюючими є: нанотехнології, біотехнології та інформаційні технології. Серед них ключовими є високі інформаційні технології, які складають основу високих технологій на сучасному етапі.

Аналіз наукових джерел свідчить про наявність широкого спектру поглядів на високі інформаційні технології. Так, А.К. Айламазян та Е.В. Стась використовують поняття "нові інформаційні технології" та розуміють під ними сукупність методів та засобів реалізації інформаційних процесів у різноманітних сферах людської діяльності [23, 31]. Підтримуючи вказаний термін П.І. Орлов акцентує увагу на тому, що ці технології засновані на впровадженні обчислювальної техніки, засобів зв'язку, систем телекомунікації [24,8].

Інші вчені використовують термін "інформаційні технології" розуміючи під ним:

- сукупність взаємопов'язаних високотехнологічних пристроїв, прийомів та способів, які дозволяють використовувати інформацію в розмірі необхідному для повноцінного розвитку суспільства в цілому так і його окремих складових, з найраціональнішим використанням наявних засобів та часу[25];

- сукупність інформаційних процедур та операцій, виконуваних у певній послідовності, що визначають процес перетворення вихідної інформації в інформаційний продукт[26, 25].

З технічної точки зору інформаційні технології розглядаються як "...технологічний процес, предметом перероблення і результатом якого є інформація" [27]. В законодавстві вони визначаються як "...цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування" [28;29;30].

Але, слід акцентувати увагу, що більшість вчених використовуючи вказані терміни не аргументують свою позицію. Не применшуючи значення запропонованих визначень, слід зазначити, що вони не зовсім точно відображають суть досліджуваного предмету. Такий стан справ є в деякій мірі об'єктивним, оскільки сфера поширення високих інформаційних технологій настільки різноманітна, що будь-який їх опис та визначення завжди буде неповним і носитиме фрагментарний характер. Але, як слушно зазначає М. Марков, будь-яка дефініція у чомусь "обкрадає", "огрубляє" зміст реального процесу чи явища, свідомо зневажаючи другорядними для них предметами, властивостями, ознаками. Однак, не зовсім не значить, що узагальнюючі дефініції не потрібні, що вони відображають очевидні самі по собі властивості якоїсь конкретної сфери об'єктивно-реального світу [31].

Базуючись на позиції, що у самому загальному вигляді інформаційні технології можна визначити як технології призначенні для обробки інформації, справедливо зазначити, що вони існували протягом всієї історії людства базуючись на різноманітних технічних засобах. Здатність індивідуумів збирати, накопичувати та трансформувати інформацію взагалі стала одним з головних факторів, що сформував людину як соціальну істоту, фактором, що дозволив людині взаємодіяти, передавати досвід та знання наступним поколінням, тим самим ставши основою суспільного прогресу. На основі цього, можна говорити про те, що використання терміну "інформаційні технології" є слушним для позначення усієї історично існуючої системи способів, засобів та методів обробки інформації, що базувалась на відповідній техніці.

Починаючи з відповідного історичного періоду ефективний розвиток суспільства стає неможливим або занадто трудомістким, без створення принципово нових технічних засобів та адекватних їм технологій. На сучасному етапі такими технічними засобами стали ЕОМ та відповідне програмне забезпечення, а технологіями, які побудовані на їх основі – високі інформаційні технології.

Розглядаючи змістовну сторону високих інформаційних технологій слушно окреслити найбільш важливі змістовні характеристики:

- це система прийомів та методів обробки інформації;

- використання прийомів та методів відбувається на основі чітко визначеного алгоритму, що і обумовлює використання саме терміну "технології";

- алгоритмічний характер застосування прийомів і методів забезпечується використанням апаратних засобів (техніки) та програмного забезпечення;

- апаратні засоби та програмне забезпечення володіють високий ступенем конвергенції та стандартизації. Конвергенція техніки та технологій виникає на базі інтеграції двох чи декількох технологій. Означений процес інтенсифікується в умовах інформаційного суспільства, що обумовлено поширенням специфічної форми представлення інформації – цифрової. У свою чергу, процеси стандартизації високих інформаційних технологій обумовлені розвитком глобальних інформаційних мереж, для ефективного функціонування яких необхідним є використанні апаратних засобів та програмного забезпечення сумісного з іншими технологіями.

Таким чином, підводячи підсумок, слушно зазначити, що на сьогодні технології виходять за межі суто матеріального виробництва та набувають загальносуспільного значення, що потребує їх дослідження різними науками, у тому числі і науками юридичного циклу. Сучасний етап технологічного розвитку характеризується появою принципово нових технологій, які слід визначати як високі технології, а їх під їх основною складовою розуміти високі інформаційні технології. Поява саме цих технологій, по-суті, відрізняє сучасний стан науково-технічного прогресу від інших етапів наукового розвитку суспільства, що вимагає створення відповідної аксіоматики та інтегрованої наукової методології для опису означених процесів.

Виходячи з наведеного вважаємо, що під високими інформаційними технологіями систему прийомів та методів обробки інформації, що відбувається на основі заздалегідь визначеного алгоритму, з обов'язковим використанням апаратних засобів та програмного забезпечення, які володіють високим ступенем конвергенції та стандартизації.

Використана література:

1. Гидденс Э. Социальные изменения в современном мире / Э. Гидденс. - М.: Эдиториал УРСС, 1999. - С. 483-610.

2. Основы борьбы с организованной преступностью / Под. Ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова: Монография. - М.: ИНФРА - М, 1996.

3. Шмонин А.В. Методика расследования преступлений. - М.: ЗАО "Юстицинформ", 2006. - 464 с.

4. Возгин И.А. Введение в криминалистику. - Спб.: Изд-во "Юридический центр пресс", 2003. - 475.

5. Кедров Б.М. Диалектический путь творческого синтеза современного естественнонаучного знания (о типологии синтетических процессов в науке) // Синтез современного научного знания. - М., 1973. - С. 53-66 (С. 59).

6. Жукова Е.А. Hi-Tech: феномен, функции, формы / Под ред. И.В. Мелик-Гайказян. - Томск: Издательство Томского государственного педагогического университета, 2007. - 367 с. - С. 9.

7. Герашенко Т.Г. Філософсько-методологічний аналіз сучасної парадигми інформації: Дис... канд. філос. наук: 09.00.09 / Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка. - Суми, 2003. - 163 с. - С.6.

8. Жукова Е.А. Hi-Tech: динамика взаимодействия науки, общества и технологии автореф. дис... д-ра философских наук, - Томск, - 2007.

9. Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1-4. - М.: Рус. яз., 1981. - 1982. - Т. 4. - С. 404.

10. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. - М.: Рус. яз., 1985. - С.692.

11. Большая Советская Энциклопедия. - М.: БСЭ, 1953. - Т. 42. - С. 400.

12. Словарь иностранных слов. - 16-е изд., испр. - М.: Рус.яз., 1988. - С. 507.

13. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. М., 1981. - С. 1341.

14. Словарь русского языка: в 4-х т./ АН СССР, Ин-т рус. яз. / Под ред. А.П. Евгеньевой. - М.: Рус. яз. 1985-1988.

15. Иллюстрированный энциклопедический словарь. - М.: БРЭ, 1999. - С. 720.

16. Марков М. Технология и эффективность социального управления. - М., 1982. - С. 48.

17. Серафимов А., Айнштейн В. К вопросу о принципах технологии // Высшее образование в России. - 1995. - № 2. - С. 36.

18. Ракитов А.И. Информация, наука, технология в глобальных исторических измерениях. - М., 1998. - С. 16.

19. Афанасьев В.Г. Социальная информация и управление обществом. - М.: Политиздат, 1975. - 408 с.

20. Социальное управление: Словарь-справочник / Под. ред. В.И. Добренькава, И.М. Слепенкова. - М. Изд-во МГУ, 1994. - 198 с.

21. Воронов І.О. Високі інформаційні технології як джерело та засіб отримання оперативної-значимої інформації // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2008. - № 4. - С. 220-221.

22. Айламазян А.К., Стась Е.В. Информатика и теория развития. - М.: Наука, 1989. - 126 с. - С. 31.

23. Орлов П.І. Інформація та інформатизація: Нормативно-правове забезпечення: Науково-практичний посібник. - Х.: Вид-во ун-ту внутрішніх справ, 2000. - 576 с. - С. 8.

24. Антон Горбачов. Електронна інформація як доказ при розслідуванні злочинів у сфері комп'ютерних технологій // Компютерна преступность и кибертероризм: Сборник научных статей / под. ред. Голубева В.А., Рыжко-

- ва Э.В. – Запорожье: Центр исследования компьютерной преступности, 2005. – Вып. 3. – 212 с.
25. Батурин Ю.М. Проблемы компьютерного права. – М.: Юридическая литература, 1991. – 272 с. – С. 25.
26. ДСТУ 2226-93. Автоматизовані системи. Терміни і визначення.
27. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лютого 2008 р. №74/98-ВР// Юридичний вісник України. – 1998. – № 18.
28. Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 р. №75/98-ВР// Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 27-28. – Ст. 182.
29. Про затвердження "Завдань Національної програми інформатизації на 1998-2000 роки": Закон України від 4 лютого 1998 р. №76/98-ВР// Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 27-28. – Ст. 183.
30. Марков М. Технология и эффективность социального управления / Перевод с болгарского. – М.: Прогресс, 1982.

НАШІ АВТОРИ

- Алексєнко Д.С.** ад'юнкт кафедри ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідорєнка
- Арешонков В.В.** ад'юнкт кафедри криміналістичної техніки Національної академії внутрішніх справ України
- Бєсчастний В.М.** начальник інституту, доктор наук з державного управління, доцент Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідорєнка, заслужений юрист України
- Бєля Я.С.** студентка III курсу Навчально-наукового інституту права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідорєнка
- Бігун В.С.** кандидат юридичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права імені В.М. Корєцького НАН України
- Візір А.М.** голова Апеляційного суду Луганської області
- Віскунов В.В.** викладач кафедри кримінального права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідорєнка
- Воробєй П.А.** доктор юридичних наук, професор, професор Національної академії внутрішніх справ, академік Академії наук вищої освіти України
- Воронов І.О.** старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ
- Гвоздик П.О.** кандидат юридичних наук, голова Івано-Франківського апеляційного суду
- Гіда Є.О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Національної академії внутрішніх справ України
- Губанова А.В.** ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Гусєва К.А.** старший науковий співробітник, кандидат юридичних наук ДНДІ МВС України
- Драчєвський М.А.** оперуповноважений СКР Уманського РВ УМВС України в Черкаській області
- Зуєва О.І.** кандидат економічних наук, заступник начальника кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідорєнка

- Карабут Л.В.** кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального процесу та правосуддя Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Карчевський М.В.** кандидат юридичних наук, доцент, докторант Національної академії внутрішніх справ України
- Комарницький В.М.** кандидат юридичних наук, доцент, ректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Комарницький М.В.** слідчий СВ Жовтневого РВ ЛМУ УМВС України в Луганській області
- Корнісць А.В.** кандидат юридичних наук, викладач кафедри Кіровоградського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ
- Красноносів Ю.М.** кандидат історичних наук, доцент кафедри конституційного та кримінального права Макіївського економіко-гуманітарного інституту
- Кубарев І.В.** викладач Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Кузнєцова О.В.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Кучинська О.П.** кандидат юридичних наук, доцент, проректор Академії адвокатури України
- Лісовий М.А.** здобувач кафедри оперативної-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ
- Марченко А.Б.** кандидат юридичних наук, начальник науково-дослідної лабораторії криміналістичних досліджень Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Медведев Ю.Л.** викладач кафедри конституційного та міжнародного права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Мельниченко Ю.С.** викладач кафедри цивільного права та процесу Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ студентка III курсу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Дяля
- Поролло Я.О.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Дяля
- Розовський Б.Г.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Дяля
- Рудей В.С.** науковий співробітник Національної академії СБ України

- Русанова О.Г.** викладач кафедри організації розслідування злочинів Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Сироїд Т.Л.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Харківського національного університету внутрішніх справ
- Сич В.О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії та теорії держави і права Чорноморського державного університету імені Петра Могили
- Смуригін О.О.** старший слідчий прокуратури Чернігівського району, юрист 3 класу, здобувач кафедри кримінального процесу Одеської національної юридичної академії
- Старченко О.В.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Сумський С.А.** ад'юнкт кафедри ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Тихонова О.О.** студентка IV курсу юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Ткаченко В.І.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільних та адміністративно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Топольскова І.О.** кандидат юридичних наук, доцент, заступник начальника кафедри кримінології, конфліктології та соціології Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Федоренко В.Л.** доктор юридичних наук, доцент, директор Департаменту конституційного та адміністративного права Міністерства юстиції України, заслужений юрист України
- Халілев Р.А.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри ОРД та СТ Кримського юридичного інституту
- Цехан Д.М.** ад'юнкт Одеського державного університету внутрішніх справ
- Черков В.О.** кандидат юридичних наук, начальник факультету кримінальної міліції Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Юсупов В.В.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, начальник наукової лабораторії з проблем законодавчого вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ Національної академії внутрішніх справ України
- Яковенко М.О.** ад'юнкт кафедри організації розслідування злочинів Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

З М І С Т

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....	3
------------------------------	----------

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Федоренко В.Л. Взаємодія системи конституційного права України з міжнародним конституційним правом: проблеми і перспективи.....	5
Гіда Є.О. Зміст діяльності з реформування міліції України	15
Бесчастний В.М. Загальні питання аксіологічного виміру кримінального права України.....	22
Візір А.М. Співвідношення юридичної сили міжнародно-правових договорів у сфері запобігання та протидії корупції за участю України	28
Бігун В.С. Філософія правосуддя: балансуючий смисл правосуддя.....	36
Сироїд Т.Л. Система правової допомоги у Міжнародному кримінальному суді.....	42
Сич В.О. Порядок та специфіка проведення прес-конференцій в юридичних клініках	48
Красноносів Ю.М. Особливості становлення міліційних підрозділів економічного спрямування радянської України (20-30-ті рр. ХХ ст.): історико-правовий аналіз.....	54
Медведев Ю.Л. Особливості правового статусу голови та членів управи в Російській імперії за Миським положенням 1892 року	60
Топольскова І.О., Поролло Я.О. Аналіз методології комплексного кримінологічного дослідження злочинності в регіоні.....	68
Белая Я.С. Конституювання електронного урядування в Україні: проблеми нормативно-правового забезпечення.....	78
Русанова О.Г. Принципи законності в діяльності міліції як органу дізнання: особливості визначення та класифікація.....	84

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Кучинська О.П. Деякі проблеми захисту прав потерпілих за кримінально-процесуальним законодавством України та Російської Федерації.....	94
---	----

Карчевський М.В. Кримінально-правові засоби протидії злочинам в сфері використання комп'ютерної техніки та мереж електрозв'язку характеризуються як надлишковістю заборони так і прогалинами.....	97
Карабут Л.В. Функціональне призначення кримінально-процесуальної діяльності.....	107
Смуригін О.О. Кримінальний процес як різновид правозастосовчої діяльності.....	113
Кузнєцова О.В. Особливості допиту свідків у справах про злочини, передбачені ст. 321 КК України.....	131
Комарницький М.В. Обоснованість уголовно-правового заперта на совершение нарушений порядка валютного регулирования.....	138
Губанова А.В. Дотримання принципів криміналізації при встановленні кримінальної відповідальності за ст. 203-1 КК України.....	144
Віскунов В.В. Кримінально-правова характеристика суб'єкта складу знищення, підробки або заміни номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу.....	152
Юсупов В.В. Суб'єкти доказування у кримінальному процесі України: проблеми класифікації.....	156

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Ткаченко В.І. Становлення адміністративно-процесуального права в Російській імперії.....	163
--	-----

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПРАВА

Комарницький В.М. Розвиток вітчизняного законодавства з питань природокористування через призму міжнародного права навколишнього середовища.....	174
Воробей П.А., Тихонова О.О. Незаконне використання комерційної і банківської таємниці.....	179
Гвоздик П.О. Взаємозв'язок змісту і форми в екологічному праві.....	182
Зуєва О.І. Оптимізація фінансових ресурсів в забезпеченні фінансової безпеки підприємств.....	192
Мельниченко Ю.С. Зміст суб'єктивного права на кваліфіковане зазначення походження товару.....	200

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННИСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Халілев Р.А. Чинники оперативної обстановки у сфері протидії злочинності на ґрунті етно-конфесійних суперечностей в АР Крим.....	209
--	-----

Рудей В.С. Накладення арешту на кореспонденцію та її огляд у досудових стадіях кримінального процесу України. Проблемні питання та шляхи їх вирішення.....	216
Старченко О.В. Проблеми взаємодії слідчого під час розслідування дорожньо-транспортних злочинів, скоєних в умовах неочевидності.....	224
Гусєва К.А. Запобігання злочинам як головний стратегічний напрям функціонального реформування діяльності органів внутрішніх справ.....	231
Марченко А.Б. Тактичні особливості пред'явлення для впізнання за ознаками ходи.....	236
Кубарев І.В. Слідчо-оперативна група: системні ознаки.....	241
Лісовий М.А. Особливості опитування осіб при проведенні першочергових оперативно-розшукових заходів по розкриттю злочинів, вчинених групами неповнолітніх	248
Сумський С.А. Процесуальна оцінка результатів оперативно-розшукової діяльності	252
Алексенко Д.С. Правове значення негласно отриманої інформації: порівняльно-правові аспекти	257
Арешонков В.В. Лазерне маркування деталей гладкоствольної вогнепальної зброї як спосіб підвищення ефективності її ідентифікації	261
Яковенко М.О. Систематизація причин і факторів, за яких злочини залишаються нерозкритими	269
 Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА	
Черков В.О., Драчевський М.А. Деякі особливості психологічної структури особистості підлітка, який вчиняє протиправні діяння.....	277
Корнієць А.В. Тимологія термінів "зброя" та "вибухові речовини".....	284
 Розділ VII. НАУКОВЕ ЖИТТЯ	
Розовський Б.Г. Пустословіє в науці як ознака втрати професіоналізму: Карфаген повинен бути знищений	293
Воронов І.О. Сучасний стан та перспективи розвитку вітчизняних дисертаційних досліджень проблем розкриття та розслідування злочинів у сфері високих інформаційних технологій	299
Цехан Д.М. Високі інформаційні технології: поняття та змістовно-функціональний аналіз	305
НАШІ АВТОРИ	314

Науково-теоретичне видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 4

Друкується мовами оригіналу

Відповідальний за випуск *О.І. Левченко*
За редакцією авторів
Технічні редактори *О.В. Буцко, М.О. Михайлюк*
Художній редактор *С.М. Топольськова*
Комп'ютерна верстка *О.В. Васильєва*

Пішисано до друку 27.12.2010.
Папір офсетний. Формат 60x84 1/16.
Друк ризографічний. Гарнітура Book Antigua.
Ум. друк. арк. 20,0. Ум. фарбо-відб. 20,0.
Обл.-вид. арк. 18,6. Тираж 500 прим. Зам. № 63

Редакційно-видавничий відділ Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
Друкарня РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка
91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4
Свідоцтво про реєстрацію КВ 15990-4462 ІПР від 20.11.2009 р.

Вітаємо з успішним захистом дисертацій!

Єременко Олександр Михайлович
завідувач кафедри
філософії права, історії та культурології

24 грудня 2010 року захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук у спеціалізованій вченій раді Д 08.051.11 при Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Тема дослідження: "Історична подія у контексті європейської традиції (соціально-філософський аналіз)".

Леоненко Олександра Сергіївна
викладач кафедри іноземних мов

16 грудня 2010 року захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук у спеціалізованій вченій раді Х 73.053.03 при Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького за спеціальністю 10.01.01 – українська література. Тема дослідження: "Жанр фентезі в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття".

Гриднева Любов Миколаївна
викладач кафедри іноземних мов

27 жовтня 2010 року захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидат педагогічних наук у спеціалізованій вченій раді Д 29.053.01 при Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Тема дослідження: "Формування іншомовної комунікативної компетенції майбутніх працівників правоохоронних органів".

Зеленцова Світлана Миколаївна
викладач кафедри кримінології, конфліктології та соціології

21 жовтня 2010 року захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук у спеціалізованій вченій раді Д 11.051.02 при Донецькому національному університеті за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Тема дослідження: "Джерела з історії анархізму в Україні 1903-1914 рр.".